

MEDIJSKI DIJALOZI
časopis za istraživanje medija i društva
MEDIA DIALOGUES
journal for research of the media and society

Godina VII

Broj 18

Podgorica

Mart 2014.

ISSN 1800-7074

COBISS.CG-ID 12734480

Istraživački medijski centar - Podgorica

Osnivač i izdavač / Publisher

IVPE- Cetinje

Partner: Istraživački medijski centar – Podgorica

Redakcija / Editorial Board

Robert W. McChesney (USA), Boguslawa Dobek-Ostrowska (Poljska), Nayia Roussou (Kipar), Andrew Balas (USA), Slavko Splichal (Slovenija) Tapas Ray (India), Frances E. Olsen (USA), Sandra Bašić Hrvatinić (Slovenija), Yesim Kaptan (Turska), Nada Zgrabljčić Rotar (Hrvatska), Valentina Mansurova (Rusija), Oleksandr Dorokhov (Ukrajina), Veselin Drašković (Crna Gora), Gabriel J. Botma (Južna Afrika), Slavo Kukić (Bosna i Hercegovina), Wincharles Coker (Gana), Divna Vuksanović (Srbija), Željko Simić (Srbija), Christos A. Frangonikolopoulos (Grčka), Alexander Kashumov (Bugarska), Željko Rutović (Crna Gora), Janko Nikolovski (Makedonija), Rrapo Zguri (Albanija), Đorđe Obradović (Hrvatska), Vedada Baraković (Bosna i Hercegovina), Dubravka Valić Nedeljković (Srbija), Dejan Donev (Makedonija).

Glavni i odgovorni urednik / Editor in Chief : dr Mimo Drašković

Sekretar Redakcije/Sekretary of Editorial Board : mr Jelena Filipović

PR i međunarodna saradnja/PR and International Cooperation : mr Anđelka Rogač

Tehnički urednik / Technical Editor : Miloško Pušica

Prevod / Translation : Dina Kajević

Časopis izlazi tri puta godišnje / The Journal is published three times a year

Radovi se recenziraju/ Papers are reviewed

Štampa / Printed by : IVPE – Cetinje

Tiraž / Circulation : 500 primjeraka / 500 copies

Korisnički servis / Journal customer service :

mob. tel. + 382 68 583 622

e-mail: rookie@t-com.me, medijskidijalozi@gmail.com

*Rješenjem Ministarstva kulture, sporta i medija br. 05-1203/2 od 05. maja 2008.
časopis "Medijski dijalozi" je upisan u evidenciju medija pod registarskim brojem 647*

CIP - Katalogizacija u publikaciji

Централна народна библиотека Црне Горе, Цетиње 659.3/4

ISSN 1800-7074 = Medijski dijalozi (Podgorica)

COBISS.CG-ID 12734480

SADRŽAJ / CONTENTS

Tema: Uloga i značaj medija za promovisanje i poštovanje manjinskih prava i prava marginalnih grupa sa posebnim naglaskom na romsku (RAE) populaciju i njihovu socijalnu integraciju

dr **RADENKO ŠČEKIĆ** (Crna Gora):

Narodi bez države

Nations without state..... 7

mr **VASILJ JOVOVIĆ** (Crna Gora):

Cigani na Balkanskom poluostrvu u vrijeme osvajanja Osmanskih Turaka u XIV i XV vijeku

Gypsies on the Balkan in the Conquest Period of the Ottoman Turks in XIV and XV Centuries..... 23

dr **MIROSLAV DODEROVIĆ, DRAGANA MRKIĆ** (Crna Gora):

Geo kulturološko određenje Roma u Crnoj Gori - evropsko iskustvo i crnogorska stvarnost

Geo Cultural Designation of Roma in Montenegro - European Experience and Montenegro Reality..... 29

mr **ZORAN JOVOVIĆ** (Crna Gora):

Konsocijativna demokratija, parlamentarizam, tolerancija i participacija re populacije u političkom životu Crne Gore

Consociative Democracy, Parliamentarism, Tolerance and Participation of the Re Population in the Political Life of Montenegro..... 49

dr **SRĐAN VUKADINVIĆ** (Crna Gora):

RAE populacija u crnogorskom društvu i njihove običajne specifičnosti

Population RAE in Montenegro Society and Their Specific Traditions..... 65

ANA RUTOVIĆ, MARIJA JANKOVIĆ (Crna Gora):

Jačanje institucionalnog okvira u cilju izjednačavanja položaja romske populacije sa ostalim manjinskim grupama u Crnoj Gori

Strengthening of Institutional Framework in Order to Equalize Position of the Roma With Other Minority Groups in Montenegro..... 77

<p>mr NIKOLA RADUNOVIĆ (Crna Gora): E - Uprava u Crnoj Gori i problemi socijalne integracija Roma <i>E - Administration of Montenegro and the Problem of Social Integration of the Roma</i>.....</p>	85
<p>mr SLAVKO MILIĆ (Crna Gora): Dječji prisilni brakovi kod Roma i Egipćana <i>Roma and Egyptians Children's Forced Marriages</i>.....</p>	97
<p>mr MIRJANA POPOVIĆ (Crna Gora): Nevidljive: Položaj Romkinja u Crnoj Gori <i>Invisible: The Position of Roma Women in Montenegro</i>.....</p>	115
<p>dr MAKSUT HADŽIBRAHIMOVIĆ (Crna Gora): Romi – Egipćani na prostoru Ulcinja <i>Roma - Egyptians in Ulcinj</i>.....</p>	123
<p>mr AET SALH: Neki inserti iz istorije romskog naroda i Romi u Crnoj Gori <i>Some History Clips About Roma People And Roma In Montenegro</i>.....</p>	129
<p>MIRKO JAKOVLJEVIĆ (Srbija): Uticaj masovnih medija na primenu socijalne inkluzije i položaj romske populacije u Crnoj Gori <i>Influence of Mass Media in Implementing Social Inclusion and Position of the Roma Population in Montenegro</i>.....</p>	141
<p>MARIJA MRVALJEVIĆ (Crna Gora): Normativne garancije informisanja na manjinskim jezicima u Crnoj Gori <i>Normative Warranty Information on Minority Languages in Montenegro</i>.....</p>	155
<p>IRENA JOVANOVIĆ (Crna Gora): Popularizacija javne održivosti projekta "Dekada Roma 2005-2015" (Studija slučaja: Aktivnosti ministarstva kulture Crne Gore) <i>Popularization of Public Sustainability of the Project „Decade of Roma Inclusion 2005-2015“ (Case Study Activities Montenegrin Ministry of Culture)</i>.....</p>	165

dr MIRZA MAHMUTOVIĆ (BiH): Nedostupna sjećanja: Tretman ratne prošlosti romske zajednice u BiH u novinarskom diskursu BiH online medija <i>Inaccessible Memories: The Treatment of the War History of BH Roma Community in the Journalistic Discourse of BiH Online Media</i>	173
dr TENA PERIŠIN , mr MATEA MILJAN (Hrvatska): Rodni stereotipi u televizijskim reklamnim porukama u Hrvatskoj <i>Gender Stereotypes in Television Commercials in Croatia</i>	199
mr MIRZA MEHMEDOVIĆ (BiH): Komunikacijski okvir za medijsko izvještavanje o manjinskim pravima u Bosni i Hercegovini <i>Communication Framework for Media Reporting on Minority Rights in Bosnia and Herzegovina</i>	227
MIJOMIR PEROVIĆ (Crna Gora): Manjinska prava i slobode u Crnoj Gori i uloga medija u njihovom ostvarivanju s posebnim osvrtom na romsku populaciju <i>Minority Rights and Freedoms in Montenegro and the Role of the Media in Their Achievement With Special Emphasis on Roma Population</i>	235
MIRČETA ČABARKAPA (Crna Gora): Utisci iz tuđine <i>Impressions from Abroad</i>	243
MARIJAN MAŠO MILJIĆ (Crna Gora): Valtazar Bogišić - Slavenizirani Cigani u Crnoj Gori	247
Prikazi (Reviews) JELENA J. RVOVIĆ: <i>In Medias Res</i>	257
Prikaz časopisa (Journal review) <i>Prosvjetni rad</i>	263
Uputstvo autorima (Notes for the contributors)	267
Obavještenje (Notice)	269

NARODI BEZ DRŽAVE

NATIONS WITHOUT STATE

dr RADENKO ŠČEKIĆ
Istorijski institut Univerziteta Crne Gore

Apstrakt: Brojne su etničke grupe i narodi koji nemaju svoju državnost. U ovom radu je predstavljeno nekoliko višemilionskih naroda bez države. Romi predstavljaju narod porijeklom sa Indijskog podkontinenta, koji se migracijama raširio svuda po svijetu. Vjekovima egzistiraju na marginama društva, čuvajući svoju specifičnu kulturnu baštinu. Kurdi su brojan narod koji egzistira u nekoliko država. Decenijama su izloženi represiji, naročito u Turskoj i Iraku. Baski predstavljaju jedan od najstarijih naroda u Evropi, sa svojom zanimljivoom kulturom i specifičnim jezikom. U zadnjem dijelu rada su ukratko predstavljene neki mali narodi i etničke zajednice, koji takođe nemaju državu.

Ključne riječi: Romi, Kurdi, Baski, jezik, kultura, mali narodi

Abstract: There are many ethnic groups and people who do not have their statehood. In this paper are presented several multi-million people without a state. Roma are a people native to the Indian subcontinent that migrated all over the world. Keeping their specific cultural heritage they exist on the margins of society for centuries. Kurds are numerous people who exist in several states. For decades, they are exposed to repression, especially in Turkey and Iraq. The Basques are one of the oldest nations in Europe, with their interesting culture and specific language. The last part of the paper briefly presents some small nations and ethnic groups, who also doesn't have a state.

Key words: Roma, Kurds, Basques, Language, Culture, Small Nations

1. Uvod

Mnoge etničke grupe i narodi danas egzistiraju bez zaokružene državnosti. Brojni historijski, politički, ekonomski i mnogi drugi činioci su uticali na takvo stanje.¹ Sve do 20. vijeka, u središtu međunarodnog zanimanja bila je zaštita vjerskih, a ne etničkih grupa. Suprotno ustaljenim vjerovanjima, islamske su države dugo bile snošljivije i tolerantnije prema hrišćanima i Jevrejima, nego što su bile zemlje pod hrišćanskim vladarima. Proklamovano načelo ravnopravnosti i samoodređenja naroda je trajno sučeljeno sa načelom teritorijalne cjelovitosti i političke nezavisnosti postojećih država u svijetu.² Deklaracija iz 1970. je do sada najvjerodostojniji pravni instrument koji uređuje i razrađuje ova načela i po njoj: „ ... svi narodi imaju pravo da slobodno, bez miješanja spolja, odrede svoj politički status, te da slijede svoj privredni, socijalni i kulturni razvoj, i svaka država je dužna da poštuje to pravo, u skladu sa odredbama Povelje UN.

2. Romi

Opštepoznat je vjekovni nomadski život ovog naroda i egzistiranje pod surovim progonima u prošlosti. Tek u XIX vijeku, pod uticajem romantizma opsežnije se proučavaju Romi i vrši se pokušaj da se odvoje originalni elementi iz života Roma, od onih elemenata koje su oni vremenom usvojili od civilizacija sa kojima su dolazili u dodir.³ Poznati i kao *Cigani*, Romi su narod porijeklom iz Indije, oblast Pendžab (Petorečje) koju su napustili oko 10. vijeka, a danas žive širom svijeta, uglavnom u Evropi. U vjerskom pogledu Romi su nejedinstveni, jer ih ima hrišćana i muslimana, kao i drugih vera. Govore romskim jezikom, koji pripada indijskoj grupi indoevropske porodice jezika.⁴ U Srbiji i Crnoj Gori žive etnički Egipćani i Aškalije, koje neki smatraju potomcima albanizovanih Roma. Romi sebe na svom jeziku nazivaju Romima, dok ih pripadnici nekih drugih naroda nazivaju Ciganima. U većem dijelu Evrope Romi su poznati kao „Cigani“ (francuski: *Tsigane* („Cigan“); albanski: *Cigan* („Cigan“), *Maxhup* („Madžup“), *Gabel* („Gabel“); makedonski: *Цигани*; bugarski: *Цигани* („Цигани“); češki: *Cikáni* („Cikani“); holandski i njemački: *Zigeu-*

---

¹ Više o državi kao subjektu međunarodnog prava: V.Đ.Degan (2000.), *Međunarodno pravo*, Pravni fakultet, Rijeka, str. 224-227;

² V.Đ.Degan (2000.), *Međunarodno pravo*, Pravni fakultet, Rijeka, str. 249;

³ Momčilo Lutovac (1987), *Romi u Crnoj Gori*, Ivangrad, str. 11

⁴ Gray, RD; Atkinson, QD (2003). "Language-tree divergence times support the Anatolian theory of Indo-European origin." *Nature* (journal). 426, 435-439;

ner („Cigojner“); danski: *Sigøjner* („Sigejner“); litvanski: *Čigonai* („Čigonai“); ruski: *Цыгане* („Цигање“); mađarski: *Cigány* („Ciganij“); grčki: *Τσιγγάνοι* („Ciganoi“); italijanski: *Zingari* („Cingari“); rumunski: *țigani* („Cigani“); srpski: *Цигани*; poljski: *Cyganie* („Ciganie“); portugalski: *Cigano* („Cigano“); španski: *Gitano* („Hitano“) i turski: *Çingene* („Čingene“)).⁵ U Iranu ih zovu („Kauli“), u Indiji *Lambani* („Lambani“), *Lambadi* („Lambadi“), ili *Rabari* („Rabari“). Uobičajeni naziv za Rome (rom ili manuš = čovjek) je Cigani, riječ koja je porijeklom iz grčkog *'Athinganos'*, otuda ona ulazi u ostale jezike u raznim varijantama.⁶

Porijeklo ciganskog imena tražilo se i kod indijskog plemena Čangar, gdje bi možda mogla biti i njihova prapostojbina. Prvo poznato imenovanje Ciganin, odnosno *Atcincana* datira iz 1100 godine.⁷ Postoji još nekoliko naziva za ovaj narod, a razlog je taj što se mislilo da su Romi porijeklom iz Egipta, otuda španski naziv *Gitanos* i engleski *Gypsies*, I u Crnoj Gori i Dalmaciji razvio se naziv *Jeđupi* ili *Jeđupci*, pa naziv *Dupci* u Makedoniji. Kod Turaka Osmanlija i Arapa, isto prema Egiptu, nastao je naziv *Fir'aun kawmy* (*'faraonov narod'*), on se u Mađarskoj pretvorio u *'pharao nepe'*, a preko Turaka je u Bosnu ušao kao *Firauni*, otuda i *hipokoristik firko*. Francuzi su nadalje za njih napravili i naziv *Bohémiens* (od Bohemija, Češka). U nekim dokumentima, ovaj narod nazivaju *Mori*, a u 14 vijeku stvorena je teorija prema kojoj je riječ *Rom* anagram od riječi *Mor*.⁸ U engleskom jeziku, kao što je istaknuto, se za Rome koristi naziv „Gypsy“, za koji se smatra da je izveden od imena „Egipat“, zbog nekadašnjeg verovanja da su Romi bili starosedeooci Egipta. Po drugoj verziji, engleski etnolozi trudili su se da ovo ime izvedu od imena grada Gabes na mediteranskoj obali Afrike.⁹ Većina Roma sebe oslovljava po generičkom imenu *Rom*, što u prevodu znači „čovjek“ ili „muž/suprug“, dok za pripadnike drugih naroda Romi koriste naziv „gadžo“.¹⁰ Zastava Roma (Ciganska Zasta-

⁵ Više kod: Muhamed A. Mujić (1953), *Položaj Cigana u južnoslovenskim zemljama pod Osmanskom vlašću*, Sarajevo, str. 138; Marushiakova, E., Popov, V. (2001) *Romi u Turskom Carstvu*. Subotica: Čikoš Holding.

⁶ G.C.Soulis (1961), *The Gypsies in the Bizantine Empire and the Balkans*, str. 143-145;

⁷ Slobodan Berberski (1973), *Svet Roma o sebi*, Glas Roma, Beograd;

⁸ Jean Paul Clebert (1967), *Ciganin*, Zagreb, str. 58-61;

⁹ Isto, str. 62;

¹⁰ Tihomir Đorđević (1932), *Naš narodni život i običaji*, knj. 7, Beograd, Izdavačka knjižnica Gece Kona.; Rajko Đurić (1977), *Romi*, Politika 11. septembar, Beograd;

va) – simbolizira takozvanu *Crvenu Čakru* ali i *Točak i Putovanje, Put... između plavog Neba i zelene Zemlje*.¹¹

Većina Roma govori neku od varijanti romskog jezika. Analiza romskog jezika je pokazala da je on blisko povezan sa indo-evropskim jezicima koji se govore u sjevernoj Indiji i Pakistanu. Ova činjenica je važna za utvrđivanje geografskog porijekla Roma, pogotovo zbog toga što pozajmljenice u romskom jeziku omogućavaju praćenje šeme njihovih seoba ka zapadu. Tjelesna fizionomija i ABO krvna grupa Roma su takođe karakteristične odlike sjevernoindijskih *kasta ratnika*.¹² Savremena lingvistika je utvrdila povezanost romskog jezika sa pendžapskim i potoharskim jezikom, koji se govore u sjevernoj Indiji i Pakistanu. Smatra se i da romski jezik spada u grupu centralnoindijskih jezika, u koju između ostalih spadaju i jezici hindi, urdu, itd. Međutim, jedna studija nedavno objavljena u magazinu *Nature*¹³ ukazuje da je romski jezik povezan sa sinhalskim jezikom, koji se govori na Šri Lanki. Romi su tradicionalno nomadski narod. Vjeruje se da su napustili Indiju oko 1000. godine i da su prošli kroz zemlje koje su danas obuhvaćene granicama Avganistana, Irana (nekadašnje Persije), Jerermenije, i Turske. Dio Roma i danas živi na istoku, čak u Iranu, uključujući i neke koji su se selili ka Evropi i potom se vratili. Početkom 14.vijek a Romi dolaze na Balkan, a početkom 16.vijek a se sele sve do Škotske i Švedske. Neki Romi su se selili ka jugu kroz Siriju ka sjevernoj Africi, dolazeći u Evropu preko Gibraltara. Oba ogranka migracije su se srela u današnjoj Francuskoj.¹⁴ Ljudi slični Romima i danas žive u Indiji, a najverovatnije su porijeklom iz pustinjske države Radžastan.¹⁵ Na svjetskom kongresu Roma, održanom 13. aprila 1971. u Londonu, donesene su brojne odluke po pitanju emancipacije i afirmacije Roma. Ozvaničen je i naziv Rom za sve pripadnike ovog naroda u svijetu.¹⁶

Uzroci seobe Roma su jedna od misterija. Neki naučnici pretpostavljaju da su Romi porijeklom iz niske društvene kaste Hindusa bili regrutovani kao plaćenici. Potom su dobili status *kšatrija* - ratničke kaste i poslali su na zapad kako bi se suprotstavili islamskoj vojnoj ekspanziji. Prema drugoj teoriji, Romi

¹¹ „Priča o Ciganima”, više na: <http://e-zanimljivosti.weebly.com/3/post/2013/08/pri-a-o-ciganima.html>

¹² Gresham, D; et al. (2001). "Origins and divergence of the Roma (Gypsies). *American Journal of Human Genetics*. 69 (6), 1314-1331 Više na: <http://www.waimr.uwa.edu.au/etc/subpage.cfm/SID/3/PID/24/SPID/139#>

¹³ Više na: <http://www.nature.com/>

¹⁴ Više kod: Slobodan Perović (1973), *Sa puta po Indiji i Pakistanu*, Glas Roma, str. 12, Beograd.

¹⁵ August Fridriche Pott (1844), *Die Zigeuner in Europa and Asien*, str. 62, Halle.

¹⁶ Momčilo Lutovac (1987), *Romi u Crnoj Gori*, Ivangrad, str. 21;

su potomci zarobljenika uzetih u roblje od strane muslimanskih osvajača sjeverne Indije i vremenom su razvili posebnu kulturu u zemlji svog zatočeništva. Zabeleženo je da je Mahmud od Gaznija uzeo pola miliona zarobljenika tokom tursko-persijske invazije na Sind i Pendžab u Indiji. Zašto se Romi nisu vratili u Indiju, birajući umjesto toga da putuju na zapad u zemlje Evrope, je enigma koja može biti povezana sa vojnom službom pod muslimanima.¹⁷

Teško je sa sigurnošću utvrditi broj Roma u svijetu. Prema nekim procjenama ima ih oko 15.000.000, a prema drugim između 5 i 10 miliona.¹⁸ Ne postoji nikakva veza između imena Roma i Rumunije (*Romania*), no, međutim, Rumunija je treći svjetski rekorder po broju Roma, nakon Indije (5,794,000¹⁹) i Turske (3,000,000-5,000,000²⁰). U Rumuniji ima otprilike 700,000 – 2,500,000 Roma.²¹ Zbog njihovog nomadskog načina života, oduvijek je postojalo međusobno nepoverenje između Roma i njihovih sjedelačkih komšija.²² Nepoverenje prema Romima je dostiglo vrhunac za vrijeme Drugog svjetskog rata. Prema nepotpunim podacima, nekoliko miliona Roma je stradalo tokom Drugog Svjetskog rata a samo u logorima ih je stradalo oko 400 000.²³

Junu 2004. godine, Livija Jaroka je postala drugi Rom koji je član Evropskog Parlamenta, pošto se nalazila na izbornoj listi mađarske desničarske, Fides partije, u vrijeme kada je Mađarska pristupala Evropskoj Uniji. Huan de Dios Ramirez Eredia, iz Španije je bio prvi Rom član Evropskog Parlamenta.²⁴ Većina Roma je odavno napustila nomadski način života. Dobar primjer načina života savremenih Balkanskih Roma može se videti u filmovima čuvenog reditelja Emira Kusturice. Značajni prikazi Roma u književnosti i muzici su: *Zvonar Bogorodičine crkve*, od Viktora Igoa, *The Hunchback of Notre-Dame*, *Cigancica*, od Miguela Servantesa, *Thinner* od Stivena Kinga, *Karmen* od Žorža Bizea...U djelu Robertsona Dejvisa, *Orfejeva lira*, glavni likovi su kanadski

¹⁷ „Priča o Ciganima“, 13. avgust 2013, više na: <http://e-zanimljivosti.weebly.com/3/post/2013/08/priča-o-ciganima.html>

¹⁸ Digitalni arhiv Infobiro, Media centar Sarajevo: <http://www.idoconline.info/digitalarchive/public/index.cfm?fuseaction=serve&ElementId=500412>

¹⁹ Banjara, Hindu of India. Joshua Project. Retrieved on 2007-10-03.

²⁰ Lambanis or Gypsies. Kamat. Retrieved on 2007-10-03.

²¹ No official count; estimate from Reaching the Romanlar—A Feasibility Study Report (International Romani Studies Network), Istanbul: 2006, p.13. See also Turkey: A Minority Policy of Systematic Negation (IHF report) and SERİN, Ayten (08-05-2005). AB ülkeleriyle ortak bir noktamız daha ÇİN-GENELER. Hürriyet. Retrieved on September 23, 2006.

²² Achim, Viorel(2004). "*The Roma in Romanian History*." Budapest: Central European University Press.;

²³ Jean Paul Clebert (1967), *Ciganin*, Zagreb, str. 5;

²⁴ http://www.europarl.europa.eu/meps/en/28141/LIVIA_JAROKA_home.html

Romi koji čuvaju svoju tradiciju, uključujući obnovu muzičkih instrumenata. *Vatre u noći* od Luize Dauti je priča o romskim iskustvima u Centralnoj Evropi tokom Drugog svjetskog rata.²⁵ Nekoliko zemalja Centralne i Jugoistočne Evrope je 2005. godine promovisalo Dekadu Roma, sa ciljem da se poboljšaju socijalno-ekonomski uslovi i status romske manjine.²⁶

3. Kurdi

Imajući u vidu da Kurdsko pitanje nije samo turski, već regionalni problem, koji zahvata Siriju, Irak i Iran, te pritom ne zaboravljajući sistematsko ugnjetavanje koje ovaj narod preživljava i to, uglavnom, po Ataturkovom receptu nasilne turcizacije i po njegovim riječima koje su kasnije postale zakon, „*ne postoji stvar kao što je kurdski identitet.*“ Ništa drugačiji odnos prema Kurdima nije imao ni Iran, u kojem su Kurdi umjesto „planinskih Turaka“, kako su ih zvali u susjednoj Turskoj, postali „planinski Iranci“. ²⁷ U višedecenijskom tursko-kurdskom ratu poginulo je više od 30.000 civila, turska vojska spalila je oko četiri hiljade kurdskih sela, izazvala masovni egzodus, potrošila milione dolara na borbu protiv PKK (Radničke partije Kurdistana). Odgovarao je samo Odžalan, vođa kurdskih pobunjenika, i to jer se borio za odluku Međunarodne zajednice s konferencije u Sevru²⁸, iz 1920. godine, na kojoj je „odobreno formiranje države Kurdistan, s prelaznom fazom visoke autonomije“, kao i drugim zemljama koje su se postepeno odvajale od Turaka. Režimi Kemala Ataturka, i kasnije Ismeta Inenija silom su spriječili sprovođenje ove odluke i Kurdi su se zatekli podijeljeni u četiri države. Bio je to poslednji put da su se Kurdi približili stvaranju domovine. Od tada taj buntovni narod, atraktivan je u globalnim medijskim razmerama zbog nesrećne subine - življe-

²⁵ Više na: <http://sr.wikipedia.org/sr/%D0%A0%D0%BE%D0%BC%D0%B8>

²⁶ <http://www.romadecade.org/>

²⁷ <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/pitanje-marama-i-kurda-u-turskoj>

²⁸ Ugovor potpisan 10. avgusta 1920. godine u Sevru između zemalja Antante i Otomanskog carstva (Turske). Ovo je jedan od mirovnih ugovora kojima je završen Prvi svjetski rat, a koji su na Pariskoj mirovnoj konferenciji (od 18. 1. 1919. do 28. juna 1919. u Parizu) zaključeni sa svakom pobeđenom državom posebno. Ovaj ugovor nije primenjen i nakon Mladoturske revolucije (24. jula 1923), zamenjen je Sporazumom u Lozani. Osmansko carstvo se ovim ugovorom odreklo svih pretenzija na ne-turska područja. Turska je izgubila 4/5 svoje teritorije, a u Evropi joj je ostao samo Carigrad i uzan pojas oko moreuza Bosfor i Dardaneli, koji je trebao biti demilitarizovan i stavljen pod upravu Lige naroda. Grčka je dobila većinu ostrva u Egejskom moru i istočnu Trakija, uključujući grad Smirnu (Izmir), a sultan je osim isplate ratnih reparacija, morao da pristane i na ograničavanje armije na 50 000 vojnika i oduzimanje ratne mornarice Ugovor iz Sevra je međutim, prije svega zbog dobitaka Grčke, oštro odbijen od strane turskih nacionalista i parlament je odbio da ga ratifikuje. Više kod: Fromkin, David (1989). *A Peace to End All Peace: Creating the Modern Middle East, 1914-1922*. New York.

nja na granici četiri autoritarne države, u najosetljivijoj regiji na svijetu. Oni su danas najbrojniji narod na svijetu bez države (25 miliona). „Narod bez prijatelja, osim planina“, kako sebe opisuju.

Kurdistan je, na njihovu žalost, danas samo geografska oblast (ne i politička) na blizu 200.000 kvadratnih kilometara istočne Turske, sjevernog Iraka, sjeveroistočne Sirije i sjeverozapadnog Irana.²⁹ Kurdi su već decenijama planetarno interesantni, ne zbog prilične ravnopravnosti koju već dugo u njihovom društvu uživaju žene i muškarci, niti zbog književnosti (bogate basnama i poezijom, pisane raznim dijalektima njihovog zapadnoiranskog jezika, od kojih je glavni dijalekt kurumandži, blizak persijskom, s uticajima turskog i arapskog), niti zbog nomadskog stočarstva (ovce, koze), ratarstva (kururuz, pirinač, voće, duvan, pamuk) i zanata (zlatarstvo, rezbarenje drva, ćilimarsvo) kojima se taj narod bavi. Iz sedmog vijeka, otkad se Kurdi i pominju pod sadašnjim imenom, datira njihov ep o borbi sa Arapima, pisan aramejskim slovima.³⁰ Arapi su pokorili i islamizirali Kurde (najveći dio su suniti, a manji- na šiiti, među kojima ima i zejčina, najumerenije i najmalobrojnije od tri glavne šiitske škole, čijih pripadnika ima i u južnoarabijskom Jemenu). Početkom XVII vijeka delovao je važan kurdski književnik Ahmed Hani, koji je sastavio i kurdsko-arapski rečnik. U međuvremenu, Kurdi su često dizali bune protiv arapskih kalifa. Najpoznatiji Kurd je Sala(hu)din Ejubi, koji je živio u XII vijeku, a 1186. postao samostalni vladar Egipta i Sirije, da bi godinu kasnije uništio krstašku vojsku kod Hitina u severnoj Palestini i ušao u Jerusalem i u legendu (kako među muslimanima, tako i među hrišćanima), odbivši i treći krstaški pohod (1189-1192) i osnovavši ajubidsku dinastiju koju će srušiti Mameluci.

U XIII i XIV vijeku, Kurdi su pod vlašću Mongola, a u XV je Kurdistan poprište borbi Persije s Osmanlijama, pod čijom će vlasti većina Kurda biti od XVI veka. U Otomanskom carstvu, Kurdistan je bio među autonomnim provincijama, te su tu lokalni emiri upravljali svojim naslednim državama (hikimet) u rangju sandžakbega. Od druge polovine XVI vijeka, brojni Kurdi pristupaju janičarima.³¹ Turska Republika je učinila sve što je bilo u njenoj moći da asimiluje sve ne – Turke tokom 20. veka, sa devizom: *jedan narod, jedan jezik, jedna religija*. Tokom Prvog svjetskog rata, hrišćansko stanovništvo zemlje

---

²⁹ Više u: <http://www.theguardian.com/the-report/kurdistan>

³⁰ Više o ovome na: <http://kurdistantv.net/>

³¹ Više na: http://www.vreme.com/arhiva_html/436/20.html

(Asirci, Jermeni i Grci), koje je predstavljalo jednu trećinu stanovništva, eliminisano je genocidom. Većina kurdskih klanova, kojima je obećana kurdska autonomija, učestvovala je u genocidu. Oni su takođe postali bogati zemljoposjednici posle oduzimanja hrišćanske imovine. Turska ne priznaje Kurdima status manjine i oni nemaju ni kulturna ni jezička prava. Donedavno njihova ustavna definicija glasila je - „planinski Turci koji su zaboravili maternji jezik"! Kurdi su se ponovo pobunili 1978. godine, stvaranjem Radničke partije Kurdistana Abdulaha Odžalana. Partija je bila pretežno markističko-lenjinistička. Odžalanov PKK počeo je 1984. godine oružane sukobe, regrutujući na hiljade mladih Kurda. Tražili su samo da se ispuni obećanje iz Sevra. Kao i u Ataturkovo vrijeme Turska je odgovorila - sabljom. Međunarodna zajednica je još jednom zažmurila, jer kako je lijepo objasnio Džejmi Šej: „Turska je lojalan član NATO".³² Iračka hašemitska monarhija je silom odgovarala na sve kurdske zahtjeve, a nakon revolucije 1958. je objavljeno da je Irak republika dva ravnopravna naroda, Kurda i Arapa. Iranski Kurdi, predvođeni šekom Nuzedinom Huseinom, dočekuju rušenje šaha 1979. kao priliku za svoju autonomiju. Za vrijeme iransko-iračkog rata (1980-1988), obje zemlje su optuživale sopstvenu kurdsku manjinu za kolaboraciju s neprijateljem, pa je represija opet pojačana. Kurdima nije išlo u prilog to što žive upravo duž te granice, na samoj liniji fronta.³³ Sadam Husein je 1988. ugušio kurdski ustanak i naredio uništenje na hiljade njihovih sela u planinama, prisiljavajući njihove stanovnike da pređu u nova naselja blizu većih gradova.³⁴

³² Turski ratni avioni, razmješteni u italijanskoj bazi u Gedi, od 16. maja 1999. godine svakodnevno su bombardovali Srbiju. Turski ministar odbrane Ismail Džem rekao je da se Turska vratila na Balkan „radi zaštite prava Albanaca". Istog mjeseca njegova vlada objavila je listu izraza kojom se iz službene komunikacije izbacuje imenica „Kurd" i pridjev „kurdski". U intervjuu na francuskom **Kanal plus**, 9. maja, novinar pita Džejmija Šeja, portparola NATO: „Hoćete li intervenisati u Turskoj zbog proganjanja Kurda?" - „Ne, nikada. Turska je naša saveznica, veoma lojalan član NATO" - odgovara Šej. Nije mogao da kaže jasnije. <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.70.html:154286-Narod-bez-prava-i-drzave>

³³ Predvodnik *Fethulahdžijskog* reda, neke vrste islamskog Opus Dei, Abdulah Gulen, koji ponajviše boravi u Americi, izrastao je u jednog od najuticajnijih muslimanskih duhovnih lidera našeg vremena. Zahvaljujući pomalo misterioznoj finansijskoj moći i simpatijama koje uživa na Zapadu kao prototip modernizovanog, tolerantnog i prihvatljivog "muslimana za XXI vijek", a i u "prosvećenim" intelektualnim krugovima turske desnice istovremeno naklonjenim i islamizmu i nacionalizmu, ovaj propovjednik kontroliše više od tri stotine škola u Turskoj i dvije stotine na prostorima od Balkana do Kine, kao i osam univerziteta. Otvorio je čak i 11 škola u iračkom Kurdistanu, a 2008. godine i prvi univerzitet u ovoj oblasti". D. Tanasković (2010), *Neoosmanizam – povratak Turske na Balkan*, Službeni glasnik, Beograd, str. 21. 22.

³⁴ Više na: Hari Štajner, *Kurdi na svetskoj sceni*, http://www.vreme.com/arhiva_html/436/20.html

4. Baski

Baski su narod koji živi na zapadnim Pirenejima i obali Biskajskog zaljeva. Oko 2 milijuna stanovnika živi u španskoj autonomnoj pokrajini Baskiji, a oko 100 000 u Francuskoj. Baskijskih zajednica ima u Srednjoj i Južnoj Americi kuda su uglavnom odselile u 18 i 19. vijeku. Osnova baskijskog identiteta je jezik nazvan *euskara*.³⁵ To je jedini neindoeuropski jezik u Zapadnoj Evropi, a porijeklo jezika nije do kraja objašnjeno. Pretpostavlja se da su Baski ostatak neindoeuropskog naroda. Najveći baskijski grad je *Bilbao* (na jeziku Baska: *Bilbo*). Baski sami sebe zovu *Euskaldunak*, u singularu *Euskaldun*. Riječ je nastala od *euskara* (jezik baska, baskijski) i *-dun* 'onaj koji', odnosno 'onaj koji /govori jezik/ basque', to jest 'basque-govornik'. Zbog fizičkog oblika lica nazivani su često '*narod sa zečjim licem*'.³⁶

Prošlo je više od 110 godina kako je Sabino Arana u Goiri skovao neologizam „Euskadi” („skup Baskijaca”) da bi njime nazvao sedam baskijskih provincija. Od tih sedam, četiri se nalaze u Španiji (Alava, Guipuskoa, La Alta Navara, Biskaja) i tri u Francuskoj (Basse Navare, Labourd, Soule). Prema geografskom položaju, španske baskijske provincije pripadaju tzv. Atlantskoj Španiji, s tim što se Biskaja i Gipuskoa nalaze u Baskijskom primorju, a Navara i Alava u njegovom zaleđu. Planine su možda i najznačajniji faktor koji je uticao na život Baskijaca – planine su ih umnogome zaštitile od stranih uticaja očuvavši tako baskijsku etnokulturnu specifičnost, ali su istovremeno presjele baskijsku etniju na španski, južni dio i sjeverni francuski dio.

Iako porijeklo Baska još nije objašnjeno, dosadašnja istraživanja o ovom pitanju imaju zajednički zaključak: Baski su jedan od najstarijih naroda Evrope, a njihovu specifičnost ističe jezik – *Euskera*, koji jedini ne pripada porodici indoeuropskih jezika.³⁷ Posljednja decenija XIX vijeka ipak je označila kraj jedne tradicionalne Španije: Ona konačno prestaje biti kolonijalna sila. U tom periodu, na prelazu dva vijeka, oblast naseljena Baskima predstavlja jako industrijsko u bankarsko središte.³⁸ A 1890. godine u Baskiji (u Bilbaou) dolazi do prvog generalnog štrajka u kome radnici odnose pobjedu, a 1895. godine Sabino Arana „otac” baskijskog nacionalizma osniva BNP (Baskijsku nacionalističku partiju), odnosno PNV (Partido nacionalist vasco). Do pojave Aranine

---

³⁵ A.D. Smith (1998), *Nacionalni identiteti*, Biblioteka XX Vek, Beograd;

³⁶ Više na: <http://www.znanje.org/i/i26/06iv05/06iv0522/stanovni%C5%A1tvo.htm>

³⁷ Berislav Blagojević, *Baskija na razvođu terorizma i etnoregionalizma*, 8. septembar 2010., više na: <http://berislavblagojevic.wordpress.com/2010/09/08/baskija-na-razvodu-terorizma-i-etnoregionalizma/>

³⁸ N. Samardžić (2003), *Istorija Španije*, Plato, Beograd, str. 388;

nacionalističke ideologije jezik je bio glavna crta baskijskog identiteta, ali osnivanjem PNV-a i širenjem aranizma stvaraju se uslovi za formiranje političkog identiteta i novog zamaha etnoregionalizma. Aranizam je podrazumijevao da jedino nezavisna država može da obezbijedi očuvanje posebnosti Baskijaca. Međutim, Arana je u svojoj nacionalističkoj ideologiji otišao mnogo dalje od zahtijevanja nezavisnosti. Njegovo poimanje nacije obuhvatalo je primordijalno stajalište kombinovano sa poistovjećivanjem nacije i rase, tako da „Ne može Bask biti onaj ko to hoće, nego samo onaj ko *mora* jer je od porodice nasledio rasnu obavezu da to bude”.³⁹ Godine 1934. autonomna vlada u Barseloni proglašava katalonsku državu u okviru španske federalne Republike, dok Baskija svoju autonomiju stiće 1936. godine. Iste godine, međutim, počinje građanski rat koji će ubrzo poništiti sva nacionalna i etnoregionalna stremljenja Baska. Francisko Franko je, nakon zavođenja diktature, odmah krenuo u obračun sa baskijskim i drugim etnoregionalnim pokretima u Španiji. Ukinuo je autonomiju Baskije, te izvršio udar na kulturni identitet Baska zabranivši upotrebu baskijskog jezika u nastavi, štampi, kao i isticanje bilo kakvih nacionalnih simbola.⁴⁰ Tako je nakon dvadeset godina Frankovog režima, tačnije u ljeto 1959. godine došlo do formiranja ETA-e (Euzkadi Ta Azkatasuna – Baskijska otadžbina i sloboda). Ona je bila osnovana kao nacionalna, revolucionarna i ilegalna organizacija koja je trebalo da se bori za nezavisnost Baskije.⁴¹ Franko je odgovarao uvođenjem opsadnog, vanrednog stanja, pa je u Baskiji od 1956. do 1975. vanredno stanje uvođeno tri puta.⁴²

Nakon Frankove smrti 1975, Španija je pretvorena u demokratsku monarhiju na čelu sa kraljem Huanom Karlosom. Iako suočena sa regionalnim separatizmom u Baskiji (ETA)⁴³ Huan Karlos je odmah po preuzimanju vlasti donio Dekret o legalizovanju upotrebe regionalnih jezika. Ovaj dokument je omogućio da oko 12 miliona ljudi prvi puta nakon 1939. koristi svoj maternji jezik (baskijski, katalonski, galješki, valensijano).⁴⁴ Međutim, decenijama ugnjetavanom narodu ovo nije bilo dovoljno, pa se zahtijevaju priznanja javnih sloboda i političkih prava, opšta amnestija, smanjenje inflacije i nezaposle-

³⁹ Karlos Martines Goriaran: *Suština jedne imaginarne otadžbine*, u Mikel Asurmendi /ur/: Identitet i nasilje, biblioteka XX vek, Beograd, strana 52.

⁴⁰ Više u: M. Asurmendi (2002), *Identitet i nasilje*, Biblioteka XX Vek, Beograd;

⁴¹ N. Samardžić (2003), *Istorija Španije*, Plato, Beograd, str. 550;

⁴² S. Newman (1996), *Ethnoregional Conflict in Democracies*, Greenwood Press, Westport;

⁴³ Zanimljivo je da danas Baskija predstavlja jedan od ekonomski najrazvijenijih regiona Španije. Više u: Grupa autora (1998), *Savremeni politički sistemi*, UCG, Podgorica;

⁴⁴ N. Samardžić (2003), *Istorija Španije*, Plato, Beograd, str. 581;

nosti, a etnoregionalisti sve glasnije traže autonomiju za Baskiju i Kataloniju. Baskija 11.01.1980. i formalno postaje autonomna regija, Ovo se odrazilo i na procvat kulture i jezika kao veoma bitnih odrednica baskijskog identiteta.⁴⁵ Uprkos širokoj autonomiji Baskije, čak 12% Baska je 1996. smatralo Španiju tuđom državom, a gotovo trećina su bili pristalice potpune nezavisnosti.⁴⁶ Godine 2002. je EU ipak odbacila mogućnost da Baskija postane njena punopravna članica.

Porijeklo Baska je tajanstveno, niko ne zna odakle su im preci. Antropolozi i naučnici drugih profila drže ih po fizičkoj konstituciji jedinstvenima u svijetu. Krv im je posebna, česta je krvna grupa 0 s negativnim rezus-faktorom. Visoki su, dugih nogu i malih stopala, oči i kosa su crni, nos orlovski i najzanimljiviji je oblik lica, trouglast, često ih stoga nazivaju 'narod sa zečjim licem'. Porijeklo Baska danas se dovodi u vezu s Kromanjoncima. Teoriju o kromanjonskom porijeklu Baska potkrijepljuju i činjenice iz njihovog običnog života i kulture. Dobar primjer svakako je drvena zdjela 'kaiku' u kojoj se kuva mlijeko ubacujući u nju užareno kamenje koje se grije na vatri. Ovaj metod star je barem 10,000 godina. Za lingvista Georga Dimizileasa, jezik Baska i kavkaski jezici predstavljaju preživjele ogranke davno izumrle porodice. Baski su u svojoj izolovanosti ali u veoma tranzitnom području, uspjeli sačuvati stare običaje i jezik. Žene se uglavnom međusobno, za njih su djeca iz mješanih brakova prokleta. Kod njih nije bila rijetkost da se žene unutar jedne porodice.⁴⁷ Baski su veoma odani svojoj zajednici na dan Dia de la Patria (ili na euskarskom Aberi Eguna; Dan domovine) na desetine hiljada Baska iz Francuske, Španije, i širom svijeta, okupljaju se u svetom gradu Gernici ispod jednog prastarog hrasta i zaklinju na vjernost domovini. Tradicionalno, Baski su uglavnom rimokatolici. U 19. vijeku, a prilično i u 20., Baski su kao zajednica ostali posebno pobožni. Baskija je bila žarište katoličkih misionara poput Franje Ksaverskog i Michela Garicoitsa. Ignacije Loyola, osnivač Jezuitskog reda (Družbe Isusove), bio je Bask.⁴⁸ Danas, prema jednoj anketi, samo nešto više od 50% Baska ispovijeda neku vrstu vjerovanja u Boga, dok su ostali ili agnostici ili ateisti. Broj vjerskih skeptika se povećava značajno među mlađim naraš-

---

⁴⁵ T. Indić (1982), *Savremena Španija*, Nolit, Beograd;

⁴⁶ N. Samardžić (2003), *Istorija Španije*, Plato, Beograd, str. 639;

⁴⁷ S. Ratković (2012), *Baskijski nacionalizam*, Prirodoslovni fakultet, Zagreb; <http://www.scribd.com/doc/96895043/Seminar-Iz-Kulturne-Geografije-Baskijski-Nacionalizam>

⁴⁸ F. Pšeničnjak (1993), *Sveti Ignacio Lojolski kao osnivač Družbe Isusove*, str. 161, Zagreb;

tajima, dok su stariji pobožniji.⁴⁹ Vjeruje se da su poznati Baskijci: Franjo Ksaverski, Ignacio Lojola (osnivač Jezuitskog reda), Ernesto Če Gevara, Moris Ravel, Eva Peron, Augusto Pinoče, Simon Bolivar, Pako Raban.⁵⁰

Baskijski osećaj za tradiciju izražen je u plesu i igrama, kao što su spektakularni ples sa mačevima i štapovima ili igra sa loptom poznata kao *pelota*.⁵¹ U baskijske jedinstvene običaje ubraja se i zakon o nasleđu bez testamenta, koji se prenosi sa koljena na koljeno, a po kom prvorodeno dete - muško ili žensko - uvijek nasleđuje roditeljsku zemlju. Baskijska prezimena se prepoznatljiva i često se podudaraju s nazivima gradova i sela, što ukazuje na snažnu povezanost s prebivalištem. Baskijska kultura se takođe ogleda u prezimenima: kako je kuća (*exte*) centar života, ne iznenađuje to što su najčešća prezimena Exte-a (kuća), Exte-berri (nova kuća) i Exte-gorri (crvena kuća). U pisanom obliku baskijski je poznat od 1545.godine, kada je odštampana prva knjiga na baskijskom. Na zidovima mnogih kuća je ispisano: $3 + 4 = 1$. Taj apsurdni račun, samo je na prvi pogled nelogičan. On, zapravo, označava da se u Francuskoj nalaze tri provincije, a u Španjolskoj četiri provincije jednog te istog naroda. naroda Baska.⁵²

5. Umjesto zaključka

U prethodnom tekstu su navedena nekoliko primjera, naroda koji su, iako bez državnosti, uspjeli vjekovima očuvati svoju specifičnu etničku i kulturnu osobenost. Međutim, neophodno bi bilo navesti još nekoliko etničkih grupa i naroda, koji kao manjinski činoci, egzistiraju kao ostrvo u moru većih naroda.

Ujguri, turanski narod koji pretežno živi u zapadnom dijelu Kine, u autonomnoj pokrajini Sinkjang. Uglavnom su islamske vjeroispovijesti a govore ujgurskim jezikom, koji spada u tursku grupu altajske porodice jezika. Procjenjuje se da uigura ima oko 8,8 miliona, od toga u Kini oko 8,5 a u Kazahstanu oko 250.000.⁵³

⁴⁹ <http://www.eitb.com/>

⁵⁰ <http://hr.wikipedia.org/wiki/Baski;>

⁵¹ Baskijska pelota, <http://www.zanimljiveinformacije.com/2013/12/baskijska-pelota-sport-sa-najvecom-brzinom-loptice/>

⁵² B. Blagojević, *Etnoregionalizam u Evropi*, Globus, Srpsko geografsko društvo, Beograd, 2005. http://berislavblagojevic.wordpress.com/2010/09/08/baskija-na-razvodu-terorizma-ietnoregionalizma/#_ftn1

⁵³ Turski narodi, http://sk.wikipedia.org/wiki/Turkick%C3%A9_n%C3%A1rody

Vlasi je naziv za vlahofono autohtono stanovništvo u istočnoj Srbiji srodno Rumunima, koja živi na području između Morave, Timoka i Dunava. U pogledu konfesije, Vlasi pripadaju pravoslavnoj vjeroispovesti ali su se u njihovom vjerskom i obrednom životu do danas zadržali u znatnoj svježini mnogi prehrišćanski, indoevropski i paleobalkanski elementi. Prema podacima sa popisa stanovništva iz 2002. godine, u Srbiji živi 40.054 Vlaha. U Bugarskoj takođe živi oko 10.500 etničkih Vlaha.⁵⁴ **Lužički Srbi** (gornjolužičkosrpski: Serbja, donjolužičkosrpski: Serby), poznati i kao Sjeverni Srbi ili Lužičani, su stari zapadnoslovenski narod, koji živi u istočnom dijelu Njemačke, u pokrajinama Saksonija i Brandenburg, u kraju koji je poznat kao Lužica. Ima ih oko 60.000, a po vjeroispovesti su većinom protestanti, a manjim dijelom katolici. Kulturno središte Gornje Lužice je Budišin (nem. Bautzen - Baucen), a Donje Lužice Kočebuz (nem. Cottbus - Kotpus).⁵⁵

Goranci ili Gorani, (u prevodu, žitelji visokog kraja) su južnoslovenska etnička grupa koja je nastanjena u Goranskoj oblasti na Balkanu, koja je locirana u trouglu između južne srpske pokrajne Kosova, Makedonije i Albanije. Govore Goranskim dijalektom, koji pripada Torlačkoj grupi južnoslovenskih jezika. Gora ima 19 sela na Kosovu i devet u Albaniji. Goranci su pripadnici islama i imaju veoma bogatu i raznovrstnu kulturnu baštinu.

Torbeši (Makedonci muslimani) su etnička grupa Makedonaca vrlo slična Gorancima i Pomacima (u Bugarskoj), te je izvesno da su u prošlosti činili kompaktnu celinu. Danas se Torbeši smatraju etničkim Makedoncima muslimanske vjere (islamizirani Makedonci), koji su islam preuzeli tokom Osmanske vladavine na tamošnjim prostorima. Ukupna populacija: Makedonija: 40,000-100,000 Albanija: 80,000-120,000.⁵⁶

Pomaci (bug. *помаци*) ili Muslimanski Bugari (bug. *българимохамедани*) su etnička podgrupa Bugara, koja pretežno živi u Bugarskoj i u sjeveroistočnoj Grčkoj. Većina Pomaka živi u Turskoj oko 500 000, u Bugarskoj oko 150 000 naseljenih na jugu u oblasti Rodopa.⁵⁷

Ainu je veoma mala etnička populacija, 'narod', koja u malom broju naseljava sjeverni i centralni dio Japana. Tačnije ostrva Hokaido i Honšu. Ima

---

⁵⁴ Zajednica Vlaha Srbije, <http://www.zajednicavlahasrbije.com/>

⁵⁵ Više na: V. Guljević, *Sudbina naroda*, avgust, 2013, <http://www.novinar.de/2013/08/18/luzicki-srbi-sudbina-naroda.html>

⁵⁶ Više na: <http://makedonija.name/demographics/macedonians-muslim>

⁵⁷ Pomaci, njihova prošlost i sadašnjost, http://www.prizren-web.com/magazin/index.php?option=com_content&view=article&id=64:pomaci-njihova-prolost-i-sada-snjost&catid=43:hronike&Itemid=161

ih još na prostoru Rusije: na Sahalinu, Kurilskim ostrvima i Kamčatki. Ainu narod je u davna vremena naseljavao cijeli japanski arhipelag, tako da ih možemo smatrati autohtonim, izvornim, domorodačkim stanovništvom. Populacija Aiunu danas broji negdje ispod 100.000. Naravno, riječ je o onima koji se javno prepoznaju, identifikuju, osjećaju i izjašnjavaju kao pripadnici ove etničke populacije.⁵⁸

Burjati su potomci mongolsko-tatarskih osvajača iz 13 vijeka. Ova etnička grupa odnosno narod, danas pretežno živi u Rusiji (Ruskoj Federaciji), odnosno u *autonomnoj republici Burjatiji*, zatim u autonomnom okrugu Ust-Orda Burjatija, i u autonomnom okrugu Aga Burjatija. Burjati su danas dijelom pravoslavne, a dijelom budističke vjere. Mada, uz to njihova tradicionalna izorna vjera je i šamanizam. Govore burjatskim jezikom, koji spada u mongolsku grupu altajske porodice jezika. Naravno, uz ovaj jezik govore i ruski. Ukupno ih ima oko 476.000, od toga u Rusiji 404.000, a u Mongoliji 71.000.⁵⁹

Laponci (Saami) su ugrofinski narod, koji pretežno živi u Norveškoj (provincija Finmark), Švedskoj (provincija Lapland), Finskoj (provincija Lapi) i Rusiji. Laponci su dijelom protestantske, a dijelom pravoslavne vjeroispovesti, a govore laponskim (saami) jezikom, koji spada u ugrofinsku grupu uralske porodice jezika. Procjenjuje se da ih ima do 100.000.⁶⁰

Istrorumuni (Ćići ili Ćiribirci), su nevelika etnička grupa nastanjena u sjeverozapadnoj Istri. Pojava prvih Ćića u Istri počinje negdje krajem 14. vijeka, jedno od njihovih glavnih naselja, Žejane, spominju se još 1395., ali glavni na Vlaha ili Ćića, kako su ih sve nazivali, dolazi tek negdje krajem 15. ili početkom 16. vijeka. Najvećim dijelom su hrvatizovani. Ćići u Istru dolaze kao Morlaci, a od lokalnog hrvatskog stanovništva dobivaju i nazive Ćići ili Ćiribirci. Govore vlastitim jezikom koji je mješavina rumunskog, hrvatskog i italijanskog. Tačan broj govornika ovog jezika nije poznat, u UNESCO-voj Crvenoj knjizi spominje se broj od između 500 do 1,000 osoba.⁶¹ Etnički su Ćići međutim daleko brojniji.⁶²

Masaai (Masai, Masaji) je narod istočno-sudanske porodice naroda (nilsko-saharska), ogranak Nilota. Pripadaju grupi crnačkih plemena i naroda, koja su pretežno stočarsko-lovačkog načina života. Prema procjenama ih ima

⁵⁸ The Ainu people, <http://www.ainu-museum.or.jp/en/study/eng01.html>

⁵⁹ <http://www.nationalgeographic.rs/reportaze/clanci/749-gospodari-ekstaze.html?p=5>

⁶⁰ P. Kveder, *Laponci*, str. 86, www.dlib.si

⁶¹ UNESCO interactive atlas of the worlds languages www.unesco.org

⁶² http://www.historiografija.hr/hz/1988/HZ_41_28_BUDAK.pdf

oko 500-900 hiljada od čega je danas oko po polovina nastanjena u Keniji i u Tanzaniji.⁶³

Tunguzi (Evenki) su tungusko-mandžurski narod koji pretežno živi u Kini i Rusiji. U Rusiji, Evenki imaju svoj autonomni okrug Evenkiju. Evenki su većinom pravoslavne vjeroispovijesti, ali su sačuvali i tradicionalna vjerovanja (animizam, šamanstvo). Govore evenkskim jezikom, koji spada u tungusko-mandžursku grupu altajske porodice jezika. Ukupno ih ima oko 43.000, od toga u Kini 28.000, a u Rusiji 15.000.⁶⁴

Ovo su samo neke od brojnih etničkih grupa i naroda, sa svojim kulturnim osobenostima, koji nemaju svoje države. Ostaje pitanje da li će se u bližoj ili daljoj budućnosti stvari promijeniti ili će neki mod ovih naroda zauvijek nestati sa lica zemlje, noseći sa sobom autentična jezička, kulturna i druga blaga, koja nepobitno posjeduju.

Literatura

Asurmendi, M. (2002), *Identitet i nasilje*, Biblioteka XX Vek, Beograd.

Blagojević, B. () *Etnoregionalizam u Evropi*, Beograd: Globus, Srpsko geografsko društvo

Clebert, J.P. (1967), *Ciganin*, Zagreb:

Degan, V.Đ. (2000), *Međunarodno pravo*, Rijeka: Pravni fakultet.

Fromkin, D. (1989), *A Peace to End All Peace: Creating the Modern Middle East, 1914-1922*, New York.

Indić, T. (1982), *Savremena Španija*, Beograd: Nolit.

Lutovac, M. (1987), *Romi u Crnoj Gori*, Ivangrad:

Mujić, M.A. (1953) *Položaj Cigana u južnoslovenskim zemljama pod Osmanskom vlašću*, Sarajevo:

Newman, S. (1996), *Ethnoregional Conflict in Democracies*, Westport: Greenwood Press.

Pott, A.F. (1844), *Die Zigeuner in Europa and Asien*, Halle.

Samardžić, N. (2003), *Istorija Španije*, Beograd: Plato.

Smith, A.D. (1998), *Nacionalni identiteti*, Beograd: Biblioteka XX Vek.

Tanasković, D. (2010), *Neoosmanizam – povratak Turske na Balkan*, Beograd: Službeni glasnik.

---

⁶³ <http://www.masaikenya.org/>

⁶⁴ <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/197095/Evenk>

Viorel, A. (2004). „*The Roma in Romanian History.*“ Budapest: Central European University Press.

UDK: 323.15(=214.58)''13/14''(497)

**CIGANI NA BALKANSKOM POLUOSTRVU U VRIJEME OSVAJANJA
OSMANSKIH TURAKA U XIV I XV VIJEKU**

**GYPSIES ON THE BALKAN IN THE CONQUEST PERIOD OF THE OTTO-
MAN TURKS IN XIV AND XV CENTURIES**

mr VASILJ JOVOVIĆ, doktorant,
Filozofski fakultet Nikšić, Univerzitet Crne Gore

Apstrakt: *Cigani se na Balkanskom poluostrvu javljaju u XIV vijeku. Nalazimo ih u Dubrovniku i Zagrebu gdje su se doselili ispred turskih osvajanja. Dubrovački i zagrebački Cigani bili su sesilni i živjeli su izmiješani s ostalim stanovništvom. Izvijestan broj Cigana muslimana stigao je na balkanske prostore sa Osmanskim Turcima koji u periodu od oko sto pedeset godina vrše osvajanja Balkanskog poluostrva (od sredine XIV do kraja XV vijeka). Cigani su u Srbiji krajem XIV vijeka bili uključeni u turski vojni sistem, kao kovači, konjušari i sl. Krajem XV vijeka po turskim popisnim knjigama broj Cigana u jednom dijelu Rumelije (evropskom dijelu Osmanskog Carstva) iznosio je oko 17200 duša.*

Ključne riječi: *Cigani, Osmanska Turska, Balkansko poluostrvo, Dubrovnik, Ciganski zakon*

Abstract: *Gypsies in the Balkans appeared in the XIV century. They are found in Dubrovnik and Zagreb, where they moved in front of the Turkish conquest. Dubrovniks and Zagreb's Gypsies were sessile and lived mixed with the other population. The limited of number Muslims Gypsies arrived in the Balkans with the Ottoman Turks in the period of the mid-XIV up to late XV century. Rather it was the period of a hundred and fifty years of Turkish occupation of the Balkans. Gypsies in Serbia at the end of the XIV century were involved in the Turkish military system, like sa blacksmiths, grooms, etc.. At the end of the XV century by the Ottoman's book lists, the number of Gypsies*

in one part of Rumelia (the European part of the Ottoman Empire) was about 17200 souls.

Key words: *Gypsies, Ottoman Turkey, The Balkan, Dubrovnik, Gypsy Law*

1. Uvod

Njemački naučnik *Grellman* prvi je na osnovu fizičke srodnosti, analognosti u običajima, jezičkih sličnosti došao do zaključka da su Cigani porijeklom iz Indije. Kasnija historiografska proučavanja su to i potvrdila. Veliki broj naziva za Cigane u nekim jezicima, koji su im dati po plemenu Cengar, odnosno Čangar, koje je svojevremeno živjelo uz rijeku Ind podsjeća na njihovo porijeklo. Slovenski je naziv Ciganin, mađarski *cigany*, njemački *zigeyner*, italijanski *zingari*, francuski *tsigane*. Zbog hipoteze da su Cigani porijeklom iz Egipta, dobili su u mnogim evropskim jezicima nazive koji su izvedeni iz riječi Kopt, Egipat, odnosno iz riječi faraon. Na primjer, engleski *gips*, španski *agip-ciano* ili *gitano*, francuski *gitane*, grčki *gifto*. Na južnoslovenskom govornom području Cigani se u Crnoj Gori nazivaju *Međupi*, u Makedoniji *Dupci* i *Jeđupci*, u Dalmaciji *Jeđupi*, i pod tim imenima nalazimo ih u istorijskim izvorima. U turskom jeziku za Cigane se upotrebljava naziv *kipti*, koji je takođe izveden iz riječi Kopt. Danas se Cigani u stručnoj terminologiji nazivaju Romima.

2. Cigani na Balkanskom poluostrvu u doba turskih osvajanja

Vizantijske hronike već 835. godine bilježe Cigane na vizantijskoj teritoriji. Jedan dio Cigana se sa Bliskog Istoka i Sjeverne Afrike, preko Sredozemnog mora prebacio na evropski kontinent. Cigani se pominju na Kritu 1322. godine, a u Grčkoj 1326. godine. Peloponez je dugo vremena bio glavni ciganski centar na Balkanskom poluostrvu, tu je postojao *Giftocastrum* (Ciganska tvrđava), koji je za vrijeme osmanskih osvajanja ovih krajeva bio razoren. Vizantijski pjesnik Mazaris iz XVI vijeka bilježi da na Peloponezu živi sedam naroda, među kojima se spominju i Cagani. U izvorima se pominje da su se neki Cigani 1326. godine prebacili na ostrvo Krf i kada je ono 1370. godine došlo u vlast Mlečana, ovdje se nalazila jedna ciganska zjednica. Značajne grupe Cigana prebacivale su se preko Fyrgia, Bihinia i Helesponta na Balkansko poluostrvo, odakle su se kasnije raseljavali po ostalim dijelovima Evrope. Da su grčke zemlje bile glavna teritorija preko koga su se Cigani naseljavali u

Evropu ukazuje grčki jezički elemenat, koji je naročito naglašen u ciganskom jeziku.

Sredinom XIV vijeka, u vrijeme dok su bile u usponu, balkanske države su bile suočene sa novim i opasnim protivnikom – Turcima Osmanlijama. Osvojivši gotovo cijelu Malu Aziju, Turci su počeli prelaziti na evropsko tle, prvo kao saveznici i plaćeni ratnici zavađenih balkanskih gospodara, a zatim kao osvajači koji su uporno i nezadrživo širili svoju vlast. Turska osvajanja su trajala cijelo stoljeće, pomjerajući se od istoka ka zapadu i od juga ka sjeveru. Tursko osvajanje Balkanskog poluostrva nije izvršeno preko noći, već je trajalo više od sto pedeset godina, od sredine XIV do 90-tih godina XV vijeka.

Istorijski materijal o pojavi i o prošlosti Cigana u južnoslovenskim zemljama dosta je oskudan, pogotovo za srednjovjekovni period. Konstantin Jireček navodi da su sa Turcima u južnoslovenske zemlje došli i do tada nepoznati Cigani. U dubrovačkoj književnosti Cigani se nazivaju *Jeđupcima*, a u dubrovačkim arhivskim knjigama pominju se oni 1423. godine kao posluga trgovaca, trubači, bubnjari, pa čak i kao kovači lažnog novca. Tihomir Đorđević smatra da je Cigana na području srednjovjekovne srpske države, a samim tim i Zete moralo biti već u XIV vijeku i da su oni došli sa Turcima. Milenko Filipović takođe kaže da su Cigani došli u južnoslovenske zemlje sa Osmanskim Turcima. Međutim, Muhamed A. Mujić je smatrao da su Cigani i prije turskih osvajanja naselili područja južnoslovenskih zemalja, istog su mišljenja danas Olga Zirojević i Đurđica Petrović. Za vrijeme osvajačkih pohoda srpskog cara Dušana (1331-1355) granice srpske srednjovjekovne države proširene su do Soluna, na Tesaliju i Epir, i zahvatale veliki prostor Grčke, te su se Cigani u ovakvim ratnim prilikama i velikim pomjeranjima u ovim krajevima lako mogli prebaciti i na teritoriju srpske države još u prvoj polovini XIV vijeka. U dubrovačkom arhivu 1362. godine pominju se Cigani Vlaho i Vitana. Dubrovačka Republika upućuje pismo Radenu Bratoslaviću, dubrovačkom zlataru da povрати neko srebro koje su mu spomenuti Cigani dali u depozit. U Zagrebu se Cigani spominju 1378. godine, a 1397. godine pominje se neki Ciganin u spisku ekskomuniciranih lica od strane zagrebačkog biskupa.

Ispitivanja u Dubrovačkom arhivu pokazala su da su Cigani bili porijeklom iz Vizantije, mletačkih posjeda na Balkanu, a moguće i sa jugozapadnog obalnog područja Albanije. Na to upućuju nazivi za njih *Egipćani*, *Acingan*, *Cingan*, kako su i h Dubrovčani označavali, a koji su bili u upotrebi u navedenim područjima u srednjem vijeku. Lična imena nekih dubrovačkih Cigana pripadaju kategoriji starohrišćanskih i grčkih vlastitih imena. Kretanje Cigana

iz Vizantije, mletačkih posjeda i Albanije na sjever dovodi se u vezu s prodorom Osmanlija u Evropu i njihovim postepenim zauzimanjem balkanskih oblasti. Sklanjajući se pred najezdom osmanske vojske ti Cigani su potražili novu domovinu u još neosvojenim dijelovima Balkana. Dubrovački i zagrebački Cigani bili su sesilni, posjedovali su kuće, vrtove, parcele obradive zemlje i živjeli su izmiješani s ostalim stanovništvom. Nije postojala posebna ciganska četvrt, niti su imali profesionalnih specijalnosti, koja je tipična za Cigane iz kasnijih stoljeća. U Zagrebu su bili mesari, krznari, bavili su se kuporodajom nekretnina i sitnom trgovinom, a 1468. godine pominje se i jedan sveštenik. Krajem XV vijeka živio je u Puli takođe jedan sveštenik. U Dubrovniku nešto veća grupa Cigana imala je različita zanimanja: bili su sluga, sluškinje, muzikanti, rešetari, obučari, mlinari, gostioničari, vidari, trgovci na malo, pa i vojnici. Cigani u Dubrovniku i Zagrebu nijesu se ni po čemu razlikovali od drugih stanovnika sem svojim fizičkim izgledom. Oni nijesu smatrani za štetne za sredinu u kojoj su boravili, niti su smetali domaćim ljudima, naprotiv, oni su izvršavali svoje obaveze i preuzete dužnosti i trudili su se, kao i ostali došljaci raznih narodnosti u te gradove, da postanu što prije Dubrovčani ili Zagrebčani, a sredina im to nije branila. U svakom slučaju broj Cigana na južnoslovenskom području tokom srednjeg vijeka nije bio veliki, u Dubrovniku ih je u XV vijeku bilo oko 130, a u Zagrebu u drugoj polovini XIV i XV vijeka bilo je između 40 do 50 Cigana.

Prvi turski popisi u toku i nakon osvajanja balkanskih zemalja u Srbiji, Makedoniji i Bosni ne bilježe Cigane, što govori o mogućnosti da su se malobrojni Cigani povlačili pred turskom najezdom u sigurnija područja. Obavještenja o Ciganima kovačima u pojedinim tvrđavama zauzete Srbije, koja počinju sa sedmom decenijom XV vijeka, upućuju na to da je izvijestan broj Cigana ostao u Srbiji i po dolasku Turaka, i da su bili uključeni u turski vojni sistem. Cigani kovači pominju se krajem XV vijeka u tvrđavama Svrljigu, Resavi i Smederevu.

U okviru redovnog i sistematskog popisivanja stanovništva Osman-skog carstva koje je imalo različite statusne, odnosno obaveze, popisani su i Cigani. Po popisima Cigana u Rumeliji (evropskom dijelu Osmanskog Carstva) sa kraja XV vijeka, koji su bili fiskalne prirode i načinjeni kao pregled sakupljenog harača "nevjerničke džizije" saznaje se da je u nahiji Istanbul, sandžaku Vize, Galipolju, Jedrenu, Jambolu, sandžaku Čirmenu, Nikopolju, Plovdivu, Čustendilu, sandžaku Sofiji, Nišu, Kruševcu, sandžaku Smederevo, sandžaku Bosni, Prizrenu, Vučitrnu i Vidinu bilo je 3237 običnih kuća Cigana i

211 udovičkih kuća. Pomnoženo sa uobičajenim koeficijentom pet, broj popisanih Cigana u jednom dijelu Rumelije iznosio bi oko 17200 duša.

Značajno prisustvo Cigana u područjima gotovo cijelog evropskog dijela Osmanske Turske ne bi se moglo shvatiti samo kao posljedica prirodnog priraštaja u porodicama zatečenih Cigana iz vremena prije osmanskih osvajanja. Vođenje posebnih popisa Cigana ukazuje da je država za to morala imati posebne interese, iste ili slične kao i za Vlahe, Juruke i druge društvene i etničke grupe, koje su takođe posebno popisane, a čija je djelatnost bila potrebna za normalno funkcionisanje određenih državnih mehanizama. Za vojne ciljeve Osmanskog Carstva bilo je potrebno izvršiti plansku kolonizaciju opustjelih osvojenih zemalja, i to onim lako pokretljivim stanovništvom koje je moglo da pridonese na bilo koji način ostvarivanju tih vojnih ciljeva. U okviru tih planova pretpostavlja se da je izvršena i kolonizacija Cigana, ljudi vičnih poslovima oko konja, kovačkim djelatnostima i vještinama koje su bile potrebne osvajačkoj vojsci u usponu u zadovoljenju njenih bioloških, ličnih i društvenih afirmacija. Pretpostavlja se da su ti Cigani bili preci tzv. *Turskih Cigana*, stalno nastanjenih u Makedoniji *Ađupci*, u Srbiji *Gadžikana Roma*- srpski Cigani, u Bosni *Bijeli Cigani*, koji ne znaju kada su došli na ta područja i koji sebe smatraju za neku vrstu starosjedioca u odnosu na novije slojeve ciganskih pridošlića.

Po tvrđenju Halila Inaldžika i M. Sertoglua, Cigani su imali svoju posebnu organizaciju- ciganski sandžak, koji nije imao svoju teritoriju već je obuhvatao sve Cigane sa područja Rumelije i iz Istambula. Zapovjednik ovog sandžaka nazivao se ciganski beg ili ciganski sandžak beg. Zakon o Ciganima iz 1530. godine govori o Ciganima Rumelije i reguliše njihov pravni položaj u tom dijelu Osmanskog Carstva. Ciganski zakon u dobroj mjeri oslikava stanje iz ranijeg perioda. Po njemu, Cigani muslimani plaćaju na svaku kuću i na svakog inokosnog člana 22 akče poreza, a Cigani nemuslimani na svaku kuću po 25 akči ispendže, a na udovice po 6 akči poreza. Oni Cigani koji imaju carske zapovijesti da su oslobođeni od služenja u tvrđavi i državnih službi plaćali su samo carski harač. Državna vlast je nastojala da zakonom spriječi miješanje Cigana muslimana i nemuslimana. Ovim zakonom Cigani su bili vezani za određene kadiluke, kojim je državna vlast iz fiskalnih razloga nastojala da ih veže za jedno mjesto.

3. Zaključak

Masovniji dolazak Cigana (ili kako ih danas nazivamo Romima) na prostor Balkanskog poluostrva ne treba vezati samo za turska osvajanja. Cigana hrišćana bilo je na Balkanu i prije turskih osvajanja. Izvjestan broj Cigana muslimana stigao je na balkanske prostore sa Osmanskim Turcima. Za Cigane muslimane u Beogradu, izričito se navodi da stanuju tu od vremena carskog osvojenja. U najranijim turskim popisima izvjestan broj Cigana hrišćana, nose imena koj bi mogla da svjedoče o njihovom ne tako davnom dolasku sa malo-azijskih prostora. Ipak je pretežna većina Cigana na Balkanu bila tu prije turskih osvajanja, a sigurno je da su turska osvajanja dovela i do masovnijih seoba Cigana, takođe, su Cigani pratili i osvajačke pohode Turaka Osmanlija.

Literatura

Dorđević T. (1904), O Ciganima uopšte i o njihovom doseljenju na Balkansko poluostrvo, Srpski Književni Glasnik, br. 76.

Filipović M. (1932), Visoki Cigani, Narodne starine, separat.

Jireček K. (1984), Istorija Srba, knj. I, Beograd.

Mujić A. M. (1953), Položaj Cigana u jugoslovenskim zemljama pod osmanskom vlašću, Prilozi za orijentalnu filologiju, III-IV, 137-193.

Petrović Đ. (1976), Društveni položaj Cigana u nekim jugoslovenskim zemljama u XV i XVI veku, Jugoslovenski istorijski časopis, br. 1-2, 45-66.

Petrović Đ. (1975), Cigani u srednjovekovnom Dubrovniku, Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu, XIII-1.

Tadić J. (1935), Pisma i upustva Dubrovačke republike, knj. I, Beograd.

Tkalčić, Povjestni spomenici slobodnog kraljevskog grada Zagreba, VI (1900); IX (1903); X (1904).

Zirojević O. Cigani u vreme turske vladavine, Republika, br. 183.

Zirojević O. (1976), Cigani u Srbiji od dolaska Turaka do kraja XVI veka, Jugoslovenski istorijski časopis, br. 1-2, 67-78.

UDK: 323.15(=214.58)(497.16)

**GEO KULTUROLOŠKO ODREĐENJE ROMA U CRNOJ GORI –
EVROPSKO ISKUSTVO I CRNOGORSKA STVARNOST**

**GEO CULTURAL DESIGNATION OF ROMA IN MONTENEGRO –
EUROPEAN EXPERIENCE AND MONTENEGRO REALITY**

dr MIROSLAV DODEROVIĆ, docent
Filozofski fakultet Nikšić, Univerzitet Crne Gore

prof. DRAGANA MRKIĆ
RTCG

Apstrakt: O Romima poslednjih godina sve više se bavi i naučna i stručna javnost, afirmišu se organizacije kako bi se sačuvao poljuljani kulturno istorijski razvoj i pokušala sačuvati tradicija „pravog čovjeka“ što u stvari znači pojam „Rom“ prema jeziku Manuša. U oktobru 2008. godine Zavod za statistiku Crne Gore je u saradnji sa Romskim NVO sektorom sproveo popis Roma, Aškalija i Egipćana u Crnoj Gori u cilju kreiranja baze podataka za potrebu implementacije Strategije za poboljšanje položaja RAE populacije u Crnoj Gori, 2008-2012. Kroz taj popis se došlo do podatka da je ukupan broj lokalnih Roma, Aškalija i Egipćana interno raseljenih sa Kosova 9.934. Po evidenciji Zavoda za zbrinjavanje izbjeglica nakon preregistracije obavljene od 14. septembra 2009 do 14. februara 2010, u Crnoj Gori boravi 3160 interno raseljenih lica RAE populacije i to: 2015 Roma, 1102 Egipćana i 43 Aškalija. Položaj ove grupe je izuzetno težak, kako zbog njihove ekonomske situacije, tako i zbog nedostatka dokumenata, što predstavlja problem za veliki dio ove populacije, pogotovo za lica izbjegla sa Kosova.

Ključne riječi: *Kultura, istorija, geografija, položaj*

Abstract: *Roma has increasingly been engaged in the scientific and professional community. A number of organizations are promoted in*

order to preserve the cultural and historical development and In this way we try to keep the tradition of „real man“ which actually the term „Roma“ by language Manus means. n October 2008, the Statistical Office of Montenegro in cooperation with Roma NGOs conducted a census of Roma, Ashkali and Egyptians in Montenegro in order to create a database for the implementation of the Strategy for Improving the Position of RAE Population in Montenegro, 2008-2012. The list also showed that the total number of local Roma, Ashkali and Egyptian IDPs from Kosovo, 9934. According to the records of the care of refugees after the registration completed by 14 September 2009 to 14 February 2010, there are 3160 IDPs of RAE and 2015 Roma 1102 43 Ashkali and Egyptians in Montenegro. The position of these groups is extremely difficult, both because of their economic situation, and also because of lack of documentation, which is a problem for a large part of the population, especially for those refugees from Kosovo.

Key words: Culture, History, Geography, Location

1. Uvod

O Romima poslednjih godina sve više se bavi i naučna i stručna javnost, afirmišu se organizacije kako bi se sačuvao poljuljani kulturno istorijski razvoj i pokušala sačuvati tradicija „pravog čovjeka“ što u stvari znači pojam „Rom“ prema jeziku Manuša. Naziv Rom je promovisan na prvom svjetskom kongresu Roma u Londonu 1981. godine. Romi su prvobitno u Evropi prihvaćeni pod nazivom „Egipćani“. Nepravilno izgovaranje ovog imena vremenom je odvelo nazivu –Cigani. O romskoj populaciji u Crnoj Gori, poslednjih godina sve više pronalazimo različita istraživanja koja dosta često nemaju osnovu i metodološku sređenost. O pokazateljima kvaliteta života i društvenog položaja Roma u Crnoj Gori; obrazovnoj strukturi; ekonomskom položaju, političkom položaju, sociokulturnoj adaptaciji, socijalnoj distanci, problemima getoizacije, segregacije, ksenofobije, diskriminacije i nasilja nad Romima, kulturi Roma i njihovoj tradiciji, zaposlenju, zdravstvenoj zaštiti, informisnosti, veoma malo znamo. Dosadašnja istraživanja nijesu u dovoljnoj mjeri zastupljena i rezultat su najčešće nedovoljnog poznavanje tradicije, običaja, i kulture Roma. Posmatrajući složenost Romske populacije možemo izvući neke karakteristike: velika prostorna pokretljivost, visok natalitet i mortalitet, smrtnost djece

velika, strosna struktura mlada, visok stepen nepismenosti, nizak stepen obrazovanja, visok stepen bračnih veza koje nijesu pravno sankcionisane, jezik nedovoljno izgrađen, i ljubav prema muzici.

Romi su nesvakidašnji narod kome je, na neki način, sav svijet domovina. Po mnogo čemu oni su i narod koji je veoma različit od evropskih. Imaju svoj jezik, svoju religiju i tradiciju, običajno pravo, folklor, znake sporazumijevanja, čak i svoju medicinu i kuhinju. I, iznad svega, Romi su čvrsto vezani za svoju cigansku kulturu i vlastiti način življenja, što im omogućava da brane: svoj etnički identitet.

2. Gekulturološko istorijsko određenje Roma u Evropi i Crnoj Gori

Nepoznanica koja je postojala oko dolaska Roma na prostore Evrope pa i Crne Gore dugi niz godina je bila tema koja nije zaokupljala pažnju javnosti. Međutim, pod uticajem međunarodne zajednice polako se budila svijest opšte javnosti o našim sugrađanima, njihovoj kulturi i običajima. Sve do XVIII – XIX vijeka porijeklo Roma i njihov put u Evropu bili su nepoznanica za naučnu javnost. Pošto nije bilo naučnih pisanih izvora, ili je taj broj bio veoma mali, nije se pouzdano moglo utvrditi, ni preko jezičkih obilježja dijelom i antropoloških crta ličnosti neka posebna sličnost romske populacije sa nekim društvenim grupama pa i narodima. Na osnovu dosta naučnih pretpostavki, nekih pisanih tragova i obilježja pronađenih kod drugih naroda, došlo se do zaključka da Romi vode porijeklo iz pokrajine Pendžab u Indiji. Dug put prema Evropi vodio je preko Vizantije i Persije. Za nas je najbitnija grupa koju neki autori nazivaju „južna grupa“ koja se kretala tokovima Tigra i Eufrata. Jedan dio ove grupe se uputio ka Crnom moru, a drugi prema Siriji. Najveći broj plemena je stigao u Tursku. Najjužnija grupa je nastavila put uz Sredozemno more, preko Palestine i Egipta, duž sjeverne afričke obale sve do Gibraltara i Španije. Grupa koja je ostala u Turskoj je prešla Bosfor i stigla je na Balkan. U nekoliko različitih dostupnih tekstova pominju se tri različita puta dolaska Roma, ali jedno je sigurno kako je preko prapostojbine i Centralne Evrope bilo mnogo oružanih sukoba, ratova i egzodusa od prilika koje su tada diktirane bilo je više pravaca kretanja današnjih Roma. Pretpostavlja se da su uzrok bili česti ratovi i upadi raznih osvajača, prvenstveno Mongola u IX i X vijeku. Kroz seobe, Romi su tražili put spasa.

I ako se oduvijek vjerovalo da su seobe Romske populacije karakteristika njihovih identitetskih specifičnosti može se na osnovu niza istorijskih činjenica donijeti zaključak da su nastojali samo da se spase od uništenja. Da

nije bilo ovakve pokretljivosti i volje za opstankom Romi bi sigurno nestali kao i veliki broj naroda kroz istoriju. Romi su, kroz istoriju evropskog društva, imali izvjesne izgleda na odbranu svog statusa pod uslovom da se u zakonima prizna njihova etnička posebnost. Po takvim očekivanjima, država bi morala uvažiti činjenicu da se nomadizam nalazi u osnovi njihove originalne kulture i načina privređivanja.

Romi se u Evropi pojavljuju u XV vijeku i u vremenu svog naseljavanja uživaju poseban status nomadskog naroda. Iako probuđuju strahovanje kod stanovništva, u prvom razdoblju svog evropskog postojanja Romi uspijevaju da održe položaj egzotičnih „hodočasnika“ koji ne prosjače, već žive od milosrdnih djela pobožnog stanovništva. Romi se predstavljaju kao hodočasnici koji su osuđeni na sedmogodišnje izgnanstvo iz Egipta da bi lutajući bili primorani da ispaštaju i iskupljuju se zbog svojih grijehova. Na svojim putovanjima širom Evrope oni se čak koriste i pismenim preporukama koje im pružaju visoke ličnosti svjetovne i crkvene vlasti. U XVI vijeku, međutim, dolazi do korjenite promjene u držanju evropskog društva prema ovim živopisnim skitačima. Gradovi zatvaraju svoje kapije pred nepoželjnim došljacima u doslovnom značenju ovog izraza. Ili, još određenije, tamnopotom narodu se uskraćuje materijalna podrška koja se, po onovremenom moralu, dugovala putniku namjerniku. Javna vlast se jedno vrijeme koleba, potom se i državni aparat pridružuje snažnom osjećanju neprijateljstva prema pripadnicima istočnjačke „ljudske rulje“. U buduću se poklanja velika briga izgradnji posebnog zakonodavstva kojima se želi postići razaranje čvrste zajednice ovih „vagabunda“. Represija se, naime, zasniva na primjeni propisa o progonu za skitnju i besposličenje (odn. za delikt vagabundaže i prosjačenje), premda se romski nomadi nisu izdržavali samo od milostinje, igre i zabave, već i vršeci razne zanate.

U uslovima prave hajke Romi su sve više primoravani da lukavstvom dolaze do neophodnih sredstava za život i da se koriste strahom koji izazivaju kod lokalnog stanovništva kao pljačkaši i kradljivci. Romi su sve manje podnošeni ili, grubo rečeno, u evropskim zemljama su odbacivani „svugdje i od svakog“. Objašnjenje za progon svakako se ne nalazi jedino u činjenici što su najzad razobličeni kao oni koji se lažno predstavljaju kao hodočasnici. Za evropske prilike čudnovati narod, inicirao je neprijateljsko raspoloženje već i u samom početku svog naseljavanja na kontinentu. Cigani su ljudi garave puti, pritom su odjeveni u izazivačku odjeću od šarenih tkanina, imaju probušene uši, slobodno se ponašaju. I što je najgore, nije se znalo niti otkuda dolaze (jer,

kako provjeriti da li su Egipćani i, uopšte, pravi hrišćani?). Ovi nomadi su ipak trpeljivo podnošeni od strane države i stanovništva, pa čak i prihvatani na noćenje i besplatnu ishranu. Odgovor za takvu gostoljubivost nalazi se u srednjovjekovnoj tradiciji po kojoj evropsko društvo iz XV vijeka još uvijek nesebično pomaže lutajuće pojedince i veće grupe migrantskog stanovništva. Uporedo sa razvitkom tržišta, već u toku narednog vijeka, dolazi do suštinskih izmjena u ideološkom držanju Evropljana prema načinu opstanka u „besposlenosti“ i uslovima „vagabundaže“. Određeno rečeno, građansko društvo u ekspanziji zauzima agresivne stavove što se tiče daljeg tolerisanja siromaštva i neproduktivnog milosrđa. Država ima dužnost da razori postojanje svega ono što je strano merkantilističkom duhu i što je nesvodljivo u granice vladavine „rada i reda“ kao vrhovnog načela za podanike. Prema mjerilu građanskog društva, skitničke grupe Roma žive kao neradnici par excellence. Oni su, istina vašarski zabavljači, oni su i sitni trgovci i zanatlije. Presudna je činjenica da na osnovu svojih skromnih i stalno progonjenih usluga ne mogu da zarade niti za nasušni opstanak. Čim je utvrđena osnovna optužba za besposličenje, ovoj etničkoj zajednici se logično i neumitno imputira i stalno sumnjičenje zbog postojanja i druge delinkvencije. Učestali prestupi, koje vrše ciganski nomadi, samo su dobrodošli dokazi više o štetočinskom postojanju zajednice. Hrišćanska crkva u načelu i dalje svesrdno štiti „dobre“ siromahe. Crkvena vlast nije baš potpuno ravnodušna niti prema „rđavim“, iako ih od razdoblja pokreta „velikog zatvaranja siromaha“ prepušta policiji. Međutim, i u ovoj ideološkoj poziciji uporne odbrane naslijeđene prakse djela dobročinstva ipak ne postoji spremnost da se zaštitom obuhvati i romska sirotinja (zato što je neznabožačka, i prava napast za hrišćanski svijet). I crkvena vlast, kao zaštitnik morala u društvu oštro zahtijeva da se u javnim radovima upotrebe „svi besposličari i vagabundi, ovdje uključivši i Egipćane“.

Trajno rješenje „ciganskog pitanja“ vjerovatno je trebalo tražiti u priznanju posebnosti njihove kulture, u izgradnji povjerenja i postupnom integrisanju u širem društvu. Umjesto ovog, predstavnici državne vlasti su temeljili odnose sa ovim narodom na izgradnji krivičnih i administrativnih propisa. U policijskoj implementaciji poštovanje propisa pružalo je uvijek postojeći izgovor da se Romi hapse i progone po osnovu ubrzanog suđenja. Na perfidan način se otklanjala opasnost trajnijeg nastanjivanja ovih siromaha i mogućnost da žive „na teret građana i opštine“. Romi su, isto tako, ostajali vjerni svome nomadizmu dobrim dijelom i stoga što su nailazili na teškoće ekonomske prirode, u težnji ne samo da bi preživljeli već i sačuvali svoju tradiciju. Većina

„ciganskih zanata“ nije vodila proizvodnji novih dobara, nego krpljenju postojećih, a niti trajnijem zadovoljavanju potreba opstanka. Zato je ovaj narod bio prinuđen da u svoje „djelatnosti“, od kojih živi, uvrsti i igru i pjesmu, no, podjednako i prosjačenje, vraćanje, pa i pribjegavanje sitnim krađama i prevarama. Osnovna prepreka, dakle, na putu mogućeg prisajedinjenja Roma evropskom društvu nalazila se u samoj prirodi ciganskog „načina proizvodnje“ koji je, bio krajnje neproizvođački. Romi su bili upućeni na sakupljanje dobara koja se nalaze u prirodi, i kojih je bilo sve manje, ili, naprotiv, na korišćenje dobara koje proizvodi necigansko stanovništvo. Shodno tome, ovi „ubijeđeni“ vagabundi nisu pružali svjestan otpor integraciji iz fatalističke vezanosti za život u slobodi i lutanju. Način preživljavanja, za koji su romski nomadi bili pripremljeni i vezani, pokazivao se kao izrazito „parazitski“ u odnosu na evropsko društvo i evropski način privređivanja, tako da integracija uopšte i nije bila moguća. Ili, suprotno posmatrajući, s obzirom na odsustvo odgovarajućeg iskustva i radne umješnosti, romski nomadi i nisu bili podesni za uključivanje u sistem tržišta, odnosno u manufakturnu proizvodnju koja se nalazila u temelju evropskog društva.

Usprkos teškoćama ekonomskog karaktera, proces uključenja Roma evropskom društvu praktično nije mogao da se odvija već i iz razloga što su bili prinuđeni da neprekidno bježe pred progonom. Kao grupa u stalnom pokretu, u stalnoj samoodbrani, romska etnička skupina je morala da se izgradi kao složna zajednica sa besklasnom, ali i izrazito krutom društvenom strukturom.

Progon romskih nomadskih grupa u evropskim zemljama uveliko se odvija već u XVI vijeku. U ovom i narednim vjekovima jasno je utvrđen niski i pravno nezaštićeni položaj ljudi „crne kože i duše“ u društvu kapitalističkog tržišta. U postupanju sa narodom bez domovine u različitim državama je ispoljena jedino razlika u u kojem je represivni odnos bio više ili manje varvarski.

U Engleskoj Henri III (1531. godine) i Elizabeta I (1563. godine) stavljaju Rome izvan zaštite zakona kao cjelokupnu etničku zajednicu. Uslijedio je izuzetno strog progon na osnovu primjene čuvenog „krvavog zakonodavstva“ o vagabundaži. Romi se hapse, izlažu bičevanju i označavaju usijanim gvožđem. Povremeno se čak pojedinci i fizički likvidiraju, pa i čitave porodice. U Francuskoj se represivna djelatnost odvija shodno postojećim uslovima i zasniva se na propisima koji su, po svome dejstvu, užeg domašaja. Nakon mirnijeg razdoblja uslijedile bi kraljevske deklaracije koje ponovo otvaraju periode zaoštrene represije. Tako je za muškarce, u Ordonansi iz 1561. godine, ustanov-

vljena kazna izdržavanja robije na galiji, što ubuduće postaje obavezno pravilo. U drugoj polovini XVII vijeka vanredni zakonski dokumenti o Romima uglavnom iščezavaju u ovoj zemlji. Nije u pitanju zaustavljanje progona, već se materija Roma u pravničkoj djelatnosti sve više pridružuje široj oblasti krivične „vagabundaže“. I za jednu i za drugu vrstu otpadnika od društva (tj. i za Rome i za vagabunde) primjenjuje se ubrzani administrativni postupak koji ne zahtijeva čvrste dokaze da je prestupnička radnja stvarno i izvršena. U Švajcarskoj Romi su iznova stavljeni izvan zaštite zakona u 1675. godini i pruženo je ovlašćenje seljacima da ih mogu protjerati, štaviše, da ih mogu i ubiti. „Najopasniji“ među ovim nomadima su bili obješeni ili poslani na galije. Ako se kreću u blizini državne granice, koju naizmjenično prelaze u jednom ili drugom pravcu, skitničke grupe Roma imaju izgleda da će izbjeći likvidaciju i represiju. Iz istog izvora saznajemo i da su u baskijskom području (na francusko-španskoj granici), u razdoblju koje prethodi velikoj revoluciji, organizovani pravi „lovovi na Cigane“. Uostalom, u ovim vremenima se išlo u hajke sa lovačkim psima i na vagabunde koji, podjednako kao i Romi, imaju položaj najviše uniženih ljudi u građanskom društvu.

U Moldaviji, sačuvani su dokumenti iz XVI i XVII vijeka sa obavještenjima da su Romi na feudalnim imanjima bili potčinjeni u pravo ropstvo. Uz teški rad u poljoprivredi, ovi robovi su svakodnevno bili mučeni i bičevani, naprosto — da bi se održali u pokornosti. Primoravani su da rade potpuno goli (navodno, da ne bi pobjegli), hrana je bila više nego nedovoljna, i slično. Ne samo boljari, već je i crkva držala na svojim imanjima veliki broj takvih „robova“. U ovoj zemlji tek je 1855. godine oslobođeno od ropstva 200 hiljada pripadnika romskog naroda.

Kako je naglašeno, uporno sprovođenje represije presudno je doprinijelo temeljitom društvenom i psihološkom isključenju Roma iz evropskog društva. I u sadašnjem vremenu, čak i u uslovima stalne nastanjenosti, odviše sporo se uklanjaju posljedice viševjekovne izolacije pripadnika romske populacije. U evropskom stanovništvu Romi se najčešće održavaju kao raštrkane etničke manjine koje ne pripadaju pravoj radničkoj klasi, a više niti svojoj autentičnoj kulturi iz prošlosti. I u savremenosti, naravno, ispoljavaju se i odnosi neprijateljstva klasnog društva prema „nekorisnim“ i „prljavim“ romskim siromasima koji egzistiraju na periferiji urbane i visoko industrijalizovane civilizacije. Između ostalog, i dalje se održavaju i primjenjuju i zakonski propisi neskrivene rasne segregacije.

Trenutni broj Roma u pojedinim evropskim zemljama upućuje na zaključak da su Centralna Evropa i Balkansko poluostrvo bili prva područja koja su naselili Romi. Veći broj Roma danas živi na prostorima Rumunije, Slovačke, Mađarske, Bugarske, Makedonije i Srbije. Broj Roma koji naseljava ovo područje veliki je i kreće se oko deset miliona. Prema istraživanjima Andrije Jovićevića dolazi se do zaključka da su Romi u Crnoj Gori došli kao robovi na brodovima Gusara. Prije pet vjekova pojavili su se na prostorima Herceg Novog, Bara i Ulcinja. Radeći na gusarskim brodovima i živjeći „robovskim“ načinom života, preci Roma naučili su mnoge zanate. Veoma često su prodavani kao bilo koja roba, bili su podvrgnuti veoma teškom i napornom radu. Na izgradnji hercegnovske tvrđave postoji pisani dokument iz 1508. godine, koji potvrđuje prisustvo Cigana-Roma u Crnoj Gori. Intersantna je pozicija Ciganske mahale u Beranama. Učvršćenjem vlasti i određivanjem granice prema Crnoj Gori (1878), nastupio je period zatišja, a Berane zbog svog geografskog i graničnog položaja dobilo je veći značaj. Tada se doseljavaju muslimani iz Nikšića, Kolašina, Podgorice i drugih mjesta, kao i Srbi, zanatlije iz Peći i Prizrena. Mjesto dobija karakter gradskog naselja, razvija se zanastvo, obrazuju se pijace i karavanima se dogoni roba. No, pored svega toga, okolno pravoslavno stanovništvo nije se naseljavalo u grad, a isto tako i okolno muslimansko, jer nije osjećalo dovoljnu sigurnost i nije bilo orijentisano na privređivanje kroz zanastvo i trgovinu. Karakteristično je da sela kao što su Luga, Berane, Budimlja i dr. koja se nalaze neposredno uz grad nijesu se širila ka gradu nego na suprotnoj strani, udaljavajući se od istog. Gledajući razvitak mjesta sa stanovišta regulacije, gradsko naselje razvijalo se obalama Lima, i pored toga što ga je ova bujičava rijeka ugrožavala i često nosila izvjesne djelove. Varoš se razvijala u tri grupacije (mahale): Hareme koje je bilo isključivo stambeni dio za oficire, službenika i druge uglednije muslimane; Čaršija, današnji centar grada – trgovački i poslovni dio varoši, gdje su bile krčme, hanovi, pijace, trgovačke i zanatske radnje. Ciganska mahala, današnji južni dio grada pored Lima, gdje je živjela u kućercima gdje je živjela varška sirotinja.

3. Kulturološko -geodemografski aspekt

Romi su se u nekim crnogorskim gradovima već emancipovali i integrisali u društvo, posebno u primorskoj regiji Crne Gore, gdje su se i prvo naselili. Međutim, nije tako i u ostalim djelovima sjeverne i centralne Crne Gore. Romi koji su kao nomadi putovali i često mijenjali mjesta boravka nijesu naseljavali sjeverne dijelove Crne Gore. Danas u Crnoj Gori domicilni i izbjegli

Romi žive u nekim krajevima Crne Gore: Cetinje (Zagrablje), Podgorica (Konik i Vrela Rinička), Nikšić (Brlja, naselje Trebjesa, Budo Tomović i nas. Željezare br. 2); Beranama (Talum i Riverside), Rožajama i slično. U nekim crnogorskim gradovima skoro da ih nema kao što su: Andrijevića, Kolašin, Plav, Pljevlja (naselje na deponiji), Plužine, Šavnik i Žabljak. U nekim crnogorskim gradovima veoma je mali broj Roma: Kotoru, Tivtu, Danilovgradu itd. Veliki broj Roma nije upisan u knjige državljana, prema posljednjem popisu u Crnoj Gori kao Romi izjasnilo se 2.875 lica, dok prema nekim podacima NVO broj Roma je veći od 19.000 (19.534) što za sigurno govori da broj Roma i u savremenim uslovima još nije utvrđen s sigurnošću. Duga putovanja i dodiri sa kulturama, običajima i načinom života raznih naroda imali su nesumljivo bitan uticaj na promijenjena identitetska svojstva naroda. Romi su, za razliku od drugih naroda koji žive u Crnoj Gori, u znatno složenijim životnim uslovima i problemima. Vjekovna izolacija ih je natjerala da se iznutra čvrsto integrišu, sačuvavši kulturni identitet i životni stil. Svi narodi koji gube nacionalni identitet ustvari postaju samo grupe stanovnika, bez identitetskih svojstava, kulture i običaja.

Međutim živjeći u tako surovim uslovima Romi su ipak zadržali osnovna obilježja vjere, kulture, tradicije i običaja. Velika obaveza na čuvanju identiteta je **suzbijanje etničke mimikrije**. Na osnovu podgrupa u okviru Romske populacije nalazimo Egipćane, čiji su preci na prostorima Egipta boravili tri vijeka, Aškalije, Cigane, Manuše, Rabuine, Gitane, Karakose, Sinite, Mandjupe i Gabelje. Po popisu iz 2003, njih ima oko 3000, dok predstavnici Nacionalnog Savjeta Roma u Crnoj Gori tvrde da je RAE populacija mnogo brojnija, i da se taj broj kreće oko 21 000 (14,19). Međutim, u oktobru 2008. godine Zavod za statistiku Crne Gore je u saradnji sa Romskim NVO sektorom sproveo popis Roma, Aškalija i Egipćana u Crnoj Gori u cilju kreiranja baze podataka za potrebu implementacije Strategije za poboljšanje položaja RAE populacije u Crnoj Gori, 2008-2012. Kroz taj popis se došlo do podatka da je ukupan broj lokalnih Roma, Aškalija i Egipćana interno raseljenih sa Kosova 9.934. Po evidenciji Zavoda za zbrinjavanje izbjeglica nakon preregistracije obavljene od 14. septembra 2009 do 14. februara 2010, u Crnoj Gori boravi 3160 interno raseljenih lica RAE populacije i to: 2015 Roma, 1102 Egipćana i 43 Aškalija. Položaj ove grupe je izuzetno težak, kako zbog njihove ekonomske situacije, tako i zbog nedostatka dokumenata, koji predstavlja problem za veliki dio ove populacije, pogotovo za lica izbjegla sa Kosova. Podaci do kojih se može danas doći oko lingvističkih karakteristika su takodje veoma skromni. Skoro svi Romi sa pod-

ručja centralne i sjeverne Crne Gore govore albanskim jezikom što nije slučaj sa potomcima Roma i Egipćana koji žive u primorskom pojasu. Veoma je uočljiva „Albanizacija“ –Roma sa Kosova. Nažalost, status Roma u Crnoj Gori, kao i u nekim drugim državama nastalim raspadom bivše Jugoslavije još uvijek nije riješen¹.

4. Kulturološko etnološko aspekt

Romi su narod s skromnim kulturnim nasleđem. Na njihovom jeziku nije napisano mnogo djela. Oni nemaju gotovo ni svoju nacionalnu nošnju pa ipak prema načinu odjevanja, po tom posebnom koloritu boja i nakita mi ćemo ih lako definisati i prepoznati. Porodica Roma funkcioniše po izrazito patrijahanlim običajima i vrijednostima u kojoj muškarac ima neograničenu moć. Vrlo rano, nekada sa petnaest godina, pokoravajući se volji porodice Romkinja se udaje, postaje majka i domaćica. Roditelji biraju budućeg muža, ugovaraju brak, ugovaraju cijene djevojka i sl. Prema V. Deliću, Romi u Crnoj Gori danas pripadaju islamu ali ipak u zavisnosti od grupa zavisi stepen poštovanja islama. Romi Muslimani ističu sebe kao prave Muslimane dok za Čergare kažu da to nijesu, i zaista se može reći za Rome Muslimane da više poštuju islam, nego što to čine Čergari, ali isto tako primjećuje se da obilježavaju određene hrišćanske svetkovine, pa čak posjećuju hrišćanske bogomolje. Nevjerovatno je koliko groblja mogu da posluže kao pokazatelj etničke pripadnosti, pa čak možemo reći i netrpeljivosti koja postoji među različitim grupama: (većinsko društvo –Egipćani – Romi – Muslimani – Čergari). Oni međusobno gaje jednu

---

¹ Glavni grad Podgorica namjerava da ukloni objekte izgrađene za interno raseljena lica sa Kosova i da im uskrati i ovakav smještaj. Kakav stav o ovome ima Vlada, a prvenstveno uprava Glavnog grada, jasno govori izjava dr. Miomira Mugoše, gradonačelnika Podgorice: „Svima je poznato da jedan dio tih lica treba da se vrati, najveći dio odande odakle je došao uz garanciju međunarodne zajednice i spremnost Glavnog grada da i finansijski pomogne da se stvore jednaki uslovi kao u nekim o objektima koje smo mi ovdje napravili u Podgorica za RL, bez obzira da li su oni romske populacije ili bilo koje druge nacionalnosti ili vjeroispovjesti. Prema tome mi smo to pokazali, dokazali u Podgorici, u više dijelova Podgorice i konačno je sada na redu međunarodna zajednica. Treba da bude fer i korektna i da pomogne da ti ljudi, prije svega, koriste međunarodno pravo, kojega naravno baštini Crna Gora u punom smislu, jer da nije tako oni ne bi mogli da prežive ovih deset godina. Ali ne može teret nositi niti grad, niti država sama bez podrške međunarodne zajednice koju je Vlada i država Crna Gora pomogla prije 10 godina. Prije svega tim ljudima. Konačno, sada je došlo vrijeme da se ne može više čekati da neki veoma važni projekti ne mogu se realizovati zbog uzurpacije ogromne količine zemljišta od preko 100 000 m².“

vrstu animoziteta i predrasuda te prave distance kako u životnom prostoru, tako i u fizički ograničenom prostoru, kao što je u ovom slučaju groblje. Na osnovu ne istraženih oblasti, ne potpunih informacija i stavova moralo bi se težiti održavanju kulture i istorije svakog naroda ili etničke grupe, jer je to jedini preduslov stvaranja pravne države koja gaji multikulturalnost i osobnosti manjinskih naroda.

5. „Pravno nevidljiva“ lica

Vrlo je moguće da već i zbog svog egzotičnog izgleda i plemenskog načina življenja tamnopusi čergari nikada u Evropi i nisu bili iskreno prihvaćeni kao zemljaci. Počev od XVI vijeka, najzad je postignuta opšta saglasnost da se narod Roma otjera sa svakog praga i da mu svakodnevni opstanak bude što više zagorčan. Sačuvani su brojni zvanični dokumenti u kojima se prikazuje u kojoj je mjeri ciganskim nomadima život činjen teškim, i to gotovo svugdje na evropskom kontinentu. U njemačkoj je istoriji protjerivanje „ciganskih izdajica u hrišćanskim zemljama“ zabilježeno već u dekretu iz 1498. godine. U životnoj stvarnosti Romi su kao etnička zajednica neosporno stavljeni izvan zaštite građanskih zakona. U francuskoj istoriji, 1504. godine, Luj XII otvara razdoblje represije, koja se u načelu preporučuje za sve pripadnike ove etničke grupe. Jedno vrijeme u ovoj zemlji se preduzimaju regionalne mjere koje su usmjerene ka protjerivanju Roma iz određenog područja. Ali, već deklaracija iz 1539. godine teži da ugrozi bezbjednost etničke zajednice na francuskoj teritoriji.

Shvatljiva je, isto tako, i zabrinutost evropskog stanovništva i državne vlasti zbog prodora romskog etnosa koji je rasno i kulturno veoma različit. Činjenica je da u prostorima evropskih zemalja krstare neuobičajene nomadske družine. Javna vlast je nesumnjivo bila prinuđena da preduzima izvjesne mjere zaštite društva i javnog poretka. Romsko skitničko stanovništvo pristiže u Evropu u većoj masi, lišeno je materijalnih izvora koji bi bili dovoljni za život, kao i sredstava za proizvodnju. Sa stanovišta vrijednosti evropske kulture, cigansko društvo se smatra parazitskim i neizbježno progoni od strane proizvođača i vlasnika dobara. Romi podjednako smetaju i kao beskućnici koji na prilazima grada razapinju svoje šatore oko kojih, po prirodi stvari, trčkara gomila musave djece. Oni unose nered i prljavštinu, isto i opasnost od požara i širenja zaraznih bolesti. Kada putuju, ovi nomadi zakrčuju drumove svojim rasklimatanim čergama. Zbog sličnih prestupa lokalno stanovništvo izražava ogorčenje i veliku netrpeljivost prema istočnjačkim uljezima. Vladajući druš-

tveni moral, no istovremeno i ekonomska nužnost, blisko se prožimaju u neprijateljskom držanju Evropljana prema ciganskom nomadizmu što, u krajnjoj liniji, presudno doprinosi trajnom odbacivanju romske etničke grupe. U prošlosti Evrope, Romi nisu bili progonjeni iz rasističkih razloga, mada je pripadanje drugoj tradiciji i drugoj rasi osjetno doprinosilo žestini progona. Po svemu izgleda, prisustvo romskih vagabunda građanskom društvu je pružilo priliku da moralno potvrdi neprikosновенost svog sistema vrijednosti. Skitničkom životu ovog etnosa zakonodavac suprotstavlja etičku svijest o važnosti rada za podanike iz narodnih slojeva, ujedno i svetinju privatnog vlasništva. Romi su morali biti odbačeni zato što je njihov način življenja i neproizvođačkog privređivanja iz osnove je stran građanskom načinu proizvodnje i profitu. Na progonstvo iz građanskog društva su osuđeni, znači, ne toliko ni zbog svoje tamne puti, već prije što su označeni kao i drugi „siromašni besposličari“, jer, izbjegavaju obavezu rada i pripadanja vladajućoj društvenoj strukturi. Isto kao i vagabundi i prosjaci, i Cigani su „izdajnici kralja“ koji se ne prilagođavaju ustanovljenom redu u društvu manufakture i društvenog poretka. Ne zaboravimo, ne samo da Romi pružaju otpor prilagođavanju već ih i buržoasko društvo ne želi da prihvati zbog predubjeđenja o njihovoj poslovičnoj „lijenosti“ i, svakako, i nižoj „moralnoj vrijednosti“.

U svakom slučaju, romski nomadi su nesumnjivo predstavljali izvjesnu opasnost za svojinska prava, red i bezbjednost u građanskom društvu. Iz ovog razloga se može razumjeti što je u zemljama evropskog tržišta dolazilo do preduzimanja odgovarajućih mjera pravne zaštite. Preduzimane su mjere, međutim, bile pretjerano oštre i bez prave srazmjere sa izvršenim ili pretpostavljenim prestupničkim radnjama. Istorijski gledano, represija je značajno doprinijela da se romska zajednica učvrsti i do novijeg vremena održi u svome lutanju i društvenoj iskorijenjenosti.

Značajan problem RAE populacije u Crnoj Gori danas su „pravno nevidljiva“ lica, odnosno lica koja nisu priznata kao subjekti prava (nisu upisana u matične knjige rođenih), te koja ne mogu sklopiti brak, koja su van sistema obrazovanja, zdravstva i socijalne zaštite. Strategije za poboljšavanje položaja Roma u Crnoj Gori, uređuje upis činjenice rođenja onih lica koja nisu upisana u matične knjige rođenih, kao i registraciju državljanstva.² Naime, zakoni koji se tre-

---

²Na ovaj način, ovim licima se pokušava obezbijediti pristup zdravstvenom sistemu, obrazovanju, socijalnoj zaštiti i nastanjenju, upravo zbog toga što je nedostatak neophodne do-

nutno primenjuju u toj oblasti (naknadni upis činjenice rođenja, državljanstvo, prebivalište/boravište, JMBG) su neusklađeni i često neprecizni, te ostavljaju prostora odgovornim organima za različita tumačenja i primjene ovih rješenja. Pribavljanje dokumentacije je od velikog značaja za ostvarivanje svih prava interno raseljenim licima. Naime, interno raseljena lica se smatraju punopravnim građanima, sa istim pravima i obavezama kao i svi ostali građani u pogledu statusa, socijalne i zdravstvene zaštite, prava na obrazovanje i zapošljavanje, imovinu kao i pravo učešća u privrednom i političkom životu zemlje. Da bi interno raseljena lica ostvarila pristup ovim pravima, neophodno je dostaviti dokumentaciju, u cilju dokazivanja svog legalnog statusa pred nadležnim organima. Drugim riječima, bez dokumentacije, ova lica ne mogu osvariti već pomenuta prava. Interno raseljena lica koja su napustila Kosovo zbog sukoba 1999. godine, suočavaju se sa ozbiljnim preprekama u pristupu dokumentima. Interno raseljena lica suočavaju se sa preprekama u ponovnom uspostavljanju normalnog života nakon raseljavanja, samim tim što je posjedovanje dokumenata od suštinske važnosti za utvrđivanje ljudskih i građanskih prava. Prema rezultatima istraživanja, koje je sproveo UNHCR u maju 2009, od ukupno 7166 anketiranih lica 61,4% (4399) imaju odgovarajuću dokumentaciju i upisana su u matične knjige u Crnoj Gori i/ili Srbiji, a raseljena/interno raseljena lica predstavljaju 66% osoba koje treba da se upišu u matične knjige. Tri četvrtine ovog broja čine djeca, među kojima su najviše pogođena djeca rođena u Crnoj Gori i djeca čiji su roditelji izbjegli sa Kosova 1999. godine.

Koliko je ovaj problem izraženiji u populaciji raseljenih/interno raseljenih RAE lica, jasno govori podatak da više od jedne trećine ovih lica treba da se upiše u matične knjige rođenih u Crnoj Gori, od čega su 80% djeca. Pitanje raseljenih/interno raseljenih lica, upisanih u matične knjige rođenih, ali ne i u matične knjige državljana, skoro je isključivo vezano za one čija je zemlja porijekla Kosovo.³ Mnoge organizacije, pomažu licima da se upišu u matične knjige rođenih, kao i da dođu do osnovnih dokumenata, međutim ovaj proces

---

kumentacije priznat kao glavna prepreka u pristupanju pravima u već navedenim poljima. Sa druge strane, mnogobrojne organizacije ukazuju na nedostatke zakonskog okvira.

³ Nekada je jako teško potvrditi državljanstvo u zemlji porijekla zbog komplikovanih procedura nakandnog upisa u matične knjige državljana. Ovakva situacija može prouzrokovati da osoba ostane bez državljanstva, tj. da postane apatrid. Podaci prema starosnoj dobi pokazuju da djeca čine 85% od ukupnog broja RAE izbjeglica/raseljenih koje treba da se upišu u matične knjige državljana.

još uvijek nije okončan, što sprječava ova lica da ostvare svoja osnovna prava, kao što su pravo na zapošljenje, pravo na zdravstveno osiguranje i slično. Danas, je posebna pažnja fokusirana na povećanje stepena uključenosti u dijeljenje odgovornosti od strane RAE zajednice za organizaciju i funkcionisanje života u izbjegličkim kampovima. Crveni krst Crne Gore ima projektnu obavezu vođenja i ažuriranja liste raseljenih Roma, Aškalija i Egipćana koji žive u kampu Konik I, Konik II, privatnom smještaju i „njemačkoj kući“. Baza podataka sadržana u master listi dnevno se popunjava informacijama o zdravstvenom stanju pojedinaca, specifičnim oboljenjima, obrazovanju, prihodu, poslovima kojima se bave itd.

6. Kulturološko ekonomsko –socijalni aspekt

U samom načinu života Roma svakako su postojale psihološke i ekonomske prepreke koje su onemogućile integraciju. Romi su narod koji se izdržava po osnovu pribjegavanja „skupljačkoj privredi“. Nevolja je, očevidno, u tome što su oni svoju tradiciju sakupljanja gotovih proizvoda zadržali i u društvu u kojem već odavno dobra nisu bila ničija. Romi redovno obavljaju i izvjesne zanate koji, po nuždi ove skitničke grupe upravo i upućuju na nomadski način opstanka. Oni su kazandžije i kotlokrpe, pletu košare, zatim su konjski trgovci, prikazivači životinja, a žene se bave vraćanjem i proricanjem dobre sreće. Etnička grupa koja živi od sličnih poslića ne može se geografski ustaliti i iz prostog razloga što je mogućnost zarade ubrzo iscrpljena na jednom mjestu. Uz ostalo, i sljedeću činjenicu neizostavno valja uvažiti; u okolnostima praktikovanja neproizvođačkog načina opstanka nije bilo pravih podsticanja za unošenje većih promjena u organizaciju ciganskog društva. U prvom redu, nije vršena prinuda za bilo kakav napredak zajednice u tehničkom i ekonomskom pogledu.

Zdravorazumsko razmišljanje vodi zaključku da su Romi morali biti životno zainteresovani da se prilagode poretku ustaljenog življenja u prvim zemljama u koje su prodrli prilikom naseljavanja. Uprkos ovome, romski etnikum se raspršio po cijelom svijetu i, sve do novijeg vremena, defetistički je robovao svome nomadizmu. Zbog krajnjeg siromaštva, Romi najčešće nisu bili opremljeni alatom da bi se uopšte i mogli uključiti u privredni život zemalja u koje su prodrli. Ovi nomadi, zatim, ne raspolažu radnom umješnošću i proizvođačkim iskustvom na osnovu kojih bi mogli biti dobro prihvaćeni kao radna snaga. Ali, sasvim je vjerovatno i da je za romsko besklasno pleme kulturno bilo neprihvatljivo da se prisajedini evropskom društvu koje se zasnivalo na

oštrim klasnim razlikama. Čim se Romi nastane, iskustvo pokazuje da evropsko društvo njima pruža položaj najgore plaćene radne snage koja obavlja ponižavajuće i marginalne poslove. Romi se, uostalom, ne uključuju u postojeće odnose evropskog društva i stoga što klasno društvo ne teži integrisanju svih svojih djelova.

Jednak, slobodan i potpun pristup tržištu rada je ključan u ostvarivanju sloboda građanina demokratskog društva, kojim se obezbjeđuje osnova sigurnosti i opšti nivo blagostanja. Što se tiče društvenog statusa, položaj Roma po pravilu je uvijek bio nepovoljniji u poređenju sa položajem domaće sirotinje. Romi su, plaćali visoku cijenu zbog svog protivljenja da se utope (odnosno – asimilišu) u obezličenu sirotinju evropskog društva i sve moćnijeg tržišta.

Osnovna uloga zapošljavanja se sastoji u borbi protiv siromaštva i društvene isključenosti, ali pored uticaja na razvoj socijalne pravde u jednom društvu, principi zapošljavanja kroz sinergiju sa ekonomskom politikom mogu promovisati i ekonomski razvoj jednog društva. Pristup tržištu rada omogućava građaninu obezbjeđivanje osnove egzistencije, što je i uslov za efektivno korišćenje fundamentalnih prava i sloboda. Samim tim, pravilno regulisanje zapošljavanja je centralno kako u ekonomskim tako i u socijalnim politikama ozbiljnih državnih administracija.

U ekološkoj državi kakva je Crna Gora Romi su jedini ekolozi. Većina Roma danas radi veoma teške poslove i zanimanja koja skoro nijedan savremeni čovjek ne želi raditi. Prema navodima „ *National Human Development Report 2009: Montenegro, A society for*“, RAE populacija u Crnoj Gori živi u ekstremnom siromaštvu. Prema istraživanju UNDP-a42, RAE populacija je najizloženija grupa siromaštvu i društvenoj isključenosti u Crnoj Gori. Stopa siromaštva među ovom populacijom je 36%, dok 14% RAE domaćinstava su društveno isključena. Takođe, svega 20% ovih lica su zapošljeni, dok 65% domaćinstava tvrdi da ima značajnih poteškoća u pokrivanju svojih mjesečnih potreba. Polovina zapošljenih među RAE populacijom se bavi komunalnim poslovima, gdje je prosječna mjesečna plata 237 eura, što je veoma mali iznos uzevši u obzir tradicionalno veliki broj članova porodice. Dok je 17% RAE lica uključeno u aktivnosti koje omogućavaju ostvarivanje prihoda, samo 16% od ovih lica su žene. Ostala lica su suočena sa dugoročnom nezaposlenošću koje, u prosjeku, umije da potraje i do pet godina. Romi, Aškalije i Egipćani spadaju u najugroženiju kategoriju lica jer su najčešće izloženi dvostrukoj diskriminaciji, diskriminaciji po osnovu nacionalne pripadnosti i po osnovu imovnog stanja.

Interno raseljena lica, koja su pripadnici RAE populacije su posebno ugrožena grupa lica, kako zbog njihove ekonomske situacije, nedostatka obrazovanja i prilika za zapošljenje, tako i zbog nemogućnosti rješavanja statusa velikog broja ovih lica zbog nedostatka osnovnih dokumenata. Najugroženiji još uvijek žive u izbjegličkim kampovima, od kojih najveći na Vrelima Ribničkim na Koniku. Prema posljednjim podacima Zavoda za zbrinjavanje izbjeglica utvrđeno je da u ovom naselju boravi ukupno 1433 interno raseljena lica (276 porodice). Većina objekata gdje živi RAE populacija je i bez tekuće vode. Postoje slučajevi gdje porodice od 25 članova preživljavaju sa platom jednog člana, u iznosu od 120 eura. Ovi ljudi ne izražavaju želju da napuste Crnu Goru, čak i ako im ne budu obezbijeđeni elementarni uslovi za život, jer poslije 12 godina provedenih u ovoj državi osjećaju da tu pripadaju. Njihovu dalju marginalizaciju treba spriječiti kroz pružanje osnovne pomoći za obrazovanje, zdravstveno osiguranje i zapošljenje. Licima bez dokumenata je potrebno olakšati proceduru dobijanja statusa stranca, ili eventualnog upisa u matične knjige, kako bi mogli pristupiti ostvarivanju osnovnih prava.⁴ Uzevši u obzir trenutni zakonodavni okvir koji uređuje položaj raseljenih lica i interno raseljenih lica, zapošljavanje direktno utiče na ostvarivanje drugih prava. Tako, pošto ova lica nemaju pravo upućivanja na liječenje u inostranstvo, pristup tržištu rada, odnosno materijalna zbrinutost, direktno utiče na ostvarivanje prava iz oblasti zdravstva. Iako Vlada primjenjuje mehanizme pomoći za ova lica, isti ne mogu doprinijeti održivim rješenjima, te je zapošljavanje ključno u ostvarivanje potpune integracije ovih lica u crnogorsko društvo.

Međutim, često zbog drugih problema kao što su nedostatak dokumenata ili nizak stepen obrazovanja, RAE licima je ograničena mogućnost za zapošljavanje. Nedostatak ili nizak nivo obrazovanja među pripadnicima RAE populacije, kao i predrasude sa kojima su suočena ova lica, značajno otežavaju pristup tržištu rada. Zbog toga, većina radno sposobnih RAE lica dobija neregistrovane poslove, gdje im se često ne obezbjeđuju adekvatne plate, zaštita na

---

⁴ Ova studija ima za cilj poboljšavanje položaja kako raseljenih lica, interno raseljenih lica i pripadnika RAE populacije, tako i Crne Gore na putu ka integraciji u EU. Centralno u preporukama je težnja da se omogući potpuni pristup građanskim pravima ovim licima. Značaj preporuka se ogleda u tome što svaka demokratska država obezbjeđuje takva prava svim licima koja borave na njenoj teritoriji, bez obzira na njihov status. Stoga, predložene preporuke su komplementarne državnim programima i nastojanjima civilnog društva da se konačno razriješ status ovih lica, kao i posvijećene pospešivanju sveukupnog procesa demokratizacije crnogorskog društva.

radnom mjestu i slično. Naročito izražena visoka stopa nezaposlenosti među ženama ove populacije značajno doprinosi njihovoj društvenoj isključenosti.

7. Kulturološko obrazovni aspekt

Mnogi Romi nemaju elementarno obrazovanje, državljanstvo, živi u teškim uslovima i neriješenog statusa. Jedan značajan broj nikada nije pohađao osnovno obrazovanje. Nažalost, zbog nemara i niskog obrazovanja roditelja jedan dio RAE populacije nema elementarna ljudska prava i nema sopstveni identitet. Zvanično, RAE lica imaju pristup svakom nivou obrazovanog sistema od predškolskog nivoa do univerziteta. Prema NHDR, veliki broj RAE djece su van školskog sistema a i dosta RAE djece napuštaju školu tokom godine: 60% su školovana, a samo 29% koji su upisana u osmi razred polože godinu. Prema istom izvještaju, neki RAE roditelji nisu shvatili važnost obrazovanja za djecu, pa ih ne šalju u školu ili žive u tolikoj nemaštini da ne mogu da nabave udžbenike i školski pribor, niti da obuku svoj djecu za školu. Diskriminacija RAE djece u školama u Crnoj Gori, je nažalost, česta pojava, o čemu svjedoče studije samostalnog istraživača poštovanja ljudskih prava u Crnoj Gori, Aleksandra Zekovića: od ne dozvoljavanja upisa sa obrazloženjem da su „djeca premašila starosnu granicu“, do isključivanja od strane njihovih vršnjaka.

Posljednjih godina za ovu djecu se besplatno obezbjeđuju udžbenici i nastavni pribor. Postoji posebno odjeljenje OŠ „B.Vuković“ na prostoru kampa Konik, gdje u 10 odjeljenja nastavu pohađa 247 učenika. Dio učenika se besplatno vozi i u druge gradske škole. U intervjuima koje je CEMI sproveo u izbjegličkom kampu Vrela Ribnička na Koniku, saznajemo da se u porodici od šestoro-sedmero djece, može školovati samo jedno – zbog nemogućnosti da se djeci obezbijedi potrebna oprema za školu. „Iako dobijamo udžbenike i sveske, ne možemo slati djecu bosu u školu“.

Ograničen napredak je prepoznat u izvještajima Evropske komisije od 2006. do 2009, međutim problemi sa sporom implementacijom ovih dokumenata nisu dali najbolje rezultate, pa se u Izvještaju o napretku iz 2009 konstatuje: „ (...) finansiranje školarina za RAE čak ostaje na simboličnom nivou, i skoro potpuno zavisi od spoljnih donatora. Stopa nezaposlenosti među romskom populacijom i dalje iznosi oko 80%, dok je stopa nepismenosti oko 70% ili čak i više među ženama. Pripadnicima RAE populacije i dalje nedostaje adekvatan stambeni smještaj. Iako su strategijom prepoznati problemi nedostatka dokumentacije i registracije ličnih stanja pripadnika RAE populacije,

preduzete su ograničene mjere na tom planu, podsticanjem lokalnih organa da registruju RAE populaciju. Podaci iz izvještaja su u neskladu sa informacijama iz Ministarstva za ljudska i manjinska prava, gdje se tvrdi da se u posljednje tri godine ugovornim odnosom sa Fondacijom za stipendiranje Roma, sredstvima Ministarstva se stipendiraju svi RAE srednjoškolci i studenti, bez obzira da li se radi o domicilnom ili raseljenom stanovništvu. Visina stipendije ne zavisi od stranih donatora, a iznosi za srednjoskolce 75 eura mjesečno, a za studente 150 eura mjesečno. Ova lica nemaju pravo visokog školovanja iz Budžeta zemlje, te iako relevantni organi pružaju privremenu pomoć, shodno postojećoj legislaturi, ne može se govoriti da je pristup visokom školovanju zagaranтован bez adekvatne materijalne zbrinutosti.

8. Zaključak

Romi su nesvakidašnji narod kome je, na neki način, sav svijet domovina. Po mnogo čemu oni su i narod koji je veoma različit od evropskih. Imaju svoj jezik, svoju religiju i tradiciju, običajno pravo, folklor, znake sporazumijevanja, čak i svoju medicinu i kuhinju. I, iznad svega, Romi su čvrsto vezani za svoju cigansku kulturu i vlastiti način življenja, što im omogućava da brane svoj etnički identitet. Kroz seobe, Romi su tražili put od uništenja. Jedini put bila je migracija. I ako se oduvijek vjerovalo da su seobe Romske populacije karakteristika njihovih identitetskih specifičnosti može se na osnovu niza istorijskih činjenica donijeti zaključak da su nastojali samo da se spase od uništenja. Mnogi Romi u Crnoj Gori nemaju elementarno obrazovanje, državljanstvo, živi u teškim uslovima i neriješenog statusa. Prema rezultatima istraživanja, koje je sproveo UNHCR u maju 2009, od ukupno 7166 anketiranih lica 61,4% (4399) imaju odgovarajuću dokumentaciju i upisana su u matične knjige u Crnoj Gori i/ili Srbiji, a raseljena/interno raseljena lica predstavljaju 66% osoba koje treba da se upišu u matične knjige. Tri četvrtine ovog broja čine djeca, među kojima su najviše pogođena djeca rođena u Crnoj Gori i djeca čiji su roditelji izbjegli sa Kosova 1999. godine. Stopa nezaposlenosti među romskom populacijom i dalje iznosi oko 80%, dok je stopa nepismenosti oko 70% ili čak i više među ženama. Pripadnicima RAE populacije i dalje nedostaje adekvatan stambeni smještaj. Što se tiče društvenog statusa, položaj Roma po pravilu je uvijek bio nepovoljniji u poređenju sa položajem domaće sirotinje. Romi su, plaćali visoku cijenu zbog svog protivljenja da se utope (odnosno — asimilišu) u obezličenu sirotinju evropskog društva i sve moćnijeg tržišta.

Literatura

Arkadii, Totsyn (2009), *National Human Development Report 2009 Montenegro: Society for all*, UNDP, Institute for Strategic Studies and Prognosis.

Berberski, Slobodan (1984), „Romi i iredenta na Kosovu“, *Naše teme* 7,8, Zagreb.

Vanek, Šiftar (1984), „Romi u Sloveniji 1941-1945“, *Naše teme* 7,8, Zagreb.

Enciklopedija Jugoslavije (1956), knjiga II, Zagreb.

Građanska registracija i sprečavanje apatridije (2009), *Istraživanje među Romima, Aškalijama i Egiptanima u Crnoj Gori*, UNHCR.

Grupa autora (1997), *Biogeni potencijali (biodiverzitet) razvoja Crne Gore - Pravci razvoja Crne Gore Ekološke države (nacrt projekta)*, Beograd: Evropski centar za mir i razvoj Univerziteta UN.

Guido, Ambroso (2006), *The Balkans at a crossroads: Progress and challenges in finding durable solutions for refugees and displaced persons from the wars in the former Yugoslavia*, UNHCR, Novembar 2006

Hadžijahić, Muhamed (1984), „Bosanski Romi 1941-42“, *Naše teme* 7,8, Zagreb.

Ivanović, Zdravko (1979), *Gradovi komunalni centri*, Beograd: Geografski institut SANU.

Kalember, Dragica (1984), „Kolektivna osuda skitničkog naroda Roma“, *Naše teme* 7,8, Zagreb.

Lješević, Milutin (2002), *Ruralna ekologija*, Beograd: Univerzitet u Beogradu.

Lutovac, Milisav (1957), *Ivangrad (beranska) kotlina*, Beograd: .

Lutovac, Momčilo (1987), *Romi u Crnoj Gori*, Berane:

Mala enciklopedija (1972), Prosveta, III izdanje, Beograd.

Matić, Mladen (1984), „Romi u SR Bosni i Hercegovini“ *Naše teme* 7,8, Zagreb.

Studija: *Položaj raseljenih i interno raseljenih lica i RAE populacije u Crnoj Gori*, Podgorica: CEMI.

Zeković, Aleksandra (2010), *Studije o poštovanju ljudskih prava u Crnoj Gori*, Podgorica.

Da li su Romi nacija koja gubi nacionalni identitet? - tekst objavljen i u Montenegrina digitalna biblioteka.

Izveštaj EK o napretku Crne Gore za 2008, str 17 i 18

National Human Development Report, Montenegro (2009), Society for All, Podgorica: UNPD mission in Montenegro.

UDK: 321.7:323.15(=214.58)(497.16)

**KONSOCIJATIVNA DEMOKRATIJA, PARLAMENTARIZAM,
TOLERANCIJA I PARTICIPACIJA RE POPULACIJE U
POLITIČKOM ŽIVOTU CRNE GORE**

**CONSOCIATIVE DEMOCRACY, PARLIAMENTARISM, TOLERANCE
AND PARTICIPATION OF THE RE POPULATION IN
THE POLITICAL LIFE OF MONTENEGRO**

mr ZORAN JOVOVIĆ – sociolog politike
Doktorant Univerziteta Crne Gore

Apstrakt: *Demokratskoj organizaciji savremenog društva adekvatan je konsocijativni tip demokratije. Konsocijativna demokratija podrazumijeva adekvatnu zastupljenost svih etnokulturalnih struktura na svim nivoima odlučivanja u društvu. Međutim, kada je u pitanju savremena Crna Gora, a imajući u vidu konsocijativnu demokratiju, sadašnja participacija RE populacije u političkom životu, procesima odlučivanja, je na niskom nivou. RE populacija je, u esenciji, van tih procesa. To znači da je ispušten jako bitan element konsocijativne demokratije, a bez njega se ne može govoriti o cjelini demokratskih procesa (političkom jedinstvu) u crnogorskom društvu i „ontološkoj sigurnosti” svih etnokulturalnih i nacionalnih struktura.*

Ključne riječi: *Konsocijativna demokratija, parlamentarizam, tolerancija, multikulturalna i pravna struktura, RE populacija, Crna Gora*

Abstract: *Democratic organization of modern society is an appropriate type of consociative democracy. Consociative democracy implies an adequate representation of all ethno-cultural structures at all levels of decision-making in a society. However, when it comes to modern Montenegro, and in view of consociative democracy, the current participation of the RE population in the political life as well as in decisi-*

on-making processes is low. The RE population is essentially out of the processes. This means that a very important element of consociative democracy has been omitted and without it one cannot talk about the democratic process entirety (political union) in Montenegrin society nor about "ontological security" of all ethno-cultural and ethnic structures.

Key words: *Consociative Democracy, Parliamentarism, Tolerance, Multi-Cultural and Legal Structure, the RE Population, Montenegro*

1. Umjesto uvoda: Konsocijativna demokratija, parlamentarizam i tolerancija

Demokratija je vladavina koja je tokom razvoja nacionalnog društva kao zajednice građana mijenjala sadržaj, ali i vrijednosti na kojima se temeljila. Od vladavine proste većine (omnokratija) do konsocijativne demokratije, koja omogućava da u vršenju vlasti adekvatno učestvuju sve podstrukture multikulturalnog društva na bazi zajedničkog političkog projekta. Konsocijativna demokratija čuva identitet pojedinaca i različitih grupa, a samim tim i identitet nacionalnog društva kao cjeline. Ona onemogućava uspostavljanje neopatri-monijalnog oblika vladavine koji predstavlja veliku opasnost za multikulturalno društvo. Konsocijativna demokratija, ističe Šnaperova, podrazumijeva: da je svaka grupa predstavljena u političkoj eliti; da postoji uzajamno pravo veta, koje joj omogućava da "natjera" druge da poštuju ono što ona smatra svojim životnim interesima, jednostavno – da ti drugi budu tolerantni; da je svaka grupa predstavljena u administraciji i dobija dio javnih fondova srazmjeran svojoj brojnosti i da zadržava pravo da upravlja sopstvenim poslovima. Funkcionisanje ovog tipa demokratije vezano je za postojanje jedne jedinstvene političke elite, koja je potekla iz svih grupa, koja primjenjuje ova napisana pravila i dijeli isto poimanje svijeta i isti sistem vrijednosti. "Konsocijativna demokratija održava se samo ako postoji zajedničko opšte dobro, zasnovano na istom shvatanju svijeta. Demokratska nacija je u svom načelu obrazovana od pojedinaca – građana koji su ujedinjeni samo poštovanjem jednog političkog ugovora" – Ustava (D. Šnaper, 1996, str. 137–138). To znači da su pripadnici etnokulturalnih skupina – bilo nacionalnih ili etničkih grupa – transcendovali svoj nacionalno-etnički partikularitet građanskim, što znači da pored nacionalnog imaju i razvijen patriotski osjećaj.

Konsocijativna demokratija, prevashodno, implicira takvu zajednicu koja će biti politički jedinstvena i sasvim prostrana za ispoljavanje etnokulturnog identiteta i individualnog i kolektivnog, odnosno – podrazumijeva zajednicu u kojoj ne dolazi do poklapanja kulturnog i političkog. Jednostavno, demokratska nacija je zajednica u kojoj *građanska veza*, koja je rezultat istorijskog procesa, ujedinjuje individue, što ne znači da to podrazumijeva poništavanje etnokulturnog identiteta njenih članova i same nacionalne zajednice. Demokratsko nacionalno društvo je postalo konkretno utoliko što je izvor kolektivnog identiteta, morala, strasti i postupaka: nacionalna integracija je stvorila specifični socijalni habitus. Interiorizacija normi nacionalnog društva dovodi do toga da dostojanstvo pojedinaca više nije skopčano samo s njihovim posebnim mjestom u nekoj porodičnoj ili statusnoj grupi, nego s njihovim svojstvom univerzalnog pojedinca kao građanina. Organizujući kolektivno pamćenje i dajući im specifični značaj i smisao, organizujući njegovo prenošenje (putem vaspitno-obrazovnog sistema) sa pokoljenja na pokoljenje, državne institucije održavaju identitet na individualnom i kolektivnom nivou.

Parlamentarizam i konsocijativna demokratija se nalaze u korelaciji. Parlamentarizam je oblik organizacije državne vlasti koji počiva na načelu podjele vlasti, tj. u parlamentarizmu odnosi između državnih vlasti, tj. njihovih nosilaca, počivaju na gipko shvaćenom principu podjele vlasti. Parlamentarizam se nikako ne bi smio shvatiti kao apsolutizacija vlasti parlamenta, jer bi to izazvalo nestabilnost drugih oblika vlasti, a same pojedince–građane ostavilo u pasivnu poziciju kontrolora vlasti. Konsocijativna demokratija, kroz građanska i politička prava pojedinaca, obezbjeđuje pretpostavku izbora s povjerenjem. Zakonodavna, izvršna i sudska vlast bira se sa apriornim povjerenjem da će svoju dužnost obavljati sa odgovornošću, jer logika konsocijativne demokratije isključuje bilo kakav drugi pristup. Konsocijativna demokratija, s jedne strane, pretpostavlja organizaciju nacionalnog društva na principu aktivnog nacionalnog društva, dok s druge – razvijenu toleranciju. *Aktivno društvo je u stanju da mijenja svoj sistemski kod, i time omogućiti neprestanu transformaciju u skladu sa vrijednostima i potrebama, svog, takođe, promjenljivog članstva.* Pojedinaac se u aktivnom nacionalnom društvu posmatra kao društveni akter koji se nalazi istovremeno “iznad” i “ispod” tekućih procesa i pokušava da ih stavi pod svoju kontrolu. Aktivno nacionalno društvo je odgovorno prema svojim članovima i temelji se na posebnom odnosu kontrole i konsenzusa. Osnovna obilježja (elementi) idealnog tipa aktivnog nacionalnog društva su: aktivni, ne pasivni, pojedinci, aktivne grupe, multiplikaciona društvena kontrola, neprestano izgrađivanje i

obnavljanje konsenzusa među slobodnim društvenim akterima. *Ovo su sve elementi koji adekvatno odražavaju strukturu multinacionalnih i polietničkih društava, a koji preko principa konsocijativne demokratije nalaze svoje mjesto u institucionalnoj strukturi društva.*¹ *Adekvatna veza konsocijativne demokratije i paralementarizma najbolja je garancija da konkretizacija principa podjele vlasti u jednoj državi prati logiku naroda (populusa), a ne logiku vlasti. Ustav kao konstitutivni akt će tako predstavljati osnivački akt koji građani daju sebi, a ne vladarima.*

Konsocijativna demokratija, kao model demokratije, "podrazumijeva i 'razvijenu' toleranciju." (Č. Čupić, 2002 /A/, str. 65). Tolerancija igra pozitivnu ulogu u procesu razvoja demokratskog nacionalnog društva, a bitnu ulogu u razvoju tolerancije ima vaspitno-obrazovni sistem, kao podsistem demokratskog nacionalnog društva–šireg društvenog sistema. Tolerancija omogućuje sveprisutnu različitost, esencijalnu vrijednost za razvoj kako individualnosti, tako i opšteg dobra. Bez tolerancije nikad ne bismo mogli da saznamo svu raznovrsnost iskustva, misli, osjećanja i djelanja pojedinaca i socijalnih grupa. S jedne strane – tolerancija omogućava uspostavljanje dobrog demokratskog nacionalnog društva, dok s druge – demokratsko nacionalno društvo treba, do određenih granica, da koristi toleranciju kako bi sačuvalo stabilnost. Određene granice tolerancije svakako da nije neupitno. Postavlja se pitanje, gdje je tačno granica koju bi trebalo da povuče ustavni demokratski režim kada je riječ o tolerisanju netolerantnih? Prema savremenim teorijama, razgraničenje onog što bi jedno demokratsko nacionalno društvo smjelo tolerisati i onoga što ne bi smjelo tolerisati uvijek je situacionistički definisano, nije jednom za svagda dato i u esenciji je pitanje mjere (S. Radenović, 2007). U savremenim razmatranjima koja se odnose na opravdanje principa tolerancije prihvatljiv je stav da tolerancija, kao što smo i istakli, pospješuje različitost. Sasvim je jasno da je jedino pod načelom tolerancije moguća koegzistencija diferenciranih grupa u savremenim nacionalnim društvima.

Prema Č. Čupiću (2010.), dva su osnovna značenja tolerancije: 1) Trpeljivost prema drugom mišljenju, djelovanju, ponašanju i ubjeđenju i 2) Prihva-

---

¹ Prema S. Vukićeviću (2011, str. 192.) "koncept aktivnog društva odbacuje prirodni determinizam, božju predodređenost-predestinaciju i dogmatsku identifikaciju ljudskih zajednica na bazi takozvanih objektivnih obilježja. Ljudske zajednice se autohtono i autonomno stvaraju na bazi neprestane i konkretne dijalektike prirodnih i društveno-istorijskih elemenata svoje strukturalne cjelovitosti. Svi ti elementi, odnosno objektivna obilježja dobijaju u svakoj zajednici specifičan značaj, značenje i smisao, a time i specifičnu ulogu u povjesno-istorijskom razvoju zajednice kao cjeline."

tanje i poštovanje razlika. U prvom značenju, tolerancija je zajedničko podnošenje štete, odricanje od realizacije djela svojih potreba, interesa i ubjeđenja. Jednostavno, tolerancija je spremnost na kompromis. Čovjek koji je tolerantan, koji je vaspitan i obrazovan da bude tolerantan, u svakodnevnom životu je omiljen jer je, prevashodno, dobar za društvo i druženje. Tolerancija, u drugom značenju, se odnosi na prihvatanje razlika, odnosno shvatanje da je život bez njih "nemoguć". Razlike su, činjenica je, u osnovi života i zbog toga one ne bi smjele da se upotrebljavaju za produbljivanje sukoba. One bi trebalo da se koriste za oplemenjivanje, tj. za proširivanje i produbljivanje života.

Težnju ka toleranciji permanentno treba podržavati, pa čak i kada su brojne okolnosti protiv nje. Od tolerancije se ne treba odustajati, a naročito ako postoje minimalne šanse da se pomoću nje izbjegnju razni sukobi između pojedinaca i grupa i sačuva sloboda, kao temeljna ljudska vrijednost. Trpljenje za slobodu je, prije svega, hrabro!

Razvijena politička kultura, pod kojom se podrazumijeva društveno i pojedinačno prihvatljiva upotreba političkih sredstava od strane političkih subjekata u cilju ostavrenja političkih ciljeva, je osnovni preduslov za dobro uređen demokratski poredak. Bez tolerancije nema kulture, a osobito političke kulture. Zato je potrebno da se uloga vaspitanja i obrazovanja za toleranciju "smjesti u temelje izgradnje demokratskog političkog poretka. Kao što tolerancija omogućava uspostavljanje dobrog demokratskog poretka, tako i taj poredak treba da koristi toleranciju kako bi sačuvarao sigurnost i stabilnost građana." (Č. Čupić, 2001, str. 85). Zbog toga je potrebno da se u vaspitno-obrazovnom sistemu, kao podsistemu demokratskog socijalnog sistema, određen značaj, značenje i smisao da sljedećim uslovima: 1) Učenje i širenje primjera iz prošlosti koji podstiču razvoj tolerancije – kao jednog vrijednog sredstva – među pojedincima i skupinama, 2) Stvaranje svijesti o značaju tolerancije za opstanak i razvoj demokratskog nacionalnog društva, 3) Stvaranje profesionalaca sa širokom kulturom, koji će prihvatiti i poštovati druga mišljenja, uvjerenja i ubjeđenja.

Primjeri iz prošlosti, koji se odnose na toleranciju, svakako da mnogo pomažu da se određene konfliktnne situacije razriješe, ali i da se donekle "uklone" uzroci njihovog nastanka. Iz prošlosti se uzima samo ono što, u biti, predstavlja istinsku vrijednost. Ono rđavo se odbacuje, a ono umno i lijepo uzima.

Da bi se stvorila svijest, i to vrijednosna, o značaju tolerancije – kao jednom vrijednom sredstvu pomoću kojeg se ljudske razlike mogu na najbolji

način uzajamno odnositi, a da ne dovedu do sukoba i ratova – sasvim je neophodno kod individue izgraditi moralnu ² kulturu. Moralna kultura, koja je tolerantna, priprema čovjeka za mudru umjerenost. Moralni pojedinac je taj koji se ponaša razumno i tolerantno. On je u svakom trenutku spreman da sasluša drugog pojedinca, da čuje drugačije mišljenje. Moralni pojedinac nije samouvjeren, a njegova svijest je, ne zatvorena već, otvorena. Zatvorena svijest je eksplicitna i sklona je ekstremizmu. Zbog toga je sasvim nužan “prelaz iz normativne svijesti, koja propisuje kako se mora misliti i čuti, prema kognitivnoj svijesti, koja opisuje stvarnost kakva jeste i kakva može biti u najboljem smislu riječi.” (Đ. Šušnjić, 1997, str. 224).

Vaspitno-obrazovni sistem koji *stvara* istinske profesionalce, ugrađuje im dvije moći, koje imaju jednak značaj, a to su: moć savjesti i moć znanja. Pojedinac (stručnjak) koji posjeduje samo moć znanja je opasan, tj. on je izvor opasnosti, a onaj pojedinac (profesionalac) koji posjeduje i moć znanja i moć savjesti – drugačiji je, tolerantan je, spreman je i da razumije i da uvaži. Duhovni pojedinac, ističe Šušnjić, koji je svjestan mnogih pristupa svijetu oko sebe, “u sebi i iznad sebe, blag je u razgovoru, ali ne iz slabosti, već zbog snage, zbog one silne volje da upozna i drukčije no što je onaj u kome on misli, osjeća i živi. U tom naporu da razumije drugog, nije se bojao da će sebe krivo da razumije. On je osluškiavao različite glasove svoga vremena i različite načine govora: samo tako imao je mogućnosti da upoređuje, bira i stvara.” Susret

---

² Prema prof. dr Čedomiru Čupiću (2002 /B/, str. 103–105) izdvajaju se *dva etička pristupa* u savremenoj politici da bi se opravdala djelovanja i postupci, ili da bi se pomoću njih regulisao politički život. Jedan je **deontološki** (deontologija – učenje o dužnostima, odnosno šta treba činiti u različitim prilikama da bi se to moglo ocjeniti kao dobro djelovanje i postupanje), a drugi **pragmatički** (pragmatizam – učenje prema kojem je praktična korist vrhovni kriterijum mišljenja, djelovanja i ponašanja). Prema *deontološkom pristupu*, dužnost je ljudi da se uvijek moralno ponašaju i djelaju, nezavisno od prilika ili neprilika. Takvo djelovanje i ponašanje se preporučuje i za politički život. Svi koji tako ne čine su nemoralni, uzurpatori i štetočine. Prema ovom stanovištu, zlo se ne može mjeriti. Svako zlo je zlo – nema velikog i malog zla. Ako se čovjek pridržava moralnih principa, on će ih praktikovati u svakoj situaciji, premda će čovek biti na ličnog gubitku, ali će zato sebe kao čovjeka i čovječno biće, sačuvati na duži rok. Dobro se čini ne da bi to neko pohvalio, nego zato što je to samo po sebi vrijedno. Dobro se ne smije mjeriti. Zbog toga je moralni oblik života najteži, ali zato i najljudskiji. Drugi *moralni pristup je pragmatički*. Prema njemu, djelovanja i ponašanja mogu se mjeriti. Tako se i zlo može mjeriti, a sve što doprinosi koristi i uspjehu može se smatrati dobrim. Ovaj pristup relativizuje moral i mnogo toga od nemoralnog djelovanja i ponašanja se pomoću njega može braniti ili opravdati. On služi racionalizaciji nemoralnih postupaka. Moćnici i nasilnici najčešće njime pravdaju počinjena nedjela. Tako je i nastao stav: *Učinićemo malo zlo da bi pomoću njega zaustavili veliko*“.

razlikama oplemenjuje život, produbljuje ga i proširuje. Učiti da se drugi ne ometa i ne ugrožava, mudro je i sasvim racionalno. Kada se pojedinac tako ponaša, onda se pruža mogućnost za suživot razlika. Na taj način se iskazuje iskrenost i stiče povjerenje drugih pojedinaca.

Tolerancija podrazumijeva logiku po kojoj će pojedinci nesmetano živjeti i djelati jedni pored drugih, uvažavati se, poštovati i razumijevati, a ne logiku po kojoj će oni biti jedni protiv drugih, gdje je na djelu neuvažavanje, nepoštovanje i nerazumijevanje. Svaki demokratski sistem, koji dobro funkcioniše, trebao bi da ima ovu logiku ugrađenu u pravni sistem, jer se na taj način garantuje nesmetan suživot pojedinaca i skupina. Dakle, tolerancijom se prihvataju razlike i bogati život.

2. Multikulturalna i pravna struktura društva

Pojam multikulturalizama, koji je neposredno vezan za genezu nastajanja ovog fenomena, pokriva različite oblike kulturnog pluralizma. Manjinske skupine, RE populacija i sl., se na različite načine sjedinjuju u političke zajednice (dobrovoljne imigracije, kolonijalna osvajanja i slično), a od načina sjedinjavanja zavisiće *priroda* manjinskih skupina i karakter odnosa koji one žele da uspostave sa širim društvom. Multikulturalizam, eksplicitno, podrazumijeva neophodnost da se vodi računa o različitosti, da se uvažavaju i poštuju osobenosti manjinskih skupina (njihove kulture). Jednostavno rečeno, multikulturalizam u prvi plan ističe toleranciju i razmjenu između različitih kulturnih i nacionalnih zajednica.

Dva su najbitnija modaliteta kulturne raznovrsnosti, i to: (1) *Kulturna raznovrsnost nastaje iz inkorporacije prethodno samoupravljujućih, teritorijalno koncentrisanih kultura u veću državu*. Ove nacionalne manjine, inkorporirane kulture, nastoje da se održe kao osobena društva pored većinske kulture; one zahtjevaju diferencirane vidove autonomije kako bi mogle da egzistiraju kao osobena društva. (2) *Kulturna raznovrsnost nastaje kao rezultat individualne ili porodične imigracije* (V. Kimlika, 2004, str. 21). Imigranti obrazuju labave asocijacije, koje se nazivaju etničkim skupinama/grupama, i žele da se integrišu u šire društvo – da budu prihvaćeni kao njegovi punopravni članovi. Dakle, pojam multikulturalizam se odnosi na nacionalne manjine i etničke grupe, dvije centralne socijalne skupine. U savremenom društvu se izdvajaju dva tipa države – proizišla iz navedenih modaliteta kulturne raznovrsnosti – i to: *multinacionalne i polietničke države* (s tim da jedna te ista zemlja može biti istovremeno i multinacionalna – kao rezultat konfederalizacije nacionalnih zajednica,

kolonizacije i slično, i polietnička – kao rezultat imigracije, individualne ili porodične; na primjer: takav je slučaj u Kanadi i SAD). U *multinacionalnoj državi* postoji više od jedne nacije, a nacija je istorijska zajednica – zajednica građana, institucionalno dovršena, zauzima određenu teritoriju i ima osobenu kulturu i jezik. U takvoj državi, multinacionalnoj, nije izvršena asimilacija posebnih nacionalnosti u jednu naciju, već je posebnim nacionalnostima *dat* određen nivo autonomije koji je potreban radi očuvanja svog nacionalnog identiteta. Građani multinacionalne države, istovremeno, posmatraju sebe kao jedinstven narod bez obzira na kulturnu diferenciju unutar države. Ovdje je riječ o *patriotskom osjećaju* svih pojedinaca/građana multinacionalne države, jer bez njega, patriotskog osjećaja, ne bi bio moguć opstanak iste (multinacionalne države). Izbjeglice, imigranti, kolonisti i slično – sve ove skupine su izvor kulturnog pluralizma *polietničke države*. Neka zemlja ispoljava kulturni pluralizam ukoliko prihvata veliki broj pojedinaca i grupa, iz drugih kultura, kao imigranata i dopušta im očuvanje etničkih posebnosti. Danas, u savremenom svijetu, široko je prihvaćen stav da imigranti treba da budu slobodni (a ne asimilovani – “anglokonformistički” model integracije /koji je usmjeren na asimilaciju koja pretpostavlja odricanje etničkih skupina od svojih etničkih posebnosti i prihvatanje postojećih normi šireg društva/) i da održavaju, čuvaju, *neke* svoje etničke posebnosti – na primjer: hrana, oblačenje, religija, dobrovoljno udruživanje i slično. Međutim, veoma je važno razlikovati “ovaj tip kulturne raznovrsnosti od onog nacionalnih manjina. Imigrantske grupe nijesu nacije i ne posjeduju svoju teritoriju. Njihova osobenost se manifestuje u njihovom porodičnom životu i dobrovoljnom udruživanju i nije u neskladu sa njihovom institucionalnom integracijom. One još participiraju u javnim institucijama dominantne kulture(a) i govore dominantni jezik(e).” (Kimlika, 2004, str. 27). Imigranti, na primjer, u Australiji i SAD moraju učiti engleski jezik (obavezan je dio dječijeg obrazovanja) jer jedino tako mogu steći pravo građanstva.

Predstavnici *liberalne demokratije* (koja je, liberalna demokratija, ili multinacionalna ili polietnička ili i jedno i drugo) ističu da je za adaptiranje kulturnim razlikama sasvim dovoljno obezbjediti zaštitu građanskih i političkih prava. Međutim, pitanje koje se ovdje nužno nemeće jeste: da li ova prava, građanska i politička, izražavaju i obuhvataju suštinu multikulturalne strukture savremenog društva? Naravno da ne. Pored ovih prava, opštih građanskih i političkih prava, multikulturalna struktura zahtjeva i institucionalizaciju *grupnospecifičnih prava*.

Postoje bar tri oblika „grupnospecifičnih prava“ (V. Kimlika, 2004, str. 44–54):

Pravo na samoupravu: U najvećem broju multinacionalnih država, nacionalne manjine zahtjevaju jednu vrstu političke autonomije ili teritorijalne jurisdikcije. One, nacionalne manjine, žele slobodu u razvoju svoje kulture, jezika, obrazovanja, teritorijalnu određenost i sl. Zahtjevi koji se odnose na samoupravu uzimaju oblik zahtjeva za prenošenje političke vlasti na političku jedinicu, a tu političku jedinicu kontrolišu pripadnici konkretne nacionalne manjine.

Polietnička prava: Posljednjih godina zahtjevi etničkih skupina proširili su se u značajnom, pozitivnom, pravcu. Ova prava se odnose na zaštitu etničkih skupina od asimilacije tj. „anglokonformističkog“ modela integracije. Jednostavno: ova prava su usmjerena na to da se etničkim i religioznim skupinama na adekvatan način omogući da izraze svoju kulturnu osobenost i ponos!

Specijalna reprezentaciona prava: Ova prava, napominje Vil Kimlika, se ne odnose samo na *nacionalne manjine*, potencijalno samoupravljачka društva u državi, i *etničke skupine*, imigrante koji su napuštili svoju nacionalnu zajednicu da bi se priključili nekoj drugoj. Ova prava se odnose i na druge grupe u savremenom društvenom sistemu – rasne manjine, žene, ekonomski siromašne, hendikepirane i slično, na grupe koje imaju svoje potrebe i interese, a time i zahtjev da direktno budu zastupljene u vlasti. Demokratski proces u jednom društvenom sistemu je reprezentativan ukoliko izražava raznovrsnost populacije (diferencirane grupe), a nerepresentativan je ukoliko ne izražava raznovrsnost populacije – što je, na žalost, opšti slučaj u savremenom svijetu.

3. Participacija RE populacije u političkom životu Crne Gore

Učešće Roma i Egipćana u političkom životu Crne Gore je od velike važnosti za poboljšanje njihovog trenutno ponižavajućeg položaja. *Politička prezentacija Roma i Egipćana*, je neophodan segment ukupne kulturne i društvene emancipacije RE zajednice, ali i konkretan činilac borbe protiv diferenciranih oblika diskriminacije, tj. veoma bitan činilac za ravnopravan tretman Roma i Egipćana kao *građana* i njihove zajednice kao kolektiviteta.

Savremena demokratija je prosto nezamisliva sem kao *konsocijativna demokratija*. Ona podrazumijeva zastupljenost (kvantitativnu i kvalitativnu), i to na adekvatan način, svih etnokulturnih struktura na svim nivoima odlučivanja u društvu. Međutim, kada je u pitanju savremena Crna Gora, a imajući u vidu konsocijativnu demokratiju, sadašnja participacija RE populacije (*kao*

etničke grupe) u političkom životu, političkim procesima, je na niskom nivou. RE populacija je, u esenciji, van tih procesa. To znači da je ispušten jako bitan element konsocijativne demokratije, a bez njega se ne može govoriti o cjelini demokratskih procesa (političkom jedinstvu) u crnogorskom društvenom sistemu i “*ontološkoj sigurnosti*” svih etnokulturnih i nacionalnih struktura. Ponižavajući položaj RE populacije u našem društvu još uvijek na djelu. “Na raspolaganju je sve veća obimna evidencija, koja pokriva slučajeve verbalne mržnje u medijima većinskog naroda, nasilno preseljavanje, oduzimanje državljanstva i pravo boravka, nemogućnost zapošljavanja, gradnje stanova i dobijanja olakšica zbog etničkog identiteta, napada nasilja rasističkih grupa, kao što su neonacisti i skindehsi ili pljačkaški napadi na različitim mjestima. Posebno područje diskriminacije čine slučajevi policijske okrutnosti, masovni prepadi i neuspjeh u zaštiti RE populacije od nasilja i napada. Goruće pitanje je odnos pravnog sistema prema RE populaciji. U mnogim izvještajima RE populacija se žali da je zakon primjenjen na djelimičan, diskriminatorni i nepravedan način. To osjećanje je rasprostranjeno među pripadnicima RE populacije koji prijavljuju brojne slučajeve nasilja protiv njih i koji se žale na odnos policije, tužilaca i sudova prema tim slučajevima. Uopšte neprikladno djelovanje u svakoj fazi sukoba – za vrijeme istrage, posle istrage i na sudu – direktno doprinosi da RE populacija bude cilj neprijateljstva većine i da budu žrtveni jarac, što učvršćuje ubjeđenje da državna administracija ne želi da djeluje u skladu sa zakonom.” (Andžej i Nikolae, 2004, str. 28-29).

Da bi se obezbjedila (stvarna) participacija RE populacije u političkom životu Crne Gore, a s tim i poboljšao njihov položaj, potrebno je: s jedne strane – *podizanje nivoa (jačanje) unutrašnje organizovanosti RE populacije* (to je glavni preduslov za veći nivo kvalitativnog posredovanja RE populacije sa strukturom crnogorskog društva, i to na svim nivoima), dok s druge – *da crnogorsko društvo–država, uz spremnost i sposobnost pojedinih subjekata i institucija i konkretnih okolnosti, vodi računa o (političkim) pravima RE populacije*. Neka od tih prava su: pravo na zaštitu od bilo kojeg nasilja; pravo na obezbjeđenje grupnospecifičnog položaja u raznim domenima života i rada; pravo na politička udruživanja i organizovanja; pravo na adekvatnu zastupljenost RE populacije u vlasti; pravo RE populacije na osnivanje radio, televizijskih, novinskih i dr. organizacija; pravo na izražavanje, razvijanje i prenošenje nacionalne, etničke, kulturne, vjerske i jezičke posebnosti; pravo na osnivanje posebnih kulturnih, umjetničkih i naučnih ustanova; pravo na isticanje naziva mjesta i drugih natpisa na RE jeziku u područjima gdje je RE populacija u većini; pravo da se RE

jezik koristi kao službeni jezik u mjestima gdje je RE populacija većina; pravo na isticanje i upotrebu tradicionalnih oznaka i simbola; pravo na obilježavanje i praznovanje značajnih događaja i ličnosti iz svoje istorije i tradicije; pravo na finansijsku pomoć države; pravo na održavanje veza sa RE zajednicama u drugim državama, pravo na pravnu jednakost sa ostalim građanima Crne Gore; pravo na nacionalnu, etničku, kulturnu i vjersku posebnost i slobodno izražavanje u tom pogledu; pravo na informisanost na svom jeziku i svojim sredstvima informisanja; pravo na slobodnu upotrebu svog jezika; pravo na razvijanje svog jezika; pravo na slobodan izbor svog imena i imena svoje djece, kao i njihovo upisivanje u matične knjige i lična dokumenta na svom jeziku i prema pravilima tog jezika, pravo na školovanje na svom jeziku i na odgovarajuću zastupljenost svog jezika u obrazovanju; pravo i na pojedinačnu i grupnu zaštitu i slično.

Pripadnici RE populacije u Crnoj Gori, pored građanskih i političkih prava, moraju imati institucionalizovana grupnospecifična prava, pravo na samoupravu, poletnička prava i specijalna reprezentaciona prava, kao osobena etnička skupina. Grupnospecifična prava RE populacije ne bi vodila separaciji i asimilaciji, već integraciji ove populacije u crnogorsko društvo uz očuvanje etnokulturnog identiteta. Pristup uvažavanja nacionalnih osobenosti RE populacije i pristup istovremenog definisanja socijalnog položaja RE populacije kao etničke grupe, napominju Andžej i Nikolae, u svakom nacionalnom društvu gdje oni žive nijesu u suprotnosti. Ove dvije mogućnosti svakako da nijesu suprotstavljene, već se međusobno dopunjuju. Zahtjev za prava manjina je zahtjev za uključenje u politički i javni život većinskog stanovništva. Zaštita manjine putem odbrane nekih prava (da izražavaju identitet bez straha od diskriminacije ili predrasuda) samo bi ojačala nacionalno društvo kao zajednicu građana. I integracija RE populacije u savremeno crnogorsko društvo i održavanje identiteta RE populacije moraju ići zajedno. "Kao što je romska inteligencija do izvjesne mjere pokazala, ne postoje osnovne protivriječnosti između integracije i održavanja romskog identiteta. To je prije pitanje svjesnog pokušaja modernizacije romskog identiteta, a ne njegovog napuštanja. Integraciju, koja bi vodila nediferenciranom priključivanju Roma u većinsko društvo, romska elita može smatrati dostojnom. Strah da će izgubiti svoj identitet, koji garantuju tradicionalisti, treba prevazići ozbiljnim potvrdama i redefinisanjem romskog identiteta. Ovdje intelektualci moraju imati glavnu ulogu. Etnički identitet nije nepromjenljiva struktura. Ona je naslijeđena i izgrađena." (Andžej i Nikolae, 2004, str. 34). Da bi se održao, pa i dalje izgrađivao, identi-

tet RE populacije (pa i obezbjedila veća participacija ove populacije u političkom i javnom životu Crne Gore) neophodno je imati u vidu sljedeće: karakteristike RE populacije (nacionalne i etničke), karakter multinacionalnog, multikulturalnog i multikonfesionalnog crnogorskog društva u jedinstvu političkog projekta i modernizacijske tendencije savremenog društva. Jedino se na taj način može pronaći adekvatno rješenje za prevazilaženje naslijeđene *nerazvijenosti* RE populacije, poboljšati njihov položaj i smanjiti jaz između RE populacije (manjine) i većine.

4. Zaključak

Poštovanje principa konsocijativne demokratije i principa tolerancije nužni su preduslovi za razvoj i opstanak svakog nacionalnog društva. Tolerancija omogućuje sveprisutnu različitost, esencijalnu vrijednost za razvoj kako individualnosti, tako i opšteg dobra, dok konsocijativna demokratija čuva identitet pojedinaca i različitih grupa u društvu, a samim tim i identitet društva kao cjeline. Svaka (*etnokulturalna*) grupacija treba adekvatno da bude zastupljena u strukturi vlasti i da bude u poziciji očuvanja svog (*etnokulturalnog*) identiteta. Konsocijativne demokratije ne može biti ukoliko ne postoji zajedničko dobro, na osnovu kojeg se jedno nacionalno društvo, kao zajednica građana, održava kao cjelina. Konsocijativnu demokratiju kao demokratsku zajednicu možemo zamisliti samo u slučaju ako je obrazovana od građana (pojedina) koji su ujedinjeni poštovanjem jednog političkog ugovora – Ustava.

S obzirom da je Crna Gora multikulturalno, multikonfesionalno i multinacionalno društvo, društvo koje ima intenciju da se pridruži EU, RE populacija, ili bilo koja druga populacija, *ne bi smjela* biti u neravnopravnom i diskriminatorском položaju. Interes je svih da nezavisna Crna Gora bude stabilna (politička) zajednica građana, zajednica u kojoj građanska veza ujedinjuje pojedince, i istovremeno dovoljno prostrana za ispoljavanje, očuvanje etnokulturalnog identiteta svih skupina koje u njoj egzistiraju. To je jedini *modus vivendi* perspektivnog razvoja savremenog crnogorskog društva.

Literatura

Aldrich, J. H. (1995), *Why parties: the origin and transformation of political parties in America*. Chicago: University of Chicago Press.

Andžej, M., Nikolae, G. (2004), *Romi u dvadeset prvom veku*, Niš: Odbor za građansku inicijativu – (Zbornik: *Romi od zaboravljene do manjine u usponu*).

- Almond, G. A., & Verba, S. (2000), *Civilna kultura*. (S. Premec, prev.). Zagreb: Politička kultura.
- Almond, G. A., Pael, G. B., & Strom, K. (2009), *Komparativna politika danas*. (Lj. Nikolić, prev.) Podgorica: Univerzitet Crne Gore, Fakultet političkih nauka.
- Bobio, N. (1990), *Budućnost demokratije*, Beograd: Filip Višnjić.
- Bull, N. (1973), *Moral Education*, London: Routledge and Kegan Paul.
- Čupić, Č. (2002 /A/), *SOCIOLOGIJA: struktura, kultura, vladavina*, Beograd: Fakultet političkih nauka, Čigoja štampa.
- Čupić, Č. (2002 /B/), *Politika i poziv*, Beograd: Čigoja štampa.
- Čupić, Č. (2001), *Politika i zlo*, Beograd: Fakultet političkih nauka, Čigoja štampa.
- Diverže, M. (1966), *Uvod u politiku*, Beograd: Savremena administracija.
- Demaine, J. (1983), *Contemporary theories in the sociology of education*, London: The mucmillan press Ltd.
- Drakulić, S. (1981), *Obrazovanje i poredak*, Rijeka: Izdavački centar.
- Drakulić, S. (1986), *Društveni položaj i problemi omladine*, Beograd: Sociologija – br. 1.
- Dirkem, E. (1981), *Vaspitanje i sociologija*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Djui. Dž., *Vaspitanje i demokratija*, Cetinje: Obod.
- Đurić, M. (1987), *Sociologija Maksa Vebera*, Zagreb: Naprijed.
- Đurić, M. (1989), *Mit, nauka, ideologija*, Beograd: BIGZ.
- Gidens, E. (2007), *Sociologija*, Beograd: Ekonomski fakultet.
- Gidens, E. (2001), *Sociologija*, Podgorica: CID.
- Haliti, B. (1997), *Romi, narod zle kobi*, Priština: Pergament.
- Henkok, J. (1995), *Posledice anti-romskog rasizma u Evropi*, Beograd: Beogradski krug.
- Haralambos, M. (1989), *Uvod u sociologiju*, Zagreb: Globus.
- Ivković, M. (2003), *Sociologija obrazovanja I*, Niš: Filozofski fakultet.
- Jovović, Z. (2012), *Karakter društvenog sistema i obrazovanje*, Podgorica: „Vaspitanje i obrazovanje“, br. 3/2012., str. 191–213.
- Jovović, Z. (2013), *Školski sistem-škola kao društvo u malom, kao društveni mikrokosmos*, Podgorica: „Vaspitanje i obrazovanje“, br. 1/2013.
- Jovović, Z. (2013), *Politika, politička kultura i vaspitanje*, Podgorica: „Vaspitanje i obrazovanje“, br. 3/2013.

- Jovović, Z. (2013), *Slom socijalizma i višestranačka demokratija u savremenom crnogorskom društvu*, Podgorica: Medijski dijalozi, br. 17/2013.
- Kimlika, V. (2004), *Multikulturalizam*, Podgorica: CID.
- Kant, I. (1991), *Vaspitanje dece*, Beograd: Bata.
- Knežević, R. (2007), *Politička kultura*, Podgorica: CID.
- Kasirer, E. (1972), *Mit o državi*, Beograd: Nolit.
- Kin, Dž. (1995), *Mediji i demokratija*, Beograd: Filip Višnjić.
- Kilibarda, R. (2000), *Opšta sociologija*, Podgorica: Ekonomski fakultet.
- Kilibarda, R. (2013), *Uvod u sociologiju politike*, Podgorica: Grafo Crne Gora.
- Kilibarda, R. (2013), *Sjaj i sjena demokratije*, Podgorica: Grafo Crna Gora.
- Pavlović, V. (1995), *Civilno društvo i mogućnosti demokratskih promena ka otvorenom društvu*, u Zborniku *Potisnuto civilno društvo*, Editor Vukašin Pavlović, Beograd: Eko centar.
- Podunavac, M. (1993), *Socijalizacija (politička)*, *Enciklopedija političke kulture*, Beograd: Savremena administracija,
- Pušić, N. (1968), *Klase i politika*, Beograd: Rad.
- Parsons, T. (1992), *Moderna društva*, Niš: Gradina.
- Parsons, T. (1988), *Društva – evolucijski i poredbeni pristup*, Zagreb: August Cesarec.
- Plamenac, D. (2006), *Izabrana djela: Demokratija i iluzija: saglasnost, sloboda i politička obaveza*. Podgorica: CID.
- Podunavac, M. (2008), *Politička kultura i politički odnosi*. Beograd: Čigoja.
- Powell, B. G. (1989), Constitutional design and citizen electoral control. *Journal of Theoretical Politics*, 1(2), 107–130.
- Putnam, R. D., & Goss, K. A. (2002), Introduction. In R. D. Putnam, *Democracies in flux: The evolution of social capital in contemporary society* (pp. 3–21). New York: Oxford University Press.
- Ricer, Dž. (2009), *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*, Beograd: Službeni glasnik.
- Samardžić, S. (1993), "Politika", *Enciklopedija političke kulture*, Beograd: Savremena administracija.
- Sociološki leksikon* (1982), Lukić, R., Pečujlić, M., Beograd: Savremena administracija.
- Sociološki rečnik* (2007), Mimica, A., Bogdanović, M., Beograd: Zavod za udžbenike.
- Šušnjić, Đ (1997), *Dijalog i tolerancija*, Beograd: Čigoja štampa.

Šušnjić, Đ. (1998), *Religija II*, Beograd: Čigoja štampa.

Šnaper, D. (1996), *Zajednica građana*, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Vukićević, S. (2011), *Ontološke iracionalnosti savremenog svijeta*, Nikšić: Filozofski fakultet.

UDK: 39(=214.58)(497.16)

**RAE POPULACIJA U CRNOGORSKOM DRUŠTVU I
NJIHOVE OBIČAJNE SPECIFIČNOSTI****POPULATION RAE IN MONTENEGRO SOCIETY AND
THEIR SPECIFIC TRADITIONS**

dr SRĐAN VUKADINOVIĆ, redovni profesor
Centar za društvena istraživanja - Podgorica

Apstrakt: Poštovanje manjinskih prava i prava marginalizovanih skupina u društvu trećeg milenijuma je jedna od tema koja zaokuplja pažnju svekolike svjetske javnosti, kao i stručne i istraživačke prakse. Mnoge su grupe, u svjetskom društvu, diskriminisane po etničkoj pripadnosti, rasi ili polu. Ne dešava se to samo u zemljama koje su, po tradiciji, netolerantne prema drugostima i različitostima i koje su to kroz svoju istoriju ispoljavale, već i u onim društvima koja naizgled djeluju tolerantna i uzimaju se kao paradigmatičan primjer uvažavanja različitosti. Uostalom, ne tako davno, tokom trinaeste godine trećeg milenijuma iz jedne od najrazvijenijih zemalja Zapadne Evrope, Njemačke, stigli su nagovještaji o multikulturalizmu kao nesprovodivom i neostvarivom konceptu funkcionisanja više nacionalnih, narodnosnih i etničkih grupacija u društvu. Na tom fonu nije moguće očekivati ni tolerantniju atmosferu u onim društvima koja su još uvijek u obilježjima zatvorenosti i tradicionalne uvriježenosti o neophodnosti „čistote“ ambijenta u kojemu životno egzistiraju. Marginalizovanje društvenih grupa je prisutno u gotovo svakoj zemlji svijeta, bez obzira na zakonske i druge zabrane diskriminisanja koje su u javnosti promovisane. Ali, u sprečavanju i suzbijanju diskriminacije različitih skupina zakonske norme neće puno doprinijeti, ako ne postoji svijest koja će modelovati stvarnost. Problematičnost promjene stanja svijesti u kojoj će se sve drugosti i različitosti poštovati i uvažavati kao ona dominantna datost ili većina ili „mi“ je prisutna kako u njenom karakteru, tako i u stanju i činionicima sprovođenja pomenutog preobražaja. U tom smislu neprocjenjiva je uloga medija koji su bitni, ako ne i naj-

bitniji, uz obrazovne institucije, činioci promjene svijesti iz stanja netrpeljivosti ka stanju podnošljive trpeljivosti svih drugosti.

Kada je riječ o marginalizovanim skupinama u svim južnoslovenskim društvima, pa i u crnogorskom, u najtežem su položaju pripadnici RAE (Romi, Aškalije, Egipćani) populacije. Prema percepcijama građana Crne Gore najviše su diskriminirani Romi, što oslikava stanje u kojem ova populacija egzistira u crnogorskom društvu. Diskriminacija RAE populacije u društvu prisutna je po više osnova (obrazovanje, zapošljavanje, kvalitet života). Razlog za toliki stepen diskriminiranosti romske populacije leži u stereotipima o ovoj manjinskoj grupaciji. Nepoznavanje života i običaja RAE populacije proizvodi jednostranosti, a samim tim i marginalizovanje ove skupine. Radi prevazilaženja stanja nepoznavanja RAE populacije neophodno je upoznavati se sa običajima i kulturološkim kodovima egzistiranja njenih pripadnika u društvu. Sa time će se znatno prevazilaziti razlike i smanjivati etnička distanca prema ovoj marginalizovanoj skupini.

Ključne riječi: Populacija RAE, stereotipi, marginalizovana grupa, nepoznavanje drugosti, etnička distanca, običaji

Abstract: Respect for minority rights and the rights of marginalized groups in the society of the third millennium is one of the themes that preoccupy the attention of the world community overall, as well as professional and research practice. Many groups in the world society, discrimination based on ethnicity, race or gender. It does not happen only in countries that have traditionally intolerant of others and differences and that they exhibited throughout its history, but also those companies that seem to act tolerant and are taken as a paradigmatic example of respecting diversity. After all, not so long ago, in the thirteenth year of the third millennium of one of the most developed countries of Western Europe, Germany, we are the harbingers of multiculturalism as unenforceable and elusive concept of how many national, national and ethnic groups in society. On the background of this can not be expected of a more tolerant atmosphere in those societies that are still closed, and features traditional ergonomics of the necessity of "purity" atmosphere where life exist. Marginalization of social groups is present in almost every country in the world, regardless of the legal and other discrimination prohibitions that are in the public promovi-

sane. Ali in preventing and combating discrimination against different groups of legal norms will not contribute much, if there is no awareness of the modeled reality. Problematic changes in the state of consciousness in which all otherness and diversity respected and cherished as one dominant fixture or a majority or "we" are both present in her character, as well as state actors and the implementation of the said transformation. In this sense, the invaluable role of the media that are important, if not crucial, to educational institutions, actors change of consciousness from a state of enmity toward the state of acceptable tolerance of otherness.

When it comes to marginalized groups in all South Slavic societies, and in Montenegro, in the worst position of the RAE (Roma, Ashkali, Egyptian) populations. According to the perceptions of the citizens of Montenegro are the most discriminated against Roma, which reflects the situation in which the population exists in Montenegrin society. Discrimination of RAE population in society is present in several ways (education, employment, quality of life). The reason for such a high discriminated Roma lies in the stereotypes of the minority group. Ignorance of the life and customs of RAE produces bias, and therefore the marginalization of these groups. In order to overcome the state of ignorance RAE rhizobia is necessary to meet with the customs and cultural codes of existence of its members in the society. With time will significantly exceed the losses and reduce ethnic distance towards this marginalized group.

Key words: *Population RAE, Stereotypes, Marginalized Groups, Ignorance, Otherness, Ethnic Distance, Traditions*

1. Uvod

Prilikom promovisanja manjinskih prava, a posebno onih koja se tiču marginalizovanih skupina, bitno je prevazilaziti barijere koje postoje između većinske grupacije i njenih pripadnika versus „manjinci“. Pitanje demarginalizacije ugroženih manjinskih grupa je, zapravo, pitanje odgovornosti većinske grupacije. Oni koji su većina su najodgovorniji u jednom konkretnom društvu za određeni društveni status manjinskih skupina. U tom smislu je potrebno prevazilaziti stereotipe i jednostranosti o karakterologiji pripadnika pojedinih manjinskih grupacija. A barijere između jednih i drugih i trećih, i svih onih

koji egzistiraju u jednom društvu, prevazilaze se upoznavanjem kulturoloških kodova koji odlikuju svaku od grupacija. Ostvaruje se na taj način model kulturne politike i suživota po kojemu jedni ne žive pored drugih ili trećih, već svi žive zajedno u interkulturalnom modelu društva. Za početak barijere se najlakše prevazilaze tako što se određene običajne specifičnosti svake od manjinskih grupa spoznaju na način da to ne bude nešto strano i daleko onima drugima, jer se treba shvatiti da je to realnost konkretnog društva i da sa upoznavanjem običajnih raznolikosti svi građani postaju bogatiji za novi način i stil života. A karakteristike su specifičnosti u kojima svako može naći nešto zanimljivo i privlačno.

2. Položaj Roma u tranzicijskom društvu

Romska populacija egzistira u društvenim okolnostima, u gotovo čitavom svijetu, u kojima je nemoguće govoriti o vrijednosnoj podnošljivosti. Položaj Roma je jedan od najnezahvalnijih od svih manjinskih grupacija u svijetu, Evropi, Balkanu, pa situacija nije, naročito, povoljnija ni u državama bivšeg jugoslovenskog društva.

Posljednjih desetak godina XX vijeka, i nešto više od deceniju XXI, južnoslovenski društveni realiteti se nalaze u svojevrsnom preobražaju strukturalnih segmenata. Neki od njih su doživjeli i društvenu dekonstrukciju. Životni i društveni položaj Roma naročito je bio težak u uslovima ratnih okolnosti kao jednom od obilježja konfliktnog karaktera tranzicije u jugoistočno evropskom ambijentu. Urušavanjem bivšeg jugoslovenskog društva i eskalacijom ratnih sukoba sve više su jačale nacionalističke snage na ex – Yu prostorima. Glavnim protivnicima sopstvene nacije i države označavani su pripadnici drugih nacionalnih i narodnosno-etničkih grupacija. U konfliktnim odnosima više nacija stradale su i grupacije čije su matice bile van prostora bivše Jugoslavije, odnosno, i one koje nijesu imale svoju matičnu domovinu kao što je to slučaj sa Romima, bez obzira što nijesu bile direktno uključene u sukobe. Na taj način položaj određenih skupina je postajao još nezavidniji.

Razumijevanje položaja romske populacije u tranzicijskim društvima kao što su ona nastala na ruševinama bivšeg jugoslovenskog društvenog realiteta pretpostavlja spoznavanje i razmatranje njihovog istorijskog egzistiranja, kao i demografskih specifičnosti. Naravno, tu ne treba zanemariti ni ekonomski, kulturni, obrazovni i socijalni položaj romske populacije koji proističu iz političkog položaja, odnosno iz stratifikacijskih dimenzija učesća u strukturi moći.

3. Romi u crnogorskom društvu i njihovi običaji

Romska populacija se javila na području onog dijela Crne Gore koje se u modernom dobu naziva primorje prije gotovo pet vjekova. Od tada njeni pripadnici žive na crnogorskim prostorima kao neizostavni, sastavni dio etničke i demografske strukture crnogorskog društva. Od početnih perioda njihovog naseljavanja, Romi predstavljaju autohtonu manjinsku grupaciju u Crnoj Gori. Specifičan plemenski sistem (porodica, šira porodica-viča, udruženje porodica ili plemenska grupa-velika viča) i ekonomska organizacija usloveli su rasipanje i djelimični gubitak njihovog nacionalnog identiteta. Sa takvim stanjem identitetskih svojstava mijenjali su se i strukturni segmenti njihovih običaja, kao i smisao i značenje cjeline tradicijom utvrđenih oblika djelovanja.

U drugoj polovini XX vijeka Romi se u Crnu Goru doseljavaju iz republika bivšeg jugoslovenskog društva. Tokom pedesetak posljednjih godina drugog milenijuma u Crnu Goru se doselilo 86,8 % od ukupnog broja Roma koji stalno borave u ovom prostornom realitetu. Veoma mali broj (0,51%) pripadnika ove manjinske grupacije doselio se u Crnu Goru prije 1945.godine. Najviše Roma (48,9%) doselio se u pomenuti teritorijalni prostor poslije 1981. godine. Znatno manje njih se doseljavalo u razdobljima od 1971 – 1980. godine (21,3%) i 1961 – 1970.godine (13,6%). Većina Roma koji početkom trećeg milenijuma egzistiraju stalno na području Crne Gore doselila se sa Kosova (63 %), a znatno manje iz Centralne Srbije (23 %), Bosne i Hercegovine (6,3%) i Makedonije (5,8 %). Neznatan broj se doselio iz Slovenije, Hrvatske, Vojvodine, kao i iz inostranstva. Tendencija doseljavanja Roma u Crnu Goru iz republika bivšeg jugoslovenskog društva u pojedinim razdobljima je ista kao i kod opštih pokazatelja doseljavanja, pa je najizraženija u periodu poslije 1981. godine.

Zapaža se da je većina Roma (63,7 %), stalno nastanjenih u Crnoj Gori, prisutna tu već nekoliko generacija. Potomci su to onih Roma koji su u prošlosti Crne Gore korišteni kao radna snaga za najprimitivnije poslove i koji su se vremenom prilagođavali socijalnim, ekonomskim i kulturnim prilikama života i egzistiranja u crnogorskom društvu. Među Romima koji su se doselili u Crnu Goru, i to mahom u posljednje dvije decenije XX vijeka, najviše je onih koji su došli sa Kosova.

Romi, u faktičkom smislu, čine jednu od brojnijih manjinskih grupacija u Crnoj Gori. Velike su razlike o brojnosti romske populacije između zvanične statističke evidencije i podataka koje posjeduju različita romska udruženja i asocijacije. Tako prema popisu iz 1991. godine u Crnoj Gori je 3.283 Roma ili 0,54% od ukupnog stanovništva. Na narednom popisu, 2003. godine, broj

Roma se u Crnoj Gori smanjuje na 2.601 ili 0,42% od ukupnog stanovništva. Na ovom popisu prvi put su popisani i Egipćani, kao dio RAE populacije, budući da na predhodnim popisima to nije rađeno. Broj Egipćana je treće godine trećeg milenijuma u Crnoj Gori 225 ili 0,04% od ukupnog stanovništva. Zapaža se da smanjenje broja Roma u odnosu na period od prije 12 godina nije rezultat ni demografskih trendova kod ove populacije, niti je razlog tome popis posebno Roma, a posebno Egipćana, nego je to prvenstveno mimikrija kojoj je ova populacija(e) sklona(e). Određene kampanje na nivou Evrope i njenih institucija o ukazivanju na marginalizovan položaj RAE populacije dale su konkretne rezultate u smislu povećanja njihovog broja u evidencionim postupcima već na popisu stanovništva u Crnoj Gori 2011. godine. Po tim podacima, koji su poslednji validni, u Crnoj Gori egzistira 6251 Roma što je 1,01% od ukupnog stanovništva u državi, odnosno 2054 ili 0,33% Egipćana.

Međutim, i pored značajnog napretka, u smislu zvaničnog popisa, u porastu broja pripadnika RAE populacije, za više nego dvostruko u odnosu na predhodni(e) popisni(e) period(e), navedeni pokazatelji su znatno ispod onih koje prikazuju Centri za socijalni rad u crnogorskim lokalnim zajednicama, čiju pomoć u različitim vidovima Romi koriste. Slična je situacija i sa organizacijom Crvenog krsta. Upoređujući podatke iz navedenih izvora, kao i kazivanja samih Roma može se konstatovati da u Crnoj Gori u prvim desetak godina XXI vijeka živi oko 21.000 stanovnika romske etničke pripadnosti koji su stalno nastanjeni u pomenutom prostornom realitetu, što je za 6,5 puta više nego što navode dokumenti (godišnjaci) Zavoda za statistiku, odnosno MONSTAT-a.

Različiti su razlozi zbog kojih zvanična statistika prikazuje manji broj Roma u odnosu na stvarno stanje. Na jednoj strani je nezainteresovanost Roma za popis. S druge strane često mijenjanje mjesta boravka romskih porodica na teritoriji Crne Gore otežava utvrđivanje faktičkog stanja njihove prisutnosti. I na trećoj strani prisutna je jedna veoma važna činjenica koja se ogleda u izraženoj adaptibilnosti romske populacije uslovima i načinu života sredine u kojoj žive, pa se većina Roma u Crnoj Gori izjašnjavaju kao Muslimani ili Crnogorci, a manjim dijelom i kao Srbi. Treba imati u vidu da se jedan broj Roma asimilirao u pripadnike drugih nacionalnih grupacija ne samo na osnovu socijalnih okolnosti, već i putem rodbinskih i porodičnih veza. Inače u Crnoj Gori je 12 % Roma pravoslavne, a 82 % islamske vjeroispovijesti. Među Romima islamske vjeroispovijesti većina u kući govori albanskim jezikom, a ne romskim. To je iz razloga što su Romi u Crnoj Gori, u znatnom postotku,

porijeklom ili su doseljeni sa Kosova. Pojavnost adaptibilnosti romske populacije prema drugim grupacijama, kao i pripadnost pomenutim dvijema vjeroispovijestima karakterišu i obilježavanje i prakticiranje određenih običaja. Pojedini običaji i tradicija kod Roma koji žive u Crnoj Gori su specifikum ove manjinske grupacije u crnogorskom realitetu u odnosu na običaje Roma u drugim ambijentima kako u pojedinim detaljima njihovog prakticiranja, tako u određenim slučajevima i kao cjeline.

Ako se ide vremenskim- hronološkim godišnjim slijedom običaji koje obilježavaju Romi u Crnoj Gori su:

a) Vasilica - je običaj koji se obilježava 14. januara i posvećen je djeci ro-djenoj dan ranije. Ovaj tradicionalni oblik aktivnosti romskog stanovništva se sastoji u prinošenju žrtve tako što se za život muškog djeteta kolje pijetao ili ćuran, a ženskog djeteta kokoška ili ćurka. Ovakvim običajnim činom prakticiraju se tradicijske aktivnosti Roma koje za cilj imaju zaštitu djece rodjene pomenutog datuma. U čast obilježavanja ovog običaja pozivaju se na večeru prijatelji i rođaci, a dio jela (čorba) je od zaklane životinje.

b) Tetkin dan (Bibako djive) – obilježava se četiri dana i to od 27. do 31. januara. Običaj je posvećen zaštiti djece od različitih bolesti koje su često i smrtonosne po romske mališane. U danima obilježavanja ovog datuma na večere se zovu svi prtijatelji, a način pripremanja obroka je sličan kao i u slučaju Vasilice.

c) Djurdjevdan (Erdelez) – je samo romski religijski praznik koji se poklapa (6.maj) sa istoimenim hrišćanskim praznikom. Ovaj praznik u Crnoj Gori praznuju svi Romi bez obzira na vjeroispovijest.

d) Bajram – je najveći vjerski praznik pripadnika islamske vjeroispovijesti. S obzirom da je Roma pripadnika islamske vjeroispovijesti za gotovo devet puta više nego onih pravoslavne bajram obilježava, za razliku od Roma u Srbiji, znatan dio romske populacije u Crnoj Gori. Praznuju se dva bajrama, i to: hadž bajram i kurban bajram.

e) Božić – je najveći hrišćanski praznik koji se praznuje tri dana. U Crnoj Gori pored Roma pravoslavaca ovaj praznik obilježavaju i Romi islamske vjeroispovijesti. Pravi razlog zašto pripadnici Roma koji su nehrišćani obilježavaju ovaj praznik ne postoji, već se radi o običajnom solidarisanju sa pripadnicima istovjetne manjinsko etničke grupacije. Zapravo većina Roma islamske vjeroispovijesti praznuje Božić kako ne bi iskočili iz uobičajnih „shema“ obilježavanja tradicijskih praznika. Na isti način Romi islamske vjeroispovijesti koji egzistiraju u Crnoj Gori obilježavaju i Uskršnje, kao i neke druge

pravoslavne vjerske praznike. I kod obilježavanja religijskih običaja koji su izvorno pravoslavni i hrišćanski od strane Roma pripadnika islamske vjeroispovijesti pokazuje se već ispoljena sposobnost adaptibilnosti ove populacije na različite životne i običajne situacije.

f) Prilikom nekih drugih životnih događaja Romi u Crnoj Gori se pridržavaju običaja koje nalaže islamska religija. Tako, prilikom rođenja djece najveći broj žena Romkinja se porodi kući, a ne u nekoj zdravstvenoj instituciji. Razlozi za tako nešto su dvojaki: s jedne strane riječ je o odsustvu zdravstvene i druge edukacije, a na drugoj strani osnov se nalazi u vjerovanju da se žena treba poroditi kući kako novorođeno dijete ne bi vidio niko drugi do najbliža rodbina i onaj ko izvodi porodjaj sa čime se, po vjerovanju, taj novi život štiti od „urote“. Da bi se novorođena romska djeca, čiji su roditelji islamske vjeroispovijesti, zaštitila od „uroka“ obavezno se na dječiju kolijevku ili krevetac ostavljaju neke stvari, odnosno amajlije koje ih, opet po vjerovanju, štite od svih neželjenih pojava. Predmeti koji se ostavljaju kao amajlije mogu biti različiti (privjesci, ogrlice, narukvice...), ali je obavezan neki predmet crvene boje. Crvena boja je zaštitni znak novorođenog djeteta i po vjerovanju štiti ga od svih neželjenih posledica. Porodjaje majki Romkinja, obično, izvode starije žene koje to rade dosta nestručno i u nehigijenskim uslovima, zbog čega u Crnoj Gori ima i priličan broj smrtnih slučajeva ovih mladih žena. Novorođena muška djeca, po islamskim običajima, ubrzo se obrezuju (sunete).

Poštovanje starih običaja kod Roma u Crnoj Gori je ostalo prisutno i prilikom ženidbe i udaje. Kod prosidbe daje se određena svota novca ocu djevojke. Takodje, kupuje se i tradicionalna nošnja za djevojku, a kupuje se i značajna količina zlata kojom se okiti mlada. Prilikom sklapanja braka organizuju se svadbe sa velikim brojem zvanica i svadbena veselje pripadnika romske populacije u Crnoj Gori traje i do dva dana. (Ranije su svadbena veselja u povodu sklapanja braka dvoje ljudi trajala mnogo duže.) Običaj je i da mladoženja i mlada posebno prave svoje momačko, odnosno djevojačko veče.

Prilikom sahranjivanja svojih pokojnika Romi islamske vjeroispovijesti koji egzistiraju u crnogorskom društvu pridržavaju se svojih običaja. Za vrijeme držanja pokojnika u kući i izjavljivanja izraza saučešća za pokojnikom ne služi se alkohol, kao što je slučaj sa pokojnicima koji pripadaju nekoj od hrišćanskih vjeroispovijesti. Svoje umrle Romi islamske vjeroispovijesti sahranjuju na posebnim grobljima u nekoliko crnogorskih gradova (Podgorica – Kuće Rakića; Nikšić – Bistrica; Cetinje; Kotor; Tivat; Herceg Novi i Stari Bar).

Niti jedan preminuli Rom nije sahranjen na nekom od gradskih grobalja u crnogorskim lokalnim zajednicama.

Iako se zapaža da kroz prezentiranu demografsku specifičnost u crnogorskom društvu, kao i u ostalim društvima u regiji, položaj Roma se može tretirati kao jedan od najnezahvalnijih, na što nedvosmisleno ukazuju sva empirijska istraživanja, njihovi vjerski i drugi tradicijski običaji pokazuju određene specifičnosti kada je u pitanju egzistiranje ove populacije u naznačenom prostornom realitetu. Nema toga vjerskog i drugog praznika kojega Romi u Crnoj Gori ne obilježavaju bez obzira na njihovu religijsku pripadnost i bez obzira na određena tradicijska ograničenja konkretnog običaja. Njihova sposobnost prilagodjavanja različitim životnim i običajnim situacijama i u ovom slučaju pokazuje svoju postojnost i obilježje običajne mimikrije.

4. Put ka integraciji u kulturnom i religijskom smislu

Analiza demografskih specifičnosti egzistiranja romske populacije pokazuje da Romi mnogo više naseljavaju ravničarske i toplije predjele, nego planinska područja kakvo je i Crna Gora. U takvim ambijentima pripadnici romske populacije mnogo teže ostvaruju egzistencijalni osnov kvaliteta života zbog čega je njihov, prije svega, ekonomski položaj status koji se nalazi na društvenim marginama. Iz takvog ekonomskog stanja teško se može govoriti o ostvarivanju i drugih prava. Ugrožavanje temeljnih građanskih, nacionalnih i kulturnih prava romske populacije u tranzicijskim društvima je konstatovano u mnogim empirijskim istraživanjima. Romi su u društvima u tranziciji, pa tako i u crnogorskom, ona manjinska grupacija koja egzistira u uslovima ispod svakog minimuma i koja je često pritisnuta neutemeljenim predrasudama od strane većinskih nacionalnih i etničkih grupacija.

Iz tih razloga je i znatno otežano prakticiranje aktivnosti romske populacije u slučajevima tradicijskog obilježavanja nekih događaja. Razlike u (ne)poštovanju prava romske populacije u crnogorskom društvu tranzicijskog obilježja postoje, ali one ne prevazilaze nivo kontinuiranog rasprostiranja stvarnih prava u odnosu na konstitucionalna, imajući u vidu i druge tranzicijske, kao i ostale evropske i svjetske prostorne realitete. Položaj romske populacije u praktičnom djelovanju se ne poboljšava, iako se usvajaju određeni zakonski akti koji na veći nivo zaštite podižu i tretiraju određena prava manjinskih grupacija. Takav status Roma ostaje i u onim društvenim realitetima kao što je Srbija u kojima im je priznat status nacionalne manjine, po Zakonu o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina. Jedan je to od rijetkih

zakonskih akata u prostoru ex-Yu društva koji i na takav način reguliše status Roma. Iako je konstitucionalnim okvirom svih država u regionu proklamovana ravnopravnost i jednakost pripadnika nacionalnih i etničkih zajednica praksa pokazuje da pripadnici Roma najteže ostvaruju zakonsku zaštitu.

Romi su diskriminisani u pristupu javnim mjestima, obrazovanju, zapošljavanju, stanovanju, pristupu socijalnim službama, a u slučaju zajedničkog obilježavanja tradicijskih obilježja sa drugim nacionalnim grupacijama koje pripadaju istim religijama kao i Romi koji žive u Crnoj Gori nailaze na nerazumijevanje i značajno prisustvo običajne distance.

Ispitivanja pokazuju ograničeno prihvatanje romske kulture, u ovom slučaju običaja, pored jezika, umjetnosti i istorije od strane većinske grupacije. Ispoljena je i značajna potreba za običajnim distanciranjem od strane većinske grupacije od običaja koje obilježavaju Romi u crnogorskom tranzicijskom društvu. Diskriminacija prema različitim kulturnim pravima, pa i običajima, je često prikrivena i teško se dokazuje. Ne treba mnogo komentarisati ugroženost nekih temeljnih romskih prava već poći od činjenice da u tranzicijskom društvu pripadnici ove populacije ne mogu ostvariti čak ni pravo na osnovna lična dokumenta.

Pitanje romske manjine i njihovih prava u gotovo svim jugoistočno-evropskim društvima nije riješeno na odgovarajući način. Međutim, može se reći da postoje značajne, prije svega, pravne pretpostavke da se to pitanje postepeno rješava. Takva pretpostavke su, prije svega, najviši zakonski akti svake države, a potom i Deklaracije i Povelje o ljudskim i manjinskim pravima koje su nekada i neobavezujuće, a u pojedinim slučajevima su i sastavni dio zakonodavstva. Sa svim navedenim aktima je zabranjena neposredna ili posredna diskriminacija i garantovana jednaka zakonska zaštita svih građana. Političke pretpostavke o rješavanju manjinskih pitanja ne postoje u mjeri koja bi garantovala efikasno rješavanje položaja romske zajednice, budući da je izražena polarizacija u većini jugoistočno evropskih društava, a naročito onih koji su bili akteri ratnih događanja na prostoru bivšeg jugoslovenskog društva, i u kojima jedan dio većinske grupacije ili više njih ispoljava odnos netrpeljivosti i otvorenu diskriminaciju prema manjinskim grupacijama. Takvo stanje otežava i činjenica što Romi nemaju svoju državu maticu koja bi stala iza njih i koja bi određene probleme rješavala na medjudržavnom nivou.

5. Zaključak

Društvena klima u tranzicijskom društvu treba da se razvija u pravcu izgradnje i konstituisanja svijesti većinske populacije, kao i ostalih grupacija, o Romima i njihovim običajima i drugim kulturnim pravima, slično stanju svijesti koje postoji o drugim nacionalnim, etničkim i vjerskim zajednicama i njihovim tradicijskim oblicima ispoljavanja aktivnosti. Empirijski nalazi pokazuju da postoje veća etnička distanca i predrasude prema Romima, nego prema drugim manjinama radi čega je, s jedne strane, njihov položaj teži i složeniji nego drugih manjina, a, s druge strane, zadatak samih Roma je puno odgovorniji, kao i udruženja i organizacija koje ih okupljaju, da porade na poboljšanju sopstvenog položaja, a prakticanje njihovih običajnih aktivnosti poprimi interkulturalna svojstva.

Za svoj politički, ekonomski i kulturni položaj Romi se moraju izboriti, prvenstveno, u lokalnim zajednicama u kojima su brojčano značajnije zastupljeni. U organima lokalne samouprave takvih prostornih realiteta ostvarivaće prava koja su im konstitucionalnim rješenjima zagarantovana, a kada su u pitanju aktivnosti u sferi običaja puno lakše doprinijeti formiranju strukture svijesti ambijentalnosti koja takve radnje tretira u interakcijama. Tranzicija društvene strukture u Crnoj Gori obuhvata i preobražaj sistema lokalne samouprave što je značajno, naročito, u dijelu otklanjanja odredjenih nedostataka koji su se ispoljili kada su u pitanju prava i položaj manjina. Udio predstavnika romske populacije treba da se sastoji u zahtjevima rješenja koja se odnose na: a) ostvarivanje prava na školovanje, upotrebu jezika i pisma; b) ostvarivanje prava na slobodno ispovijedanje vjere, izražavanje vjerskih ubjedenja i očuvanje vjerskog identiteta; c) očuvanje kulturnog identiteta kroz čuvanje i razvoj kulturnih posebnosti preko upoznavanja istorije, tradicije, jezika, kulturne baštine, itd., i d) ostvarivanje prava na potpuno i objektivno obavješavanje i informisanje na maternjem jeziku, putem štampe, elektronskih medija i drugih sredstava javnog informisanja. Demokratska, a ne konfliktna, tranzicija društvene strukture u Crnoj Gori, kao i državama bivše Jugoslavije je prilika transparentnog iznošenja problema egzistiranja romske populacije, a ambijent je takav da omogućava razrješavanje problema Roma na način koji će omogućiti ostvarivanje njihovih temeljnih prava. Pri tome običajna prava zauzimaju veoma istaknuto mjesto u hijerarhiji romskih prava. Demokratske pretpostavke i potencijali pravne infrastrukture za tako nešto postoje. Pri tome institucije sistema imaju posebnu ulogu u običajnoj i svakoj drugoj integraciji Roma u društvene tokove i društvena zbivanja.

Literatura

Dorđević, Dragoljub: *Živeti s Romima*, „Republika“, Niš, 2000.

Dorđević, Dragoljub: *Burying of Roma: A Test of Ethnic and Religious Tolerance*, u Zborniku: „Kulturni i etnički identiteti u procesu globalizacije i regionalizacije Balkana“, JUNIR i Centar za balkanske studije, Niš, 2002.

Dorđević, Dragoljub: *Klasična religioznost Roma*, u: „Vere manjina i manjinske vere“, JUNIR i ZOGRAF, N i š, 2001.

Mirga, Andžej & Georgi, Nikolae: *Romi u dvadeset prvom veku*, u Zboniku „Romi od zaboravljene do manjine u usponu“, Odbor za građansku inicijativu, Niš, 2004.

Mitrović, Aleksandra: *Društveni status Roma*, u: „Cigani / Romi u prošlosti i danas“, S A N U, Beograd, 2000.

Vukadinović, Srdjan: *Tranzicija jugoslovenskog / crnogorskog društva kao društvena promjena*, u: Zborniku „Sociološki aspekti progressa i kulture“, Institut za filozofiju i sociologiju Filozofskog fakulteta, Nikšić, 2001.

Vukadinović, Srdjan: *Local government and multiethnicity in Montenegro*, in: „Essays on regionalisation „ - A collection of reports submitted at the International Conference: Regionalisation in Southeast Europe – Comparative Analysis and Perspectives, Agency Local democracy and Open University, Subotica, 2001.

Vukadinović, Srdjan: *Vječiti putnici s margina*, „Vrela“, Podgorica, 2001.

Vukadinović, Srdjan: *Perpetual Travellers from the Margins*, „Vrela“, Podgorica, 2001.

Živković, Jovan & Todorović, Dragan & Jovanović Vladimir & Dorđević, Dragoljub: *Romske duše – krivudavi drumovi do romskih duša*, Univerzitet u Nišu, Niš, 2001.

Eurostat Task Force on Social Exclusion, 2008.

Godišnjaci Zavoda za statistiku Crne Gore, odnosno MONSTAT-a (www.monstat.me)

Joint Memorandum on Social Inclusion (www.europa.eu)

Nacionalni Akcioni plan za „Dekadu inkluzije Roma 2005-2015“, Vlada Crne Gore, Podgorica, 2005.

Strategija za poboljšanje položaja RAE populacije u Crnoj Gori 2008-2012, Vlada Crne Gore, Podgorica, 2007.

UDK: 323.15(=214.58)(497.16)

**JAČANJE INSTITUCIONALNOG OKVIRA U CILJU
IZJEDNAČAVANJA POLOŽAJA ROMSKE POPULACIJE
SA OSTALIM MANJINSKIM GRUPAMA U CRNOJ GORI**

**STRENGTHENING OF INSTITUTIONAL FRAMEWORK IN
ORDER TO EQUALIZE POSITION OF THE ROMA
WITH OTHER MINORITY GROUPS IN MONTENEGRO**

ANA RUTOVIĆ, diplomirani politikolog

MARIJA JANKOVIĆ, diplomirani politikolog

Abstrakt: Ustav Crne Gore garantuje zaštitu ljudskih i manjinskih prava, a posebno zabranu svih oblika diskriminacije, jednakost pred zakonom i jednake mogućnosti za sve. Pravni sistem Crne Gore posebnim zakonima tretira manjinske zajednice shodno prepoznatoj potrebi da se položaj manjinskih zajednica poboljša na političkom, ekonomskom, vjerskom, socijalnom i kulturnom planu, a u skladu sa ustavnim opredjeljenjem Crne Gore kao države u kojoj su osnovne vrijednosti sloboda, mir, tolerancija, poštovanje ljudskih prava i sloboda, multikulturalnost, demokratija i vladavina prava.¹ Nizom ustavnih odredbi garantuje se ostvarivanje prava i sloboda pripadnicima manjinskih grupa, međutim javlja se jaz između propisanog i implementiranog, sa posebnim akcentom na romsku populaciju, čiji je položaj čak lošiji u odnosu na položaj drugih manjinskih grupa. U ovom radu bavimo se potrebom jačanja institucionalnih struktura i društvenih mehanizama kako bi rješavanje glavnih problema romske populacije bilo efikasnije i kako bi se stvorili dugoročni uslovi da pripadnici ove manjinske grupe počnu da intenzivnije ostvaruju osnovna ljudska i manjinska prava.

---

¹ Službeni list Crne Gore, Ustav Crne Gore, 2007, str.1

Official Journal of Montenegro, The Constitution of Montenegro, 2007, page 1

Ključne riječi: *Romska populacija, socijalna inkluzija, integracija, institucionalne strukture, ljudska prava, manjine*

Abstract: *Montenegrin Constitution guarantees the protection of human and minority rights, particularly the prohibition of all forms of discrimination, equality under the law and equal opportunities for all. The legal system of Montenegro by special laws treats minority communities in accordance with the recognized need to improve the position of minorities in the political, economic, religious, social and cultural level, and in accordance with the constitutional commitment of Montenegro as a state in which the basic values are freedom, peace, tolerance, respect for human rights and freedom, multiculturalism, democracy and the rule of law. A series of constitutional provisions guaranteeing the exercise of the rights and freedoms to persons belonging to minority groups, however, there is a gap between prescribed and implemented, with particular emphasis on the Roma population, whose position is even worse than position of other minority groups. In this paper we deal with the need to strengthen institutional structures and social mechanisms in order to solve the main problems of the Roma population more efficient and to create long-term conditions so members of minority groups can intensively exercise basic human and minority rights.*

Key words: *Roma Population, Social Inclusion, Integration, Institutional Structures, Human Rights, Minority*

Postepena integracija romske zajednice u društvene tokove Crne Gore zahtijevaće duži vremenski period, ali s obzirom na opredjeljenje naše države da se integriše u evropsku porodicu zemalja potrebno je da sprovede konkretne politike u skladu sa opšteprihvaćenim međunarodnim standardima o pravima i slobodi manjina.

Kvalitetan normativni okvir koji tretira pitanje Roma s pravnog aspekta je početni, ali ne i dovoljan uslov da bi se moglo govoriti o stvarnom garantovanju prava i sloboda ove marginalne grupe. Nedostatak političke volje i slaba predstavljenost romskih problema preusmjerila je aktivnosti na ovom planu sa državnog na civilni sektor. Nevladine organizacije uz veliku podršku

međunarodnih organizacija promovišu značaj manjinskih prava i predlažu konkretne mjere za dugoročno saniranje problema manjina.

Bez obzira na dobru volju političkih aktera i pripadnika nevladinog sektora teško je reći da se konkretnim mjerama doprinijelo poboljšanju životnog standarda kod Roma. Postoje primjeri dobre prakse koje ne treba zanemariti, ali za sada su ti primjeri samo pokazatelj da odlučno djelovanje donosi rezultat i da bi trebalo u tom pravcu nastaviti kako bi i opšti utisak da se situacija popravlja bio ubjedljiviji. Primjeri dobre prakse pokazuju kako osmišljena i na rezultat usmjerena saradnja opština, nevladinog sektora i Roma donosi konkretna rješenja životnih problema Roma- obezbjeđivanje stambenih jedinica, čiste vode, hrane, sezonskog zaposlenja.

Principi kojima bi institucije trebalo da se vode u namjeri izgradnje zaštite ljudskih i manjinskih prava su:

- „princip jednakosti, odnosno jednakih mogućnosti i nediskriminacije;
- princip integracije bez asimilacije;
- princip afirmativne ili pozitivne akcije;
- princip poštovanja, priznavanja i promocije različitosti;
- princip rodne ravnopravnosti;
- princip pomoći i samopomoći ugroženim građanima i grupama u nepovoljnom socijalnom položaju;
- princip uzajamnog partnerstva Vlade, lokalnih vlasti, međunarodnih organizacija, civilnog društva i Roma i Egipćana (...)
- princip socijalne solidarnosti ili miroljubive koegzistencije manjine i većine;
- princip podijeljene odgovornosti glavnih aktera izrade i primjene Strategije.“²

U decembru 2013. godine sprovedeno je istraživanje u crnogorskim gradovima pod nazivom *Stavovi Roma i Egipćana i drugih nacionalnih zajednica o Dekadi i položaju Roma i Egipćana u Crnoj Gori*.³ Primarni cilj istraživanja bilo je

---

² Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Crne Gore, *Strategija za poboljšanje položaja Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2012-2016*, str. 8-9.

³ Istraživanje predstavlja dio projekta Monitoring civilnog društva implementacije Nacionalne strategije integracije Roma i Akcionog plana Dekade, koji sprovodi Građanska alijansa u partnerstvu sa Forumom MNE, Centrom za romske inicijative, NVO RUŽA i Udruženjem Egipćana, uz podršku Fondacije za otvoreno društvo.

utvrđivanje stavova Roma i drugih manjinskih zajednica na teritoriji Crne Gore po pitanju položaja Roma i njihove informisanosti o preduzetim državnim mjerama da se Romi integrišu u društvo. Istraživanje je kao uzorke obuhvatilo Rome i Egipćane kao zaseban uzorak i građane drugih nacionalnosti u Crnoj Gori uključujući i većinsko stanovništvo – Crnogorce. Rezultati istraživanja su pokazali interesantne podatke. Dobijeni odgovori su ukazali da ispitanici iz oba uzorka smatraju da su Romi generalno ugroženi kao i da vlasti ne preduzimaju neophodne mjere u cilju integracije Roma i Egipćana u društvo.⁴

Zatim, čak 58,9 odsto ispitanika iz uzorka **Romi** kazali su da nijesu čuli da se u Crnoj Gori sprovodi Dekada inkluzije Roma, dok njih 20,6 odsto nijesu bili sigurni ili nijesu znali da odgovore na ovo pitanje. Ovaj podatak je prilično zabrinjavajući jer ukazuje na neinformisanost romske populacije o mjerama koje država sprovodi u njihovu korist, a sa druge strane indicira i nedovoljnu stimulaciju nadležnih državnih organa da sprovedu informativne radionice kako bi sami Romi bili uključeni u aktivne politike koje se donose radi unapređenja njihovog položaja.

Ispitanici iz oba uzorka najviše su upoznati sa mjerama koje vlasti sprovode u oblasti uključivanja u obrazovni sistem uzimajući u obzir izuzetno loše obrazovanje pripadnika romske zajednice. Ispitanici iz uzorka ostalih nacionalnosti su nešto više upoznati od Roma i Egipćana na koje se mjere i odnose. Sa druge strane, ispitanici su vrlo malo upoznati sa mjerama koje se sprovode u oblasti zapošljavanja, izgradnje stanova i pružanja adekvatne medicinske zaštite, a koji i dalje predstavljaju ključne probleme sa kojima se suočava ova najugroženija manjinska zajednica. Najveći broj pripadnika RE populacije danas živi u uslovima ekstremnog siromaštva i lošeg standarda u zdravstveno higijenskom smislu. Uloga države i njenog institucionalnog poretku u traženju sistemskih rješenja koja će trajno eliminisati elementarne probleme RE populacije biće ključna u narednom periodu koji će za Crnu Goru, na njenom putu ka članstvu u EU, biti prilično izazovan.

Ispitanici uglavnom ne znaju i nijesu sigurni da li državne institucije ispunjavaju mjere koje su predviđene Dekadom, ali i u većem procentu smatraju da se sve mjere ne ispunjavaju.⁵ Obaveza države jeste da realizuje aktiv-

---

⁴ Građanska alijansa, *Stavovi Roma i Egipćana i drugih nacionalnih zajednica o Dekadi i položaju Roma i Egipćana u Crnoj Gori*, 2014, str.4.

⁵ Građanska alijansa, *Stavovi Roma i Egipćana i drugih nacionalnih zajednica o Dekadi i položaju Roma i Egipćana u Crnoj Gori*, 2014, str.6.

nosti predviđene Dekadom i da izvrši monitoring izvršenih mjera kako bi javno mnjenje, a najviše pripadnici Romske populacije bili upoznati sa implementiranim mjerama integracije Roma u društvo. Percepcija Roma i Egipćana nešto je drugačija, pa tri trećine ispitanika smatra da država čini dovoljno da se razumijevanje javnosti po ovom pitanju poveća. Tom cilju svakako neće doprinijeti ni ukoliko država u udžbenicima ne uvede sadržaje o istoriji, kulturi i tradiciji Roma i Egipćana. Izrazito mali procenat ispitanika smatra da su sadržaji o istoriji, kulturi i tradiciji Roma i Egipćana uvedeni u udžbenicima. Uvođenje ovakvih sadržaja u planove i programe i udžbenike svakako će doprinijeti većem stepenu razumijevanja integracije Roma i Egipćana i naravno nižem stepenu njihove diskriminacije.⁶

Nužnost preduzimanja efektivnih mjera u pružanju pomoći manjinskim zajednicama, koje se nalaze u nepovoljnom položaju, predstavlja trenutno realno stanje u Crnoj Gori. Jačanje institucionalne strukture i njenih kapaciteta vodi većoj saradnji ključnih političkih i društvenih aktera u prevazilaženju problema sa kojima se suočava RE populacija.

Sve analize izvedene u ovom radu imaju za cilj proširivanje empirijskih vidika kada je riječ o identifikaciji faktora koji su značajni za poboljšanje položaja ugroženih grupa na teritoriji Crne Gore. Perspektiva za demokratski razvoj Crne Gore moguća je ukoliko se ojačaju institucije koje će spremno rješavati ključne probleme države. Upravo iz tih razloga, jedinstvene priroda političkih institucija je uzeta kao polazište za ostvarivanje integracije romske populacije, unapređenje njihovog sveukupnog položaja, promocije različitosti i zaštite manjinskih prava.

„Kako bi aktivno i zadovoljno živeli, pojedinci moraju da budu u stanju ne samo da se prehrane, obuku i nađu krov nad glavom, nego i da imaju pristup neophodnim dobrima i uslugama (...) Da bi zajednica ili društvo bili integrisani, neophodno je da njihovi članovi imaju zajedničke institucije, poput škola, zdravstvenih centara i javnog prevoza. Te zajedničke institucije doprinose osjećanju društvene solidarnosti kod ljudi.”⁷ Da bi i Romi u Crnoj Gori izgradili osjećaj solidarnosti, potrebno je i da većinska grupa pokaže interes da miroljubivo koegzistira sa ovom populacijom, prvenstveno prevazilažeći predrasude i stereotipe koji opterećuju naše društvo i koji onemogućavaju

---

⁶ Ibidem, str.7-8.

⁷ Gidens, Entoni, *Sociologija*, 2006, str. 328.

jačanje društvenih veza neophodnih za razmjenu informacija, građansku angažovanost, dijalog i progres.

Održiva integracija Roma podrazumijeva posvećenost njihovim problemima kreiranjem jasnih javnih politika, koje bi uz adekvatna finansijska ulaganja dovele do bolje koordinacije onih aktera koji su sistemski odgovorni i pozvani da reaguju u korist manjinskih grupa. Da bi sami Romi mogli da iniciraju realizaciju projekata kako bi se pomogli potrebno je omogućiti stvaranje dovoljno i kvalitetno obrazovnog kadra romske populacije koji koji bi bio isključivo posvećen poboljšanju položaja svog naroda.

Romi imaju ulogu najvećih društvenih žrtvi, trenutno bez izvjesnijeg izgleda da će postići stabilnost. Ekonomsko siromaštvo i manjak socijalne zaštite odražavaju se na svaki aspekt života dostojnog čovjeka. Uloga institucija u tom pogledu mora da se revidira kako bi se postigao odgovarajući stepen društvene kohezije, što je standard modernog, evropskog društva i u uslovima sistema slobodnog tržišta, koje proizvodi nejednakosti. Integraciju treba posmatrati u pravcu sporazumijevanja i približavanja.

Asimilacija neke manjinske grupe negativan je izbor. Društvo sa razlikama uči se toleranciji i poštovanju i gradi nekonfliktnu sredinu. Sa željom da ostvarimo taj cilj moramo pokazati društvenu odgovornost, zrelost i viši nivo kulture i obrazovanja.

Zato institucije u skladu sa svojim legitimnim nadležnostima moraju pružiti djelotvorne mehanizme manjinama kako bi iste mogle uticati na percepciju javnog mnjenja kada su u pitanju nametnuta im ograničenja i društvene frustracije koje proizilaze iz odbačenosti Roma kao prljavih ljudi kojima treba pružiti priliku tek da čiste ulice. Kao država i društvo odgovorni smo za razvoj aktivnog dijaloga na svim nivoima, s tim što lokalne vlasti imaju poseban značaj u tretiranju osjetljivih problema Roma. Ti problemi su i realni problemi svake opštine i njenih građana i opštinski akteri moraju uložiti napore i materijalne resurse da doprinesu razvoju bolje zajednice.

Mnogi Romi nemaju osnovno obrazovanje, državljanstvo, žive u neprijemnim uslovima. Nažalost, romska djeca zbog nemara i niskog obrazovanja roditelja posebno ispaštaju jer je proces njihove socijalizacije gotovo neostvariv van kruga porodice i romskog okruženja.

Moramo težiti održavanju kulture i istorije svakog naroda ili etničke grupe, jer je to jedini preduslov stvaranja pravne države koja gaji multikulturalnost i osobenosti manjinskih naroda.

Sve politike razvijene i koje se sprovede za Rome moraju proći kroz proces evaluacije i monitoringa preduzetih mjera, a prema odgovarajućim indikatorima, kako bi se nedostaci istih otklonili. Romima je potrebno da takvih politika bude što više kako bi se na različitim poljima društvenog života afirmisali i dali konstruktivni doprinos razvoju našeg društva i države u cjelini.

Romi nemaju uticaj i utemeljenih namjera da doprinesu javnom i političkom životu Crne Gore upravo zbog neriješenih osnovnih životnih pitanja, ali ne treba isključiti tu mogućnost da se u budućnosti pruži Romima prostor za veću participaciju, da ih i u tom pogledu treba motivisati.

„Zaštita nacionalnih manjina i prava i sloboda pripadnika tih manjina sastavni je deo međunarodne zaštite ljudskih prava i kao takva spada u oblast međunarodne saradnje.”⁸ Crna Gora kao država prihvatila je najveće međunarodne dokumente iz oblasti ljudskih prava i sloboda, i njene institucije su dužne da jačaju svoje kapacitete sprovodeći politike i projekte koji bi dominantno bili usmjereni na pitanja manjina, a posebno Roma, jer oni su briga cijelog crnogorskog društva i nehumano bi bilo da i dalje budu začaurena zajednica. Ovoj populaciji uz poštovanje svih njihovih kulturnih, vjerskih, jezičkih osobenosti treba dati mehanizam inkluzije i pratiti taj proces usmjeravajući ga ka cilju ostvarenja pravne države i vladavine prava, u skladu sa ustavnim opredjeljenjem.

Literatura

Deklaracija o pravima pripadnika nacionalnih ili etničkih, vjerskih i jezičkih manjina, Podgorica, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Crne Gore, 2012.

Gidens, Entoni, *Sociologija*, Beograd, Ekonomski fakultet, 2006.

Inkluzija Roma u Crnoj Gori- Prmjeri dobre prakse u Crnoj Gori, Podgorica, CEDEM, 2012.

Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina, Savjet Evrope, 1995.

Stavovi Roma i Egipćana i drugih nacionalnih zajednica o Dekadi i položaju Roma i Egipćana u Crnoj Gori, Podgorica, Građanska alijansa, 2014.

Stategija za poboljšanje položaja Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2012-2016, Podgorica, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Crne Gore, 2012.

---

⁸ Savjet Evrope, *Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina*, 1995, str.5.

Tadić, Božidar, *Sociologija politike*, Podgorica, Univerzitet Crne Gore, 1996.

Ugovoreni brak, Ispovjesti Romkinja i Egipćanki iz Crne Gore, Podgorica, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Crne Gore, 2013.

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, Generalna skupština Ujedinjenih nacija, 1948.

Ustav Crne Gore, Podgorica, Službeni list Crne Gore broj 1/2007, 2007.

<http://www.montenegrina.net/>

<http://romiucrnogori.org/>

<http://rae-portal.com/>

UDK: 323.15(=214.58):35.07(497.16)

**E - UPRAVA U CRNOJ GORI I PROBLEMI SOCIJALNE
INTEGRACIJA ROMA**

**E - ADMINISTRATION OF MONTENEGRO AND THE PROBLEM
OF SOCIAL INTEGRATION OF THE ROMA**

mr NIKOLA RADUNOVIĆ

Doktorant na Fakultetu političkih nauka Univerziteta Crne Gore

***Apstrakt:** U razvijenim zemljama Evrope i svijeta odavno je internet, kao najbrže razvijajući medij, prepoznat kao alat za brzu i efikasnu integraciju. Osim mogućnosti da pojedinci stvaraju međusobe veze i interesne grupe, brojne države su razvile modele elektronske uprave koja omogućava udobnu i efikasnu komunikaciju sa državnim organima i različitim institucijama, jednovremeno podižući nivo transparentnosti i stepen uključivanja građana u način upravljanja i donošenje odluka. Crna Gora je kao kandidat za članstvo u Evropskoj uniji, posvećena ispunjenju evropskih standarda kada je razvoj elektronske uprave u pitanju, i osim što je uglavnom uskladila zakonodavstvo sa preporukama koje dolaze iz Evrope, napravljeni su i brojni koraci na faktičkom zaživljavanju elektronske uprave. Vlada je napravila sajt eUprave koji daje mogućnost da se određene usluge ostvare korišćenjem online aplikacije. Ipak, za dostizanje nivoa najrazvijenijih u ovoj oblasti biće neophodno uraditi još mnogo. Istovremeno, kako bi se brže zadovoljili zahtjevi evropskih zvaničnika, jedan od bitnih faktora je i inkluzija romske populacije u Crnoj Gori, pa se i na tom polju već godinama čine naponi kako bi se Romima kao najugroženijoj manjinskoj nacionalnoj zajednici obezbijedili prihvatljivi uslovi za život. Iako se čini da na ovom polju nema većih i značajnijih pomaka, država izdvaja značajna sredstva i uz pomoć inostranih fondova ostvaruje određeni napredak, no imajući u vidu neuslove u kojima Romi žive, ne može se za sada očekivati njihova inkluzija u informaciono društvo. Po svemu sudeći, proći će još mnogo vremena dok se ovoj ugroženoj*

manjini ne obezbijedi mogućnost korišćenja interneta, odnosno komunikacija sa državnim organima i institucijama upotrebom elektronske uprave.

Ključne riječi: *Elektronska uprava, integracija Roma, evropske integracije, manjinska prava*

Abstract: *In the developed countries of Europe and the world, the internet, as the fastest developing medium, is recognized as a tool for the rapid and efficient integration. Besides the possibility that individuals create mutual ties and interest groups, many countries have developed models of e-governance which provides a comfortable and efficient communication with government agencies and various institutions, simultaneously raising the level of transparency and degree of citizen involvement in management thinking and decision-making. Montenegro is a candidate for membership in the European Union, dedicated to meeting the European standards in the development of e-government and beside generally alignment of its legislation with the European recommendations, numerous factual steps are made to entrench electronic government. The Government has made eGovernment site that provides the ability to achieve certain services using online applications. However, to achieve the the most advanced level in this area it would be necessary to do more. At the same time, in order to quickly meet of European officials, one of the most important factors is the inclusion of the Roma population in Montenegro, referring to this field for years efforts are being made in order to provide acceptable living conditions for Roma as the most disadvantaged minority ethnic community. Although it seems that in this area there is no major and significant progress, the state allocates considerable resources and with the help of foreign funds some progress has been achieved , but bearing in mind bad conditions where Roma live, it is expected, for now, their inclusion in the Information Society. By all odds, it will take more time until this vulnerable minority does not provide the ability to use the Internet, and communications with government agencies and institutions use electronic government.*

Keywords: *E-Government , Roma Integration, European Integrations, Minority Rights*

1. Uvod

Crna Gora je u decembru 2010. godine postala kandidat za članstvo u Evropsku uniju (EU), a u junu 2012. godine otpočeli su zvanično i pregovori o pristupanju. Od 2009. godine vlasti Crne Gore neprestano rade na povećanju spremnosti zemlje da ispuni obaveze koje nameće članstvo u EU, a Evropska komisija redovno objavljuje izvještaje o napretku Crne Gore. U izvještajima se navode ocjene o tome koliko je Crna Gora poboljšala sposobnost ispunjenja obaveza koje proizilaze iz članstva u EU. Jedan od bitnih faktora na kojima se insistira jeste povećanje transparentnosti organa državne i lokalne uprave. U tom smislu različiti javni organi i službe rade na podizanju transparentnosti i većem dostupu informacija građanima, ali je jedna od obaveza zadovoljenje standarda u smislu omogućavanja privrednicima i fizičkim licima da komunikaciju sa administracijom obavljaju elektronskim putem. Dok je tek nekoliko iz predviđenog seta usluga moguće odraditi elektronskim putem, postavlja se pitanje da li država čini dovoljno da korišćenje ovih usluga učini jednako dostupnim svima? Jedna od najugroženijih zajednica u Crnoj Gori koju predstavlja romska populacija, teško da će moći da koristi novi oblik komunikacije sa državom, i pored toga što internet predstavlja najbrže rastući medij u istoriji, i što se broj korisnika povećava neslućenom brzinom.

2. Koraci ka informacionom društvu

Ekonomska kriza koja je nakon svog početka 2007. godine pogodila veliki broj zemalja, ostavila je dubokog traga na crnogorsku ekonomsku i socijalnu zbilju. Direktno strane investicije su svedene na najmanju moguću mjeru, javni rashodi su sve veći, socijalno nezadovoljstvo raste a garancije koje je država davala u procesu privatizacije određenih kompanija danas predstavljaju ozbiljnu prijetnju bankrotu države čija se zaduženost za samo četiri godine gotovo udvostručila - 2008. dug je iznosio 27% bruto društvenog proizvoda, a krajem 2012. milijardu i 700 miliona eura ili 51,2 % BDP-a. Predviđanja su da će do kraja 2014. godine dug iznositi dvije milijarde eura, odnosno 57% BDP-a. Ipak snažnu podršku unaprijeđenju države u okviru Instrumenta za pretpristupnu pomoć (IPA) daje Evropska unija pa je tako u periodu od 2007. do 2013. godine Crna Gora iz sredstava IPA primila pomoć u iznosu od preko 200 miliona eura. Između ostalog dio sredstava je upotrijebljen na unaprijeđenje pružanja usluga građanima korišćenjem interneta kao medija neslućenih potencijala. Internet je postao dominantan medij kako za komunikaciju kori-

šćenjem različitih modela elektronskih poruka i društvenih mreža, te specijalizovanih audio i video softvera koji su dali mogućnost da se u realnom vremenu odvija bilo kakva vrsta komunikacije sa bilo kog mjesta, ali i da se dijele najrazličitiji tipovi informacija – različiti pisani dokumenti, slike, muzika, video snimci i slično. Postalo je jasno da se ovakve mogućnosti moraju koristiti za unaprijeđenje života građana, a ne samo u marketinške svrhe kako su to od starta mnogi pogrešno shvatili. Naravno, mogućnost reklame i promocije sebe i određenih aktivnosti koje provodite sasvim je legitimno i uputno iskoristiti do maksimuma jer nikad nije bilo lakše i jeftinije doći do ogromnog broja konzumenata kao u digitalnoj eri. Danas svi imaju pametne telefone, tablete i kompjutere, i dostupnost interneta nije upitna maltene na bilo kojoj tački planete. U nekim zemljama, poput Finske, pravo na pristup internetu je proglašeno osnovnim ljudskim pravom. U Njemačkoj i Francuskoj sudovi donose presude za naknadu onima kojima je bilo uskraćaneo pravo na pristup internetu. Ali kakvo je stanje u Crnoj Gori? Nažalost, iako postoji prilično dobra telekomunikaciona infrastruktura, problemi nezavršene tranzicije i monopolska pozicija nad korišćenjem te infrastrukture doveli su do toga da mnogi nemaju novca da odvajaju za još nedovoljno jeftin pristup internetu. Na najvećem svjetskom godišnjem skupu sa preko 1.500 učesnika, namijenjenom razvoju ICT zajednice - WSIS Forum 2013 koji ima za cilj pružanje podrške konkretnim koracima u cilju razvoja informacionog društva, na ceremoniji otvaranja Samita, crnogorski ministar za informaciono društvo i telekomunikacije Vujica Lazović je između ostalog rekao da je Crna Gora lider u regionu, pa i u svijetu kad je u pitanju penetracija mobilne telefonije, i dodao "Vizija moderne administracije u Crnoj Gori podrazumijeva upotrebu informaciono-komunikacionih tehnologija čime se, između ostalog, u znatnoj mjeri unapređuje pružanje javnih usluga uz povećanje demokratskog učešća i uključenja javnosti u procesu donošenja odluka i kreiranja politike" (CDM, 2013).

Iako Crnogorci bez sumnje spadaju u red onih koji vole i koriste tehnologiju, izuzetno je mali broj onih koji tehnologiju koriste za komunikaciju sa državom. Da stvar bude gora, država iako formalno pokušava da ispuni nametnute joj obaveze, suštinski do sada nije pokazala preveliku razliku u odnosu na raniju praksu kada je u pitanju odnos zapošljenih u administraciji za korišćenje informaciono-komunikacione tehnologije u komunikaciji sa građanima. Tako se nerijetko događa da na elektronske upite putem zvaničnih kontakt rubrika na sajtovima pojedinih organa odgovori ili ne stižu uopšte, ili stižu sa povelikim zakašnjenjem. Očigledno, nije dovoljno omogućiti novi

model za komunikaciju građana i administracije, već je neophodno obezbijediti i službenike koji će koristiti te nove oblike komunikacije.

3. Elektronska uprava u Crnoj Gori

Pojam elektronske uprave podrazumijeva više raznovrsnih vrsta usluga i servisa, ali se generalno odnosi na mogućnost kojom se omogućuje korišćenje informaciono-komunikacione tehnologije za lakše i brže obavljanje komunikacije između građana i uprave, državne ili lokalne svedno, ili jednog organa uprave sa drugim i slično. Naravno, ovde nije riječ o običnoj komunikaciji u smislu postavljanja pitanja i dobijanja odgovora, jer je taj dio u naprednijim zemljama uglavnom riješen kroz korišćenje takozvanog FAQ-a (frequently asked questions) koji je dostupan svima putem web-sajta svake organizacije koja nudi elektronske usluge, pa se tako pri pomenu elektronske uprave misli konkretno na zvaničnu razmjenu dokumentacije između organa, odnosno između države i pravnih ili fizičkih lica. U tom smislu, evropska agenda je predviđela nekih osnovnih 20 usluga koje bi trebalo da građanima budu dostupne 24 sata, 7 dana u nedelji, 12 mjeseci u godini. Neke od tih usluga su: servisi traženja zapošljenja kod zavoda za zapošljavanje, socijalno osiguranje, lična dokumenta, izvodi iz matičnih knjiga, obavještenje o preseljenju, usluge u vezi za zdravstvom (interaktivni savjeti u vezi sa dostupnošću usluga u različitim bolnicama; zakazivanje pregleda) i druge (Mašović et al, 2010).

Očigledno je da se time što građani ili privrednici više ne moraju da dolaze u urede, agencije, lokalne uprave i slično postižu značajni efekti na unaprijeđenju efikasnosti administracije. To svakako dovodi do potrebe za manjim brojem zapošljenih u administraciji, a time se ostvaraju značajne uštede u budžetima država. Predviđa se da će Evropa imati godišnje uštede zbog ovih servisa oko 300 milijardi eura (ICT Results, 2010).

Crna Gora pokazuje posvećenost procesu implementacije elektronske uprave pa je tako preko svog Ministarstva za informaciono društvo i telekomunikacije uključena u niz projekata koji imaju za cilj unaprijeđenje u ovoj oblasti. Ipak, možda najinteresantniji pomak u tom smislu učinjen je puštanjem u rad web-sajta www.euprava.me koji ima za cilj da u krajnjoj liniji omoguću građanima sve ono što sugerišu direktive i smjernice iz Brisela. Upravo zbog toga, svjedoci smo da je Vlada Crne Gore usvojila niz zakonskih akata kojima se uređuje stanje u ovoj oblasti, a posljednji u nizu je Zakon o elektronskoj upravi koji je pratio i dokument Akcioni plan za razvoj eGovernmenta do

2016. godine. Tim akcionim planom je predviđeno da do kraja 2014. godine putem sajta bude dostupno 100 servisa koje najčešće interesuju građane, a da se do kraja 2016. taj broj duplira (Ministarstvo za informaciono društvo i telekomunikacije, 2013). Trenutno je putem sajta dostupno 58 usluga. Međutim, iako je očigledno da se stvari pomjeraju i da postoji volja da elektronska uprava bude dostupna vrlo brzo u svom punom kapacitetu, treba se posebno osvrnuti na sušinsko funkcionisanje dostupnih servisa. 58 dostupnih usluga djeluje zaista imponozantno, pogotovo ako znamo da se agendama Evropske unije preporučuje implementacija svega 20 usluga, od kojih je 12 za fizička a 8 za pravna lica. Reklo bi se da je u tom smislu Crna Gora više nego zadovoljila. No, da li je stvarno tako? Da li su građanima zaista dostupne sve ove usluge *online*? Ako se malo bolje pogleda, može se primijetiti da je ključna razlika to što razvijene zemlje termin elektronska uprava doživljavaju na prilično različit način od onoga kako je to trenutno u Crnoj Gori. Naime, kada u Danskoj ili Estoniji kažete da imate neku uslugu dostupnu preko portala elektronske uprave, podrazumijeva se da vi iz kućne udobnosti možete da pošaljete zahtjev za nekim dokumentom i *upload*-ujete sve potrebne dokumente za dobijanje onoga što vam je potrebno. Takođe, jednim klikom platite uslugu elektronski, a onda i dobijete odgovor kao elektronski dokument, ili u nekim posebnim slučajevima on ubrzo stigne na vašu adresu. U Crnoj Gori ove procedure izgledaju dosta drugačije jer skoro da je nemoguće izvršiti plaćanje elektronski, već je najčešće neophodno odlaziti u banku ili na poštu, izvršiti plaćanje, a onda dokaze o uplati odnositi do nadležnog organa. Za veći broj od navedenih 58 dostupnih servisa, na sajtu postoji samo procedura i podaci o tome kako je moguće ostvariti uslugu, to jest koliki su troškovi, kome se treba obratiti i slično. Dakle, postojanje informacija o nekoj usluzi nije isto što i pružanje te usluge!

Druga stvar koja zahtijeva rješavanje na sasvim drugačiji način je problem autentifikacije i sigurnosti komunikacije i eventualnih transakcija. U tom smislu postoji zakonska regulativa koja je u bitnom usklađena sa evropskim standardima, no pitanja koja se tiču identiteta, to jest elektronskog potpisa još uvijek ne daju zadovoljavajuće rezultate. Tek stotinjak fizičkih lica posjeduje digitalni certifikat, a prepostavlja se da je to posljedica velikih cijena koje za ovu vrstu komunikacije nudi ovlašćeno certifikaciono tijelo - Pošta Crne Gore. Istovremeno Ministarstvo za informaciono društvo i telekomunikacije ima ovlašćenja kada je u pitanju certifikovanje državnih tijela i organa, i lica zapošljenih u njima. Pravnih lica koja posjeduju ovakav certifikat za obav-

ljanje elektronske komunikacije sa upravom u Crnoj Gori krajem 2013. godine bilo je nešto preko 3000. Ipak, potrebno je ispitati o kakvom načinu komunikacije se ovđe radi, to jest za kakve usluge certifikat koriste oni koji ga posjeduju, i kakav je njihov utisak o tome da li su na taj način lišeni ranijih predugih i zamarajućih procedura koje su bile obavezan sastavni dio komunikacije sa administracijom.

Uvođenje elektronskih servisa pokazalo se dobro i kroz zaživljavanje elektronske peticije, pa smo svjedoci da su neke akcije koje su građani pokrenuli na ovaj način dale rezultata poput inicijative za izgradnju nekoliko vrtića u pojedinim crnogorskim gradovima. Osjeća se pomak i u komunikaciji sa pojedinim državnim organima korišćenjem e-maila, mada nijesu svi organi toliko ažurni što očigledno govori da na ovim poslovima i razumijevanju potreba modernog društva treba dodatno poraditi sa zapošljenima u administraciji. Lokalne samouprave prate preporuke Vlade, a pojedine od njih, čije finansijsko stanje dozvoljava brži razvoj, ne ustežu se da same pokrenu određene inicijative. U tom smislu većina sajtova lokalnih uprava poštuje preporuke u dijelu ažurnog objavljivanja podataka o javnim nabavkama, oglasima, programima rada, budžetima, planovima i slično, a neke od njih, poput Tivta, omogućavaju građanima da elektronski isprate tok procesa koji ima za cilj dobijanje pojedinog dokumenta, ili su već razvile preduslove za sopstvenu ICT mrežu kojoj je jedna od ključnih karakteristika upotreba elektronskog *Document management system-a*. Ovakav razvoj sopstvenih specijalno dizajniranih segmenata softvera u cilju pospješivanja razvoja elektronske uprave u pojedinim opštinama poput Cetinja, Kotora, Ulcinja, Danilovgrada i još nekih, rezultat je uglavnom finansijske pomoći organizacija kao što je USAID ili nekih drugih sličnih inostranih organizacija i fondova. Takođe se i za projekte na državnom nivou, kao što su aktivnosti na omogućavanju upotrebe digitalnih tehnologija u sudstvu ili ministarstvima, sredstva uglavnom nalaze iz fondova pomoći kojima strani partneri žele da daju podršku Crnoj Gori na svom evropskom putu, a sve u cilju podizanja transparentnosti i poboljšanja komunikacije sa građanima.

Ipak, ne smijemo zaboraviti da u svim navedenim institucijama uglavnom rade oni isti ljudi koji su tu bili i ranije, kao ni činjenicu da je elektronska uprava još uvijek uprava! To znači da sve one pokrenute procedure i zahtjeve neko treba da obradi i uskladi sa novim načinom komunikacije, što je, pokazuje se, itekako veliki izazov za Crnu Goru koja mnoge od ovih stvari radi očito pod pritiskom evropskih zvaničnika.

4. Socijalno ugrožene kategorije i internet

Nakon ekonomskog buma koji je pred početak ekonomske krize, uplivom ogromnog stranog kapitala kratkotrajno dao Crnoj Gori nadu da su prošle godine siromaštva i teškog življenja pogotovo nakon devedesetih godina prošlog vijeka kada je Crna Gora bila pod međunarodnim sankcijama i kada su građani potrošili svoje uštedevine u pokušaju ostvarivanja normalnog života, nije se moglo pretpostaviti da će ekonomski rast ubrzo pokazati svoje drugo lice. Visoke cijene nekretnina i velika potražnja, uglavnom od strane ruskih i drugih stranih investitora, koji često uopšte nijesu pitali za cijenu, doveli su do stvaranja ambijenta u kojem su mnogi vođeni poslovnim ambicijama uložili velike količine novca u različite primamljive projekte – od kupovine akcija do ulaganja u nekretnine. Nerijetko, veliki broj njih je uzimao kredite od banaka koje su sa druge strane davale i šakom i kapom. Danas smo svjedoci toga da su mnogi, i veliki i mali biznismeni, zarobljeni finansijskim problemima i dugovima, gubitkom svojih kuća i imanja koja su stavljana pod hipoteku, a ogroman je broj onih koji grcaju u problemima što zbog svojih kredita, što zbog toga jer su bili žiranti onima koji ne vraćaju kredite. Nije mali broj ni takozvanih prevarenih žiranata, odnosno onih koji nijesu ni znali da su bili nekome žiranti – banke su jednostavno prihvatale svakakve papire samo da bi plasirale kredite po uglavnom nepovoljnim kamatnim stopama ne poštujući dobru bankarsku praksu i “vjerujući na riječ” klijentima. Svjedoci smo brojnih sudskih procesa i javnih obznana o prevarama ovog tipa.

Sve ovo dovelo je toga da je dobar dio stanovništva na rubu egzistencije, a kad se zna da je zvanično prosječna neto zarada u Crnoj Gori 486 eura, i da je potrošačka korpa u decembru 2013. iznosila 797 eura¹, te da se skoro svakodnevno organizuju protesti radnika koji mjesecima i godinama ne primaju plate, postaje jasnije da situacija nije nimalo ružičasta. Istovremeno, veliki broj nezapošljenih kao da dopunjuje prilično turobnu sliku crnogorske ekonomske zbilje, iako pojedina istraživanja začuđujuće pokazuju zadovoljstvo građana, pa nijesu rijetke ironične javne reakcije medijskih poslenika na takvu vrstu istraživanja (Perović, 2014).

I pored neredovnih primanja i teške materijalne situacije, dosta građana se trudi da održi vezu sa svijetom putem interneta, iako jedan dio njih pokušava da svede mjesečne troškove na one najnužnije za preživljavanje. Iako se sa državnih funkcija uglavnom priča o napretku i ekonomskom razvo-

---

¹ Podaci dostupni na sajtu <http://www.monstat.org/cg/>

ju, posljednja kriza je imala za ishod da se i najviši zvaničnici u obraćanjima javnosti pozivaju na ekonomske probleme i na neki način priznaju u kakvom se stanju nalazimo. Naravno, uglavnom se krivica za ovakvo stanje u društvu prebacuje na globalna svjetska dešavanja a vlast se pokušava predstaviti kao neko ko vodi računa da ublaži efekte siromaštva koje isplivava sve više. U tom smislu, jedna od lijepo zamišljenih akcija za sve socijalno ugrožene i sve one koji ne mogu da priušte sebi luksuz interneta u 21. vijeku jeste najava iz Ministarstva za informaciono društvo i telekomunikacije o realizaciji projekta "Wireless Montenegro". Ovim projektom je predviđeno da se kompletna Crna Gora pokrije bežičnim besplatnim internet signalom kako bi se svim građanima omogućilo da besplatno koriste ovaj servis. Preciznosti radi, inicijalno 2011. godine projekat uopšte nije imao cilj da omogući građanima internet, već samo pojedinim državnim organima (Kalač, 2011), ali već početkom 2013. godine Vlada je promijenila odluku i najavila svoju namjeru da želi svim građanima da pruži usluge besplatnog interneta (Hadžalić, 2013). Naravno, od kako je projekat najavljen, tek na nekoliko prometnijih lokacija u Podgorici i Budvi može se pristupiti mreži "Free Montenegro". Znači, svi oni koji nemaju para da sami plaćaju, pristup internetu odnosno samo nekim od osnovnih i nezahtjevnih servisa koji su dostupni ovim putem, mogli bi trenutno da ostvare na nekoj od malobrojnih lokacija u ova dva grada. Naravno, preduslov je i da imaju vremena i volje da potraže ove lokacije i odu do njih, i da imaju uređaj kojim mogu ostvariti pristup internetu – *smartphone*, laptop, tablet i slično! Reklo bi se da će za socijalno ugrožene ovaj projekat imati vrlo malo efekta.

5. Romska populacija i digitalna integracija

"Za razliku od drugih manjinskih naroda i manjinskih nacionalnih zajednica, koji su uključeni u savremene tokove crnogorskog društva, Romi i Egipćani su najugroženija i najmarginalizovanija manjinska nacionalna zajednica u Crnoj Gori. Niska ekonomska moć, nizak stepen obrazovanja, veoma mali broj zaposlenih, neadekvatni stambeni uslovi, socijalna neprihvaćenost sa reslovima etničkih stereotipija i predrasuda, specifičan način življenja i druge karakteristike, samo su neki od uzroka njihovog teškog položaja udruštvu.", navodi se u Vladinoj "Strategiji za poboljšanje položaja Roma i Egipćana u

Crnoj Gori 2012-2016². Prema dostupnim podacima, 2011. godine se kao pripadnik Romske populacije u Crnoj Gori izjasnilo 6251 lice, što je nešto više od 1% stanovništva. Prihvatajući različite regionalne i evropske inicijative, za potrebe inkluzije Roma je u periodu od 2008. do 2012. godine potrošeno u Crnoj Gori 1.700.000 eura, no nažalost posebno vidljivih rezultata nema. Dostupni podaci pokazuju da i dalje najveći broj pripadnika romske zajednice živi u uslovima ekstremnog siromaštva i veoma lošeg standarda, posebno u zdravstveno-higijenskom smislu, veliki broj ne posjeduje lična dokumenta, nema zdravstveno i socijalno osiguranje, izuzetno je lošeg obrazovanja i većina je nezapošljena.

Strategijom je kao glavni cilj definisano poboljšanje i unaprijeđenje položaja Roma i Egipćana u crnogorskom društvu, što treba da dovede do smanjenja razlika koje sada postoje između njihovog položaja i položaja ostalog stanovništva, međutim da li je za očekivati da se vidljivi napredak ubrzo desi? Ako se zna da dobar dio neromske populacije danas vapi za pomoći svakog dana iako su u neuporedivo boljem položaju od većine Roma u Crnoj Gori, jasno je da je pred državom izuzetno zahtjevan i težak zadatak. Crna Gora je pokazala u svijetu skoro nezabilježan odnos prema ovoj populaciji, koju je u najvećem broju primila kao izbjeglice tokom ratnih dejstava na Kosovu i okruženju, pa je ukupan broj onih koje je prihvatila dosegao skoro četvrtinu njene ukupne populacije, ali izgleda da će biti teško napraviti sličan podvig kada je proces njihove inkluzije u pitanju. S obzirom na opredijeljenost Crne Gore ka punopravnom članstvu u Evropskoj uniji, veoma značajan dokument je i Evropski okvir za nacionalne strategije integracije Roma do 2020., koji traži da se napravi očigledna promjena u životima Roma. S tim u vezi Strategija koju je usvojila Vlada, kako bi i na tom polju ispunila očekivanja Evrope, imala je u vidu ispunjenje određenih ciljeva u oblastima pristupa obrazovanju, zapošljavanju, zdravstvenim uslugama i pravu na stanovanje i osnovnim uslovima života. Očigledno je da ugroženim Romima treba pružiti najprije uslove za koliko-toliko podnošljiv život, ali je takođe evidentno da među te prioritete ne spada internet konekcija. Niti konekcija, niti digitalna pismenost, niti omogućavanje posjedovanja nekog od neophodnih uređaja za korišćenje interneta! Dakle, jasno je da ima daleko prećih prioriteta kako bi se taj dio populacije bez diskriminacije pokušao integrisati. No zar nije danas

---

² Dokument dostupan na <http://www.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rId=99613&rType=2>.

internet upravo mjesto na kojemu su svi socijalno integrisani, prije nego li u "običnom" životnom prostoru? Zar ne leže u njemu najveće šanse za uključivanje u zajedničke sfere interesovanja, zajedničke potrebe, otvaranje brojnih mogućnosti... Naravno da dá, ali nažalost ne i u Crnoj Gori opterećenoj predrasudama koje možda najbolje opisuje vic-pitanje: "Što radi Cigo (pripadnik romske populacije) na kompjuteru?", odgovor: "Riška po Recycle Bin-u"! Pri takvoj percepciji većinskog dijela crnogorske populacije, šanse za brže prihvatanje Roma i njihovo ravnopravno uključivanje u društvo izgledaju minorne.

6. Zaključak

Iako crnogorske instituciju čine vidljive napore na unaprijeđenju životnih uslova romske populacije, uprkos inostranoj pomoći i agendama predviđenim različitim akcionim planovima i strategijama, biće veoma teško integrisati ovu populaciju u najmasovnije socijalno društvo današnjice – internet. Osim što u najvećem broju nemaju elementarna znanja za korišćenje digitalnih tehnologija, izuzetno loši uslovi života na listu prioriteta za unaprijeđenje zasigurno nijesu stavili upotrebu najsavremenijeg modela komunikacije. Planovi koje crnogorska vlast realizuje na implementaciji elektronske uprave kako bi svim svojim građanima omogućila udobniju komunikaciju sa državnim organima i institucijama, još uvijek nijesu obuhvatili socijalno ugrožene i manjinske grupe i način na koji njima treba obezbijediti jednaka prava i mogućnosti kao ostalima. Paradoksalno, najefikasniji način komunikacije i ostvarivanja građanskih prava, biće i dalje uglavnom nedostupan za one kojima je možda najpotrebniji. Romi u Crnoj Gori će nažalost umjesto nadanja o uključivanju u informaciono društvo, i dalje maštati o krovu nad glavom, hrani, poslu i socijalno-zdravstvenoj zaštiti.

Literatura

CDM. (2013). "Crna Gora lider po broju korisnika mobilnih telefona". URL: <<http://www.cdm.me/ekonomija/crna-gora-lider-po-broju-korisnika-mobilnih-telefona>>, Pregledano 10. septembar 2013.

Hadžalić, V. (2013). "Wireless Montenegro: Traži se model za besplatni internet za građane", u Pobjeda, Podgorica. URL: <<http://www.pobjeda.me/2013/02/17/trazi-se-model-za-besplatni-internet/#.UuQliBA1hdg>>, Pregledano 13. januar 2014.

ICT Results. (2010). "e-Government and e-Participation" u ICT Research The policy perspective. Brussels. URL: <<http://cordis.europa.eu/ictresults/pdf/policyreport/INF%207%200100%20IST%20Results%20brochure-egov.pdf>>, Pregledano 11. januar 2014.

Kalač, D. (2011). "Infofest: Osnovana kompanija Wireless Montenegro", Vijesti online. URL: <<http://www.vijesti.me/vijesti/infofest-osnovana-kompanija-wireless-montenegro-clanak-40710>>, Pregledano 13. januar 2014.

Mašović, S. Saračević, M. Kamberović, H. Lončarević, Z. (2010). "Elektronski servisi u javnoj upravi kao uslov za uspostavljanje e-uprave", XIV Konferencija: E-government – Informacioni sistem državnih organa Republike Srbije. Beograd. URL: <http://www.academia.edu/934418/Elektronski_servisi_u_javnoj_upravi_kao_uslov_za_uspostavljanje_e-Uprave>, Pregledano 9. januar 2014.

Ministarstvo za informaciono društvo i telekomunikacije. (2013). „Akcioni plan za razvoj eGovernmenta do 2016. godine“, Vlada Crne Gore, Podgorica. URL: <<http://www.euprava.me/vijesti/243/Vlada-usvojila-Akcioni-plan-za-razvoj-eGovernmenta-do-2016-godine.html>>, Pregledano 15. januar 2014.

Perović, V. (2014). "Zadovoljan. Tačka.", Dnevne novine, URL: <<http://www.cdm.me/kolumne/zadovoljan-tacka>>, Pregledano 23. januar 2014.

Vlada Crne Gore. (2012). "Strategija za poboljšanje položaja Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2012-2016". Podgorica. URL: <<http://www.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rId=99613&rType=2>>, Pregledano 9. decembar 2013.

DJEČJI PRISILNI BRAKOVI KOD ROMA I EGIPĆANA

ROMA AND EGYPTIANS CHILDREN'S FORCED MARRIAGES

mr SLAVKO MILIĆ

Centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja Crne Gore
"Defendologija" - Nikšić

Apstrakt: Dječji rani i prisilni brakovi imaju obilježja najsurovijih kršenja prava djeteta. Njihova pojava poznata je u istoriji ljudskog društva u najranijim periodima ljudske zajednice, koja se zadržala sve do danas mijenjajući forme ispoljavanja. Danas je ova pojava u Crnoj Gori prisutna kod pripadnika Roma i Egipćana. Kod ove etničke grupe dodatno je otežana brojnim pratećim pojavama koje djetetu onemogućavaju mogućnost slobode izbora, ekonomske i socijalne samostalnosti a povećavaju njegovu socijalnu ekskluziju. Zbog zabrinjavajućih razmjera i nesagledivosti posljedica koje izazivaju, dječji brakovi unutar ove zajednice se moraju što prije sprečavati. Imperativan stav od koga se polazi i na međunarodnom i na nacionalnom planu, pokazuje da je javnost postala svjesna opasnosti i posljedica koje mogu nastati ako se hitno ne preduzmu ozbiljne, adekvatne i sveobuhvatne mjere, koje će omogućiti racionalno sprečavanje dječjih brakova.

Ključne riječi: Romi, Egipćani, prisilni brak, djeca, prava djeteta

Abstract: Children's early and forced marriages have the characteristics of the most brutal violations of children's rights. Their occurrence is known in the history of human society from the earliest periods of human community, which is kept up to date by changing the form of manifestation. This phenomenon is present nowadays in Montenegro among members of Roma and Egyptians. This has been further aggravated by a number of related phenomena that prevent the possibility of the child freedom of choice in this ethnic group, economic and social independence and increasing its social exclusion. Due to the alarming

scale and unpredictability of its effects, children's marriages within these communities must be prevented as soon as possible. Imperative position from which it is based both on international and national level, shows that the public became aware of the dangers and consequences that can occur if not promptly take serious, appropriate and comprehensive measures that will enable rational prevention of child marriages.

Keyword: Roma, Egyptians, Forced Marriage, Children, Children's Rights

1. Uvod

Osnovno pitanje kojim se pokušava pronaći odgovor pod snažnim zagovaranjem organizacija civilnog društva i međunarodnih institucija je kako spriječiti trgovine romsko/egipćanske djece radi braka. Ovaj fenomen u romskoj zajednici predstavlja još uvijek čestu pojavu, utemeljenu na običajnom pravu Roma i Egipćana. Dječji brak predstavlja nisko rizičnu i visoko profitabilnu djelatnost za izvršioce djela, koji najčešće nemaju samo za posljednicu sticanje materijalne novčane vrijednosti već i svaki drugi vid eksploatacije. Ova pojava posebno je opasna kada za teži oblik ima izvršenje krivičnog djela uz prinudu od strane roditelja ili staratelja. U izvršenju čina kupoprodaje djeteta postoje bitna obilježja nekoliko krivičnih djela najčešće su to: Trgovina ljudima, Vanbračna zajednica sa maloljetnikom ali i krivično djelo - Nasilje u porodici i porodičnoj zajednici. Često postoje i bića nekih drugih krivičnih djela ili prekršaja. I ako potraga za odgovorom na ovo suštinsko pitanje nije do danas okončana, ohrabruje činjenica da je borba protiv dječjih ranih i prisilnih brakova započeta. U Crnoj Gori to je zasluga ženskih romsko/egipćanskih organizacija civilnog društva. U toj borbi, čini se, ima puno lutanja, mnogo ne snalaženja i praznih hodova. Crnogorsko društvo nema djecu za bacanje, zbog toga se moraju preduzimati energičnije mjere na razvijanju svijesti kod mladih ljudi i razbijanju predrasuda i negativnih običaja. Dosadašnji skromni edukativni programi nijesu dali zadovoljavajuće rezultate. Pojava ranih brakova prisutna je i u brojnim drugim kulturama. Ova pojava nije ne poznata ni kod nas, ali skoro do nedavno nije zavređivala pažnju javnosti, državnih organa i organizacija za zaštitu ljudskih prava. Zašto se u ovoj mjeri

zadržala do danas u Romskoj i Egipćanskoj zajednici nije nikakva tajna. Visok nivo siromaštva, patrijahalnosti, neobrazovanja i nepismenosti, uticaj snažnih društvenih promjena i ne zainteresovanost nadležnih organa, samo su neki od brojnih razloga zašto se u negativnom tradicionalnom smislu ova pojava zadržala do danas. Broj dječjih brakova teško je tačno statistički izmjeriti, pratiti i kontrolisati. Još uvijek nema preciznih podataka koji na približan način ukazuju, koliko je u prošlosti bilo prisilnih dječjih brakova i koje su stvarne razmjere štete? Kolika je "tamna brojka" ovog oblika kriminala? Prema podacima Sudskog Savjeta Crne Gore bez etničke stratifikacije u posljednjih pet godina u Crnoj Gori donešeno je 18 presuda od kojih je od strane Osnovnih sudova izrečeno 5. zatvorskih kazni od kojih su dvije pravosnažne, 11 lica je kažnjeno uslovnom kaznom od kojih su 10 pravosnažne presude, dok je prema 2 lica - izrečena mjera upozorenja¹. Podaci pokazuju da se u ovoj oblasti vodi blaga kaznena politika. Pouzdano se zna da je ova pojava prisutna u svim zemljama Zapadne Balkana, Evrope pa čak i svijeta a njome je kod nas, najugroženija populacija Roma i Egipćana. Pozitivno pravni propisi vrlo često ne mogu raskrčiti put Boginji Pravde, usljed homogenosti određenih etničkih grupa, ne zainteresovanosti nadležnih organa, stigme i diskriminacije jer predstavljaju javnu tajnu i prećutno odobravanje najvećih policijskih, tužilačkih i sudskih istanci koji bi trebali biti "kopači" puta ka pravdi i pravičnosti. Svake godine u zemljama Zapadnog Balkana stotine mladih iz populacije Roma i Egipćana prisili se da napusti svoj dom, podvrgne teškom prisilnom fizičkom radu, seksualnoj eksploataciji, zanemarivanju i zlostavljanju, vršenju krivičnih djela kako bi svojim "savremenim robovlasnicima" – omogućili i produžili tu reproduktivno-nehumanu funkciju. Dječji brak kod Roma i Egipćana lišava obrazovanja, zdravlja i planova za budućnost djevojčice koje ga uspostavljaju ne svjesne odgovornosti i težine braka. Često djeca koja doživljavaju ovakva iskustva, žrtve su nasilja u porodici od strane svoje primarne porodice i porodice u kojoj prisilno dođu, preranoj trudnoći i komplikacijama koje prate proces trudnoće i porođaja, fizički ne dovoljno razvijene žene. Pored niza problema koje nose sa sobom, dječji brakovi uskraćuju maloljetnoj žrtvi i mogućnost zaposlenja, podspješuju već prisutno ekstremno siromaštvo. Bez obzira na različite faktore, uticaj tradicije, nizak nivo obrazovanja, ne informisanost, ćutanje porodice i škole, koji doprinose zaključivanju braka kod

---

¹ Podaci Sudskog savjeta Crne Gore, dobijeni dana 06.12.2013 godine putem Zahtjeva za pristup podacima za Krivično djelo iz čl. 216 KZCG – Vanbračna zajednica sa maloljetnikom.

djece ili njihov život u vanbračnoj zajednici, oni nikako ne mogu biti odgovor nadležnih službi i institucija za prihvatanje situacije, bez traženja adekvatnih rješenja i utvrđivanja najboljeg interesa djeteta u svakom pojedinačnom slučaju. Proces uslovne prodaje nevjeste zasnovan je na običajnom pravu unutar zajednice. Običaj ne smije biti jači od zakona. Zajednica običaj čuva od uticaja "spoljašnje sredine" a dodatno ga podspješuje i činjenica da veliki broj romske djece kao i veliki broj izbjeglica i interno raseljenih lica nije zvanično upisan u matične registre državljana koje vode nadležni državni rgani, čime veliki broj djeca, formalno pravno i ne postoji u našoj zemlji. Nevinost nevjeste predstavlja mjerilo vrijednosti i ono karakteriše cijenu koja se može kretati od 200 do 15.000 eura a nekada i više. Običajnim normama ranije bogatsvo i društveni značaj porodice u zajednici bitno određuje cijenu. Prema mišljenju Nirenberga (Džad Nirenberg 2013:121) ova negativna tradicija nastala je u vrijeme kada su Romi bili robovi tokom 19. vijeka. Tada je plemstvo otimalo ropkinje a poseban "fetiš" su im bile djevice. Niko nikada nije odgovarao za ova zlodjela i silovanja. Siromašne porodice su to morale da trpe. U Izvještaju UNICEF-a iz 2004 godine 35% Romkinja u Rumuniji udaje se prije 16 godine, 31% sa 17 ili 18 godina, i 26% između 19 i 22 godine života. Samo 8% žena udaje se posle 22-ge godine. Broj Roma u Rumuniji procjenjuje se na oko 2 miliona. Običajno pravo mladim djevojkama predstavlja problem jer nevjestini roditelji u slučaju raskida braka moraju vratiti dupli novac a "nevjesta" trpi sramotu u svojoj zajednici. Prema istraživanju Centra za romske inicijative (2006:30) na uzorku od 91 ispitanice u sedam crnogorskih gradova u kojima ne živi podjednak broj Roma njih 71 se izjasnila da ukoliko nevjesta nije nevinu mladu tuku i vraćaju je kući ili udaju za starca. Prema podacima Sudskog Savjeta Crne Gore starosna struktura izvršilaca krivičnog djela iz čl. 216 KZCG – Vanbračna zajednicu sa maloljetnikom u pogledu starosti izvršioca, pokazuje da su posljednjih pet godina (2009-2013) vanbračne zajednice sklapala lica različite životne dobi čak i sa 85 godina životne starosti². Romkinje ne mogu u značajnom broju slučajeva donositi same odluke jer porodica ne poštuje odluku, da se djevojka sama uda za koga ona hoće, čak 51 od 91 žene se izjasnila da bi tim postupkom iskazala ne poštovanje za roditelje. Ona više nema vrijednost koju je imala prije njene udaje. U zajednici se vjeruje da ukoliko se mlada osoba ne uda "na vrijeme" to će uticati na zajednicu i da će se teško kontrolisati žena i njena

---

² Ibid, od 19 godina (4) izvršioca, od 20 do 32 (10) izvršilaca, od 34 (2) i 42(1) izvrilac dok je zabilježeno da je i vanbračnu zajednicu zasnovalo lice sa 85 godina starosti.

požuda. Običaj nalaže i bijeli čaršav koji mora nakon prve bračne noći biti umrljan krvlju nevjeste. Bez krvavog čaršava djevojka može navući sramotu čitavoj široj porodici. Djevojke starije od 25 godina u tradicionalnom smislu smatraju se kao "usjedjelice" i njihova uslovna "vrijednost" je manja. Očuvanju nevinosti djevojke podređeno je čitavo njeno vaspitanje, obrazovanje pa čak i život. Upravo maloljetnički brakovi se koriste kao prevencija koja bi djevojci onemogućila takvu vrstu greške. Kod Roma, Egipćana ili Čergara postoje različiti načini prikazivanja nevinosti djevojke drugim gostima za vrijeme svadbe u pogledu ko i na koji način može provjeriti bijeli čaršav? Koliko je nevinost kao mjerilo vrijednosti važan preduslov "morala" kod djevojčica ovo istraživanje izraženo u apsolutnim brojkama pokazuje da bi 83 žene od 91 koliko ih je anketirano, željelo da njihove porodice saznaju da li je ispitanica nevinna. Izrazito visok broj ispitanika ne bi ništa promijenio u vezi sa negativnim običajem i čak 59 ispitanica svaki put se povinuje odluci svojih roditelja. Prema istraživanju CRI Nikšić – samo za Nikšić, na uzorku od 209 žena, koje je sprovedeno 2005 godine 48,9% Romkinja živi u vanbračnoj zajednici, dok 48,6% ispitanica nije lično biralo svog partnera. Analizirajući podatke o tome ko je djevojci nametnuo ranu udaju nameće se činjenica da je od toga procenta djevojčicama 75, 4 % ranih udaja nametnula šira rodbina dok je to otac učinio 24, 6 % slučajeva.

2. Relevantni međunarodni propisi za suzbijanje maloljetničkih dječjih brakova

UN Konvencija o pravima djeteta jedinstven je međunarodni dokument u zaštiti prava i interesa djece. Posebnost Konvencije, u odnosu na brojne dokumente o ljudskim pravima uopšte, ogleda se u činjenici da jednim dokumentom uspostavlja sva prava za svako dijete, da sva prava uspostavlja kao jednako važna i osnovna i da među njima nema hijerarhije po njihovoj važnosti. Jedno od prava garantovanih Konvencijom je pravo djeteta na zaštitu od svakog oblika nasilja, zlostavljanja, zanemarivanja i nemarnog postupanja. Prihvatajući Konvenciju država prihvata obavezu da prava garantovana Konvencijom obezbijedi za svako dijete, te da u svim aktivnostima koje se tiču djece od primarnog značaja budu interesi djeteta bez obzira na to da li ih sprovode javne ili privatne institucije za socijalnu zaštitu, sudovi, administrativni organi ili zakonodavna tijela. Države članice se obavezuju da djetetu obezbijede takvu zaštitu i brigu koja je neophodna za njegovu dobrobit, uzimajući u obzir prava i obaveze njegovih roditelja, zakonitih staralaca ili drugih

pojedinaца koji su pravno odgovorni za dijete i preduzimanje u tom cilju svih potrebnih zakonodavnih i administrativnih mjera. Države članice se staraju da institucije, službe i ustanove koje su odgovorne za brigu ili zaštitu djece budu u skladu sa standardima koje su utvrdili nadležni organi, posebno u oblasti bezbjednosti i zdravlja, broju i podobnosti osoblja, kao i stručnog nadzora.

Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena iz 1981. godine u članu 2. poziva države na preduzimanje svih odgovarajućih mjera, uključujući i zakonodavne, radi izmjene ili ukidanja postojećih zakona, propisa, običaja i praksi koji predstavljaju diskriminaciju žena, obavezuje države na preduzimanje svih odgovarajućih mjera u svim oblastima, uključujući i zakonodavne kako bi osigurali pun razvoj i napredovanje žene te korišćenje i uživanje ljudskih prava i osnovnih sloboda, utvrđuje da sklapanje braka djeteta nema nikakav pravni učinak, te se države obavezuju preduzeti sve potrebne mjere, uključujući i zakonodavne, radi utvrđivanja najnižih godina života za sklapanje braka.

Konvencija o pristanku na brak, minimalnoj dobi za zaključivanje braka i registraciji brakova iz 1962. godine obavezuje na preduzimanje svih neophodnih mjera u cilju ukidanja takvih običaja, zakona i praksi obezbjeđujući, između ostalog, potpunu slobodu u izboru bračnog druga, čime se eliminišu u potpunosti dječiji brakovi i vjeridbe mladih djevojaka prije puberteta, uspostave odgovarajuće kazne gdje je to potrebno i uspostave civilni ili drugi registar u kome će svi brakovi biti zabilježeni. Države ugovornice ove Konvencije će preduzeti pravne mjere radi određivanja minimalne starosne dobi za brak.

Principi zabrane diskriminacije i jednakosti pred zakonom su osnovni preduslovi za uživanje svih ljudskih i manjinskih prava, ali nijesu dovoljni za obezbjeđenje faktičke jednakopravnosti manjine sa većinom, posebno za zaštitu posebnog manjinskog identiteta. Ostvarivanje osnovnih ljudskih prava i ukupno poboljšanje položaja Roma i Egipćana ima i višestruke koristi za ukupno crnogorsko društvo. Uravnotežen ekonomski i socijalni razvoj, dodatni su stimulansi za težnju Crne Gore kao multietničke demokratske države ka širim integrativnim procesima.

Fakultativni Protokol uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječijoj prostituciji i pornografiji zabranjuje prodaju djece, dječiju prostituciju i dječiju pornografiju, smatrajući da UN Konvencija o pravima djeteta priznaje pravo djeteta da bude zaštićeno od ekonomske eksploatacije i od obavljanja svakog posla koji bi mogao biti opasan ili bi mogao ometati obrazovanje djeteta ili bi

mogao biti štetan po zdravlje djeteta ili fizički, mentalni, duhovni, moralni ili društveni razvoj djeteta.

Takođe, Konvencija o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja (Savjet Evrope - CETS No201) i Konvencija Savjeta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima važni su međunarodni propisi kojima se zabranjuje i osuđuju svi oblici eksploatacije djece ali i Pekinška platforma za akciju (1995) koja je uslijedila nakon Četvrte svjetske konferencije Ujedinjenih nacija o ženama. Ovi međunarodni instrumenti obuhvataju iskorjenjivanje štetnih običaja i tradicija, nasilje nad djevojčicama, pristanak na brak, uzrast za brak, registraciju braka i slobodu izbora bračnog partnera. Država je u obavezi da preduzme sve odgovarajuće mjere da bi se spriječilo otimanje, prodaja i trgovina djecom za bilo koje svrhe i u bilo kom obliku. Zaštita se ogleda i u preduzimanju svih mjera na zaštiti djece od eksploatacije štetne po bilo kom vidu dječje dobrobiti. Prodaja djece jeste svaki čin ili djelo putem kojeg neka osoba ili grupa prodaje dijete drugim osobama za novčanu ili bilo koju drugu korist ili protivuslugu. Preporukama CEDAW Komiteta za Crnu Goru (tač. 39) –Prinudni i rani brakovi ovo tijelo preporučuje da država potpisnica pojača napore na podizanju svijesti među romsko/egipćanskom populacijom o zabrani prisilnih i dječjih brakova, kao i o štetnim efektima ovakvih brakova na mentalno i reproduktivno zdravlje djevojčica, i da efikasno ispituje, sudski procesuiru i zakonski kažnjava u slučajevima prisilnih i ranih brakova.

3. Problemi u implementaciji nacionalnih propisa i otkrivanju dječjih brakova kod romsko/egipćanske populacije

Određbe nacionalnih propisa ukazuju na mogućnosti primjene pravnih normi u cilju ostvarenja bića šireg spektra krivičnih djela i prekršaja kojima se mogu sankcionisati negativne tradicije dječjih i prisilnih brakova. Često brojni zaključci sa Konferencija koje su već održane nijesu uspjele da podstaknu nadležne organe da se aktivnije uključe u rješavanje ugovaranja nedozvoljenih vanbračnih dječjih zajednica i prisilnih brakova koje pozitivni propisi naše zemlje još uvijek neuspješno sankcionišu i prepoznaju. Ustavom Crne Gore eksplicitno je propisano da dijete uživa prava i slobode primjereno njegovom uzrastu i zrelosti. Djetetu se garantuje posebna zaštita od psihičkog, fizičkog, ekonomskog i svakog drugog vida iskorištavanja i zloupotrebe. Međunarodno pravo ima primat nad nacionalnim pravom, samim tim i naši nacionalni propisi usklađeni su sa svim važnim normama komunitarnog prava. Ustav Crne Gore je proklamovao da majka, dijete i porodica kao cjelina uživaju

posebnu zaštitu. Djetetu se jemči posebna zaštita od psihičkog, fizičkog, ekonomskog i svakog drugog iskorišćavanja ili zloupotrebe, a roditelji su obavezni da brinu o djeci, da ih vaspitavaju i školuju. Ove načelne odredbe Ustava zorno svjedoče da porodica predstavlja temelj društva. Ovaj vid nasilja nad djecom predstavlja oblik društvene patologije, bolesti koja razara vrijednosti na kojima opstaje jedna zajednica. Na ovakav problem treba odgovorno i sveobuhvatno reagovati uz angažovanje što šireg kruga institucija. Osim načelnih odredaba Ustava kojima se garantuje posebna zaštita porodice, žene i djeteta, kod nas su dječji brakovi predmet i zakonskog regulisanja.

Porodični zakon je uvažio posebna prava djeteta u porodičnim odnosima kao tekovinu savremenog prava. Pošto je dijete subjekt prava i samosvjesna ličnost, njegova prava nijesu izvedena iz prava roditelja i ne zavise od njih. Brak uređuje kao zajednicu života muškarca i žene koja se zasniva na slobodnoj odluci da sklope brak, na njihovoj ravnopravnosti, uzajamnom poštovanju i međusobnom pomaganju. Brak se sklapa saglasnošću volja muškarca i žene datih pred nadležnim organom i ne može se sklopiti ako ta volja nije slobodna. Brak ne može sklopiti lice koje nije navršilo 18 godina života osim u izuzetnim slučajevima pod uslovima koji su propisani posebnim zakonom. Ispod 16 godina životne starosti, maloljetnom licu nije dozvoljen brak. Porodični zakon propisuje način na koji dijete koje je navršilo 10 godina života može slobodno i neposredno, izraziti svoje mišljenje u svim postupcima u kojima se odlučuje o njegovim pravima i izražavanju svog mišljenja. Takođe, dijete može podnijeti tužbu u sporu za zaštitu svoga prava. Nije rijedak slučaj da se kod Roma i Egipćana obavljaju vjerski brakovi, neophodno je naglasiti da iako je sklapanje vjerskog braka dozvoljeno po našim pozitivnim propisima, taj brak ne proizvodi porodičnopravne posljedice pa se podrazumijeva da dijete koje se ne može vjenčati građanski, to ne može po pravilu učiniti ni vjerskim sklapanjem braka. Dakle, brak maloljetnih lica ne može se sklopiti uz odsustvo volje. Prisustvom volje brak se može sklopiti samo u zakonom predviđenim slučajevima.

Krivičnim Zakonikom propisuje se zaštita čovjeka i drugih osnovnih društvenih vrijednosti ovaj propis predstavlja osnov i granice za određivanje krivičnih djela, propisivanje krivičnih sankcija i njihovu primjenu, u mjeri u kojoj je to nužno za suzbijanje tih djela. Krivični Zakonikom se propisuju brojna krivična djela od kojih se izvjestan broj propisanih krivičnih djela može primijeniti i na problematiku o kojoj se govori u ovom radu. Punoljetno lice koje živi u vanbračnoj zajednicu sa maloljetnim licem, ovom radnjom čini kri-

vično djelo – Vanbračna zajednicu sa maloljetnikom (Čl. 216 KZCG) i postdeliktno kazniće se zatvorom od tri mjeseca do tri godine. Takođe, kazniće se i roditelj, usvojilac ili staralac koji maloljetniku omogući da živi u vanbračnoj zajednici sa drugim licem ili ga na to navede. Teži oblik ovog krivičnog djela je ako je djelo učinjeno silom, prijetnjom ili iz koristoljublja i tada je predviđena kazna zatvora od šest mjeseci do pet godina. Isključivanje odgovornosti za ovo krivično djelo, koje se najčešće kvalifikuje u praksi, je ukoliko se brak već zaključi tada se gonjenje neće preduzeti, a ako je preduzeto, obustaviće se.

Najčešći problem u praksi predstavljaju situacije koje su vrlo česte kod Romske i Egipćanske populacije da muškarac i žena maloljetnici zasnuju vanbračnu zajednicu pa se u radnjama maloljetnika ne može primijeniti ovo krivično djelo. U postupku dokazivanja i kriminalističko/pravnog dokazivanja ovog krivičnog djela, dodatno je otežana homogenošću ove grupe stanovništva, (manjinski status, homegenost i zatvorenost etničke grupe), problemi unutar zajednice (neobrazovanost i nepismenosti, negativni običaji, visok nivo siromaštva, patrijahalnosti, snažne društvene promjene i ne zainteresovanost nadležnih organa). Takođe, kao bitno otežavajući faktori za sprečavanje ovih pojava u zemljama regiona uzimaju se i ne senzibilisanost službenika policije i nedostatak pripadnika romske populacije u policijskom sastavu kao i predrasude “ciganski kriminalitet”, ne senzibilisanost tužilaštva kao bitnog državnog organa u postupku izviđanja u krivičnom postupku. U dokumentima OSCE-a pored ovih problema često su uočljivi i problemi koji se odnose na pretrese policije, racije, zaustavljanja i zastrašivanja, deložacije, upravljanje tenzijama i konfliktima između različitih zajednica, kao i borbu protiv rasno motivisanih incidenata i krivičnih djela. Prema anketi EU-MIDI, u prosjeku svaki drugi Rom, ispitan u sedam država članica EU, smatra da ga je policija zaustavila zbog etničkog porijekla. Istraživanja pokazuju da su velikom broju Romima uskraćuju osnovna prava prilikom lišenja slobode i zadržavanja. Romi su nekim slučajevima zbog nepostojanja zemljišnih knjiga bili iseljavani a i većinsko stanovništvo je negodovalo zbog njihovog nastanjenja. (OEBS). Krivična djela u glavi IX Krivičnog Zakonika –Krivična djela protiv braka i porodice veoma su značajna sa aspekta suzbijanja ovog problema. U oblasti krivičnopravne zaštite porodice postoje i dodatni razlozi da se krivično pravo koristi sa krajnjom uzdržanošću (*ultima ratio*) ali kada je u pitanju zaštita djece Krivični Zakon propisuje značajno strožije sankcije.

Porodični odnosi se štite prvenstveno u mjeri zaštite maloljetnih članova porodice, kao i onih članova porodice prema kojima se vrše teže povrede

njihovih osnovnih prava. Neka krivična djela iz Krivičnog Zakonika Crne Gore kojima se štiti brak i porodica mogu se u određenim slučajevima primijeniti u slučajevima koji imaju za cilj suzbijanje ove pojave. *Dvobračnost* – bigamija predstavlja jedno od najstarijih krivičnih djela koje je danas izgubilo na značaju i težini; Mada kada je u pitanju Romska i Egipćanska zajednica dvobračnost i dalje postoji. Često se ispoljava kroz vanbračnu zajednicu sa dvije pa čak i tri žene. *Zaključenje ništavog braka* – inkriminiše se prevarno postupanje jedne strane prema drugoj prilikom sklapanja (zaključenja) braka sa radnjom prikrivanja ili dovođenja i održavanja u zabludi lica sa kojim se zaključuje brak u pogledu neke činjenice zbog koje je brak ništav; *Zapuštanje i zlostavljanje maloljetnog lica* – koja radnja predstavlja grubo zanemarivanje dužnosti zbrinjavanja i vaspitanja; *Nasilje u porodici i porodičnoj zajednici* – predstavlja medijski najviše praćenu oblast upravo zbog specifičnosti porodičnih odnosa. Ovo krivično djelo je i najčešće, jer se primjenom grubog nasilja narušava tjelesni integritet članova svoje porodice ili porodične zajednice. *Kršenje porodičnih obaveza* – predstavlja najdrastičnije kršenje dužnosti koja ugrožavaju egzistenciju drugog člana porodice. Posebno ako se usljed drastične nebrige dogodi da kod člana porodice nastupi teško narušavanje zdravlja ili smrt člana porodice;

Dobro krivično zakonodavstvo je neophodna pretpostavka za efikasnije suzbijanje kriminaliteta. Iako to u velikoj mjeri zavisi i od njegove primjene, izmijenjeni i dopunjeni Krivični zakonik, osim toga što predstavljati moderan i savremen zakonik, omogućuje efikasnije suzbijanje kriminaliteta i ostarivanje zaštitne funkcije krivičnog prava s jedne strane, a uz poštovanje svih principa pravne države, s druge strane.

Krivično djelo – Trgovina ljudima (Čl.444 KZCG) koje se veoma često u stručnim krugovima navodilo kao alternativa za suzbijanje dječjih ranih i prisilnih brakova propisuje radnju izvršenja na način ko silom ili prijetnjom, dovođenjem u zabludu ili održavanjem u zabludi, zloupotrebom ovlašćenja, povjerenja, odnosa zavisnosti, teških prilika drugog, zadržavanjem ličnih isprava ili davanjem ili primanjem novca ili druge koristi, radi dobijanja saglasnosti od lica koje ima kontrolu nad drugim licem: vrbuje, prevozi, prebacuje, predaje, prodaje, kupuje, posreduje u prodaji, sakriva ili drži drugo lice, a u cilju prinudnog rada, dovođenja u položaj sluga, vršenja kriminalne djelatnosti, prostitucije ili prosjačenja, upotrebe u pornografske svrhe, radi oduzimanja dijela tijela za presađivanje ili radi korišćenja u oružanim sukobima, kazniće se zatvorom od jedne do deset godina u koliko je djelo učinjeno prema malo-

ljetnom licu učinilac će se kazniti kaznom propisanom za to djelo i kad nije upotrijebio silu, prijetnju ili neki drugi od navedenih načina izvršenja kaznom zatvora najmanje tri godine. Takođe, teži oblik propisan je i ako je nastupila teška tjelesna povreda nekog lica, nastupila smrt jednog ili više lica strogim zatvorskim kaznama.

Obzirom da su se implementaciji Krivičnog Zakonika javili određeni problemi Zakonom o izmjenama i dopunama Krivičnog Zakonika Crne Gore došlo je do izmjena koje pogoduju sprečavanju dječjih ranih i prisilnih brakova, dodavanjem riječi ropstva i ropstvu sličnog odnosa kao i riječi sklapanje nedozvoljenog braka.

Zakon o zaštiti od nasilja u porodici predstavlja pravni akt kojim se propisuju prekršaji iz oblasti suzbijanja svih oblika fizičkog, psihičkog, ekonomskog, seksualnog nasilja nad ženama i porodici. Pitanje porodičnog nasilja je skoro globalni fenomen i nalazi se među prioritetima nekih međunarodnih organizacija kao npr. Savjeta Evrope koji kroz saopštenja za javnost svog Generalnog sekretara konstantno ukazuje na ovaj ozbiljan problem modernog evropskog društva. Prema istraživanjima Savjeta Evrope 12% do 15% žena u Evropi je nakon navršene šesnaeste godine bilo izloženo nasilju. Ako se tome dodaju i djeca koja trpe nasilje ova brojka značajno se uvećava i zahtijeva od svih u društvu jasnu i nedvosmisleni akciju radi srečavanja porodičnog nasilja.

Nasilje u porodici dobija sve širi obim i obuhvata različite oblike povredjivanja fizičkog, seksualnog i psihičkog integriteta članova porodice. Nasilje se manifestuje kroz pojavne oblike: fizičkog, emocionalnog i seksualnog zlostavljanja i zanemarivanja. Složenost ove pojave čini je predmetom istraživanja brojnih naučnih disciplina: kriminologije, viktimologije, medicine, psihijatrije, psihologije, sociologije, krivičnog, prekršajnog i porodičnog prava. Zakonom se insistira na zaštiti žrtava nasilja u prekršajnom postupku, na efikasnoj primjeni zaštitnih mjera kao vrste prekršajnih sankcija, dok će se socijalna zaštita pružati u skladu sa zakonom o socijalnoj i dječjoj zaštiti. Norme koje se u Zakonu odnose na socijalnu i dječju zaštitu su upućujuće i dispozitivne prirode, tj. ovim normama se ustanovama socijalne i dječje zaštite ne nameću nove obaveze. Dakle, žrtve nasilja u porodici svoja prava iz socijalne zaštite ostvaruju u skladu sa Zakonom o socijalnoj i dječjoj zaštiti.

4. Uloga porodice i društvene zajednice u prevenciji od dječjih brakova

Jačanje uloge porodice u društvenom sistemu, poseban je zadatak države. Porodica uživa posebno porodično-pravnu zaštitu. Prisilni dječji brakovi ili rana udaja, kupovina djevojčice radi braka kod nas se uglavnom smatraju pojavama koje se događaju u nekim drugim djelovima svijeta. Vjeruje se da se ove pojave događaju veoma rijetko i izolovano od većeg broja slučajeva. Poznata je činjenica da ekstremno siromaštvo unutar romsko/egipćanske zajednice i nizak nivo obrazovanja predstavljaju značajan problem, nadležni društveni subjekti priznaju da problem postoji ali i ne preduzimaju sve mjere i radnje kako bi se ova negativna običajna praksa zaustavila. Zatvorenost etničke grupe i njihova izdvojenost u posebnim naseljima koji najčešće nemaju funkcionalnog dodira sa većinskom populacijom ali i nizak prag sveopšte integrisanosti, društveni nemar i socijalno isključenje, problemi su kojima se podstiče širenje pojava dječjih ranih i prisilnih brakova. Kada se pored opštih društvenih problema dodaju i specifični društveni problem kao što su nizak prag zainteresovanosti i ne saradnja društvenih subjekata, nedovoljna senzibilisanost državnih službenika, traženju neadekvatnih rješenja u odobravanju zbog običajne tradicije, te prećutno podržavanje i bez sankcionisanja ovih pojava, onda je potpuno jasno da rani, prisilni dječji brakovi predstavljaju problem koji zauzima značajno mjesto na skali kršenja osnovnih dječjih prava.

Jačanje uloge porodice mora predstavljati u svakom društvu poseban zadatak. Onoliko koliko je porodica jaka, toliko je i jako društvo. Pripadnost porodici se najčešće ne bira. Porodica je osnovni i najmoćniji interakcijski sistem kome čovjek pripada u biološkom, psihološkom, socijalnom, emotivnom smislu i kao takav sastoji se od više generacija živih srodnika u međusobnom uticaju gdje se promjene na jednom sistemu odražavaju na drugi dio porodičnog sistema. Bez obzira da li se bavili porodicom ili ne, koje iskustveno ili naučno gledište o njoj zastupali, kako god je definisali, ona ima nesporno veliki značaj za nas kao pojedince i kolektivitet, ali i za društvo u cjelini. Upravo iz tog razloga jačanje uloge porodice u suzbijanju dječjih ranih i prisilnih brakova je određenje kojem se mora posvetiti značajno veća pažnja i od strane međunarodnih institucija ali i države čija je odgovornost najveća. Porodice ponavljaju same sebe. Ono što se dogodi u jednoj generaciji često će se ponoviti u sljedećoj, tj. iste teme se nameću iz generacije u generaciju, premda aktuelno ponašanje može da poprими različite forme. Porodica shvaćena kao socijalna grupa ili subsistem jednog šireg socijalnog sistema (država, zajednica,

nacija) svakako je tačka preko koje se na različite načine prelamaju dešavanja u tom sistemu stavljajući pred porodicu niz zahtjeva koji je pogadjaju uporedo sa zahtjevima njenog razvoja i razvoja njenih članova.

5. Programi prevencije i njihov značaj za suzbijanje dječjih brakova

Problem dječjih brakova može se posmatrati sa više različitih aspekata posebno iz zakonodavnog, ekonomskog i socijalnog pravca. Bez obzira o kome se pravcu i vrsti problema govori - jedno je sigurno, ove pojave ostavljaju ne sagledive posljedice na djecu i njihov psihofizički razvoj. Uticaj tradicije ili bilo koji drugi faktor koji doprinosi začetku dječjeg braka ne može biti opravdanje ni odgovor na (ne)postupanje i društveno slab odnos prema ovom problemu. Djeca stupanjem u brak suočavaju se sa onim životnim teškoćama koje nijesu u stanju sami nositi, njihov život se naglo mijenja i od njih se očekuje da preuzmu odgovornost za svoje ili tuđe odluke skoro jednako kao odrasli. Zbog toga odluke ne mogu biti samo njihove. Zakonodavac je upravo, imajući u vidu njihovu zrelost i mogućnost donošenja tako važnih životnih odluka, obavezao druge subjekte da procijene i odluče da li je to što oni hoće, zaista njihov najbolji interes i da li su oni tjelesno i duševno sposobni za vršenje prava i dužnosti koje proizilaze iz braka? Na žalost, danas imamo situacije da roditelji ne samo da dopuštaju takvu zajednicu, već dijete na to i navode. Odgovorno roditeljstvo je pitanje kojim se mora baviti više različitih institucija, veliki problem predstavlja nedovoljna saradnja roditelja i škole o svim pitanjima koja se tiču djece i na tom polju se moraju tražiti rješenja koja će omogućiti i obavezati subjekte na stalnu saradnju u najboljem interesu djece. Roditeljstvo je najteže i najodgovornije zanimanje za koje u praksi zbog propuštanja i neodgovornosti veoma rijetko ko snosi sankcije. Te sankcije su često blage a nijesu praćene programima kojima se podstiče roditeljstvo, iskorjenjuju negativne prakse i običaji i osnivaju škole roditeljstva.

Za zanimanje "roditelj" ne treba diploma bilo koje škole ili fakulteta. Veoma često i najobrazovaniji roditelji nailaze na prepreke koje nameću životne okolnosti i savremni način života. Koliko je onda teško onim roditeljima koji nemaju adekvatno obrazovanje. Broj organa državne uprave i njihovi programi prevencije još uvijek nijesu dovoljni, kako bi se kroz sistemski rad na terenu spriječila pojava dječjih brakova. Samo zajednički rad organizacija civilnog društva i institucija na socijalnoj i inkluzivnoj integraciji Roma i Egipćana kvalitetna je formula i za jedne i za druge aktere na poboljšanju položaja ove ranjive grupe stanovništva. Rani brakovi uništavaju sveukupni napredak i

razvoj, zdravlje i obrazovanje mladih djevojaka. Na rane brakove treba gledati i kao na svaki vid eksploatacije djece. Ovakav vid zloupotrebe ili zlostavljanja djeteta, obuhvata sve oblike fizičkog ili emotivnog zlostavljanja, komercijalnu ili drugu eksploataciju, što dovodi do stvarnog ili potencijalnog narušavanja zdravlja djeteta, njegovog neadekvatnog razvoja ili urušavanja dostojanstva u okviru odnosa koji uključuje odgovornost, povjerenje ili moć. Da bi se djetetu pomoglo da savlada negativne i često šokantne doživljaje, nije dovoljno fokusirati se samo na žrtvu, već pomoć treba pružiti i drugim članovima porodice koji egzistiraju u istom socijalnom prostoru.

Crna Gora je u junu 2013. godine preuzela predsjedavanje regionalnom inicijativom „Dekada uključenja Roma 2005-2015“ od Republike Hrvatske. Ono što predstavlja novinu u okviru Dekade jeste upravo bavljenje temom rodne ravnopravnosti sa naglaskom na suzbijanje nasilja nad ženama i suzbijanje maloljetnih i prisilnih brakova kod romske populacije. Još uvijek prisutna stigma i diskriminacija prema Romskoj i Egipćanskoj populaciji jedan je od glavnih prepreka za njihovo puno uključivanje u sistem obrazovanja. Preventivni programi moraju težiti prevazilaženju barijera u obrazovnom sistemu, kako bi se “počelo od početka” i nastavilo sa što restriktivnijom politikom u obrazovnom sistemu kod odustajanja romske djece iz redovnog školskog sistema. Roditelji to najčešće čine u petom i šestom razredu kako bi se djevojčice pripremile za udaju. Kao najvažniji društveni subjekti prevencije mogu se izdvojiti škole, organi starateljstva, organizacije civilnog društva koje dolaze iz ovih etničkih zajednica, policija, državna tužilaštva i sudovi. Njihova uloga se međusobno prepliće. Škola je mjesto gdje djeca organizovano zajedno provode najviše vremena u toku dana, treba da preuzme primarnu ulogu u prevenciji i zaštiti djece od prisilnih brakova. Najbolji rezultati se mogu postići ako se u školi njeguje atmosfera uvažavanja, razumijevanja i tolerancije.

Za uspostavljanje efikasne, operativne, multiresorske mreže za zaštitu dece od dječjih brakova neophodna je saradnja ministarstava u čijoj su nadležnosti poslovi porodično-pravne i socijalne zaštite, pravosuđa, unutrašnjih poslova, zdravlja i obrazovanja. Koordinacijsku ulogu u procesu zaštite prava djece ima Ministarstvo rada i socijalnog staranja. Da bi se postigla efikasna zaštita i unapređenje dobrobiti djeteta, potrebno je da među njima postoji dobra saradnja i jasno definisane uloge. Prvi korak u zaštiti jeste otkrivanje načina eksploatacije djeteta, što je ujedno i najosjetljiviji dio tog procesa, od koga, u velikoj mjeri, zavisi dalji tok zaštite djeteta. Takođe, potrebno je sagledati sve postojeće činjenice i cjelokupnu porodičnu situaciju djeteta i djetetove porodi-

ce, s obzirom na to da ne postoje specifični znaci i simptomi na osnovu kojih se sa potpunom sigurnošću može tvrditi da se radi prijevremeni brak (osim što neke činjenice ukazuju na to kao što su: ispisivanje iz škole, znakovi nasilja, izbjegavanje roditelja da kažu gdje se njihovo dijete nalazi, rana trudnoća i slično).

Zdravstveni radnici, kao i učitelji, nastavnici i svi drugi profesionalci koji ostvaruju blizak kontakt sa djetetom i porodicom i dobro ih poznaju, mogu biti *osoba od poverenja* koju je dijete ili neka druga osoba odabrala da bi joj saopštila svoje strahove, tajne ili sumnje o eksploataciji. Kako je izabrana osoba ključna osoba u fazi otkrivanja, potrebno je da ona zna da prepozna signale i potrebe djeteta, da umije da pruži djetetu kontinuiranu podršku, sigurnost i ohrabrenje, tj. u prijavljivanju sumnje centru, a po potrebi i policiji i javnom tužilaštvu. Rane edukacije prije polasku u školu i u toku trajanja škole ključnom organu. Neodložne mjere organa starateljstva moraju biti: upozoravanje roditelja na nedostatke u vršenju roditeljskog prava; upućivanje roditelja na razgovor u porodično savjetovalište ili drugu ustanovu specijalizovanu za posredovanje u porodičnim odnosima; privremena starateljska zaštita djeteta, uključujući i neodložno izmještanje djeteta iz porodice i obezbjeđenje smještaja u drugu porodicu ili ustanovu socijalne zaštite; pokretanje sudskih postupaka radi zaštite prava djeteta, radi lišenja roditeljskog prava, određivanja mjera zaštite od nasilja u porodici i dr. Ako okolnosti slučaja nalažu da se roditeljima *hitno* obustavi pravo na neposredno staranje o djetetu, do donošenja sudske odluke, centar će djetetu postaviti *privremenog staratelja*. Ako je tokom neodložne intervencije donijeta odluka o smještaju djeteta u instituciju, neophodno je u što kraćem roku, razmotriti dalje perspektive djetetovog smještaja, da bi se potom započela procedura nalaženja trajnijeg rješenja za dijete u prirodnoj porodici ili van nje. Dugoročno obezbeđenje djetetovih potreba trebalo bi da bude predmet razmatranja na sastancima stručnog tima, gdje bi zajedno sa stručnjacima iz drugih službi koje su prethodno pružale određene usluge djetetu i/ili porodici, razmotrili i procijenili okolnosti, potrebe i karakteristike djeteta, roditelja i porodice kao cjeline, i na kojoj bi se službe i profesionalci usaglasili oko *plana zaštite*, odnosno koraka i intervencija koje su potrebne za dugoročno osiguranje bezbjednosti i uslova za pravilan razvoj djeteta i spriječila dalja eksploatacija djeteta radi braka.

Sve osobe koje su u neposrednom kontaktu sa djecom u situaciji su da posumnjaju na eksploataciju djece, a posebno ulogu imaju osoblja zdravstvenih i obrazovnih ustanova, porodičnih savjetovališta ili drugih organizacija

koji se bave problemima nasilja. Ovakvim pristupom se želi istaći, da je zaštita djeteta jedinstven proces, iako u njemu učestvuju različiti sistemi, od kojih svaki ima svoje posebnosti, koje treba poznavati i poštovati.

6. Zaključak

Društveni i politički napredak svakog društva zavisi od sposobnosti da se odupre kriminalu, posebno njegovim najtežim oblicima. Pretpostavka za uspješnu borbu protiv svih oblika kriminala je preduzimanje sveobuhvatnih političkih, pravosudnih i društvenih reformi. Sve profesije, institucije i pojedinci imaju svoj zadatak, a posebnu odgovornost u ostvarivanju zaštite djece imaju pravosudne institucije od čije dosljedne angažovanosti zavisi uspjeh u borbi protiv kriminala. Da bi pravosudne institucije mogle ostvariti svoju misiju potrebno je da imaju adekvatan zakonodavni okvir koji će uspješnom primjenom predstavljati adekvatno preventivno i represivno sredstvo efikasne borbe protiv kriminala. Još uvijek čine se, iako postoji solidan pravni okvir postoje određene nejasnoće kod izvršne vlasti oko načina inkriminacije dječjih ranih i prisilnih brakova Romske populacije stanovništva i solidarisane sa običajima koji uništavaju dječji život, slobodu i zdravlje.

Društvo mora preduzimati trajnije mjere na redovnom praćenju ponašanja školskog sistema posebno djece koja dolaze iz marginalizovanih grupa, na isti način kako se to već radi sa domicilnim stanovništvom.

Takođe, Centri za socijalni rad kroz inteziviranje svojih službenika, posebno onih koji su zaduženi za materijalno obezbjeđenje porodice i čija je nadležnost bazirana na izdvojenim romskim naseljima, moraju imati podatke i saznanja o ovim pojavama. Njihova uloga pored preventivne mora biti usmjerena na izvještavanju drugih nadležnih organa zaduženih za praćenje sistema školstva i sprovođenje zakona (policije, tužilaštva, prosvjetne inspekcije). Policija kroz već uspostavljen koncept "Policija u lokalnoj zajednici" mora raspolagati operativnim saznanjima o ovim društveno negativnim pojavama i preduzimati mjere u saradnji sa drugim društvenim organima na sprečavanju istih. Takođe, uloga policije može se ogledati u učestvovanju u različitim stručnim timovima formiranim od strane organizacija civilnog društva ili organa starateljstva sa ciljem praćenja "drop outa" odustajanja djece iz školskog sistema.

Državni tužilac mora kroz postojeći koncept istrage, animirati sve druge organe na obaveze koje proističu iz pozitivnih propisa naše zemlje i samos-

talno ili u saradnji sa drugim organima preduzimati krivično gonjenje i druge oblike zaštite maloljetnih lica.

Civilno društvo mora biti jak pokretač razvoja romsko/egipćanske zajednicu u Crnoj Gori. Posebno se finansijeri rada organizacija civilnog društva moraju bazirati na organizacijama koje dolaze iz te zajednicu, kao i jednom broju organizacija koje rade na socijalnoj integraciji ove populacije. Preventivni programi ne smiju zaobilaziti ni škole čija je uloga od posebne važnosti u praćenju ovih pojava. Škola je posebno značajna u periodu kada mlade djevojke koje su višestruko diskriminirane i u društvu i porodici, budu nasilno naterane da odustanu od pohađanja redovnog i obaveznog školskog sistema.

Literatura

Delić, Vesna (2008), *Otvorena vrata*, Podgorica: Institut socijalne inkluzije.

Kovačević, Braco (2009), *Socijalna patologija*, Banja Luka: Narodna univerzitetska biblioteka RS.

Milić, Slavko (2012), "Medijsko izvještavanje o maloljetnicima u sukobu sa zakonom", *Medijski dijalozi*, Vol.5 No 13-14, ss. 35-47.

Milić, Slavko (2013), "Uloga štampanih medija u društvenoj zaštiti bračaka i porodice", *Medijski dijalozi*, Vol. 6 No 16, ss. 625-641.

Nirenberg, Džad (2013), *Seksualnost cigana*, Beograd: Ženski fond.

Istraživanje položaja Romkinja u Nikšiću (2005), Nikšić: CRI.

Izvještaj monitoring stanja prava djece u Crnoj Gori (2006), Podgorica: Centar za prava djeteta.

Policija i Romi i Sinti – dobra praksa u izgradnji poverenja i razumevanja (2010), Beč: OSCE.

Porodični zakon Crne Gore (2007), Podgorica: Ministarstvo pravde i Save the Children.

Izbjegni moju sudbinu, film (2013), Nikšić: Centar za romske inicijative - USA AMBUSY.

Nevinost (ne) određuje vrijednost romske djevojke (2006), CRI Nikšić: Open Society institute – Soros.

U čemu je problem (2012), Crnogorski ženski lobi, CARE.

Ugovoreni brak, Ispovjesti romkinja i egipćanki iz Crne Gore (2012), MLJMP Crne Gore.

UDK: 323.15(=214.58)-055.2(497.16)

NEVIDLJIVE: POLOŽAJ ROMKINJA U CRNOJ GORI

INVISIBLE: THE POSITION OF ROMA WOMEN IN MONTENEGRO

mr MIRJANA POPOVIĆ,
Filozofski fakultet u Nikšiću, Univerzitet Crne Gore

Apstrakt: Najveći broj pripadnika romske zajednice živi u uslovima ekstremnog siromaštva, lošim higijenskim uslovima, bez zdravstvenog osiguranja i brige, lišeni adekvatnog pristupa sistemu obrazovanja. Romi žive u kartonskim naseljima na rubovima crnogorskih gradova, izloženi prostornoj segregaciji, ali i ukupnoj društvenoj ekskluziji u odnosu na većinsku populaciju. U kontekstu društvene marginalizacije i zatvorenosti romske etničke zajednice živi žena, Romkinja dvostruko marginalizovana: etnicitetom i rodom.

Ključne riječi: Društveni položaj, rod, Romi, Romkinje, socijalna ekskluzija, žena

Abstract: Most people of the Roma community live in conditions of extreme poverty, poor hygienic conditions, no health insurance and care, and they also don't have adequate education. Roma people live in some kind of „shanty towns“ on the edges of Montenegrin towns, faced with spatial segregation, but also with social exclusion compared to the majority of population. In the context of social marginalization and isolation of the Roma community, Roma woman lives, and she is doubly discriminated: with an ethnicity and gender.

Key words: Social Status, Gender, Roma People, Roma Woman, Social Exclusion, Woman

„Šta ti je proa asocijacija kad ti kažem: Romkinja?“

- S. Savić -

1. Uvod

Da bi aktivno i zadovoljno živjeli pojedinci u društvu moraju da zadovolje, ne samo osnovne egzistencijalne potrebe (potrebu za hranom, smještajem, odjećom, obućom), već moraju da imaju pristup društvenim dobrima i uslugama kao što su: obrazovanje, zdravstvena zaštita, bankarske usluge, usluge osiguranja, javnog prevoza, kulturne usluge. Odnosno, da bi se jedno društvo označilo kao društveno integrisano neophodno je da članovi tog društva imaju i koriste zajedničke institucije što sve doprinosi osjećanju društvene solidarnosti. Kategorijom socijalne ekskluzije, koja je širi pojam od pojmova siromaštvo i marginalizacija, markiraju se mehanizmi koji pojedinca ili društvenu (etničku) grupu izmještaju iz šire društvene zajednice i lišavaju je onih mogućnosti koje su dostupne većini populacije. Socijalna ekskluzija javlja se u obliku ekonomske, političke i(li) ukupne društvene izolacije u smislu uspostavljanja slabih ili ograničenih društvenih veza.

Ekonomska izopštenost romske etničke zajednice je više nego evidentna. Neposjedovanje zdravstvenog i socijalnog osiguranja, ograničene mogućnosti u sticanju obrazovanja i zapošljavanja navode nas na zaključak da ova zajednica živi u začaranom krugu: siromaštva – neobrazovanosti – nezaposlenosti. Romi nemaju političke predstavnike koji bi istakli romske nacionalne interese i prioritete. Stvarnog političkog angažmana Roma u Crnoj Gori i nema. Romi se politički aktiviraju samo u „ključnim“ političkim momentima crnogorskog društva, u kojima se romska populacija posmatra samo kao glasačka mašinerija. Potpuno je prirodno da ekonomska i politička izolovanost Roma vodi ka njihovoj ukupnoj društvenoj ekskluziji, koja se ispoljava u prostornoj segregaciji, etničkoj distanci, stereotipima, što sa druge strane za posledicu ima i njihovu samogetoizaciju, njihovo konzerviranje unutar svoje etničke grupe.

Dokazivanje hipoteza da je ukupan društveni položaj Roma u Crnoj Gori izuzetno težak, da ga profilišu brojne predrasude i stereotipi, kao i visok procenat etničke distance ne zahtjeva primjenu složenih naučno metodoloških sredstava i postupaka. Dovoljna nam je samo prosta opservacija pomoću koje možemo konstatovati najrazličitije oblike diskriminacijskih praksi kada je riječ o ovoj etničkoj manjini. Najveći broj pripadnika romske populacije živi u uslovima ekstremnog siromaštva, u lošim higijenskim uslovima, bez zdravstvenog osiguranja i brige, u naseljima koja su izložena prostornoj segregaciji, ali i ukupnoj društvenoj marginalizaciji u odnosu na većinsku populaciju.

2. Neki aspekti Integracije romske etničke zajednice u crnogorsko društvo

Stepen integracije romske etničke zajednice u crnogorsko društvo možemo mjeriti uspješnošću realizacije procesa koji se moraju odvijati simultano, na dva nivoa:

- na prvom nivou, proces integracije zahtjeva nužnost unutrašnje transformacije romske zajednice koja mora biti inicirana od strane samih Roma. Nametanje gotovih, nekada i prepisanih modela rješenja procesa integracije Roma u društvenu zajednicu neće dovesti do istinske transformacije odnosa romske i većinske populacije u Crnoj Gori,
- na drugom nivou, proces integracije mora biti iniciran kroz potrebu ukupne društvene zajednice da se Crna Gora prepozna kao interkulturalno društvo.

Zato, naučni pristup problemu poboljšanja društvenog položaja Roma može biti prvi korak ka istinskoj interkulturalizaciji. Naučno utemeljenih, sistematizovanih i kontinuiranih istraživanja koja bi za cilj imala proučavanje romske populacije u Crnoj Gori gotovo da i nema. Jedna od rijetkih studija *Sociokulturni položaj i adaptacija RAE populacije u Crnoj Gori* (Vukićević, 2008) crnogorskoj javnosti nudi jednu, u sadržajnom smislu cjelovitu, teorijski i metodološki kvalitetno postavljenu platformu za dalja istraživanja čiji bi empirijski rezultati činili okosnicu procesa suštinske implementacije strategija za poboljšanje ukupnog društvenog položaja Roma u Crnoj Gori.

Značajno je pomenuti aktivnosti NVO sektora koji je dao značajan doprinos sagledavanju ukupne društvene pozicije Roma u Crnoj Gori. Proučavajući određene segmente života romske zajednice, NVO je koncentrisao značajnu količinu podataka i preporuka koje bi dalje mogle biti „iskorišćene“ u kompleksnom, naučnom pristupu proučavanja društvenog položaja romske populacije u crnogorskom društvu. Veliki broj romskih i neromskih NVO su učinili značajne pomake u oblasti poboljšanja položaja Roma u nekim segmentima društva (obrazovanje, zdravstvo) u smislu povezivanja i uspostavljanja povjerenja između Roma i većinske populacije, ali cijela priča ne može biti zakružena ako dio posla i odgovornosti u ovoj oblasti ne preuzme država.

Uspostavljanje kvalitetnog sistema evidencije (kontinuirano statističko praćenje) romske manjine je izuzetno važno u procesu razrješenja etničkih konflikata. U procesu sagledavanja ukupnog društvenog položaja Roma ne smijemo zanemariti činjenicu da država Crna Gora tek od posljednjeg popisa stanovništva (Monstat, 2011) ima po prvi put utvrđen broj pripadnika romske

populacije. Naime, u Crnoj Gori živi 8305 pripadnika/ca romske i egipćanske manjine i to 51,12% muškaraca i 48,88% žena. Do posljednjeg popisa postojala je značajna razlika u podacima iz prehodnih popisa i nezvaničnih podataka sa kojima je raspolagao nevladin sektor.

Kvalitetan monitoring poštovanja usvojenih dokumenata i zakonskih akata bi mogao da bude značajan korak u procesu integracije Roma u društvenu zajednicu. Ustavom Crne Gore je definisano da su svi „građani slobodni i jednaki bez obzira na bilo kakvu posebnost ili lično svojstvo“. Prava manjina su, takođe, jasno definisana Ustavom u kojem se garantuje zaštita nacionalnog, etničkog, kulturnog, jezičkog, vjerskog identiteta. Osim Ustavom, prava manjima su definisana i Zakonom o manjinskim pravama i slobodama. Pored ovih pravnih akata Crna Gora je donijela i nekoliko suštinski važnih dokumenata čija bi implementacija unaprijedila status romske zajednice u Crnoj Gori. Najznačajniji su Akcioni plan Dekade romske inkluzije (2005 – 2015) i Strategija razvoja i redukcije siromaštva (2003) u okviru koje je markiran težak društveni položaj Roma u Crnoj Gori i definisani ciljevi za njihovo rješavanje.

Interkulturalno društvo je ono u kojem različite etničke grupe žive zajedno, razmjenjuju životna iskustva i sa poštovanjem se odnose prema međusobno različitim načinima života i sistemima vrijednosti. Postoji čitav niz pokazatelja koji nas upozorava da interkulturalizam u Crnoj Gori nije zaživio u dovoljnoj mjeri, da u među etničkim odnosima preovladavaju parcijalnost i statičnost. U Crnoj Gori je na djelu *pasivni multikulturalizam* jer se crnogorsko društvo još uvijek sastoji od zatvorenih etničkih zajednica koje su separirane na osnovu etničkog, prostornog, kulturnog, političkog kriterijuma.

3. Položaj Romkinja u Crnoj Gori

Žena, Romkinja je u okviru romske zajednice dvostruko marginalizovana. Najprije, samom činjenicom da je žena u okviru etničke zajednice koja je postavljena na krutim matricama patrijarhata i tradicionalizma u kojoj glavnu riječ ima muškarac (otac, brat, muž, svekar, plemenski vođa). S druge strane, Romkinje trpe posljedice marginalizacije etničkog etniteteta kojem pripadaju u odnosu na širu društvenu zajednicu. Žena u romskoj zajednici živi u specifičnim društvenim uslovima, na margini društvenog života, bez stvarnog kontakta sa širom zajednicom, odrastaju i žive u čistim etničkim zajednicama suočena sa nizom egzistencijalnih problema.

Romkinje žive u prostorima koji su napravljeni od drveta i kartona, bez vode i struje, u uslovima ekstremnog siromaštva. Međutim, njenu marginali-

zaciju i težak položaj ne prepoznaju, niti etnicitet u okviru kojeg obitava, ni šira društvena zajednica, ni zakonski i institucionalni mehanizmi kreirani upravo u cilju njene zaštite. Većinska populacija, odnosno ukupna društvena zajednica dovoljno ne poznaje način života, kulturu i vrijednosti romske zajednice. To znanje je, naročito kada je riječ o romskoj ženi i položaju ženske djece u romskoj zajednici, najčešće bazirano na stereotipima. Romkinje se opisuju kao: siromašne, odbojne, neravnopravne, tamnopute, prosjakinje.

Ni u zvaničnim pravnim aktima Crne Gore, niti u usvojenim dokumentima Romkinja se ne posmatra u posebnom kontekstu. Istina je da su u procesu pisanju ovih akata i dokumenata učestvovali predstavnici romske populacije, ali su to bili romski lideri, muškarci koji i sami u skladu sa romskom tradicijom smatraju da je ženi mjesto isključivo u kući. To što romska porodica živi u posebnim društvenim uslovima, na ograničenom prostoru, sa slabim vezama sa drugim etnicitetima, segregirana utiče na način njene unutrašnje organizacije. Patrijarhalni i tradicionalni modeli rodnih uloga su i dalje vitalni i generacijski se reprodukuju u romskoj porodičnoj organizaciji zahvaljujući upravo visokom stepenu siromaštva, neobrazovanosti i zatvorenosti. Onda je potpuno je jasno zašto romski lideri nijesu u stanju da prepoznaju težak i specifičan položaj romske žene unutar proširene romske porodice. Najveći problemi sa kojima se žene u romskoj zajednici suočavaju su: nasilje u porodici, neobrazovanost, rane udaje, neadekvatno korišćenje zdravstvene zaštite.

Poslušnost i podređeni položaj žene i djevojčice u romskoj porodici je određen procesom primarne socijalizacije koja je bazirana na strogom patrijarhatu sa eksplicitno definisanim rodnim ulogama. Romkinja je „programirana“ da trpi nasilje, a izolovanost i odbačenost od strane većinske populacije je sprečavaju da izlaz iz nasilja potraži u institucijama sistema. Spirala nasilja u porodici, ali i široj društvenoj zajednici za Romkinju je konstantan. Pored toga, Romkinje udajom gube vezu sa svojom porodicom što još više doprinosi njenom osjećanju usamljenosti i izolovanosti.

Tek svaka četvrta Romkinja razumije i govori jezik većinskog stanovništva. Sa uključivanjem većeg broj romske ženske djece u proces obrazovanja neminovno bi došlo i do promjene unutar samog sistema vrijednosti romske zajednice i procesu primarne socijalizacije koji iz njega proizilazi. Sve to promjene rezultirale bi promjenom svijesti na nivou kolektiviteta. Međutim, romske djevojčice se i dalje ispisuju iz škole sa 11 ili 12 godina života. Prema podacima (Monstat, 2011) samo 13 % romske djece pohađa predškolsko obrazovanje, 60

% romskih djevojčica starijih od 15 godina i više nikada nije pohađalo školu, a samo je 12 % djevojčica završilo osnovnu školu. Razlozi za taj oblik prakse najčešće se traže i pravdaju romskom tradicijom koja nalaže pravilo da Romkinja treba u brak da uđe jako mlada i kao djeвица. U romskoj zajednici je još uvijek prisutan običaj „prodaje i kupovine mlade“.

Kod Romkinja je evidentan nizak nivo znanja iz oblasti reproduktivnog zdravlja. Podaci govore da samo 7,9 % Romkinja starosne dobi od 25 do 49 godina nikada nije bilo u drugom stanju, što je tri puta manje od nacionalnog prosjeka (26,3 %), za 92 % Romkinja trudnoća je najčešći i jedini razlog za posjetu ginekologu, samo je 1,4 % Romkinja starosne dobi od 40 do 69 godina radilo mamografiju u posljednje 3 godine, što je šest puta manje od nacionalnog prosjeka (8,8 %), od ukupnog broja djevojčica koje su rodile, više od jedne trećine, njih 43, su Romkinje (Djeca u Crnoj Gori, podaci iz popisa UNICEF).

4. Zaključak

Na rubovima crnogorskih gradova i margini crnogorskog društva egzistira romska etnička zajednica. U romskim naseljima pulsira kompleksan društveni život o kojem većinska zajednica zna veoma malo. Zatvorenost je ono što karakteriše, i jednu i drugu društvenu zajednicu, to je zatvorenost koja je utemeljena na neznanju, predrasudama i stereotipima. Istinske, otvorene komunikacije, razmjene kulturnih i društvenih vrijednosti između ove dvije etničke zajednice gotovo da i nema. Sagledavanje i razrješenje složenog položaja romske populacije u crnogorskom društvu je moguće jedino kroz sinhronizovano djelovanje svih relevantnih društvenih subjekata od države i njenih institucija, preko medija do NVO sektora.

Na nepovoljan položaj romske populacije utiču ekonomski, socioantropološki, politički, istorijski momenti u svoj punoći njihove međusobne povezanosti i uslovljenosti kontekstom crnogorskog društva. Zato razrješenje nepovoljnog sociokulturnog položaja romske populacije u Crnoj Gori, koje će donijeti dobro i Romima i većinskoj populaciji, ne smijemo niotkoga prepisati. Do riješenja integracije romske zajednice u ukupnu društvenu zajednicu moramo doći uvažavajući sve specifičnosti društva u kojima živimo, ali i specifičnosti romske populacije sa kojom živimo. Zbog toga se implementaciji ciljeva potpisanih strategijama u živo tkivo crnogorskog društva mora prići analitički uz puno poštovanje principa multidimenzionalnosti.

Literatura

Izvještaj, (2005), *Roma centar 2000 – 2005*, SOS Telefon za žene i djecu žrtve nasilja – Nikšić

Izvještaj, (2006), *Položaj romske manjine i položaj Romkinja u zajednici*, SOS Telefon za žene i djecu žrtve nasilja, Nikšić

Savić, S. (2007), *Romkinje*, Novi Sad, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja „Mileva Marić Anštajn“

Strategija za poboljšanje položaja RAE populacije u Crnoj Gori 2005 – 2015, Podgorica, Vlada Republike Crne Gore

Vukićević, S. (2008), *Sociokulturni položaj i adaptacija RAE populacije u Crnoj Gori*, Nikšić, Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta u Nikšiću

UDK: 323.15(=214.58)(497.16 ULCINJ)

ROMI – EGIPĆANI NA PROSTORU ULCINJA

ROMA - EGYPTIANS IN ULCINJ

dr MAKSUT HADŽIBRAHIMOVIĆ
Filozofski fakultet – Nikšić, Univerzitet Crne Gore

Apstrakt: Etnička struktura gradskog stanovništva se vremenom mijenjala. Uz domaći elemenat se sve više javljaju stranci. U gradove dolaze Turci, najčešće kao vojnici, činovnici u administraciji i sudstvu, zanatlije, trgovci, putnici itd. U Ulcinju javljaju se Romi – Egipćani.

Ulcinj je jedan od najstarijih gradova Mediterana. Više od 2500 godina pisane historije i culture koju su obilježili Iliri, Grci, Rimljani, Sloveni, Balđići I Crnojevići, Venecijanci i Otomanska imperija ostavili su neizbrisiv trag. Ti tragovi su vidni na svakom koraku među drvenim zidinama Starog grada i oni govore o imponantnoj kulturnoj baštini. Njih ni razorni zemljotresi i prohujali vijekovi a i ljudska nebriga nijesu mogli izbrisati. Arnold v. Harfi, na svom proputovanju prema Orijentu, kaže da je tako zamišljao Raj gledajući Stari grad visoko gore na hridi kao kakav nasukani brod. Miguel de Servantes nalazi u njemu inspiraciju za svoju Dulsineju, koju će kasnije ovjekovječiti u romanu Don Kihot, a Sabataj Cevi, reformator Talmuda, tu provodi svoje posljednje dane. To su samo neki od znanih i neznanih koji su obilježili ovaj neponovljiv prostor.

Gljučne riječi: Romi – egipćani, stanovništvo, majstori, brodogradilište, kovači, radnici.

Abstract: The ethnic structure of the town population changes with the time. By the home element time and time again are going to come the foreigner. In the town are going to come the Turk, often like a soldiers, office worker in the administration, court of justice, as a craft-

tmans, shopkeeper, traveller. In Skadar, Podgorica, Ulcinj and Bihor comes Roman – Egypt.

In occupied Ulcinj, 400 Algerian pirates were settled, which strengthened Moslem piracy in the area. While the pirates of Ulcinj immediately started enmities against the Venetians, they had a fairly long period of trade and friendly relations with the Republic of Dubrovnik. The main area of the raids by the pirates of Ulcinj was the north of Albania with the ports in which Christian merchants loaded their ships with grain, wool and other products. The pirates of Ulcinj had many more boats as they were less controlled by Venice and Dubrovnik. From the breakout of the War of Crete, in particular from 1650, the great era of the piracy of Ulcinj began. At that time Ulcinj became a large slave market. The slave trade was not actually run by the pirates themselves, but by agents who sometimes happened to be pashas, janissaries and local military commanders.

Key words: *Roman – Egypt, town population, shopkeeper, shipbuilding, blacksmith, worker.*

1. Umjesto uvoda: Etnogeneza Roma – Egipćana

Prvi koji je na osnovu ciganskoga jezika naglasio pravo porijeklo Cigana bio je Ridiger, njemački lingvista, professor na Univerzitetu u Halen. On je, naime, tvrdio da su Cigani porijeklom iz prednje Indije. Naskoro za njim, ovu je misao još bolje utvrdio Grelman, njemački kulturni historičar, professor na Univerzitetu u Getingenu. On je, na osnovu fizičkih srodnosti, analogije u običajima, identičnosti korijena u izvjesnim riječima i gramatičkih oblika, nesumnjivo dokazao indijsko porijeklo Cigana. Grelmanovo tvrđenje dobijalo je sve više pristalica, dok ga nisu prihvatili i potpuno utvrdili naučnici, kakvi su bili Pot i Miklošić (J. C. C. Rudiger; H. M. G. Grellmann; A. F. Pott i F. Miklosich).

Iako ciganski jezik pokazuje nesumnjive znake indijskog porijekla, još se ne zna kome indijskom plemenu specijalno pripadaju Cigani.

Kad su baš Cigani prispjeli u Evropu, ne zna se. Na Kritu se pominju 1322. godine, na Krfu 1346, u Rumuniji 1370. Na osnovu jakog uticaja koji je grčki jezik izvršio na ciganski jezik – Miklošić misli da su Cigani morali biti dugo među Grcima. Sa Balkanskog poluostrva raširili su se Cigani postepeno po cijeloj Evropi, a odatle još i dalje, čak do Amerike i Australije. Sve evropske

Cigane podjelio je Miklošić u 13 grupa; na: grčke, vlaške, mađarske, morovske, češke, njemačke, poljske, litvanske, ruske, finlandske, skandinavske, južnoitalijanske, baskijske, engleske, škotske i španske.

U Ulcinju Cigani se nazivaju Mađupi. Ovo su ime Cigani dobili po jednom srednjovjekovnom vjerovanju koje su sami Cigani o sebi raširili da su porijeklom iz Egipta.

Cigani sami sebe nazivaju Romi, što na njihovom jeziku znači ljudi, ali ljudi koji su Cigani, jer čovjeka druge narodnosti oni zovu *m a n u š i g a d ž o*. Riječu Romi – Cigani zovu sve Cigane na svijetu koji govore ciganskim jezikom. No, Cigani se jedni od drugih razlikuju, pa se po tim razlikama nazivaju: Roma Carandža, ili *T a m a r i*, su Cigani skitači, *A r l i j e* su nastanjeni Cigani.

Dakle, Cigani, narod porijeklom iz Azije, danas rastureni u manjim grupama po čitavom svijetu. Cigani sami sebe zovu *r o m* (množina *r o m a*), što znači *č o v j e k*. Porijeklo imena Cigani nije objašnjeno. Vjerovatno je došlo od imena sekte *a t h i n g a n o i* u Maloj Aziji (Turska). Budući da i sami Cigani podržavaju vjerovanje da su porijeklom iz Egipta, Turci, Grci, Englezi i dr. nazivaju ih Egipćanima.

Pored imena Cigani i *Đ u p c i* (Egipćani), kod nas su u upotrebi i imena *K a r a v l a s i*, *F i r a u n i*, *Š u n t e*, *G a b e l j i*, *G u r b e t i* (arapski *g a r i b =* stranac), *Đ o r g o v c i*. Uzima se kao vjerovatno da su Cigani napustili svohu staru postojbinu Indiju, između IX i XI vijeka. Prvi put se spominju u X vijeku u Persiji. Prije dolaska u Evripu duže su se zadržavali u Persiji, Maloj Aziji i Siriji.

U dubrovačkim arhivskim knjigama Cigani (Cingani) se pominju tek od 1423. kao posluga trgovaca, trubači, bubnjari pa čak i kao kovači lažnog novca (Konstantin Jireček, Istorija Srba, prva knjiga do 1537 godine (Politička istorija), drugo ispravljeno i dopunjeno izdanje, Beograd,, 1952, str. 430.).

Ernička struktura gradskog stanovništva u Ulcinju se vremenom mijenjala. Uz domaći elemenat se sve više javljaju stranci. U Ulcinju dolaze Turci, najčešće kao vojnici, činovnici u administraciji i sudstvu, ulema, zanatlije, trgovci, putnici itd. U periodu turske vladavine u Ulcinju javljaju se Cigani. Povremeno ili stalno susreću se Arapi, Jevreji i pripadnici drugih naroda. U Ulcinju javlja se i nov rasni elemenat, Crnci.

2. Porijeklo Roma – Egipćana

Glavne grupe stanovništva Egipćana su *felasi* i *kopti*. *Felasi* (Fellah, mn. Fellahin- ratari) su temeljno stanovništvo Egipta. To su stalno naseljeni seljaci koji su u osnovi *hamiti*. Na sjeveru su dosta izmiješani s *Arapima* a na jugu s crncima.

Kopti se kao kršćani nisu miješali s arapskim došljacima. Smatraju se neposrednim nasljednicima starih Egipćana. S *felasima* su im zajedničke sljedeće karakteristike: srednja visina, jaka tjelesna građa, široko čelo, uska glava. Oni koji žive u gradovima, prije svega u Gornjem Egiptu, nazivaju se « narod faraona ». Za razliku od seljaka *felaha*, *kopti* se koncentriraju oko gradova i tu rade kao zanatlije i sitni trgovci. Osim navedenih grupa stanovništva ostale su malobrojnije. To su miješani beduinski *Arap* i čisti *beduini*. Gradsko stanovništvo je složeno, obuhvata *Egipćane* (*Arape*), grupe *Turaka*, *Grka* i *Armenaca*.

3. Mujo i Alil u predanju Ulcinjskih Roma – Egipćana

Ulcinjski Romi – Egipćani su nastanjeni. Bilo ih je 39 kuća. Govore albanskim i crnogorskim jezikom. *Ciganski* – romski jezik ne poznaju. Stariji Romi – Egipćani, kažu, otkako se zna, nisu govorili romskim jezikom. Vjere su muslimanske. Svi su doseljeni iz Albanije. Najstariji su *Gurzaci* (*Gurzakovići*). Bilo ih je 6 kuća. Predak im je iz sela *Gurza*, na obali rijeke *Maći* (Maći), u Albaniji, odakle je, prije više od 100 godina, pobjegao od krvne osвете. Posle *Gurzaka* došli su *Adžemi* (*Adžemovići*). Bilo ih je 9 kuća. Starinom su iz *Lježe* (Albanija). Posle *Adžema* došli su *Kokoti* (*Kokotovići*) i drugi. Samo je familija *Behari* (*Beharovića*) došla iz *Bara*.

Ulcinjski Romi – Egipćani ne priznaju da su *Cigani*, već da su *Kovači*, i milo im je kad ih neko nazove *majstori* *ma*. Bavili su se kovanjem i amališanjem, najviše na ulcinjskom pristaništu (*Molja*). Osim muslimanskih praznika, najveći im je praznik *Đurđevdan*.

U Ulcinju nam je *Bećir Behari* (*Beharović*) ispričao interesantne podatke o svome pretku *Avdiji Behari* (*Beharović*) iz *Bara*. Prije 100 godina i više otide *Avdija* iz *Bara* u *Carigrad* (*Istanbul*). Tako se nekako dodvori, *pristane paša*, bogato se oženi i dobije djece. Jednom kad je *Sultan* putovao na konju, bio je u njegovoj sviti (*pratnji*) i *Avdija*. Uz put spadne potkovića sa jedne kopite *Sultanova* konja i konj se podbije. Kako u *Sultanovoj* *pratnji* nije bilo potkivača, to se *Avdija* ponudi da *Sultanova* konja potkuje. Pošto su mu

donjeli sve što je potrebno, on stane potkivati konja. Čim je počeo, Sultan reče svojoj pratnji: „Ama ovo je Ciganin, kovač; drugi ne umije tako kovati!“. Čuje to Avdija, potrudi se, da se ne sazna da je Ciganin, pa ostavi i ženu i djecu i pobjegne u Bar. Kako je bio doneo dosta novaca, kupi maslinjake i oženi se trima ženama od kojih dobije trideset sinova. Od njih je jedan ogranak došao u Ulcinj.

Bećir Behari (Beharović) u Ulcinju, četvrto je koleno od Avdije.

4. Zanatstvo Roma – Egipćana

Zanatstvo u turskim gradovima na teritoriji današnje Crne Gore razvijalo se kao i u ostalim našim gradovima pod Turcima. U svim mjestima sa vojnom posadom postojali su zanati koji su radili za vojsku, vršili remont i kovali neke vrste oružja, izrađivali odjeću, obuću i drugo. **K o v a č i** se javljaju u Podgorici, Skadru, Baru i Ulcinju. U ova mjesta radilo je više kovača, koji su sačinjavali posebne grupe i imali poseban tretman. Svi su radili za potrebe vojske.

U gradovima se često susreću Cigani, za koje se kaže da obavljaju kovačku službu. Takve grupe Cigana susreću se u Herceg Novom i u Ulcinju. U vrijeme velikih radova na Herceg Novskoj tvrđavi početkom XVI vijeka u Herceg Novi je bio doveden sa strane cijeli sandžak Cigana, koji su imali da obavljaju kovačke poslove. U tom, kao i u drugim primorskim gradovima, kao što je Ulcinj, gdje su postojala brodogradilišta kovači su morali biti zaposleni na gradnji brodova.

U primorskim gradovima postojala su brodogradilišta. U Herceg Novom i Ulcinju izgrađivani su ratni i trgovački brodovi. U Ulcinju su građeni veći brodovi, galeote, ali je Porta 1737. godine naredila da se isti oduzmu i zabrani izgradnja novih, da bi se spriječilo gusarenje.

Obimniji radovi na Hercegnovskim utvrđenjima izvođeni su krajem XV i početkom XVI vijeka. U njima je učestvovalo po više hiljada ljudi. Godine 1493. i 1494. izvodili su ih plaćeni radnici. Za radove u 1507. godini bilo je, prema mletačkim izvještajima, angažovano 8000 ljudi i poseban sandžak Cigana. U njima su učestvovali i Dubrovčani; dali su ciglu za gradnju, brodove za prevoz drvene građe sa ušća Neretve i ljude za sječu šume i pripremanje građe. Ti radovi su nastavljeni i u 1508, a već 1509. od Dubrovčana je tražen materijal za livenje topova za novsku tvrđavu.

Literatura

Istorija Crne Gore, knjiga treća, od početka XVI do kraja XVIII vijeka, tom prvi, Titograd, 1975.

Tihomir Đorđević, Naš narodni život, tom 2, priredio Nenad Ljubinković, Beograd, 1984.

Tihomir Đorđević, Naš narodni život, tom 3, priredio Nenad Ljubinković, Beograd, 1984.

Enciklopedija Jugoslavije, 2, LZJ, Zagreb, MCMLVI.

Maksut Dž. Hadžibrahimović, Ulcinjski Crnci, Globus, Srpsko geografsko društvo, godina XI, br. 11, Beograd, 1979.

Maksut Dž. Hadžibrahimović, Udio Ulcinjskih Crnaca u povijesti pomorstva Ulcinja, Pomorski časopis Naše More, br. 3 – 4, godina XXXII, Dubrovnik, 1985.

Maksut Dž. Hadžibrahimović, Prilozi za istoriju Ulcinjskog gusarstva, I dio, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, br. XXXI – XXXII, Kotor, 1983 – 1984.

Maksut Dž. Hadžibrahimović, Prilozi za istoriju Ulcinjskog gusarstva, II dio, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, br. XXXIII – XXXIV, Kotor, 1985 – 1986.

NEKI INSERTI IZ ISTORIJE ROMSKOG NARODA I
ROMI U CRNOJ GORI

SOME HISTORY CLIPS ABOUT ROMA PEOPLE AND
ROMA IN MONTENEGRO

mr AET SALH

Apstrakt: Ovaj rad predstavlja pokušaj da se ilustruje i objasni različiti aspekti etniciteta u romskoj i egipćanskoj zajednici u Crnoj Gori. Kroz istorijsku, kulturnu dimenziju objašnjavaju se glavne težnje ka jačanju postojećih i konstruisanje novih etničkih identiteta. Glavni cilj ovog rada jeste napraviti kulturološki i etnički presjek i nakon dužeg vremena naučne stagnacije posvetiti se proučavanju njihovih kulturnih i društvenih obrazaca kako bi osvijetljeli pitanja koja se odnose na kulturne i etničke identitete RAE zajednice.

Da su Romi narod indijskog porekla, znali oni su to i prije nego što su evropski lingvisti, utordili. Jedan dokument iz 1422.g. koji je pronađen u Forliju u Italiji, potvrđuje da su i u to vrijeme Romi znali da je Indija zemlja iz koje oni potiču, tj. bili su svijesni svog istorijskog i kulturnog porijekla. O tome kad, kako i zašto su Romi napustili Indiju, postoje brojne pretpostavke koje su očuvane i kroz njihove brojne legende....

Ključne riječi: istorija RAE; RAE populacija u Crnoj Gori.

Abstract: This paper is an attempt to illustrate and explain various aspects of ethnicity in the Roma and Egyptian communities in Montenegro. Through historical and cultural dimension explains the main objectives to strengthen existing and construction of new ethnic identities. The main objective of this work is to create a culturally and ethnically section and after a long time of scientific stagnation devote to the study of their cultural and social patterns to osvijetljeli issues related to cultural and ethnic identities RAE community.

That the Roma people of Indian origin , whether they know they are before the European linguists found . One document from 1422.g. which is found in Forli , Italy , confirms that at that time, Roma know that India is the country from which they originate , ie . were aware of their historical and cultural backgrounds . About when , how and why the Roma left India , there are a number of assumptions that have been preserved through their many legends ....

Keywords : History RAE, RAE Population in Montenegro

1. Uvod

Romi su tradicionalno nomadski narod. Vjeruje se da su napustili Indiju oko 1000. godine i da su prošli kroz zemlje koje su danas obuhvaćene granicama Avganistana, Irana (nekadašnje Persije), Jerermenije, i Turske. Početkom 14.vijeka Romi dolaze na Balkan, a početkom 16.vijeka se sele sve do Škotske i Švedske. Neki Romi su se selili ka jugu kroz Siriju ka Severnoj Africi, dolazeći u Evropu preko Gibraltara.

Oba ogranka migracije su se srela u današnjoj Francuskoj. Ljudi slični Romima i danas žive u Indiji, a najverovatnije su porijeklom iz pustinjske države Radžastan. Prva romska cirkuska trupa pojavila se na prostorima Evrope 1322. godine.

Romi se među sobom dijele po teritorijalnim, kulturološkim i dijalektološkim razlikama na 3 glavne grupe: **Kalderaši** (kovači koji su došli sa Balkana u Centralnu Evropu, a zatim se selili i do Sjeverne Amerike). Predstavljaju najbrojniju romsku grupaciju; **Manuši** (poznati i kao Sinti), uglavnom naseljavaju Alzas i okolne regione Francuske i Njemačke. Poznati su kao putujući zabavljači i cirkusanti; **Romničali** (uglavnom naseljavaju Veliku Britaniju i Sjevernu Ameriku).

Zbog njihovog nomadskog načina života, oduvijek je postojalo međusobno nepovjerenje između Roma i njihovih sjedelačkih komšija. Za Rome se kultura ogleda u jeziku, muzici, religiji i mitovima.

Romski jezik je jedina "knjiga" koju su Romi ponijeli iz Indije. Romski jezik i njegovi dijalekti srodni su jeziku plemena Hidukušu u Indiji. Po svojoj osnovi, on predstavlja varijantu Pali jezika, koji je razvijena forma Sanskrita. Klasični sanskrit ima 48 zvukova. Ne računajući alofone, sanskrit ima 35 fonema. Romski jezik takođe ima 35 fonema. Tri glavna dijalekta: lejaški, arlijski i tamarski.

2. Kakva je i šta sadrži romska zastava?

Na romskoj zastavi je plavom bojom predstavljeno nebo, kao simbol slobode, bezgraničnog prostranstva i života pod vedrim nebom, bez krova nad glavom. Zelenom bojom je predstavljena trava, put, drum, kao simbol života koji je obilježen stalnim putovanjem, na putu bez granica koji je uvijek „otvoren“ Romima. I na kraju, crveni točak predstavlja simbol stalnog kretanja i života na točkovima.

Pod romskom zastavom nikada nije vođen niti jedan rat. Nema ni jednog Roma na listi osuđenih za genocide u Hagu. Volimo ples i muziku, s ponosom kaže svaki Rom, a naša himna je „Đelem, đelem“ koja govori o beskonačnom putovanju Roma (čovjeka) i o konačnom ujedinjenju.

3. Mitovi i legende o selidbi iz Indije

Legenda o “Čen i Gan” jedna je od starih romskih legendi o razlozima odlaska Roma iz Indije. "Jednoga dana neki mag je upozorio indijskog kralja da će neprijatelj napasti njegovu kraljevinu i uništiti mu porodicu. Međutim, napadač će biti nemoćan da to učini ako napadne i Rome, jer su oni vradbinama zaštićeni. Kralj, koji je to znao, pozva romskog starješinu i u tajnosti mu povjeri na čuvanje ćerku jedinicu po imenu Gan.

Dogovoreno je da romski starješina ovu djevojčicu odgaji kao svoje pravo dijete, što je ovaj i učinio. Gan je odrasla u istoj čergi sa sinom tog romskog starešine, koji se zvao Čen. Jednoga dana umre romski starješina, a pleme za novog starješinu izabere Čena i predloži mu, da se odmah oženi. Čen je odbijao da uzme bilo koju od djevojaka koje su mu nudili, a razlog dugo nije htio da im kaže. Jednom prilikom je svojim saplemenicima zaprijetio da će se ubiti, pošto on ne može da se oženi drugom djevojkom jer, voli samo svoju sestru Gan. Tada je majka Čenu rekla da Gan nije njegova prava sestra, ali da tu tajnu mora čuvati jer će ako to sazna osvajač njihovog kraljevstva, ubiti Gan jer je kraljeva kćerka. Čen se ipak u tajnosti oženio, a pleme se tada podjelo u dva tabora. U jednom su se okupili oni koji su u svemu podržavali novog poglavara, a u drugom oni koji su ga zbog braka sa sestrom osuđivali, ne priznajući takvog plemenskog vođu. Drugi tabor protjerao je Čena i njegove slijedbenike iz indijske zemlje. Od tada Čen i njegovi saplemenici lutaju zemljinim šarom jer, ih je veliki mag prokleo da nikada ne prespavaju dva puta u istom mjestu, da ne piju dva puta iz istog bunara i da nikada ne pregaže istu rijeku dva puta u jednoj godini".

4. Kovački zanat

“Kovački zanat radili su Romi najčešće za novac, ali su radije uzimali hranu, piće, i druge potrebe za život. U radu im pomažu i ostali članovi porodice a često, kad zatreba, i onaj koji je posao naručio. Zanat je gotovo naslijeđivan, jer nije rijedak slučaj da se u jednoj familiji ili porodici održava za dugi niz godina. Mlađi uče pored starijih, a kad odrastu i ožene se, onda se dijele, pri čemu se onom ko se odvoji, daje i nešto od najpotrebnijeg alata, kako bi započeo posao”. “Mehove za raspaljivanje ugljevlja ili ćumura prave uglavnom sami Romi kovači od suvog vrbovog drveta, štavljene kozje kože, malo sukna i zečje kože. Zečja koža meće se odozdo na onaj trougaoni ventil ili na onu odušku. Koža se lijepi za drvo pomoću pšeničnog brašna.

Da bi se što bolje zalijepila i da bi po krajevima bila što čvršće spojena, te da ne bi bilo oduške, meće se i sukno, pa se svuda ukove kratkim ekserčićima, koji imaju veliku okruglu glavu i koje kovači sami kuju. Mehovi su u gornjem kraju širi, a u donjem uži. Na donjem kraju imaju šuplje gvozdene cevke, a na gornjem rukohvate za držanje. Ove gvozdene cevke prolaze kroz blatom olepljen poluokrugli zid, koji se zove pećina, i ulaze u vatrište koje se zove viganj. Uži krajevi cijevi okrenuti su naprijed, ka pećini u vignju, a širi su krajevi naslonjeni na stolicu, koja se zove skama. Oni su podignuti od zemlje u visini čovečijeg pasa, pa se pri duvanju jedan rukohvat- rukačka, podiže jednom rukom u vis, a druga se spušta drugom rukom dolje.” Nakovanj sami kovači prave od kovanog gvožđa i čelika. To je njihova prva, najpotrebnija i najskuplja alatka. Kovači se u njega kunu, a na njemu i zaklinju. Nikad ga u životu ne bi opsovali, a na Božić ga kade i prelivaju vinom kao badnjak. Nakovanj se, u nekim krajevima, kuje noću. To se čini iz neke predrasude, ali najviše zato da ne bi svijet gledao, i da ga ne bi urekle zle oči. Pri kovanju nakovanja žene ne smiju biti prisutne. Onaj koji hoće da mu se skuje nov nakovanj mora prethodno da spremi dosta ugljevlja, 30 kg gvožđa, 10 kg čelika, čabar vina, čabar rakije, pečeno jagnje i dosta hleba. Za to se pozove devet pomagača i uzimlju se na uslugu četiri para mehova, veliki čekići i velika klešta. Pri radu piju i jedu koliko hoće. Nakovanj se kuje obično u vrijeme punog mjeseca, i uvijek u subotu. “Tako se valja”, jer to je pazarni dan, govorili su stari Romi. Donji kraj nakovnja je uvek ravan i širi od gornjega. Donji kraj se naiva taban, a gornji čelo s rogovima. Rogovi su obli i udešeni za zaokrugljivanje gvožđa pri kovanju. Poneki imaju i rupu pri kraju. Nakovanj stoji na niskom drvenom panju, u blizini vignja, a odmah je uz njega ukopana rupa u kojoj stoji kovač pri kovanju.

5. Dolazak RAE u Crnu Goru

Posebno ugroženi dio stanovništva Crne Gore predstavlja populacija Roma, Aškalija i Egipćana (RAE). Ovaj dio populacije karakteriše dugotrajna nezaposlenost, visoki stepen siromaštva, diskriminacija. Veliki izazov na polju socijalne inkluzije predstavlja oblast Konika, dio najvećeg prigradskog naselja Glavnog grada Crne Gore.

Nakon izbijanja sukoba na Kosovu preko 4.000 Roma, Aškalija i Egipćana (RAE) izbjeglo je u Crnu Goru i pronašlo utočište na periferiji Glavnog grada Crne Gore – Konik. Opština Podgorica uz pomoć humanitarne organizacije podiže na teritoriji ovog naselja "šatorsko naselje" za prihvatanje izbjeglica. Nakon toga, tokom 2000. godine dolazi do rekonstrukcije kampa koji se sastojao od drvenih baraka. Prvobitni dogovor sa opštinom Podgorica je da ova lica ostanu u kampu najviše 3 godine, uprkos dogovoru izbjegla lica ostaju do današnjeg dana. Sve do avgusta 2003. godine upravljanje izbegličkim kampom vršila je italijanska humanitarna organizacija. Avgusta 2003. godine upravljanje izbegličkim kampom preuzima Crveni krst Crne Gore.

Početkom 2005. godine završava se izgradnja objekta za smještaj 22 raseljene RAE porodice. Stambeni objekat, pod nazivom 'Njemačka kuća' nalazi se u Konik oblasti, u neposrednoj blizini izbegličkog kampa Konik.

U blizini izbegličkih kampova Konik I i II, nalazi se izbegličko naselje Vrela Ribnička, izgrađeno 1994. godine. U ovom izbegličkom naselju uglavnom žive izbjegla lica iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske. Naselje se sastoji iz 8 jednospratnih stambenih zgrada, koje sadrže ukupno 200 stambenih jedinica, koje su namjenjene privremenom smještaju, jer su izbjeglice kako se navodi i primaju na privremeno tj. dok se rat ne završi. 'Shanty Town' ili 'Pijesak naselje', koje se nalazi u neposrednoj blizini Konik kampa predstavlja ilegalno naselje koje naseljavaju većinom RAE porodice.

Izbeglički kampovi Konik I i II, Njemačka kuća, stambene zgrade izbegličkog naselja Vrela Ribnička, Pijesak naselje i neposredno okruženje ovih naselja čine Konik oblast, teritoriju o kojoj ćemo govoriti u nastavku ovog rada.

U izbegličkim kampovima Konik I i II, Njemačkoj kući, stambenim zgradama izbegličkog naselja Vrela Ribnička i Pijesak naselju kontaktirana su sva domaćinstva koja u njima žive. Pojedinačno po naseljima, broj domaćinstava koja se nalaze u ovim naseljima su :

1. Konik I i II, Njemačka kuća – 309 domaćinstava
2. Vrela Ribnička – 106 domaćinstava

3. Pijesak naselje – 276 domaćinstava.

Pored ovih lica, istraživanje je sprovedeno među stanovnicima neposrednog okruženja navedenih naselja : slučajnim izborom istraživanje je sprovedeno sa 204 lokalne RAE porodice i 200 lokalne ne RAE porodice.

Pregled kontaktiranih domaćinstava, domaćinstava u kojima su rađena cjelokupna istraživanja uspješno sprovedena i broj domaćinstava koji su odbili da učestvuju u istraživanju po teritoriji je prikazan na tabeli 1, koja slijedi.

Tabela 1

<i>Teritorija</i>	<i>Ukupan broj kontaktiranih domaćinstava</i>	<i>Broj domaćinstava u kojima je istraživanje uspješno sprovedeno</i>	<i>Broj domaćinstava koji su odbili da učestvuju u istraživanju</i>
Konik kamp, Njemačka kuća	309	305	4
Vrela Ribnička	106	102	4
Pijesak naselje	276	259	17
Lokalno RAE stanovništvo - okruženje	229	204	25
Lokalno ne-RAE stanovništvo – okruženje	262	200	62
Ukupno	1182	1070	112

Ciljne grupe koje su obuhvaćene istraživanjem su :

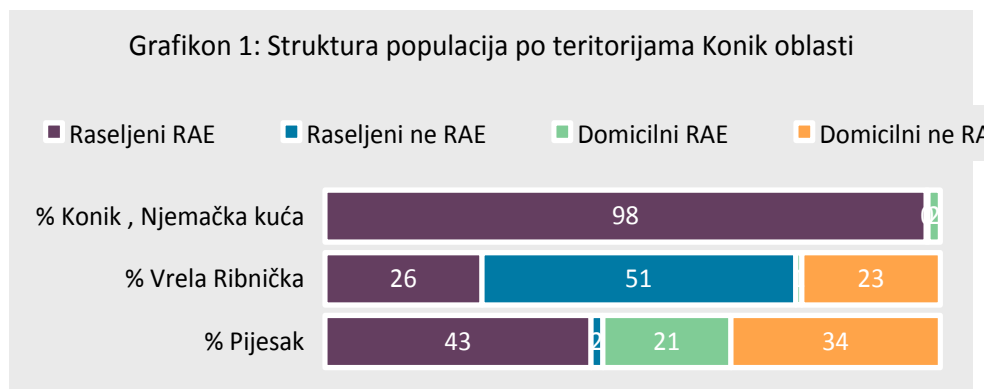
1. Raseljena i izbjegla lica RAE ¹
2. Raseljena i izbjegla lica ne RAE
3. Lokalno RAE stanovništvo
4. Lokalno ne-RAE stanovništvo

Očigledno je da situacija u Konik oblasti ne pogađa samo raseljena lica već cjelokupno okruženje ovog naselja.

6. Demografska prikaz

Grafikon 1 prikazuje raspoređenost populacija po teritorijama. Možemo primjetiti da, dok u Koniku I i II i Njemačkoj kući skoro u potpunosti žive

raseljeni RAE, u Vrelima Ribničkim je najviše zastupljena populacija raseljenih ne RAE (51%), dok ostalo stanovništvo predstavlja raseljeni RAE i lokalno ne RAE stanovništvo. U Pijesku najviše ima raseljenih RAE (43%), ali je zastupljeno i lokalno RAE stanovništvo, kao i lokalno ne romsko stanovništvo.

6.1 Broj članova domaćinstva

Broj članova domaćinstva veoma varira zavisno od posmatrane populacije. Generalno gledano RAE porodice karakteriše veći broj članova domaćinstva nego ne-RAE, nezavisno od njihovog pravnog statusa. Takođe u RAE domaćinstvima dominira veći broj djece (u populaciji raseljenih RAE djeca čine 57% članova domaćinstva), dok su djeca najmanje prisutna u populaciji raseljenih ne-RAE (19% članova). RAE domaćinstva, sa druge strane skoro da nemaju starije članove, dok je udio starijih članova preko 65 godina značajno veći u populaciji raseljenih ne-RAE (16% članova) (Grafikon 1 i Tabela 1).

Talas izbjeglica koje su stigle u Crnu Goru tokom devedesetih godina bio je izazvan oružanim sukobima na prostoru republika bivše Jugoslavije i Kosova. Od početka izbjegličke krize, broj izbjeglica koje su dolazile u u Crnu Goru znatno je oscilirao.

Godine 1992, kao odgovor na izbjegličku krizu, Vlada Crne Gore je donijela "Uredbu o brinjavanje raseljenih lica," kojom je Ministarstvu unutrašnjih poslova (MUP) omogućeno da odobri status "raseljenog lica" (RL) za ljude iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine i ostalih bivših jugoslovenskih republika, koji su u Crnoj Gori potražili utočište između 1991. i 1997. godine. Kasnije, kada su u Crnu Goru stigla interno raseljena lica sa Kosova, tokom 1998. i 1999. godine, Zavod za zbrinjavanje izbjeglica (u to vrijeme Komesarijat za raseljena

lica) registrovao ih je kao “*interno raseljena lica*” (IRL), u skladu sa *ad hoc* administrativnom mjerom kojom je odgovorenoo na vanrednu situaciju. Ovaj status su, takođe, dobile i izbjeglice iz Albanije, koje su boravile na Kosovu i izbjegle u Crnu Goru zajedno sa ostalima.

7. Požar u kampu Konik I (24.07.2012.)

U požaru koji se desio u 5:55 24.07.2012. godine, na području Kompa Konik I vatrenom stihijom uništeno je naselje Kamp Konik I, osim sanitarnih čvorova. Takođe su uništeni kancelarija i magacin Crvenog krsta Crne Gore, omladinski klub, društveni centar u kome su bila smještena dva odjeljenja diječijeg vrtića, terenska kancelarija Pravnog centra i kancelarija romskih NVO.

Od 38 baraka 9 baraka nije izgorjelo u požaru.

150 porodica sa ukupno 800 lica je ostalo bez smještaja.

Službe Glavnog grada odredile su lokaciju za podizanje šator naselja, takođe su preduzete i mjere:

- U kontejnerima će biti smješteno svih 150 porodica. A za školsku djecu obezbijeđeni su udbenici, pribor i doručak.
- U Kampu na Koniku je postavljena improvizovana ambulanta, donacijom Vlade SAD-a je nabavljen kontejner za tu namjenu, čime će se značajno unaprijediti zdravstvena zaštita stanovnika šatorskog naselja.

Rad Operativnog tima, kojeg su činili predstavnici državnih institucija (Ministarstava, Glavnog grada –Podgorice, Crvenog krsta i dr.), i brza realizacija pomoći licima RAE populacije od strane Vlade Crne Gore i Glavnog grada – Podgorica je pohvaljena od Evropske komisije i većeg dijela NVO sektora.

8. Mjere koje su preuzete za unapređenje položaja RAE populacije u Crnoj Gori

Razne aktivnosti na obuci u građanskom obrazovanju, stanarskim pravima i obavezama, rodnoj ravnopravnosti, zaštiti životne sredine; podrška populaciji korisnika da ostvare siguran pravni status.

Podrška i upisivanje RAE djece u predškolske ustanove i integrisane osnovne škole. Aktivnosti fokusirane na povećanje kvaliteta obrazovanja (mentorstvo, tutorstvo, uvođenje RAE asistenata u nastavi u školama i porodi-

cama, dodatni časovi crnogorskog jezika radi unaprijeđenja jezičkih vještina, volontiranje studenata sa Univerziteta).

Razrada i implementacija obuke za RAE asistente u nastavi; razrada opisa poslova i zadataka za RAE asistente u nastavi i monitoring njihove implementacije; Razrada i implementacija različitih obuka za nastavnike, obuka za studente volontere i zajednički seminari sa nastavnicima, studentima volonterima, asistentima u nastavi, ne-nastavnog osoblja i predstavnicima Ministarstva prosvjete, i slične aktivnosti.

U procesu sagledavanja ukupnog društvanog položaja RAE populacije ne smijemo zanemariti tri bitna momenta: Prvo, država Crna Gora ima Strategiju za poboljšanje položaja RAE populacije u Crnoj Gori kao veoma značajan dokument i to ne samo u odnosu na RAE populaciju, već i na Crnu Goru u cjelini. Zbog toga se implementaciji ciljeva ove strategije u živo tkivo crnogorskog društva mora prići analitički uz puno poštovanje principa multidimenzionalnosti, jer na nepovoljan položaj RAE populacije utiču i ekonomski, socio-antropološki, istorijski momenti i njihova međusobna povezanost u uslovljenost. Drugo, značajni momenti povezivanja strukture društvenih promjena koje kao društvo moramo iznijeti i ukazuje na neophodnost markiranja aktera, odnosno nosilaca realizacije ovog procesa. Zato je naučni pristup po pitanju društvenih aktera koji treba da realizuju ciljeve strategije od izuzetne važnosti:

- Kolika je spremnost aktera društvenih promjena da realizuju ciljeve pomenute u strategiji;
- Sve što je nauka rekla o datom problemu i sve što je napisano u dokumentu Strategije se ne bi moglo realizovati ako se ne bi zapitali: Kakav je odnos samih Roma prema ovoj priči, da li sve ono što smo u Strategiji i u teorijsko-metodološkom planu za naučno istraživanje definisali kao značajno, zaista odgovara njihovim stvarnim interesima, željama i ciljevima.

U razmatranju problema sociokulturnog položaja i adaptacije RAE populacije u Crnoj Gori, govori nam da i pored napora da se popravi njihov položaj sama populacija ne želi da „sarađuje“, navike i običaje ne žele da promjene-unaprijede. I pored uloženog napora da im se unaprijedi situacija ne mogu se postići rezultati dokle god RAE populacija ne odluči da sarađuje u procesu sopstvene socijalizacije. Drugim riječima, razriješene nepovoljnog sociokulturnog položaja RAE populacije u Crnoj Gori koje će donijeti dobro i

Romima i većinskoj populaciji ne smijemo ni od koga prepisati. Do rješenja moramo doći uvažavajući sve specifičnosti društva u kojima živimo, ali i specifičnosti RAE populacije sa kojom živimo.

9. Rodna ravnopravnost kod RAE populacije

Na značaj sociološkog sagledavanja pitanja roda i rodnih odnosa unutar RAE populacije, sociološko sagledavanje položaja romske žene pokazuje da je romska žena dvostruko marginalizovana, samom činjenicom što je žena i to unutar etničke zajednice koja je zbog specifičnosti društveno-istorijskih okolnosti zatvorena, patrijahalno ustrojena, a koja je kao etnički entitet i sama marginalizovana u odnosu na širu društvenu zajednicu u okviru koje egzistira.

Nasilje u porodici i ugovoreni brakovi su najčešća pojava kod žena romskog porijekla, aktivnost za sprečavanje nasilja kod roma se realizuje u okviru Strategije za unaprijeđenje položaja RAE populacije u Crnoj Gori, u dijelu koji se odnosi na suzbijanje nasilja nad ženama i nasilja u porodici. U crnogorskom zakonodavstvu je ovo pitanje prepoznato kao krivično djelo i treba uložiti dodatne napore kako bi se oštrije sankcionisao ovaj vid nasilja koji se dešava u romskoj porodici i promjenila praksa i običaj među romskom populacijom u odnosu na rane i prisilne brakove.

Prisilan brak, rana udaja, kupovina i prodaja mlade se kod nas uglavnom smatraju pojavom koja se dešava negdje daleko, međutim, ispovjesti djevojčica i žena romske populacije, ukazuje da je široko rasprostranjena praksa kod romske nacionalne manjine u Crnoj Gori.

RAE roditelji su često zbog pritiska visoko patrijahalne sredine u kojoj žive uvjereni da je bolje da djevojčica uđu u prerano sklopljen tradicionalni brak, nego da rizikuju da joj djevočanstvo oduzme neko ko joj nije muž i time „cijeloj porodici nanese trajnu slobodu“. Da li je to zaista vrijedno bola, patnje i zlostavljana koje preživi djevojčica koja je prisilno udata/prodata?

Navedeni argumenti ne stoje jer ne postoji tradicija koja može i smije biti jača od ljudskih prava, demokratije, prava djevojčica i žena na izbor i na normalan život.

Mijenjane tradicije jeste jedan od najdugotrajnijih procesa, ali je moguć skoncentrisanim naporom društva i podizanjem nivoa svijesti RAE zajednice u kojoj je ova pojava uobičajena. Jedna od mjera koje su neophodne jeste oštrija kaznena politika prema roditeljima koji istrajavaju na ovoj štetnoj tradiciji. Nevažno je da li se radi o dogovorenoj udaji ili dogovorenoj prodaji RAE dje-

vojčica ili žena, država koja garantuje zaštitu ljudskih prava svim pojedinka-ma/cima mora ih zaštititi i osigurati da same biraju da li će, kada i sa kom stupiti u bračnu zajednicu.

10. Zaključak

Nakon više od deset godina otkad je zabilježen prvi slučaj raseljeniš-tva na prostoru Crne Gore, Crna Gora je usvojila Nacionalnu strategiju za traj-no rješenje pitanja izbjeglica i interno raseljenih osoba u Crnoj Gori. Kvalitati-vna istraživanja svih *stakeholdera* (izbjeglica i interno raseljenih osoba, lokalne zajednice i lokalne samouprave) pokazuju da domicilno stanovništvo i lokalna vlast razumiju probleme s kojima se suočavaju raseljeni u Crnoj Gori. S druge strane, raseljene osobe koje trenutačno borave u Crnoj Gori potvrđuju da dije-le probleme lokalnog stanovništva, te da diskriminacija postoji, ali u relativno malom postotku: prije svega prilikom zapošljavanja, a manje u zdravstvu i obrazovanju. I pored najoskudnijih sredstava i činjenice da na njezinu relativ-no malom teritoriju živi velik broj različitih etničkih skupina i vjeroispovijedi, Crna Gora uspjela je potvrditi da multietničnost ne mora voditi u sukob, te da se upravo iz različitosti crpe ideje i snaga za razvoj.

U narednim danima koliko je predviđeno za realizaciju usvojene Stra-tegije, nesumnjivo se mora imati na umu da je izbjeglištvo problem od opće-državne, društvene i međunarodne važnosti, za čije je rješavanje potreban konsenzus i politička volja.

Ozbiljnost tog problema i njegova kompleksnost prevazilaze realne mogućnosti pojedinačnih institucija u Crnoj Gori. Za njegovo uspješno rješa-vanje potreban je programski angažman crnogorskih državnih institucija, međunarodne zajednice, međunarodnih organizacija, država u regiji, nevladni-h organizacija, izbjegličkih udruga, interno raseljenih osoba i drugih rele-vantnih institucija.

Literatura

Delić, V. (2008), *Otvorena vrata*, Podgorica: *Strategija za trajno rješavanje pitanja raseljenih i interno raseljenih lica u Crnoj Gori sa posebnim osvrtom na obladt Konik* (2011), Podgorica: Ministarstvo rada i socijalnog staranja.

Studije o održivom razvoju stanovnika Konik (2011), Podgorica: UN u Crnoj Gori - Ipsos.

Ugovoreni brak (2012), Podgorica: Ministarstvo za ljudska i manjinska prava.

UDK: 316.774:654.1(=214.58)(497.16)

UTICAJ MASOVNIH MEDIJA NA PRIMENU SOCIJALNE INKLUZIJE I
POLOŽAJ ROMSKE POPULACIJE U CRNOJ GORI

INFLUENCE OF MASS MEDIA IN IMPLEMENTING SOCIAL INCLUSION
AND POSITION OF THE ROMA POPULATION IN MONTENEGRO

MIRKO JAKOVLJEVIĆ,
magistrant na FPN Beograd

Apstrakt: *Masovni mediji u velikoj meri utiču na formiranje svesti o položaju i socijalnoj inkluziji pripadnika romske populacije u Crnoj Gori. Pojam socijalna inkluzija izuzetno je višeslojan i mora se posmatrati i sagledavati iz više aspekata. Ako pod masovnim medijima podrazumevamo pre svega televiziju, štampu i internet, socijalnu inkluziju možemo definisati kao proces koji omogućava onima koji su u riziku od siromaštva i društvene isključenosti spremni da se priključe načinu života koji podrazumeva dostignuti nivo prihvatljivosti ekonomskog, društvenog i kulturnog života. Period od 2005 do 2015 je period Dekade za inkluziju Roma. Crna Gora u 2013.god. i 2014. god. predsedava Dekadom. Zato smo smatrali preko potrebnim da se uradi istraživanje koje će dati odgovore na pitanja koja mogu da utiču na poboljšanje položaja romske populacije kada je u pitanju siromaštvo i diskriminacija.*

Ključne reči: *Masovni mediji, socijalna inkluzija, istraživanje, Dekada Roma. položaj*

Abstract: *Mass media has the great influence on the awareness of the status and social inclusion of the Roma population in Montenegro . The concept of social inclusion is extremely multifaceted and must be seen and viewed from several aspects . If we under the mass media primarily understand the television , print and the Internet , social inclusion can be defined as a process that allows to those who are at risk of poverty and social exclusion to join at a mode of life that*

involves achieved level of acceptability of the economic , social and cultural life . From 2005 to 2015, represent the period of the Decade of Roma Inclusion . Montenegro in of 2013 . and in 2014. year . presides over the decade. That's why we felt it necessary to over do the research that will provide answers on the questions that may have affect in the improvement of the status of the Roma population having in mind their poverty and discrimination.

Key words: *Mass Media , Social Inclusion , Research, Decade of Roma, Position*

Svakome pripadaju sva prava i slobode bez ikakvih razlika u pogledu rase, boje, pola, jezika, veroispovesti, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili društvenog porekla, imovine, rođenja ili drugog okolnosti... Svako ima pravo na život, slobodu i bezbednost ličnosti...

- Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima -

1. Uvod

Romi su manjina koja verovatno najviše trpi diskriminaciju. Samim tim imaju i najnezahvalniji položaj kada su u pitanju manjine u Evropi pa i u svestu. Danas na prostorima koji pripada Evropi iako nema pouzdanih podataka, živi oko deset miliona ljudi romske populacije. U Crnoj Gori, ne postoje pisani dokumenti a ni arhivska građa o dolasku Roma, ali obavljena istraživanja ipak ukazuju da su se Romi pre pet vekova nastanili na primorju. Procenjuje se da na prostorima Crne Gore živi oko 20 hiljada Roma među kojima je i oko 5000 izbeglih Roma sa Kosova. Problemi sa kojima se suočava romska populacija predmet su i značajnije pažnje međunarodne zajednice. (1) Naime, još 2003. god. u Bugarskoj doneta je Deklaracija Dekade Roma 2005-2015. U Deklaraciji stoji: „Gradeći na temeljima konferencije „Romi u Evropi koja se širi: Izazov za budućnost“, održane 2003. god. obavezujemo se da će naše vlade raditi na uklanjanju diskriminacije i prevazilaženju neprihvatljivih razlika između Roma i ostataka društva, a kako je utvrđeno u našim akcionim planovima delovanja Dekade. Progllašavamo period od 2005. do 2015.

Dekadom socijalnog uključenja Roma i obavezujemo se da ćemo osigurati puno učešće i uključivanje nacionalnih romskih zajednica u dostizanju ciljeva Dekade.

Obavezujemo se da ćemo učestvovati u ostvarenju ciljeva i na potvrđivanju ostvarenog napretka mjerenjem postignuća i razmatranjem iskustva u sprovođenju plana delovanja Dekade. Pozivamo i druge države da se pridruže našim naporima. (Sofija, Bugarska, 2. februara 2005. god. (2))

U Dekadu Roma uključene su Bugarska, Mađarska, Makedonija, Rumunija, Slovačka, Srbija, Hrvatska, Češka i Crna Gora. U tim zemljama žive romske zajednice, u lošim ekonomskim i socijalnim uslovima. Dekada Roma ima podršku relevantnih međunarodnih organizacija koje daju materijalnu i stručnu podršku za projekte regionalne saradnje, kao i za implementaciju Nacionalnih planova akcije.

Iz Deklaracije proističu konkretni zadaci a to je da se ubrza proces unapređenja položaja Roma, kao i transparentno i merljivo izveštava o postignutom napretku. Prioritetne oblasti su: obrazovanje, zapošljavanje, zdravlje i stanovanje i Vlade uključenih zemalja imaju obavezu da se unapređenjem položaja Roma bave uzimajući u obzir i ključne aspekte - siromaštvo, diskriminaciju i rodnu ravnopravnost. Imajući u vidu da je projekat Dekada Roma gotovo pri kraju smatrali smo da je neophodno uraditi istraživanje koje će dati neke odgovore o uticaju masovnih medija na primenu socijalne inkluzije i položaj romske populacije u crnogorskom društvu, ali iz ugla samih građana Crne Gore.

2. Neophodnost permanentnog izveštavanja o problemima romske populacije

U Crnoj Gori gotovo svi mediji problemu socijalne inkluzije romske populacije pridaju dužnu pažnju. To se pre svega odnosi na elektronske i štampane medije sa nacionalnom pokrivenošću. Lokalni mediji, uključujući i štampane periodično izveštavaju o ovim problemima iz razloga što lokalna štampa periodično izlazi. Tromesečno ili četvromesečno na godišnjem nivou. Generalno, „socijalna integracija Roma u Crnoj Gori“ zanimljiva je i urednicima i novinarima elektronskih i štampanih medija. Takođe, veliko interesovanje za poboljšanje uslova života ljudi romske populacije u žiži je interesovanja Vlade Crne Gore i nadležnih Ministarstava, nevladinog i civilnog sektora. Vredno je pomenuti da Ministarstvo kulture Crne Gore svake godine raspisuje konkurs za najbolji prilog ili objavljen tekst o socijalnoj integraciji Roma. Osim javnog servisa i privatni komercijalni emiteri prilaze problemima socijalne inkluzije romske populacije u crnogorskom društvu veoma ozbiljno. Primer Televizije PinkM očito pokazuje relevantno činjenično stanje. Naime, od juna

do decembra 2013. god. televizija PinkM emitovala je serijal priloga reportera Mirka Jakovljevića na tu temu u informativnoj emisiji Infomonte. TV PinkM je emiter sa nacionalnom pokrivenošću u Crnoj Gori tako da se prati na celoj teritoriji zemlje, kako kablovskim putem tako i preko tzv. zemaljskog signala a od uvođenja PINK paketa, prilozi se emituju i u programu informativne emisije INFOMONTE na TVPINK 3 kablovskom programu koji se emituje u čitavom regionu.

3. Serijal priloga o integraciji Roma na TV PinkM

Povod za serijal priloga o romskoj populaciji je aktuelno predsedavanje Crne Gore Dekadom Roma i proces socijalne inkluzije lica romske populacije u crnogorsko društvo. Simboločan povod za serijal priloga je priča o romskoj mahali sa leve i desne strane reke Ribnice u Podgorici, naselju ispod Tabačkog mosta koje se zvalo „Tabahana“. To naselje je sredinom šezdesetih godina prošlog veka u tišini nestalo. Prilozi i teme o Romima koji su bili predmet interesovanja autora Mirka Jakovljevića nastali su iz želje autora da ta populacija nastavi integraciju u crnogorsko društvo, a ne da poput onih koji su živeli u „Tabahani“, grubo je reći, ali istinito- budu raseljeni. Serijal priloga o Integraciji Roma, i dalje je nastavljen jer je autor aktivno promovisao akciju pomoći raseljenim licima, a najviše je lica romske populacije, oko dobijanja dokumenata i rešavanja njihovog statusa da budu stranci sa stalnim boravkom u Crnoj Gori i da mogu da ostvaruju zakonom određena prava a time i da im kvalitet života bude znatno bolji.

Kako je program televizije PinkM odnosno centralna informativna emisija INFOMONTE izuzetno gledana, serijal emisija je umnogome uticao da pre svega zainteresovana javnost bude informisana o problemima sa kojima se susreću raseljena lica i Romi kada je u pitanju njihova integracija u crnogorsko društvo, a naročito da je uticala da se ova populacija pokrene i da se i sama aktivno uključi u rešavanje pitanja svog statusa. Emitovanje priloga u kontinuitetu je po povratnim informacijama sa terena i opravdalo očekivanja autora, koji je u izveštajima sa terena dao i svoj autorski pečat u ovom važnom državnom projektu.

Takođe, u prilozima su sagovornici govorili i o ostalim problemima, pre svega stanovanju, školovanju, obrazovanju i vaspitanju ovih lica kao i o pomoći koju im upućuju nadležne institucije sistema, ali i ambasade njihovih država, ovde ambasada BiH, kao i organizacije UNHCR-a u Podgorici.

Naziv priloga	Dužina trajanja
Tabahana–u tišini nestala romska mahala	3,47
Okrugli sto - Medijska slika Roma	1,08
Romi i Egipćani	2,07
Briga o pravima Roma	1,49
Romski savjet	4,14
Romi	1,56
Fond za otvoreno društvo- Romi	3,25
OEBS-Obrazovanje Roma u Beranama	2,08
Pomoć UNHCR Romima u Beranama	2,15
Raseljenalica-problemi-obrazovanje dokumenta	2,47
	UKUPNO: 25,06

3. Istraživanje o uticaju masovnih medija na socijalnu inkluziju i poboljšanje života romske populacije u Crnoj Gori

Radi utvrđivanja uticaja masovnih medija na svest o položaju stanovnika romske populacije u Crnoj Gori, urađeno je istraživanje i utvrđeni su rezultati, koji ukazuju na interakcije između medija i primaoca informacija. Na vrednosne stavove koji se formiraju pod uticajem poruka primljenih posredstvom masovnih medija, kao i vrednosnih stavova građana o položaju Roma. Uz to, istraživanjem je meren i vrednosni odnos prema priložima sa sadržajima o problematici romske populacije koji masovni mediji emituju. Istraživanjem je ustanovljen i stepen poverenja u medije, vrednosni stav o tome da li mediji mogu da utiču na centre koji donose političke odluke a tiču se položaja romske populacije.

Istraživanje je rađeno putem telefonske ankete, metodom slučajnog uzorka, na uzorku od 300 ispitanika, po 30 iz 10 gradova Crne Gore. Anketa je urađena tokom decembra 2013. godine, a ispitanici su odgovarali na 10 pitanja iznoseći jedan od ponuđenih odgovora, ili dajući ocene od 1 do 5.

Polna struktura ispitanika je sledeća: 54,2 % muškarci, 45,8 % žene.

Ispitanici žive u sledećim gradovima: Podgorica, Kolašin, Mojkovac, Bijelo Polje, Berane, Cetinje, Bar, Budva, Herceg Novi, Kotor.

Ispitanicima su postavljana sledeća pitanja:

1. Kako ocenjujete položaj romske populacije u vašoj sredini? Ponuđeni odgovori su bili: (1) izuzetno loše, (2) loše, (3) zadovoljavajuće, (4) dobro, (5) izuzetno dobro.

2. Uz pomoć kojih medija se najviše informišete o položaju Roma u svojoj sredini, zemlji i svetu? Ponuđeni odgovori su bili: (1) TV, (2) Internet, (3) Novine, (4) Radio, (5) u školi.
3. Vaša ocena medijskih priloga o stanju i problemima romske populacije? Ponuđeni odgovori su bili: 1 (nezadovoljavajuće), 2 (zadovoljavajuće), 3 (dobro), 4 (vrlo dobro) i 5 (odlično).
4. Koliko vam mediji pomažu u saznavanju o problemima romske populacije? Ponuđeni odgovori su bili: 1 (nezadovoljavajuće), 2 (zadovoljavajuće), 3 (dobro), 4 (vrlo dobro) i 5 (odlično).
5. Koja vas oblast problematike romske populacije najviše interesuje? Ponuđeni odgovori su se protezali od obezbeđivanja smeštaja, hrane, odeće do drugih oblasti.
6. Koliko su problemi romske populacije iz vaše neposredne okoline zastupljeni u lokalnim medijima? Ponuđeni odgovori su bili: 1 (nezadovoljavajuće), 2 (zadovoljavajuće), 3 (dobro), 4 (vrlo dobro) i 5 (odlično).
7. Koliko su problemi romske populacije iz vašeg okruženja zastupljeni u prestoničkim listovima i radio i TV stanicama sa nacionalnom frekvencijom? Ponuđeni odgovori su bili: 1 (nezadovoljavajuće), 2 (zadovoljavajuće), 3 (dobro), 4 (vrlo dobro) i 5 (odlično).
8. Kojim pitanjima bi mediji u vašoj sredini trebalo da posvete više pažnje? Ponuđeni odgovori ticali su se smeštaja za romsku populaciju, obezbeđivanju hrane, odeće, posla.
9. Ocenite koliko mediji imaju uticaj na formiranje mišljenja građana o problemima romske populacije u svojoj i široj okolini? Ponuđeni odgovori su bili ocene od 1, kao nezadovoljavajuće, do 5, kao odlične.
10. Ocenite koliko mediji mogu da utiču na Vladu, nadležna ministarstva, agencije, i druge državne organe, kako bi obezbedili bolje uslove za život romske populacije?
11. Ponuđeni odgovori su bili u obliku ocenjivanja od 1 (nezadovoljavajuće) do 5 (odlično).

4. Analiza rezultata: Kako građani Crne Gore vide probleme života romske populacije kroz medijsku prizmu

Tabela 1: Kako ocenjujete probleme romske populacije u vašoj sredini?

Odgovor	Broj ispitanika	Procenat
Izuzetno loše	43	14,33
Loše	98	32,66
Zadovoljavajuće	125	41,66
Dobro	22	7,33
Izuzetno dobro	12	4,00
UKUPNO	300	100

Istraživanje koje smo sprovedi putem telefonske ankete, tokom decembra 2013. godine, obuhvatilo je skoro čitavu Crnu Goru.

Tokom istraživanja stekao se utisak da je aktuelni položaj romske populacije značajno bolji nego što se očekivalo.

Kao što pokazuju rezultati navedeni u Tabeli 1, građani Crne Gore imaju visok stepen kritičnosti prema stanju u kojoj se nalazi romska populacija u mestima u kojima žive. Čak 46,99 % ispitanika ocenilo je položaj romske populacije u njihovim sredinama kao loše i izuzetno loše. Samo njih 11,33 % smatraju da je stanje dobro i izuzetno dobro.

Tabela 2: Uz pomoć kojih medija se najviše informišete o položaju i problemima romske populacije u svojoj sredini, zemlji i svetu?

Odgovor	Broj ispitanika	Procenat
TV	120	40.00
Novine	87	29.00
Radio	11	3,66
Internet	77	25,66
Škola	5	1,66
UKUPNO	300	100

Televizija u Crnoj Gori i dalje drži primat (Tabela 2). Očekivanja da će Internet biti značajno sredstvo putem koga se stanovnici informišu o pitanjima romske populacije, nisu se obistinila. Jer, 25,66 % ispitanika se izjašnjava da se putem Interneta najviše informiše o stanju romske populacije u svojoj sredini, zemlji i svetu. Tabela 2 pokazuje i drastičan pad škole kao izvora informacija o problemima romske populacije, što ukazuje da nastava ne prati savremena zbivanja. Radio kao medij je izgubio značaj, jer je samo 3,66 % ispitanika naveo taj medij kao izvor informisanja o tom problemu. Ovako nizak stepen poverenja u radio, pokazuje ne samo sve lošiju čujnost centralnih radio stanica u manjim sredinama van Podgorice, već i slabu slušanost lokalnih radio stanica.

Takođe, pad poverenja u novine, bolje reći pad čitanosti, pokazuje i podatak da je broj građana koji poverenje poklanja novinama 29 %.

Tabela 3: Vaša ocena medijskih priloga o stanju i problemima romske populacije?

Odgovor	Broj ispitanika	Procenat
nezadovoljavajuće	32	10,66
zadovoljavajuće	98	32,66
dobro	77	25,66
vrlo dobro	54	18,00
odlično	39	13,00
UKUPNO	300	100

Podaci iz Tabele 3 govore i o kritičnosti građana prema masovnim medijima, gde njih 10,66 % nezadovoljavajuće ocenjuje medijske priloge o stanju i problemima romske populacije.

Zadovoljavajućom ocenom medijske priloge ocenjuje 32,66 procenata, dobrom 25,66 %, a vrlo dobrom i odličnom ukupno njih 31,00 %. Mediji bi trebalo da preduzimaju akcije na veb sajtovima, putem anketa, gde bi građani predlagali teme za izradu medijskih priloga, iz svoje sredine o problemima romske populacije, i da iniciraju javne debate.

Tabela 4: Koliko vam mediji pomažu u saznavanju o problemima romske populacije?

Odgovor	Broj ispitanika	Procenat
nezadovoljavajuće	40	13,33
zadovoljavajuće	93	31,00
dobro	74	24,66
vrlo dobro	50	16,66
odlično	43	14,33
UKUPNO	300	100

Tabela 4 pokazuje da njih 13,33 % najnižom ocenom ocenjuje koliko im mediji pomažu u saznavanju o problemima romske populacije. Sa skromnim procentom, korenspondira i broj onih koji su medije ocenili odličnom ocenom 14,33 % dok je većina dala zadovoljavajuću i dobru ocenu, ukupno 55,66%.

Rezultati pokazuju ulogu medija u edukaciji građana, pošto su mediji, i dalje okarakterisani da u najvećoj meri pomažu da građani budu informisani o problemima romske populacije.

Tabela 5: Koje vas oblasti položaja romske populacije najviše interesuju?

Odgovor	Broj ispitanika	Procenat
Adekvatan smeštaj	95	31,66
Dovoljna količina hrane	45	15,00
Snabdevenost odećom i obućom	102	34,00
neka druga pomoć	58	19,33
UKUPNO	300	100

Stanovnike 10 gradova najviše brine snabdevenost romske populacije odećom i obućom 34 %, a potom adekvatnim smeštajem 31,66 % pokazuje Tabela 5.

Analizom medijskih sadržaja koje emituju masovni mediji, uočava se da se i najveći broj objavljenih i emitovanih priloga odnosi baš na problematiku iz te tri oblasti.

Tabela 6: Koliko su problemi romske populacije iz vašeg neposrednog okruženja zastupljeni u lokalnim medijima?

Odgovor	Broj ispitanika	Procenat
nezadovoljavajuće	106	35,33
zadovoljavajuće	87	29,00
dobro	58	19,33
vrlo dobro	35	11,66
odlično	14	4,66
UKUPNO	300	100

Stanje u kojima se nalazi većina lokalnih medija ogleda se u rezultatima u Tabeli 6, gde je 35,33 % ispitanika ocenilo najnižom ocenom zastupljenost problema romske populacije u lokalnim medijima. Upravo oblasti čijom medijskom obradom svaki lokalni medij može za kratko vreme da izgradi poverenje kod primaoca poruka su problemi poštovanja ljudskih prava. Problemi lokalnih medija, kada su teme o položaju romske populacije u pitanju su i zbog malog broja novinara specijalista koji bi takve sadržaje obrađivali sa potrebnim nivoom profesionalnosti.

Tabela 7: Koliko su problemi romske populacije iz vašeg okruženja zastupljeni u prestoničkim listovima i radio i TV stanicama sa nacionalnom frekvencijom?

Odgovor	Broj ispitanika	Procenat
nezadovoljavajuće	121	40,33
zadovoljavajuće	58	19,33
dobro	48	16,00
vrlo dobro	34	11,33
odlično	39	13,00
UKUPNO	300	100

Građani su u oceni zastupljenosti problema romske populacije u republičkim listovima i radio i TV stanicama sa nacionalnom frekvencijom, pokazali veliko nezadovoljstvo (Tabela 7).

Mediji sa nedovoljnom pažnjom informišu o brojnim oblastima, pa i o pitanjima romske populacije. Zato je 40,33% građana ocenilo najnižom oce-

nom (ne)zastupljenost problema romske populacije iz njihove sredine u republičkim medijima.

Tabela 8: Kojim pitanjima položaja romske populacije bi mediji u vašoj sredini trebalo da posvete više pažnje?

Odgovor	Broj ispitanika	Procenat
Dovoljno vode za piće	108	36,00
Dovoljno hrane	90	30,00
Adekvatan smeštaj	87	29,00
drugo	15	5,00
UKUPNO	300	100

Istraživanje koje smo obavili za potrebe izrade ovog rada imalo je za cilj i da utvrdi koji su to problemi na koje bi se ukazalo u crnogorskim medijima (Tabela 8).

Na prvom mestu je obezbeđivanje dovoljno vode za piće (36,00 %).

Sledi snabdevenost hranom (30,00%), a njih 29,00 %) smatra da bi mediji tim građanima trebalo da pomognu oko adekvatnog smeštaja. Samo 5,00 % ispitanika smatra da bi nešto drugo trebalo da poboljša položaj lica romske populacije..

Tabela 9: Ocenite koliko mediji imaju uticaj na formiranje mišljenja građana o problemima romske populacije u svojoj i široj okolini?

Odgovor	Broj ispitanika	Procenat
uopšte ne utiču	43	14,33
nedovoljno utiču	42	14,00
utiču	57	19,00
veoma utiču	68	22,66
utiču u najvišem stepenu	90	30,00
UKUPNO	300	100

Izveštavanjem medija o problemima romske populacije, građani nisu zadovoljni ali dosta očekuju od medija, kada je u pitanju uticaj na formiranje mišljenja građana o problemima romske populacije (Tabela 9).

Njih 14,33 % smatra da mediji ne utiču na građane, njih 14,00 % smatra da nedovoljno utiču, dok 22,66 % ispitanika smatra da veoma utiču, a 30,00 % smatra da utiču u najvišem stepenu.

Tabela 10: Ocenite koliko mediji mogu da utiču na Vladu, nadležna ministarstva, agencije, i druge državne organe, kako bi položaj romske populacije bio bolji?

Odgovor	Broj ispitanika	Procenat
uopšte ne utiču	87	29,00
nedovoljno utiču	31	10,33
utiču	111	37,00
veoma utiču	34	11,33
utiču u najvišem stepenu	37	12,33
UKUPNO	300	100

Građani očekuju da se mediji pozabave problemima romske populacije, smatraju da mediji mogu da utiču na Vladu, ministarstva, agencije, i druge državne organe, kako bi romskoj populaciji omogućili bolje uslove života (Tabela 10).

Crnogorsko društvo smatra da utiču, veoma utiču i utiču u najvišem procentu sa 60,66%. Njih 29,00 % misli da uopšte ne utiču, a 10,33 procenata izjavljuje da mediji nedovoljno utiču na Vladu i ministarstva.

Tabela, dakle, pokazuje da uprkos visokom procentu onih koji su izgubili poverenje u moć medija kada je u pitanju uticaj na Vladu i njena ministarstva, više od polovine ispitanika (60,66%) smatra da mediji mogu da utiču, veoma utiču i utiču u najvišem stepenu na Vladu i ministarstva, i druge državne organe, da se angažuju oko pitanja i problema romske populacije.

5. Zaključak

Dobijeni podaci iz obavljenog istraživanja nedvosmisleno pokazuju da se problemima u socijalnoj inkluziji Roma i poboljšanju njihovog života u crnogorskom društvu pridaje dužna pažnja. Građani veruju da masovni medi-

ji mogu da utiču kada su problemi tih lica u pitanju na Vladu, ministarstva i ostale subjekte u procesu socijalne inkluzije da donose adekvatne mere u cilju rešavanja problema romske populacije. Na vlasnicima medija, urednicima i novinarima, ali i svim građanima je da učine sve što je u njihovoj profesionalnoj, ali i sferi svakodnevnog interesovanja za bolji život svih da se romskoj populaciji pomogne. Ovo i zbog toga što građani očekuju od medija veću angažovanost i daleko sveobuhvatniji i "dublji" prilaz u sagledavanju problema tih lica. Bez obzira na dobijene podatke, pitanja adekvatnog smeštaja, ishrane i obezbeđivanje posla tim licima treba da bude svakodnevno u centru pažnje nadležnih institucija.

Literatura

Beganaj, V. (2008), *Medijska politika*, str. 6-8 NVO Nikšić: Civilni Forum.

Deklaracija Dekade Roma, *Medijska politika*, str. 5, NVO "Civilni Forum"-Nikšić, 2008.

Nacionalni plan za Dekadu uključenja Roma 2005-2015. u Crnoj Gori, Vlada Crne Gore.

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, Generalna skupština Ujedinjenih nacija, 10. decembar 1948.

UDK: 316.774:323.15(=214.58)(497.16)

**NORMATIVNE GARANCIJE INFORMISANJA NA
MANJINSKIM JEZICIMA U CRNOJ GORI**

**NORMATIVE WARRANTY INFORMATION ON
MINORITY LANGUAGES IN MONTENEGRO**

MARIJA MRVALJEVIĆ,

Ministarstvo kulture, Direktorat za medije

***Apstrakt:** Poštovanje demokratije, ljudskih prava i sloboda podrazu-
mijeva pravo svih ljudi na pristup potpunim, pouzdanim, objektivnim
i razumljivim informacijama o svim pitanjima i potrebama koje su za
njih značajne. Informisanost se ogleda u jasnoći, tačnosti, relevantno-
sti i prilagođenosti ciljnoj grupi, kako bi se postigao željeni cilj -
razumijevanje svih prezentovanih sadržaja od strane gledalaca, sluša-
laca i čitalaca. Proces informisanja se odvija putem medija, kako tradi-
cionalnih, tako i novih medija čija informativna uloga utiče na demo-
kratski ambijent i transparentnost društvenih procesa.*

*Pravo informisanja na maternjem jeziku, pored prava na obrazova-
nje, očuvanje i razvoj kulture i pravo na službenu upotrebu jezika i
pisma jedno je od osnovnih manjinskih prava koja su u Crnoj Gori
garantovana Ustavom.*

***Ključne riječi:** Mediji, manjine, informisanje, Crna Gora*

***Abstract:** Respect of democracy, human rights and freedom includes
the right of all people to have access to complete, reliable, objective and
practical information on all issues and needs that are important for
them. Awareness is reflected in the clarity, accuracy, relevance and
adjustment to target group in order to achieve the desired goal-
understanding of the content presented by the viewers, listeners and
readers. Information process is carried out through the media, both
traditional and new media whose information mission affects the
democratic environment and transparency of social processes. The*

right to be informed in their native language, in addition to the right to education, preservation and development of culture and the right to official use of language is one of the basic minority rights that are guaranteed by the Constitution of Montenegro.

Keywords: *Media, Minorities, Information, Montenegro*

1. Uvod

U dokumentu Fonda za otvoreno društvo „Informisanje na jezicima nacionalnih manjina“ ovo pravo je značajno barem iz tri razloga:

1. Pravo na informisanje na maternjem jeziku važan je *identitetski resurs*. Manjinama će biti lakše da očuvaju svoj identitet ako mogu da se informišu na maternjem jeziku, nego ako to nije slučaj. U tom kontekstu mora se naglasiti da je informisanje na maternjem jeziku sa pravom na obrazovanje na maternjem jeziku, ključni uslov i instrument za očuvanje jezika i pisma manjine.

2. Postojanje manjinskih medija važno je iz ugla *građanske kompetencije*. Što je veća informativna ponuda i razuđeniji izvori informisanja to je vjerovatnije da će korisnici informacija dobiti objektivnije informacije i vršiti racionalnije izbore.

3. Manjinski jezici su važni i u pogledu *integracije manjina*. Manjine će se lakše integrisati u društvo ako su u prilici da jedan dio svojih potreba, u ovom slučaju informativne potrebe zadovoljavaju na svom maternjem jeziku. (Fond za otvoreno društvo „Informisanje na jezicima nacionalnih manjina“ Beograd 2007. str.9)

Pravo na informisanje na maternjem jeziku se u jednom društvu, odnosno državi ostvaruje kada je ispunjeno pet osnovnih uslova: kada je ono garantovano kao osnovno pravo svim pripadnicima manjinske nacionalne zajednice, kada postoje mediji ili medijski proizvodi na manjinskim jezicima, kada su ti mediji autonomni u odnosu na političke i ekonomske centre moći, kada obavljaju svoju delatnost po profesionalnim i etičkim standardima i kada vode informativnu uređivačku politiku koja je nezavisna od poslovnih ili drugih interesa vlasnika.

2. Normativni okvir zaštite prava nacionalnih manjina u oblasti informisanja

Za ostvarivanje ljudskih prava, znači i prava nacionalnih manjina u oblasti informisanja međunarodne institucije su razvile čitav niz normativnih dokumenata koje države mogu, ali ne moraju ratifikovati i implementirati u nacionalno pravo. Iako nisu pravnoobavezujući, oni ipak imaju moralnu i političku obaveznost, što se u nekim sudskim slučajevima pokazalo efektivnim.

U ključnim međunarodnim pravnim aktima se govori o pravu na informisanje na jezicima nacionalnih manjina, ili konkretnije, da nacionalne manjine mogu da osnivaju medije na maternjem jeziku, odnosno da država treba da podrži takve inicijative.

Dva međunarodna instrumenata koja su u cjelini posvećena zaštiti nacionalnih manjina jesu Deklaracija UN o pravima lica koja pripadaju nacionalnim ili etničkim, vjerskim i jezičkim manjinama i Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina Saveta Evrope.

Osnovni dokumenti organizacije UN su:

-Povelja UN (1945.),

-Unverzalna deklaracija o ljudskim pravima (1948.), (čl. 19 navodi da „svako ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja, što obuhvata pravo da ne bude uznemiravan zbog svog mišljenja, kao i pravo da traži, prima i širi obavještenja i ideje bilo kojim sredstvima i bez obzira na granice“)

-Deklaracija UN o uklanjanju svih oblika rasne diskriminacije (1963.),

-Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966.), gdje je posebno važan čl.27 „U državama gde postoje etničke, vjerske ili jezičke manjine, lica koja pripadaju tim manjinama ne mogu biti lišena prava da imaju, zajedno sa drugim članovima svoje grupe, svoj posebni kulturni život, da ispoljavaju i upražnjavaju svoju sopstvenu vjeru ili da se služe svojim jezikom“.

-Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966.),

-Deklaracija o uklanjanju svih oblika netolerancije i diskriminacije zasnovanih na religiji i uvjerenju (1981.),

-Deklaracija o pravima pripadnika nacionalnih ili etničkih, vjerskih ili jezičkih manjina (1992.),

-Milenijumska deklaracija UN (2000.),

- Deklaracija UNESCO o kulturnom diverzitetu (2001.) Član 4 Deklaracije o kulturnom diverzitetu definiše „ljudska prava kao garanciju kulturne

raznolikosti u kojem se govori da odbrana kulturne različitosti je etički imperativ, neodvojiv od poštovanja ljudskih prava. To podrazumijeva posvećenost ljudskim pravima i osnovnim slobodama, posebno pravima lica koja pripadaju manjinama“.

Pored osnovnih dokumenata, postoji veliki broj Međunarodnih ugovora koji su zaključeni pod okriljem UN.

Najznačajniji dokumenti Savjeta Evrope od značaja za zaštitu manjina su:

-Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (1950.), čl. 10 propisuje: *„Svako ima pravo na slobodu izražavanja. Ovo pravo uključuje slobodu posjedovanja sopstvenog mišljenja, primanja i saopštavanja informacija i ideja bez miješanja javne vlasti i bez obzira na granice...“* Čl. 14 Konvencije koji se odnosi na zabranu diskriminacije: *„Uživanje prava i sloboda predviđenih u ovoj Konvenciji obezbeđuje se bez diskriminacije po bilo kom osnovu, kao što su pol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovjest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, veza s nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje, rođenje ili drugi status“.*

-Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima (1992.), (Povelja je stupila na snagu 1. marta 1998.godine. Do kraja 2012. godine dvadeset i pet država ju je ratifikovalo. Nekoliko važnih faktora inspirisale su države da donesu ovaj dokument, a to su: zaštita istorijskih regionalnih i manjinskih jezika u Evropi čiji se doprinos ogleda u održanju i razvoju kulturnog bogatstva i tradicija Evrope, opasnost od mogućeg nestanka nekih regionalnih i manjinskih jezika u Evropi, neotuđivo ljudsko pravo na upotrebu regionalnih i manjinskih jezika u privatnom i javnom životu... Države se obavezuju da preduzmu mjere radi unapređenja upotrebe regionalnih ili manjinskih jezika u javnom životu. Taj cilj se postiže kroz sledeće oblasti: obrazovanje, sudska ovlašćenja, upravne vlasti i javne službe, kultura, mediji, ekonomski i društveni život. Povelja, predviđa, na primjer, postojanje barem jedne radio stanice ili televizijskog kanala na ovim jezicima i država se obavezuje da omogući i, koliko je moguće materijalno pomognu korišćenje manjinskih i regionalnih jezika u sredstvima javnog informisanja, poštujući princip nezavisnosti medija.- Preambula Evropske povelje o regionalnim i manjinskim jezicima.)

Članom 11 Povelje koji se direktno tiče prava na informisanje pripadnika zajednica regionalnih ili manjinskih prava ističe se da *„države koje su ratifikovale ovaj dokument preuzimaju obavezu da obezbijede, ohrabre ili olakšaju, ili*

omogućće stvaranje medija koji će proizvoditi sadržaje i programe na regionalnim ili manjinskim jezicima“.

-**Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina (1995.)** smatra se prvim konkretnim progresivnim pokušajem zaštite manjina, ali njena najveća mana se ogleda u kombinaciji prilično slabih i neprecizno pisanih odredbi programskog tipa.

Po Tarlachu McGonagle-u, profesoru Pravnog fakulteta Amsterdamskog univerziteta upravo tri dokumenta Saveta Evrope – Evropska konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Evropska povelje o regionalnim i manjinskim jezicima, kao i Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina daju vrijedan doprinos procesu prevođenja opštih principa slobode izražavanja u pravo koje je praktično i efikasno za pripadnike nacionalnih manjina. Ovi dokumenti imaju sledeće primarne ciljeve: zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, zaštitu nacionalnih manjina i zaštitu i unapređenje regionalnih i manjinskih jezika u Evropi, i upravo zbog toga su najznačajniji sa aspekta primenjivanja prava nacionalnih manjina u oblasti informisanja. (McGonagle, T.: Representation of Minorities: Rights of Access. In: *Media and Human Rights* London, Clemens Nathan Research Centre, 2009).

Crna Gora ima razvijen normativni okvir za zaštitu prava manjina, kroz ustavne i zakonske odredbe. Na osnovu Zakona o manjinskim pravima i slobodama („Sl. list RCG“ br. 31/06, „Sl. list CG“ br. 2/2011) kolektivna prava su zaživjela kroz savjete nacionalnih manjina. Ustavom Crne Gore je utvrđeno da su potvrđeni i objavljeni međunarodni ugovori i opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava sastavni dio unutrašnjeg pravnog poretka, imaju primat nad domaćim zakonodavstvom i neposredno se primjenjuju kada odnose uređuju drugačije od unutrašnjeg zakonodavstva. („Službeni list CG“, br. 1/07)

2. Ostvarivanje prava na informisanje na manjinskim jezicima u Crnoj Gori

Mediji odražavaju različitost društva u kojem postoje i kojem se obraćaju i zbog toga je jednako važno informisanje o manjinama, kao i informisanje na jeziku manjine. Programi na jezicima manjine treba da postoje, da budu medijski integrisani i da se proizvode i emituju u skladu sa najvišim standardima i vrijednostima društva, naročito u pogledu kavaliteta i raznovrsnosti sadržaja koji zadovoljavaju obrazovne, kulturne i naučne oblasti. Mediji igraju važnu ulogu u afirmisanju i zaštiti manjina u pluralnim društvima, i na taj način promovišu multikulturalnost, multikonfesionalnost i multietničnost.

Preporuka o medijskom pluralizmu i raznolikosti medijskog sadržaja (2007) odnosi se na doprinos „ostalih“ medija raznolikosti medijske ponude, i time ga možemo smatrati kao pravni akt podrške postojanju medija na jezicima nacionalnih manjina. U njemu se ističe da države članice treba da podstaknu razvoj ostalih medija kao doprinos pluralizmu i raznovrsnosti. Pod ostalim medijima se podrazumevaju mediji u formi zajednice, lokalni, manjinski ili društveni mediji.

Ostvarivanje prava u oblasti informisanja garantovano je Ustavom Crne Gore na način da svako ima pravo na slobodu izražavanja govorom, pisanom riječju, slikom ili na drugi način. Isto tako, da se pravo na slobodu izražavanja može ograničiti samo pravom drugog na dostojanstvo, ugled i čast i ako se ugrožava javni moral i bezbjednost Crne Gore.

Ustavom se, takođe, jamči sloboda štampe i drugih vidova obavještenja, kao i pravo da se, osnivaju novine i druga sredstva javnog informisanja uz upis kod nadležnog organa. Ustavom Crne Gore predviđeno je da pripadnici nacionalnih i etničkih grupa imaju pravo na slobodnu upotrebu svog jezika i pisma, pravo na školovanje i pravo na informisanje na svom jeziku.

3. Mediji i medijsko zakonodavstvo u Crnoj Gori

U medijskim zakonima posebne odredbe se odnose na informisanje pripadnika manjinskih i etničkih grupa na njihovim jezicima.

Zakonom o javnim radio-difuznim servisima Crne Gore („Sl. list RCG“ br 79/08) u čl. 8 se navodi „RTCG može za potrebe pojedinih javnih radio-difuznih servisa osnivati regionalne radio i televizijske studije, s posebnom obavezom proizvodnje i emitovanja regionalnih programa i programa na jezicima pripadnika manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica na tom prostoru.“

Ustanovljava se obaveza da se proizvode i emituju različiti programski sadržaji (informativni, kulturni, umjetnički, obrazovni, naučni, sportski, dječiji i drugi) bez bilo kojeg oblika diskriminacije ili socijalne različitosti kako bi se zadovoljili interesi javnosti na nacionalnom i lokalnom nivou.

Proizvodnja i emitovanje programski sadržaji su „namijenjeni svojim segmentima društva, posebno vodeći računa o djeci i omladini, pripadnicima manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica, licima sa invaliditetom, socijalno ugroženim i drugim specifičnim grupama.“ (Čl. 9 tačka 4 Zakon o javnim radio-difuznim servisima Crne Gore „Sl. list RCG“ br 79/08)

Treba poštovati uređivačku nezavisnost RTCG, koja samostalno odlučuje o sadržaju svojih programa, terminima emitovanja i načinu prenosa, poš-

tujući profesionalne standarde i programska pravila koja usvaja Savjet RTCG, a dužni su da istinito, cjelovito, nepristrasno i blagovremeno informišu javnost o događajima i pojavama u zemlji i inostranstvu koji su od javnog interesa, doprinose poštovanju i promociji osnovnih ljudskih prava i sloboda, demokratskih vrijednosti i institucija, pluralizma ideja, unapređivanju kulture i javnog dijaloga i poštovanje etičkih standarda i privatnosti i dostojanstva građana.

Članom 3 **Zakona o medijima** („Sl. list RCG“ br. 51/02, 62/02) propisano je da država obezbjeđuje dio finansijskih sredstava za ostvarivanje Ustavom i zakonom zajemčenih prava građana na informisanje, bez diskriminacije. Republika usmjerava finansijska sredstva za programske sadržaje na albanskom i jezicima drugih nacionalnih i etičkih grupa kako bi se ostvarila pomenuta prava iz Ustava.

Set medijskih zakona oblast informisanja reguliše u skladu sa Ustavom i na nivou standarda sadržanih u međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima i slobodama (OUN, OEBS, Savjet Evrope, EU).

Pravo pripadnika nacionalnih manjina da se informišu na maternjem jeziku garantovano je Ustavom Crne Gore i **Zakonom o manjinskim pravima i slobodama** („Službeni list RCG“, br. 13/06, 51/05, 38/07 i „Službeni list CG“, br. 2/11 i 8/11). Manjinskim narodima i drugim manjinskim nacionalnim zajednicama i njihovim pripadnicima obezbjeđuje se sloboda informisanja na nivou standarda koji su sadržani u međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima i slobodama. Dalje, u članu 12 se kaže da „Pripadnici manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica imaju pravo na slobodno osnivanje medija i nesmetan rad zasnovan na: slobodi izražavanja mišljenja, istraživanja, prikupljanja, širenja, objavlivanja i primanja informacija, slobodnom pristupu svim izvorima informacija, zaštiti čovjekove ličnosti i dostojanstva i slobodnom protoku informacija“. Takođe „Nadležni upravni i programski organi čiji je osnivač Crna Gora obezbjeđuju odgovarajući broj časova radi emitovanja informativnog, kulturnog, obrazovnog, sportskog i zabavnog programa na jezicima manjinskih naroda i drugih nacionalnih manjinskih zajednica i njihovih pripadnika, kao i programske sadržaje koji se odnose na život, tradiciju i kulturu manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica i obezbjeđuju finansijska sredstva za finansiranje tih programskih sadržaja. Sadržaji koji se odnose na život, kulturu i identitet manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica emituju se najmanje jednom mjesečno, na službenom jeziku, preko javnih servisa“.

Ukoliko postoje materijalne mogućnosti bilo bi poželjno obezbijediti prevođenje (titlovanje) programa sa manjinskih jezika na službeni jezik.

Skupština Crne Gore, osniva Fond, u cilju podrške aktivnostima značajnim za očuvanje i razvoj nacionalnog, kulturnog, jezičkog i vjerskog identiteta. Aktom o osnivanju Fonda utvrđeni su organi, mandat, nadležnosti i način njihovog rada i odlučivanja, sastav i broj članova upravljanja, kao i druga pitanja od značaja za rad Fonda. U organu upravljanja Fonda svaki Savjet manjinskog naroda ili druge manjinske nacionalne zajednice ima svog predstavnika (Čl. 36).

4. Re populacija u Crnoj Gori

Romi predstavljaju specifičnu etničku manjinu, jer nijesu nacionalno-državnompravno konstituisani i nemaju državu maticu. Međunarodnopravni i crnogorski propisi obezbjeđuju zaštitu pripadnicima manjina kako bi se očuvale njihove specifičnosti- identitet, jezik, kultura, vjera, tradicija, način života.

Vlada Crne Gore usvojila je u januaru 2005. godine *Akcioni plan* za implementaciju „*Dekade uključenja Roma 2005-2015*“ koj treba da rezultira poboljšanjem njihovog položaja, većeg stepena integracije i socijalizacije u crnogorsko društvo i savremene društvene tokove. Akcioni plan kao jedan od važnijih dokumenata posvećen Romima u Crnoj Gori, obuhvata, ne samo domicilne Rome, već i Rome koji imaju status interno raseljenih lica.

Tematika „*Dekade Roma 2005-2015*“ medijski se unaprijedila, a mediji postaju aktivno mjesto za razmjenu informacija i sadržaja koji doprinose ostvarivanju ciljeva ovog projekta, koji između ostalog afirmiše multikulturalnost, multijezičnost i medijsku pismenost u cilju očuvanja jezičke posebnosti i identiteta, ostvarivanje prava na informisanje RE populacije.

Pluralističko i demokratsko društvo treba biti posvećeno stvaranju odgovarajućih uslova koji imaju za cilj očuvanje i razvoj kulturnog, jezičkog i vjerskog identiteta svakog pripadnika nacionalne manjine i da im omogući da izraze i razviju svoj identitet kroz dijalog i toleranciju. Kultura je dvostruko pitanje i to, s jedne strane instrument za afirmaciju identiteta romske zajednice, a sa druge strane instrument za unapredjenje i integraciju Roma u društvo. Socijalna integracija Roma u Crnoj Gori afirmiše multikulturalnost, multijezičnost i medijsku pismenost u cilju prezentacije Akcionog plana za implementaciju „*Dekade Roma 2005-2015*“. Ciljevi Dekade su smanjivanje neprihvatljivih razlika između položaja Roma i ostatka zajednice, kao i suzbijanje diskriminacije kroz izradu i sprovođenje Nacionalnih akcionih planova.

U medijima je „*zabranjeno objavljivanje informacija i mišljenja kojima se podstiče diskriminacija, mržnja i nasilje protiv osoba ili grupe osoba zbog njihovog pripadanja ili nepripadanja nekoj rasi, vjeri, naciji, etničkoj grupi, polu ili seksualnoj opredjeljenosti*“ (Čl. 23. Zakona o medijima „Sl.list RCG“ br. 51/02, 62/02)

Mjera koja proizilazi iz Akcionog plana, a za koju je nadležno Ministarstvo kulture, odnosi se na medijsku prezentaciju gdje se naglašava značaj pozitivne i profesionalne uloge medija da na zasnovanim etičkim standardima izvještavaju o RE populaciji. Takođe, Ministarstvo kulture raspisuje godišnji Konkurs za izbor najboljeg priloga na temu *Socijalna integracija Roma u Crnoj Gori*, za koji se dodjeljuje plaketa i novčani iznos na svečanosti koja se organizuje povodom Svjetskog dana Roma (8. april).

Akcioni plan i Strategija predstavljaju konkretnu primjenu međunarodnopravnih i na njima zasnovanih ustavnih i zakonskih standarda koji se odnose na ljudska i manjinska prava. Strateški cilj ovih dokumenata je poboljšanje i unapređenje položaja RE populacije, kao i stvaranje uslova za primjenu i primjena osnovnih ljudskih i manjinskih prava, individualno i kolektivno, kako bi se suštinski i kvalitativno poboljšao sveukupan društveni, kulturni, socio-ekonomski i svaki drugu položaj romske zajednice.

Odredbe zakona prema kojima su javni radio-difuzni servisi na nacionalnom i lokalnom nivou dužni proizvoditi i emitovati programe za manjine na njihovom jeziku još uvijek se nedovoljno sprovode kada je riječ o informisanju RE zajednice, iz objektivnog razloga - a to je nepoznavanje romskog jezika. Važno je takođe i pitanje edukacije novinara za prepoznavanje manjinskih tema i izvještavanje o manjinskim pitanjima.

5. Zaključak

Pravo na informisanje na maternjem jeziku garantovano je osnovno ljudsko pravo. Kako ističe medijska ekspertkinja Dubravka Valić Nedeljković, „*praksa je veoma bogata različitim pristupima realizacije prava na informisanje na sopstvenom jeziku. Preduslov za ostvarivanje svih kulturnih prava jeste pravo na učešće u kulturnom životu, koje se svrstava u red osnovnih prava nacionalnih manjina. [...] Ovo pravo tijesno je povezano sa pravom na slobodu izražavanja, koje podrazumijeva da se bez obzira na granice traže, primaju, koriste i šire informacije i ideje bilo kojim sredstvima, pa tako i mas-medijima. Svako ugrožavanje slobode izražavanja na maternjem jeziku, bilo implicitno ili eksplicitno, direktno utiče na (ne)ostvarivanje kulturnih prava.*“ (Valić Nedeljković, D.: Privatizacija i transformacija medija na jezicima nacionalnih manjina – studija slučaja Vojvodina str. 381)

Literatura

Jelić, I. (2013), *Ljudska prava i multikulturalizam*, Podgorica: Pravni fakultet.

McGonagle, T. (2009), "Representation of Minorities: Rights of Access", In: *Media and Human Rights*, London: Clemens Nathan Research Centre.

Rutović, Ž. (2008), „Informisanje nacionalnih i etničkih grupa u Crnoj Gori (norme i praksa javnih emitera)", *Medijska politika*, Vol 1, No 1, ss.116-55.

Valić Nedeljković, D. (2007), „Privatizacija i transformacija medija na jezicima nacionalnih manjina – studija slučaja Vojvodina", u: Stanovčić, V. (ur.) *Položaj nacionalnih manjina u Srbiji*, zbornik, Beograd: SANU, ss. 379-92.

Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima

Informisanje na jezicima nacionalnih manjina (2007), Beograd: Fond za otvoreno društvo.

Strategija za poboljšanje položaja RE u Crnoj gori 2012-2016 (2012), Podgorica: Ministarstvo za ljudska i manjinska prava.

Zakon o javnim radio-difuznim servisima Crne Gore („Sl.list RCG“ br 79/08)

Zakon o medijima („Sl.list RCG“ br.51/02, 62/02)

UDK: 323.15(=214.58)(497.16)

**POPULARIZACIJA JAVNE ODRŽIVOSTI PROJEKTA
„DEKADA ROMA 2005-2015“ (STUDIJA SLUČAJA:
AKTIVNOSTI MINISTARSTVA KULTURE CRNE GORE)**

**POPULARIZATION OF PUBLICSUSTAINABILITY OF THE PROJECT
„DECADE OF ROMA INCLUSION 2005-2015“ (CASE STUDY ACTIVITIES
MONTENEGRIN MINISTRY OF CULTURE)**

IRENA JOVANOVIĆ,
Ministarstvo kulture, Direktorat za medije

Apstrakt: *Medijsku prezentaciju Akcionog plana za implementaciju „Dekade Roma 2005-2015“, koja je od izuzetnog značaja za očuvanje i razvoj kulturnog, jezičkog i vjerskog identiteta pripadnika romske populacije, shodno svojim kontinuiranim aktivnostima, obavlja Ministarstvo kulture. Kao manjina bez matice, Romi su u velikoj mjeri isključeni iz glavnih tokova društvenog života i lišeni su većine blagodeti savremene civilizacije. Javna održivost projekta „Dekada Roma 2005-2015“ veoma je važna je za podizanje svijesti o problemima sa kojima se suočavaju pripadnici ove manjinske nacionalne zajednice, a tiču se obrazovanja, zdravstvene zaštite, stanovanja, zapošljavanja, posjedovanja ličnih dokumenata i dr.*

Ključne riječi: *Diskriminacija, manjina, medijska prezentacija, socijalna integracija, sufinansiranje*

Abstract: *Media presentation of the Action Plan for the implementation of the „Decade of Roma Inclusion 2005-2015“, which is of great importance to the preservation and development of cultural, linguistic and religious identity of the Roma population, in accordance with its continuous activities, conducted by the Ministry of Culture. As a minority without nats, Roma are largely excluded from the mainstream of social life, deprived from most of the benefits which modern civilization provides. Public sustainability project „Decade of Roma*

Inclusion 2005-2015“ is very important to raise awareness about the problems faced by members of minority ethnic communities, related to education, health care, housing, employment, possession of identity documents and others.

Keywords: *Discrimination, Minorities, Media Presentations, Social Integration, Co-Financing*

1. Uvod

Dekada za inkluziju Roma 2005-2015 je međunarodna inicijativa, prva te vrste, u okviru koje su se vlade Centralne i Jugoistočne Evrope obavezale da, u regionalnim okvirima, rade na unapređivanju socijalno-ekonomskog-političkog statusa Roma. Dekada je međunarodna inicijativa koja okuplja Vlade, međuvladina tijela i nevladine organizacije, uključujući i civilne organizacije Roma, sa ciljem da ubrzaju proces unapređenja položaja Roma, kao i transparentno i mjerljivo izveštavanje o postignutom napretku.

Dekada Roma obuhvata prioritetne oblasti: obrazovanje, zapošljavanje, lična dokumenta, zdravlje i stanovanje. Vlade uključenih zemalja obavezale su se da se unapređenjem položaja Roma bave uzimajući u obzir i ključne aspekte: siromaštvo, diskriminaciju i rodnu ravnopravnost.

U Dekadu Roma uključeno je dvanaest zemalja regiona sa velikim romskim zajednicama, koje uglavnom žive u lošim ekonomskim i socijalnim uslovima – Bugarska, Mađarska, Makedonija, Rumunija, Slovačka, Srbija, Hrvatska, Češka, Crna Gora, Albanija, Bosna Hercegovina i Španija. Crna Gora se priključila Dekadi Roma na početku projekta-2005. godine. Sve zemlje učesnice Dekade usvojile su nacionalne planove rada, u kojima su određeni ciljevi i indikatori za svaku od prioritetnih oblasti. Stalni sekretarijat Dekade nalazi se u Budimpešti, a zemlje članice se na godišnjem nivou smjenjuju na mjestu predsjedavajuće, te je juna 2013. godine Crna Gora od Hrvatske preuzela jednogodišnje predsjedavanje Dekadom Roma.

Popis stanovništva iz 2011. godine izvršen od strane Zavoda za statistiku Crne Gore, pokazuje da je u tom periodu u Crnoj Gori boravilo 6.251 i 2.054 romske, odnosno egipćanske populacije. Prema ovim podacima, Romi čine oko 1% ukupnog stanovništva Crne Gore, dok Egipćani predstavljaju 0,3 % ukupnog broja stanovnika.

Izveštaj Evropske Komisije o napretku Crne Gore za 2012. godinu pruža pozitivne osvrte na usvajanje Strategije za poboljšanje položaja Roma i Egipćana u

Crnoj Gori 2012-2016, ali istovremeno ukazuje da je do sada nezadovoljavajući nivo suzbijanja diskriminacije Roma i Egipćana kroz implementaciju *Strategije* i drugih relevantnih dokumenata. Izvještaj, između ostalog, bilježi i višestruke oblike diskriminacije Romkinja. (*Najbolja iskustva iz prakse za uključenje Roma, Regionalni izvještaj o borbi protiv diskriminacije i učešću Roma u procesu donošenja odluka na lokalnom nivou, OSCE/ODIHR, Poljska, 2013. godina, str: 17, 18*)

U Izvještaju o napretku Crne Gore za 2013., Evropska Komisija je predsjedavanje Dekadom Roma za period 2013-2014. godine, kako za Crnu Goru, tako i za cijeli region, ocijenila kao važnu priliku za jačanje posvećenosti poboljšanju situacije ove populacije, koja je diskriminisana u svakodnevnom životu, naročito u pogledu ekonomskih i socijalnih prava. Takođe, Evropska Komisija u izvještaju upozorava da se nasilje nad ženama, naročito Romkinjama i nasilje u porodici i dalje nastavlja.

(*Izvještaj Evropske Komisije o napretku Crne Gore za 2013. godinu*)

2. Značaj medijske prezentacije aktivnosti u okviru Dekade Roma

Socijalna integracija Roma u Crnoj Gori afirmiše multikulturalnost, multijezičnost i medijsku pismenost u cilju prezentacije *Akcionog plana za implementaciju „Dekade Roma 2005-2015“*. Za promociju kulture tolerancije i nediskriminatornog odnosa, od ključnog je značaja profesionalna uloga medija, bazirana na visokim etičkim standardima i principima samoregulacije. Ujedno, ovo su i temeljni principi slobode izražavanja i poštovanja evropske agende svih subjekata medijskog sistema Crne Gore. Mediji imaju značajnu ulogu u izgradnji demokratskog društva koje, između ostalog, stremi stvaranju odgovarajućih uslova za očuvanje i razvoj kulturnog, jezičkog i vjerskog identiteta pripadnika nacionalnih manjina.

3. Aktivnosti Ministarstva kulture

Povodom jednogodišnjeg predsjedavanja Crne Gore ovim globalnim projektom, Ministarstvo kulture je bilo zaduženo za emitovanje audiovizuelnog spota, shodno Akcionom planu za medijsku prezentaciju „Dekade Roma 2005-2015“, koji je emitovan na nacionalnom javnom servisu Televiziji Crne Gore, čiji sadržaj ukazuje na najznačajnije probleme ove populacije u Crnoj Gori. Ministarstvo kulture od 2005. godine, odnosno od početka Dekade Roma, sprovodi niz aktivnosti povodom socijalne inkluzije romske populacije u crnogorsko društvo.

Ministarstvo kulture, u saradnji sa Ministarstvom za ljudska i manjinska prava, 2011. godine publikovalo je prevod *Zakona o medijima* na romski jezik (*Zakono vaše medie*), a preveden je i *Zakon o javnim radio-difuznim servisima Crne Gore* (*Zakono vaše putarde radio-difuznikane servisoja e Crna Gorake*). Prevod *Zakona o slobodnom pristupu informacijama* na romski jezik (*Dekreti katar o šunavipe e kanunesko katar o mukljuno pašipe e informacijende*), je projekat realizovan u saradnji sa OSCE Misijom u Crnoj Gori, 2012. godine.

Shodno predviđenim aktivnostima Akcionog Media plana, u cilju podizanja svijesti o važnosti inkluzije RE populacije, te informisanja ove manjinske nacionalne zajednice o pravima koja spadaju u korpus osnovnih ljudskih prava i sloboda, u 2012. godini Ministarstvo kulture je sufinansiralo izradu dva televizijska spota posvećena pitanjima o značaju posjedovanja ličnih dokumenata RE populacije. Spotovi koje shodno obavezama iz Akcionog plana, Ministarstvo kulture kontinuirano sufinansira, sadrže motive realnih problema RE populacije, a tiču se, između ostalog, etničke diskriminacije, loših stambenih uslova, obrazovanja, zdravstvene zaštite i prosjačenja. Osim navedenih, sufinansirani su audio-vizuelni spotovi „Obrazovanje je ključ uspjeha“, „Romi-Stambena pitanja“, „Romi u medijima“ i „Ključ u ruke“. Ministarstvo kulture i Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, 2011. godine finansirali su izložbu Dejana Kalezića „Jedan običan dan“, kojom je prikazan život pripadnika romske populacije u svakodnevnom okruženju.

U proteklih sedam godina, Ministarstvo kulture raspisuje godišnji konkurs za najbolji istraživački prilog objavljen u medijima na temu „Socijalna integracija Roma u Crnoj Gori“, a pravo učešća imaju novinari koji rade u medijima registrovanim u Crnoj Gori. Na ovaj Konkurs 2007., 2008. i 2010. godine konkurisalo je po pet radova, 2009., 2011. i 2012. godine na Konkurs su prispjela po tri rada, dok je 2013. dostavljen jedan rad.

Na Konkursu 2007. godine, za najbolje priloge stručna Komisija odabrala je tekst „Obrazovanjem protiv siromaštva“ autorke Biljane Alković i radio emisiju „Romi govore“, novinara Ivana Toskića. Dokumentarna emisija „Pruži ruku“, emitovana na TV MBC, u izradi novinarkе Slavice Karadžić 2008. godine, izabrana je za najbolji prilog o Romima, dok je 2009. godine, po Konkursu nagrađena radio reportaža „Romski biseri“, čiji je autor Dragan Mitov Đurović. Za najbolji istraživački prilog na temu socijalne integracije romske populacije, 2010. godine izabran je dokumentarni film „Ma kakva Njemačka“, novinara RTV Mojkovac, Bojana Vučinića. „Obrazovanje Roma u Bijelom Polju“ je radio emisija za koju je, shodno predlogu stručne Komisije za najbolji

istraživački prilog emitovan u medijima na temu socijalne integracije Roma, 2011. godine nagrađena autorka Andrijana Rabrenović, dok je 2012. godine, dokumentarni film „Kralj diskova“, autora Mirka Boškovića, ocijenjen kao najbolji. Konkursom raspisanim 2013. godine, „Serijal priloga o Romima“, novinara TV PinkM Mirka Jakovljevića, izabran je za najbolji rad objavljen u medijima u prethodnoj godini na datu temu.

Osim Konkursa za najbolji istraživački prilog objavljen u medijima na temu „Socijalna integracija Roma u Crnoj Gori“, Ministarstvo kulture 2008. godine je raspisalo Konkurs za sufinansiranje programa i projekata u medijima i medijskoj izdavačkoj djelatnosti, za oblast medija na teme: *Obrazovna integracija Roma - izazovi, problemi i perspektive* i *Socijalna inkluzija Roma (teorijski i istraživački aspekt)*. Na predlog Komisije, po osnovu Konkursa, iste godine sufinansirano je pet programa i projekata. U oblasti elektronskih medija, sufinansiran je projekat „Obrazovna integracija Roma-izazovi, problemi i perspektive“, u realizaciji Radija Antena M, „Škola i Romi“ u realizaciji Radija Berane kao i „Suština stvari“- projekat časopisa za kulturu, obrazovanje i tradiciju „Mozaik“. U oblasti izdavačke djelatnosti podržan je projekat „Sociokulturni položaj i adaptacija RAE populacije u Crnoj Gori“ i projekat Fondacije za stipendiranje Roma „Kulturom protiv socijalne isključivosti“. Naredne godine, za oblast medija na temu „Dekada Roma sa aspekta obrazovne i zdravstvene politike“, sufinansirana su dva projekta: „Ej Romale“ - Radija Elita i „Mozajkov“ projekat „Prosperitet“. U okviru istoimene teme, u 2010. godini Ministarstvo kulture je sufinansiranjem podržalo projekte „Romi naše komšije“ Televizije „APR“ i „Obrazovna inkluzija Roma“ Radija Mojkovac. Istim Konkursom 2011. godine, na temu Dekade Roma, sufinansirani su sljedeći projekti: „Mediji i prava djece“, projekat časopisa za medijsku kulturu i istraživanje „Medijska politika“, „Edukacijom u emancipaciju“ – „Mozaik“, „Jednake šanse za sve“ – Radio Berane, „Romski forum“- Radio Bijelo Polje, „Deset pitanja“- Radio Tivat, „Romi naši sugrađani“-Radio Rožaje i „Da se upoznamo“- RTV Nikšić.

Ministarstvo kulture je, u periodu od 2006. do 2009. godine, sufinansiralo programske sadržaje Radija Antena M na romskom jeziku, od značaja za socijalnu integraciju Roma u oblasti obrazovanja, zdravstva, zapošljavanja i stanovanja. Takođe, u kontekstu podsticanja medijskog pluralizma i razvoja medija na romskom jeziku, Ministarstvo je sufinansiralo nekoliko brojeva časopisa „Vordon“, štampanog na jeziku ove manjinske nacionalne zajednice.

Osim navedenih aktivnosti, u saradnji sa resornim ministarstvima u oblasti zaštite manjina, obrazovanja, rada, zdravstva i socijalne politike i pred-

stavnicima romskih nevladinih organizacija, u cilju daljeg razvoja i unapređenja informisanja javnosti o pitanjima socijalne integracije Roma, promocije i afirmacije aktivnosti Vlade Crne Gore, Direktorat za medije Ministarstva kulture organizovao je seminare, Okrugle stolove i konferencije namijenjene direktorima i urednicima u lokalnim javnim radio-difuznim servisima i komercijalnim medijima. Sufinansirani su i određeni projekti romskih nevladinih organizacija u cilju podizanja nivoa svijesti, odnosno edukacije Roma o pitanjima značajnim za njihovu socijalnu integraciju, kao doprinos realizaciji projekta Dekada Roma.

Avgusta 2013. godine, u organizaciji Ministarstva kulture i Ministarstva za ljudska i manjinska prava, organizovan je Okrugli sto, na temu „*Medijska slika o Romima*“, posvećenom predsjedavanju Crne Gore ovim globalnim projektom, sa akcentom na zakonsku ulogu lokalnih javnih emitera o pitanjima inkluzije ove populacije. Afirmacija javnog interesa iz oblasti ljudskih prava, kako je zaključeno na skupu, doprinosi institucionalnom poboljšanju položaja romske zajednice i uključivanja u glavne društvene tokove.

4. Informisanje romske populacije na javnom servisu RTCG

Ministarstvo kulture, u kontinuitetu, kroz različite mjere za ostvarivanje i unapređenje prava na informisanje pripadnika manjinskih naroda i drugih manjinskih zajednica na svom jeziku, nastavlja implementaciju medijske regulative. Zakon o medijima, Zakon o elektronskim medijima i Zakon o javnim radio-difuznim servisima Crne Gore regulišu oblast informisanja u skladu s Ustavom i na nivou standarda sadržanih u međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima i slobodama (OUN, OSCE, Savjet Evrope, EU). Ovim zakonima, usaglašenim sa međunarodnim standardima, u okviru temeljnog ljudskog prava na informisanje, apostrofiraju se potrebe pripadnika manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica za informisanjem na maternjim jezicima.

Budžetom Crne Gore, u cilju ostvarivanja prava na informisanje na jezicima nacionalnih i etničkih grupa, svake godine planiraju se sredstva za proizvodnju i emitovanje zakonom utvrđenih programskih sadržaja nacionalnog javnog servisa RTCG. U kontekstu socijalne inkluzije RE populacije u crnogorsko društvo, u 2012. i 2013. godini, nacionalni javni servis Radio Crne Gore realizovao je po 24 informativne emisije pod nazivom „Glas Roma“, u trajanju po 30 minuta, sa petnaestodnevnom dinamikom realizacije. U ovim emisijama većinom se koristi romski jezik, a govorni sadržaj ilustrovan je rom-

skom muzikom. Dominiraju teme o aktuelnim životnim pitanjima u kontekstu integracije romskog stanovništva u crnogorske društvene tokove, poput stambenih problema, problema zapošljavanja, komunikacija, obrazovanja, kulture i sl. Osim toga, zastupljene su i informacije o radu nevladinih organizacija koje se bave integracijom Roma u društvene tokove. Takođe, u skladu sa zakonskim obavezama javnog radiodifuznog servisa, a u kontekstu podizanja svijesti o problemima romske populacije u procesu inkluzije u crnogorsko društvo, na programu Radija Crne Gore tokom 2012. godine, emitovana je i emisija „Nikšićki romski biseri“, kao i „Reportaža o uspješnim Romima u Nikšiću“. U okviru serijala „Mostovi“, posvećenog kulturi, tradiciji i položaju manjinskih naroda u Crnoj Gori, 2012. godine na Televiziji Crne Gore emitovane su emisije: Glasila Roma u Crnoj Gori, Stari romski zanati, Svjetski dan Roma, Od Kuča do Kelna (portret romskog pisca Ruždije Sejđovića), Romski nacionalni Savjet. Emisija „Ašik mahala“ kao i prilozi posvećeni Romima u okviru serijala „Putevima života“ kao što su: Emisije o izbjeglim i raseljenim licima u Crnoj Gori- „Romi na Koniku-Kamp I, uslovi u kontejneru“, „Realizacija programa pomoći za integraciju i povratak RAE populacije koji žive u naselju Konik I i II u Podgorici-samozapošljavanje“ i „Romi na Koniku, reciklaža i reciklažni centar“, emitovane su tokom 2013. godine na TVCG.

5. Informisanje romske populacije na lokalnim javnim radiodifuznim emiterima

Shodno članu 76. Zakona o elektronskim medijima(„Sl. list Crne Gore“, broj 46/10, 40/11, 53/11i 6/13), javnim emiterima, iz Budžeta Crne Gore odnosno budžeta jedinice lokalne samouprave, obezbjeđuje se dio finansijskih sredstava za ostvarivanje Ustavom i zakonom zajemčenih prava građana na informisanje, bez diskriminacije, po osnovu programskih sadržaja koji su, između ostalog, značajni za: ostvarivanje prava pripadnika manjinskih naroda u Crnoj Gori, ostvarivanje ljudskih i političkih prava građana i unapređivanje pravne i socijalne države i civilnog društva, kao i očuvanje kulturnog i etničkog identiteta manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica. U skladu sa stavom 3. člana 76. ovog zakona, budžetom jedinice lokalne samouprave obezbjeđuje se dio finansijskih sredstava za programske sadržaje na romskom jeziku.

Shodno zakonskim obavezama, Radio Tivat jednom mjesečno emituje emisiju na crnogorskom i romskom jeziku „Što se ne bi mjesec jeo“ „Sose luna ma te has“, dok je prethodnih godina, u saradnji sa RTV Budva i Radijom

Kotor emitovao tematsku emisiju o životu Roma. Radio Televizija Budva, u okviru jutarnjeg programa i informativnih emisija „Polis“ i „Budvanska hronika“, redovno prati i obrađuje teme o položaju, obrazovanju i životu Roma na crnogorskom primorju. U okviru emisija NVO Impulsi, Promenada i Barska hronika, Radio Bar emituje informacije o problematici romske populacije. Takođe, Radio Berane emituje Emisije o Romima, koje prate život Romske populacije u ovoj opštini.

U cilju razvoja kulture i tradicije romske populacije od 2011. godine, počelo je eksperimentalno emitovanje romskog muzičkog programa na Romskom radiju.

6. Zaključak

Zastupljenost tematike „Dekade“ medijski se unaprijedila, što doprinosi ostvarivanju ciljeva ovog projekta. Shodno tome, Međunarodni projekat „Dekada Roma 2005-2015“ podstiče pozitivne promjene na planu informisanja romske populacije, koje su već vidljive u crnogorskom društvu. Ostvarivanje prava na informisanje Roma, pokazatelj je uspješne politike usmjerene na obezbjeđivanje boljeg kvaliteta života, te s tim u vezi predstavlja važno pitanje njihove socijalne integracije. Da bi se postigli ciljevi „Dekade Roma 2005-2015“ neophodno je aktivno uključanje svih segmenata društva, civilnog sektora i državnih institucija, bez čega naredne generacije Roma neće imati mogućnosti za efikasnu socijalnu integraciju.

Literatura

Akcioni plan za implementaciju „Dekade Roma 2005-2015“

Izveštaj Evropske Komisije o napretku Crne Gore za 2013. godinu

Najbolja iskustva iz prakse za uključanje Roma, Regionalni izvještaj o borbi protiv diskriminacije i učešću Roma u procesu donošenja odluka na lokalnom nivou, OSCE/ODIHR, Poljska, 2013. godina, str: 17, 18

Obračun troškova i izveštaji o emitovanju radio i televizijskog programa RTCG za 2012. i 2013. godinu

Strategija za poboljšanje položaja Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2012-2016

Zakon o elektronskim medijima („Sl. list Crne Gore“, broj 46/10, 40/11, 53/11i 6/13)

UDK: 323.15(=214.58):317.774"36"

**NEDOSTUPNA SJEĆANJA: TRETMAN RATNE PROŠLOSTI
ROMSKE ZAJEDNICE U BIH U NOVINARSKOM DISKURSU BIH
ONLINE MEDIJA**

**INACCESSIBLE MEMORIES: THE TREATMENT OF THE WAR HISTORY
OF BH ROMA COMMUNITY IN THE JOURNALISTIC DISCOURSE OF BIH
ONLINE MEDIA**

dr MIRZA MAHMUTOVIĆ

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, Odsjek za žurnalistiku

Apstrakt: Rad ukazuje na nedovoljno istraženo područje u studijama medija i kultura sjećanja recentne bh. ratne povijesti (1992-1995): tretman ratnih iskustava romske zajednice u BiH u novinarskom diskursu bh. online medija. U članku se prepoznaju i obrazlažu ključni istraživački problemi, te skiciraju, pomoću analize diskursa, orijentacione karakteristike novinarskih praksi u obradi ovih tema. Analiza upućuje na dvije bitne ose, ekskluzivne i inkluzivne dispozitive, unutar i duž čijih pravaca se tvore spirale signifikacije o ratnom iskustvu romske zajednice. Učinak je ekskluzivnih obrazaca odsustvo, odnosno, necirkuliranje imaginacija uznemirujuće prošlosti unutar novomedijskih prostora. Nasuprot tome, inkluzivni mehanizmi strateški reguliraju simboličke strukturacije onih traumatičnih iskustava koji su u opticaju u digitalnim komemorativnim arenama, s namjerom saobražavanja ovih „mnemoničkih impulsa“ već etabliranim etnonacionalnim diskursima sjećanja.

Ključne riječi: Romska zajednica u BiH, ratna prošlost, diskursi sjećanja, polje novinarstva, online mediji

Abstract: The paper points to the insufficiently explored field in media and memory studies concerning the recent war history (1992-1995): the treatment of BH Roma's war experiences in the journalistic discourse of BH online media. The article tries to recognize and

explain the key research issues, and sketch, using discourse analysis, approximate characteristics of journalistic practice in the treatment of these topics. The analysis suggests two important axes, exclusive and inclusive disposition, within and along whose lines the spirals of signification of the war experience of the Roma community are formed. The effect of exclusive patterns is the absence or noncirculation of the historical imagination within the new media landscape. In contrast, an inclusive mechanism strategically regulates the symbolic structuring of those traumatic experiences that are in circulation within the digital commemorative arenas, with the intention to conform these 'mnemonic pulse' to already established ethno-national memory discourses.

Keywords: Roma Community in BH, War History, Memory Discourses, Journalistic Field, Online Media

1. Umjesto uvoda: Tri ratne strane i zajednički (ne)prijatelji

Čini se da nećemo pretjerati ako ratna iskustva romske zajednice u BiH nazovemo *nekonstitutivnim elementima* dominantnih (post)ratnih naracija. Takva strukturna pozicija čini ova povijesna zbivanja u osnovi *neobaveznim*, a materijalno, u konačnici, najčešće *odsutnim sadržajima prošlosti* u etabliranim (etnonacionalnim) diskursima sjećanja. Učinak je lako razlučiti: narativi koji ne cirkuliraju u „komemorativnim arenama“ (Ashplant, Dawson & Roper, 2009: 15), obično ostaju i *nedostupni* u javnoj sferi kao imaginacije uznemirujuće prošlosti.

Da bi shvatili postupke pomoću kojih se diskurs o ratnoj prošlosti romske zajednice saobražava dominantnim obrascima spoznavanja i izlaganja recentne povijesti, na početku je potrebno detaljnije pojasniti njegovu *utemeljujuću strukturu ili fantaziju*: odnos nekonstitutivnosti, to jest, princip neobaveznosti.

Naime, označiti X nekonstitutivnim spram Y znači osporiti X kao neizostavni, obavezni, temeljni, konsupstancijalni činilac u uspostavljanju Y kao takvog. Ili, drugim riječima, isto je to kao i tvrditi da X nije nužna sastavnica u suštinskom oblikovanju Y, odnosno, da X ne djeluje kao neophodan uvjet

konstitucije Y. U odnosu nekonstitutivnosti, dakle, X je uključeno u Y kao neobavezni suvišni element.¹ X može, ali i ne mora biti dio Y. Koherentnost Y neće se suštinski promijeniti niti s X niti bez njega. Ako prema ovoj logici slijedi da X nije neophodno za Y onda prvo ključno (paradokсно) pitanje glasi: zašto uopće X u odnosu spram Y? Ako X nije strukturno neizostavan činilac Y zašto se onda uvijek zatiče i suodređuje spram Y? Možda zato što je X jednostavno (bez obzira kako) uvijek-već tu, unutar i/ili uz Y, uprkos prešutno pretpostavljenoj ideološkoj težnji, u biti metafizički zadatoj strukturi osnivanja, koja nalaže da X, u konstitucionalnom obzoru, zauvijek ostane nesvodiv na Y.

Ako ovdje na trenutak zastanemo, te se s uprošćenih, apstraktnih simbola formalne logike vratimo društvenoj stvarnosti koja je predmet analize, onda možemo reći da smo do sada raščlanili *dva neodvojiva obilježja* ovog strukturnog odnosa. S jedne strane, konkretno i heterogeno traumatično povijesno iskustvo, koje je romska zajednica u BiH doživjela tokom godina rata, konstituirano je kao *nekonstitutivan/neobavezan* horizont prošlosti u dominantnim diskursu sjećanja. Istovremeno, s druge strane, uprkos načelnoj neobaveznosti ono i dalje ostaje *neopozivo* kao povijesno iskustvo, što će reći da *volens-nolens* kao i svaki diskurs ima mogućnost materijalizacije, bez obzira da li će taj potencijal realno ikada biti ostvaren. Time dolazimo do drugog ključnog pitanja: pomoću koje *diskurzivne strategije* dominantni režimi moći/znanja onda osiguravaju ovim sadržajima prošlosti status nekonstitutivnosti za hegemonu pripovijesti, ali u isto vrijeme, imajući u vidu njihovu povijesnu neopozivost, omogućavaju da po potrebi – neobavezno – budu upisani u velike narativne korpuse, odnosno, izostavljeni iz njihovih repertoara? Očigledno posredstvom nečega što bi mogli nazvati, u nedostatku boljeg termina, strategijama *liminalnih² narativizacija*. Naime, budući da ne čine obavezne komponente grupnih okvira tumačenja i izlaganja prošlosti, ovi sadržaji ne mogu ni zauzeti središnje narativne pozicije, one koje pripadaju pripovjednom kolektivnom „mi“, kao i njegovim narativnim suprotnostima, konstitutivnim neprijateljima – pri-

---

¹ Izraz suvišno ovdje ne mislimo, treba napomenuti, kao kvantitativnu veličinu, prekomjernost, uvećanost nečega nego kao onaj kvalitet koji je suvišan – nije neophodan, obavezan, nužan za neki entitet. Upravo zato što su strukturno suvišni za utemeljujuće (velike) narativne korpuse, ove sadržaji stoga mogu biti i krajnje manjkavi, oskudni i nedovoljni – diskurzivno neodređeni, neartikulirani, periferni, ekskursni u poređenju sa središnjim, neizostavnim, izglaćanim elementima dominantnih pripovijesti.

² „Intersticijalno, vestibularno i periferno. Udaljeno od centra, blizu granici. Zona, istovremeno između i bez većih struktura.“ (RAQS Media Collective, 2004: 68)

povjednim „drugim“. Naprotiv, ovi tragovi prošlosti mogu se smjestiti samo u rubne, nedovoljno odredljive međupozicije: „sive“ narativne zone koje se diskurzivnim operacijama mogu podvoditi pod obje instance, jer se s njima djelomično preklapaju ali i izostavljati, zato što se s njima nikada u potpunosti ne izjednačavaju. Tako su ova iskustva u javnim prostorima pozicionirana kao *neodređeni, periferni, ekskursni*, a najčešće *izostavljeni i nevidljivi tragovi ratne povijesti*.

No na što sami tragovi upućuju? Kakva svjedočenja romska zajednica u BiH nosi iz rata? O tome je teško pisati s velikim stepenom pouzdanosti. Jedan od značajnih razloga zasigurno je i slabo znanstveno istraživanje kultura sjećanja svojstvenih romskim zajednicama u BiH. Naime, procesi posredstvom kojih romske zajednice konstituiraju i kontinuiraju diskurse sjećanja, zajedničke okvire razumijevanja i komemoriranja odabranih epizoda povijesti, ostaju samo djelomično shvaćeni ako se izučavaju pomoću teorijskih modela koji konceptualiziraju uobičajene prakse izgradnje i odražavanja kolektivnih memorija, odnosno, obrasce obrade ratnih i traumatičnih sjećanja.³ Naravno, to ne znači da o ratnim iskustvima romske zajednice ne znamo ništa. Dosadašnja, veoma oskudna saznanja mogu se, ugrubo kazano, razvrstati u tri radna registra: *svjedočenja* pripadnika romske zajednice, koja su prikupljala razna udruženja unutar nevladinog sektora i znanstvenici⁴, *proces* za ratne zločine,

---

³ Gordana Đerić tako piše o tri uobičajena načina, koja se često miješaju i preklapaju, posredstvom koji se konstituiraju društvena pamćenja: uspostavljanje i simboličko predstavljanje društvene kohezije, legitimizacija institucija i statusa autoriteta te, na kraju, jačanje socijalizacije, zajedničkih uvjerenja i vrijednosti (Đerić, 2009: 86-87). Slično pišu i Ashplant, Dawson i Roper u kontekstu društvenog oblikovanja ratnih sjećanja, razlikujući tri bitne instance: (a) procese izgradnje naracija, pomoću kojih pojedinci i društvene skupine percepciju prošlosti organiziraju u koherentni obrazac ispunjen smislom; (b) arene, socijalno-političke prostore u kojima se vode „mnemotičke bitke“ za javno priznanje (samo) nekih naracija i (c) agencije, ustanove pomoću kojih društveni subjekti određenim sklopovima sjećanja nastoje osigurati status povlaštenog kulturnog narativa (Ashplant, Dawson i Roper, 2009: 15). U kontekstu društvenog oblikovanja traumatičnih sjećanja srodna stajališta mogu se iščitati i u modelu koji nudi teorija o kulturnoj traumi (Alexander, 2003).

⁴ Pogledati Pupić, B. & Džih, N. (2009) *Svjedočenja pripadnika romske populacije o stradanjima u proteklom ratu*, Sarajevo: Udruženje Budi moj prijatelj; European Roma Rights Center (2004) *The Non-constituents: Rights Deprivation of Roma in Post-genocide Bosnia and Herzegovina*, European Roma Rights Center, str. 35-50; Acton, T. (1996) "A Romani Resettlement - Bosnia Refugee Roma in England", *Journal of the Indian Institute of Romani Studies*, No. 44-45, pp. 62-67.

koji su direktno ili indirektno tematizirali zlodjela počinjena nad Romima⁵, te malobrojna *opredmećena sjećanja*, rijetke spomenike podignute u znak sjećanja na romske borce⁶. Ne ulazeći u pitanje u kojoj mjeri su ovi diskursi sjećanja bili spontane i/ili organizirane inicijative nastale unutar same romske zajednice, a u kojoj mjeri aktivnosti potaknute izvan, to jest, u ime romske zajednice, u kontekstu ovog rada važno je razmotriti o kakvom iskustvu romske zajednice u BiH ovi tragovi ratne prošlosti svjedoče.

Zasigurno o jednom bolnom, strašnom, inherentno *traumatičnom iskustvu*, koje se u obzoru svjedočenja uvijek iznova aktualizira ali i teško iskazuje. U nastavku izlažemo, vrlo grubo i dosta selektivno, nekoliko takvih slučajeva. Nemamo namjeru, naglašavamo, ponuditi historijski prikaz prošlih zbivanja nego osvijetliti ona povijesna iskustva koja snažno prožimaju trenutno nam poznate diskurse sjećanja romske zajednice. Zapravo, smatramo da se u svojstvima traumatičnih događaja, o kojima saznajemo posredstvom pripovijesti očevidaca, može razabrati sama *figura nasilja* koja ih je inducirala. Razmotrimo, u tom smislu, naredna povijesna iskustva.

U julu 1992. godine u selu Skočić kod Zvornika pripadnici paravojne formacije „Simini četnici“ su na brutalan način, vatrenim oružjem i noževima, ubili 27 romska civila, uključujući i ženu u devetom mjesecu trudnoće, kao i djecu od dvije, četiri, pet, sedam i više godina. Prije masovnog ubistva, također su jednu od žrtva, 13-godišnju djevojčicu, silovali, a u konačnici na sve leševe poslije bacili bombu.⁷ Masovnim ubistvima prethodili su pretresi i pljačkanje romskih kuća, rušenje lokalne džamije, udaranje i ubistvo jednom romskog muškarca, kao i stravična silovanja romskih žena, među kojima su neke

---

⁵ U septembru 2010. godine Odjeljenje za ratne zločine u Beogradu započelo je proces protiv pripadnika paravojne jedinice „Simini četnici“, od kojih je sedmoricu u februaru prošle godine osudilo za stravične zločine počinjene nad 27 civila romske nacionalnosti iz sela Skočić kod Zvornika. Za presudu u predmetu Skočić pogledati www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2013/12/Prvostepena-presuda-Skocic.pdf, a za ostale pravne dokumente (optužnica, transkripti, tok suđenja i sl.) pogledati www.hlc-rdc.org/Transkripti/skocici.html. Mediji su ovo suđenje nazvali „prvim procesom za zločine nad Romima“. Pogledati tekst novinarku Radija Slobodna Europa „Prvi proces za zločine nad Romima“, dostupan na www.slobodnaevropa.org/content/skocic_romi_zlocin/1944992.html.

⁶ U Sarajevu je, na primjer, u julu 2011. godine otkriven spomenik poginulim borcima romske nacionalnosti Armije BiH. Pogledati novinski izvještaj „Otkriven spomenik poginulim Romima Armije RBiH. Ponos, tuga i pjesma“, *Oslobođenje*, godina LXVIII, broj 23.203, od 27. 07. 2011. godine, str. 21.

⁷ Pogledati prvostepenu presudu u predmetu Skočić, str. 7-8.

bile i maloljetnice, a jednoj su nakon silovanja kliještima izvadili dva zlatna zuba.⁸ Pripadnici ove jedinice također su tri Romkinje, od kojih dvije maloljetnice, držali nešto više od dva mjeseca u privatnim kućama gdje su bili prisiljeni da im spremaju hranu, čiste kuće, peru uniforme, a uz to više puta su bile udarane, seksualno ponižavane, tako što su ih vojnici skidali gole i tjerali da igraju po stolu, gledaju silovanja jedna druge kao i da noću, po hladnom vremenu, ostaju nage izvan kuće.⁹ Iskazi koje su istraživačima Europskog centra za prava Roma dali romski civili koji su bili zatočeni u koncentracionim logorima kod Dervente i Doboja svjedoče o traumatičnim iskustvima zatočeništva, izgladivanja, prisilnog rada, zlostavljanja, poput silovanja supruga u prisustvu muževa i djece (ERRC, 2004: 45-46).¹⁰ Slučajevi, čini se, ukazuju da su Romi bili jednako tretirani kao i pripadnici drugih etničkih zajednica, koje je režim jedne etnopolitike za svoje podanike ideološki obilježio kao rutinske mete mržnje. Ratna realnost, ipak, složenija je od tako uprošćenih shvaćanja. Na primjer, na teritoriju koje je kontrolirala tzv. „Vojska Republike Srpske“ (u nastavku: VRS) značajan broj Roma, svih vjeroispovijesti, bio je „regrutiran“ u ovu vojnu organizaciju. Iskazi tih pripadnika romske zajednice, međutim, ukazuju da oni nikada nisu bili jednako tretirani kao, u ovom slučaju, vojnici srpske nacionalnosti. Naprotiv, bili su podređeni na poziciju robovske radne

⁸ „... Zatim je sad pok. Bogdanović Sima, iz Hamdijine kuće u dvorište izveo oštećene 'Alfu', tako što ju je rukom uhvatio za kosu, pa je potom u dvorištu, jednim krajem opasača vezao ruke oštećenoj, a drugi kraj opasača svezao za ogradu, pa po svlačenju odeće tu je tako svezanu silovao, da bi joj zatim kleštima iz usta izvadio dva zlatna zube; **te je tako mučio**; za koje vreme su drugi NN pripadnici jedinice u staru kuću Ribić Hamdije odveli maloletne oštećene: 'Beta', staru 13 godina i 'Gama', staru 15 godina i tu ih silovali i to pripadnik jedinice poznat po imenu 'Bogdan' – silovao oštećenu „Beta“, a posle njega ovu oštećenu je silovalo još nekoliko NN pripadnika jedinice, a NN pripadnik jedinice poznat po nadimku 'Tihi', uz prijetnju pištoljem silovao je oštećenu 'Gama'." Prvostepena presuda u predmetu Skočić, str. 7. „Alfa“, „Beta“ i „Gama“ su kodna imena koje je sud dodijelio oštećenim žrtvama, odnosno, zaštićenim svjedokinjama.

⁹ Pogledati prvostepenu presudu u predmetu Skočić, str. 8-10.

¹⁰ U Izjavi pod brojem 86/94, koja se nalazi u dokumentaciji Bosanskohercegovačke sekcije Društva za ugrožene narode, navodi se iskaz romske porodice A.E. iz Modriče (otac, majka i osmero djece) koji su bili zatočeni tokom 1992. godine u logoru kod Doboja. „U ovom logoru – to je bio jedan veliki magacin – bilo je oko 700 ljudi od kojih je bilo 300 Roma. Moja najstarija kćerka H. koja je imala 13 godina bila je pred našim očima stalno silovana. Moja žena je morala poslije toga skuhati kafu i služiti četnike. Ja sam morao bacati u Bosnu ubijene ljude. Bacao sam ih kao cjepanice, nisam smio ni da gledam niti šta da pitam. Jedan dan sam izbrojao 120 ubijenih ljudi koje sam morao bacati i čekao kada će na mene stići red.“

snage: bili su im namijenjeni najteži i najopasniji poslovi, a nerijetko su i žrtvovani na linijama razgraničenja (ERRC, 2004: 49). U iskazima koje je od romskih izbjeglica iz BiH u Engleskoj prikupljao Thomas Acton navodi se da su neki Romi s općine Banja Luka bili regrutirani kao vojnici a neki su bili prisiljeni da „čiste“ minska polja, tako što su im otimali supruge i djecu uz prijetnju da ih neće pustiti sve dok, koračanjem na nekom prostoru, ne ispituju da li je određena površina sigurna od mina (Acton, 1996). Izjave romskih muškaraca iz sela u okolini Žepe, koji su bili prisiljeni da se pridruže VRS, isto tako svjedoče o traumatičnom iskustvu koje su kao „vojnici“ doživjeli tokom ratnog perioda.¹¹ Priključivanje Roma suprotstavljenim oružanim snagama uzrokovalo je interne podjele unutar same romske zajednice, kao i dovelo do pogoršanja odnosa s drugim etničkim zajednicama. Selo Jasenje kod Bijeljine, na primjer, na početku rata bilo je pod vlašću VRS, a jedan dio pripadnika romske zajednice bio je u njenim jedinicama. Poslije mirovnih dogovora selo je pripalo Federaciji BiH, nakon čega se dio romskog stanovništva, u strahu od odmazde, odselio u Bijeljinu, gdje je većina i dalje u statusu raseljenog lica (ERRC, 2004: 39-41). Slično tome, pripadnici romske zajednice u selu Šehovice kod Sanskog Mosta tokom rata bili su prisiljeni, prema svjedočenjima, da rade za VRS, između ostalih i poslove ukopa poginulih boraca. Nakon povlačenja ove vojske, dio romske imovine je u znak „kolektivne osvete“ uništen, dok je povratničko bošnjačko stanovništvo Rome nerijetko tretiralo kao „izdajice“, pokazujući neprijateljske stavove kako prema njihovom povratku tako i romskoj imovini (ERRC, 2004: 47-48). Iako na teritorijama koje je kontrolirala Armija BiH nisu zabilježene kampanje masovnih zločina nad Romima, u svjedočenjima pripadnika romske zajednice evidentni su brojni „ekscesni slučajevi“ koji ukazuju, čini se ponajviše, na nejednak tretman, diskriminacije Roma u odnosu na većinske etničke skupine, Hrvate i Bošnjake, ali i također, bez ništa manjeg značaja, na zatomljene, prešućene slučajeve nasilja nad Romima, koji su rijetku bili zakonski sankcionirani kako u ratnom tako i postratnom periodu. Iskustva iz, takoreći, vojne i civilne sfere vrlo su indikativna. U opisu odnosa drugih boraca prema njima, Romi tako koriste izraz „korektno“, koji

---

¹¹ „To je bilo najgore iskustvo koje sam ikad doživio. Jedan od mojih nadređenih komadanata stalno je pričao drugim Romima u bataljonu i meni samom da smo mi više životinje nego ljudi. Srpski vojnici često bi koristili priliku da me udaraju iako sam bio u njihovoj vojsci. [...] Jednom sam stvarno izgubio svijest nakon udarca u lice. Drugi put su me bacili u ledeno hladno jezerce i spriječavali da izađem iz vode.“ (ERRC, 2004: 41).

ukazuje na pristojan, uredan, uljudan odnos ali i pretpostavlja mogućnost, ako ne već i uobičajenost i samorazumljivost, „greški“ u međuodnosima.¹² Premda su neki romski borci bili na zapovjednim, većinom nižerangiranim, funkcijama, a učesćem u vojsci osigurali, uglavnom, niske novčane veteranske naknade, u konačnici ideološki pretpostavljena razlika između ne-romskih boraca cijeli ratni period ostala je, čini se, djelatna. Otuda, prema nekim izjavama, privilegiranost ne-romskih boraca u ratnoj svakodnevnici, koja se ispoljavala, između ostalog, u pravu na duže odsustvo s porodicom¹³, raspoređivanju na manje rizične borbene linije¹⁴, boljoj ishrani¹⁵ itd. U iskazima romskih vojnika

¹² Uporediti: „Većina boraca se prema meni odnosila korektno. Neki su me zvali 'Cigo'. Imao sam jednom svađu sa komandirovom jer je drugom čovjeku opsovao 'cigansku' majku. Pitao sam ga zašto mora psovati 'cigansku' majku, a ne, ako već hoće da psuje, samo majku i rekao sam, kao kroz šalu, da ja više ne smijem sa njim u rov jer on mrzi Rome.“ (Pupić & Džih, 2009: 8) „Kasnije sam, 1994. godine, pristupio Prvoj tuzlanskoj brigadi i bio sam na ratištima oko Brčkog, u Bajčićima, Vitanovićima, u Omerbegovačama, a nakon sedam mjeseci sam, zbog zdravstvenog stanja otpušten iz vojske. Odnos drugih boraca, osim par pojedinaca, bio je korektan.“ (ibidem, 9) „Odnos kolega boraca bio je korektan – nikada nisam ni od koga čuo pogrdnu riječ. Kad sam bio ranjen, oni su me izvukli. Ali stalno se išlo na linije – samo što dođem kući, zovu – četnici 'udarili' na Grabež – spremi se i hajde opet na liniju.“ (ibidem, 24)

¹³ „Bio sam prisiljen da se priključim Armiji BiH. Služio sam na frontu. Mnogi vojnici na liniji bili su Romi; mi smo bili ti koji su se morali boriti najteže i mi smo bili prvi koji bi umirali ako se nismo borili dovoljno. Postojalo je ustanovljeno pravilo, prema kojem su svi vojnici morali se mijenjati. Ovaj sistem nije se primjenjivao na nas Rome; mi smo bili raspoređeni na liniju i morali smo ostati tamo ili koliko dugo preživimo ili onoliko koliko bi rat potrajao. Također, Romi nikada nisu dobijali da noć provedu sa porodicom. Drugi su mogli biti sa svojim porodicama nekoliko dana, ali mi nikada nismo mogli. Kada sam ja dobio priliku da vidim svoju porodicu, mogao sam ih vidjeti samo na nekoliko sati prije nego mi je naređeno da se vratim na liniju. Kada se rat završio, a ja vratio u Tešanj našao sam kuću u ruševinama. Nemamo nigdje otići. Nisam nikad ništa dobio od armije, ali znam za činjenicu da su mnogi Hrvati i Muslimani dobili dobre privilegije kao ratni veterani. Nema privilegija za Rome, iako smo izgubili mnogo toga u ratu“ (ERCC, 2004: 42-43)

¹⁴ Uporediti: „Ja sam bio u onoj bivšoj armiji invalid. Ovdje su me gonili silom u dvanaest sati u noći i digli me da ja moram ići ratovati, a bilo je da u nekoj kući niko nije išao u rat, da nijedan nije bio u vojsci, a nas su tjerali da po pet braće ide na liniju i da ginu. Od Muslimana, tih, kako se zovu, Bošnjaci i tako dalje, oni su se više izvukli i samo su Rome gurali gdje su htjeli. Ja sam bio komandir i znam šta se radilo“ (Pupić & Džih, 2009: 26). Također i: „Mi smo sami otišli u vojsku jer nismo htjeli da se razlikujemo, pa kada ide sav narod idemo i mi. To je bila ARBiH, Prvi bataljon sa područja Brčkog. U vojsci smo bili i ja i moj brat koji je ranjen u ruku i ostao je invalid nakon toga. I drugi brat mi je ostao invalid. Svi smo učestvovali u ratu. Jedan šura mi je poginuo u ratu. [...] Bio je kolegijalni odnos. Cijenili su oni nas kao i mi njih, ali su više tjerali Rome, kada je trebalo da se ide u neki napad, više su nas gurali, a oni su išli više u pozadini. Mi

iz sela Svatovac kod Lukavca također se navode i slučajevi zlostavljanja Roma od nedomaćih vojnih jedinica¹⁶, kao i navodna zataškavanja zločina¹⁷ kojima su svjedočili Romi. Podudarna iskustva mogu se i uočiti i kod izjava koje se tiču zbijanja iza borbenih linija. Tako svjedočenja romskih civila iz sela Donje Vukovije kod Kalesije govore o zastrašivanju Roma, nezakonitom prisvajanju romske imovine i zlostavljanjima.¹⁸ Romske izbjeglice iz Brčkog, prema izja-

---

to tada nismo tako gledali nego smo išli, pa Bože, kako svima bude nek bude i nama, i tako..." (Pupić & Džih, 2009: 28)

¹⁵ „E bilo je i razlike u hrani. Naša hrana nije bila dobra, a i nisu nas pratili sa hranom. Kada sam gledao u njihove rovove, mi Romi smo bili u našim, oni su imali bolju hranu. Mi smo se htijeli buniti, a moj brat govori: nećemo se buniti, šuti. Rat je ne znaš ko kome može šta da učini. Ja sam svog starijeg brata poslušao i povukao sam se.“ (Pupić & Džih, 2009: 29)

¹⁶ „Međutim, problem je nastao kada su došli HOS-ovci (Hrvatske oružane snage). Mislim da je prošlo jedno mjesec – mjesec i pet dana, tako nekako, kada je došlo oko 500 vojnika HOS-a iz Hrvatske. Oni su nas maltretirali zato što smo Romi i mene su lično maltretirali. Jedan **Goran**, znam mu ime, ni dan danas ga ne mogu zaboraviti, on je nosio jedno 50 komada ušiju od Srba. Same uši, a ono se crni ko ugajl. On je bio komandir HOS-ovaca. Oni su bili svi Hrvati, i došli su kao ispomoć nama ovdje. Maltretirao me je toliko, da me jedno tri dana dok sam bio u hotelu oko dvanaest i jedan navečer slao na trešnju da mu berem trešnje. Samo dođe i viče: 'Idi na trešnju'. Ja mu kažem: 'Ma jedan sat je gdje ću sada da ti berem trešnje', a on kaže ti moraš ili nemaš uši. Ja plačem i penjem se gore i berem mu, a on viče 'nemoj grane sjeći'. Ja plačem, 'nemoj ljubim te, ne vidim ništa, daj pusti me, života ti, nisam ti ništa uradio', a on ništa – samo da berem. Sutra, svanulo, plačem je kraj svog komadanta 'daj pusti nas, u p... m...', pa nismo mi Srbi, nismo mi vas napali, puške nosimo kao i vi...', a on ništa 'ja hoću trešnje'. Moj komandant govori kako mu ne mogu ništa jer je on ovdje svoj komandant. Malo su se prepirali ali ništa se nije riješilo.“ (Pupić & Džih, 2009: 17)

¹⁷ N.M., Roma iz sela Svatovac kod Lukavca, u izjavi datoj istraživačima udruženja „Moj prijatelj“ govori da je jedan vojnik Armije BiH pod utjecajem alkohola, misleći da puca na neprijateljsku vojsku, ubio tri pripadnika svoje jedinice. Romski vojnik mu je uspio prići s leđa i savladati ga, međutim, nadležni zapovjednici, prema ovoj izjavi, cijeli događaj predstavili su kao djelo neprijateljske vojske (Pupić & Džih, 2009: 17-19).

¹⁸ „Problem je bio u tome što su naše komšije mislili da imamo novca u kućama. Nedugo nakon što je počeo rat počele su provokacije i vrijeđanja. U selu je tada bio HVO. Komandant HVO-a **F.B.** rukovodio je time. Iznosili su nam stvari, pljačkali kuće – sve su to radile naše komšije. Dao sam izjavu o tome **Suljkanoviću**, zamjeniku načelnika Općine Kalesija. Pred kućom **Dževada Biberovića** ispaljeno je 500 metaka dok su počinitelji psovali 'cigansku majku' i vikali 'Gdje su sad ti cigani?' Još su jednom dolazili da nas provociraju i niko nije reagovao da to zaustavi. Prsiljavali su jednu ženu da im dovede svoje kćerke u štab 'na ispitivanje' u ponoć. Žena je sa kćerkama pobjegla. Treći put kada su došli, silovana je kćerka mog brata. Odveli su je u stari objekat JNA i silovali, a imala je samo trinaest godina. Brata su mi izudarali. Tada smo vidjeli da ćemo izgubiti glave. HVO je sa petnaestak automata opkolio naše selo. [...] Nakon tog dana

vama, nisu bili dobro prihvaćeni u novopridošloj sredini. „Nismo imali svoj smještaj, nismo imali gdje spavati, pa smo spavali u barakama po najlonima. Nijedan Bošnjak nas nije htio primiti u kuću jer smo Romi. Kaže: ne mogu Romi jer su prljavi“ (Pupić & Džih, 2009: 26). Romi su također, prema izjavama, bili diskriminirani i prilikom dodjele humanitarne pomoći.¹⁹ Ako bi, u konačnici, ova iskustva željeli iskazati pomoću dobro poznate ideološke mantre etničkih zajednica „svoji na svome“ onda bi mogli reći da Romi ni kod svojih nisu bili na svome a niti svoji.

Iako navedena svjedočenja vjerovatno obuhvaćaju samo manji dio ratnih zbivanja, te su kao takva možda neprimjerena za uopćavanja a preuranjena za sinteze, mi ipak smatramo da ovi slučajevi mogu ponuditi početne elemente za interpretaciju nasilja u osnovama opisanih traumatičnih iskustava. Kao ishodišnu tačku, u tom smislu, prepoznavamo sam *čin suodređivanja* Roma spram drugih („velikih“) etničkih zajednica, s kojima dijele, između ostalog, jezik, religijsku pripadnost i etnonime. Figuratивно kazano, X se suodređuje kao blizak Y1 *nasuprot* Y2, spram kojeg je dalji. Strateški cilj operacije je uspostavljanje veza: uređivanje odnosa između članova prema kriteriju blizine/udaljenosti. Uvjet djelotvornosti cijele operacije je prešutno pretpostavljena, u biti metafizički utemeljena, ne samo mogućnost nego nužnost i učinkovitost ovog odnosa. Ono što je zatumljeno možda je ključno: zašto s bliskim Romi nikad ne postaju bliž(nj)i? Možda zato što su u politikama kolektivnih sopstva uvijek-već pretpostavljeni kao različiti, drugačiji, ne-Mi. U identitetskom odnosu, dakle, dvije strane nisu u odnosu jednakosti: samosuglasju, principijelne istosti, podudarnosti sa samim sobom.²⁰ Upravo je to simptomatični moment cijele konstrukcije: odnosi bliskosti/udaljenosti spram etničkih zajednica ostaju uvijek nedovoljno jasni, neodredljivi, prazni, ideološki. Romi u

---

Romi su počeli prodavati kuće bud-zašto, samo da mogu otići i spasiti goli život. Shvatili smo da nije vrijedno ginuti zbog zemlje.“ (Pupić & Džih, 2009: 9)

¹⁹ Dervo Sejdić, romski aktivista, navodi da su sve humanitarne organizacije distribuirale humanitarnu pomoć po etničkim linijama. „Nekada bi Romi dobili pomoć od ovih organizacija, ali to nikada nije u dovoljnim količinama, posebno uzimajući u obzir prosječnu veličinu romskih porodica.“ (ERRC, 2004: 49-50).

²⁰ „U filozofijskoj tradiciji – umnogome mjerodavnoj za historiju pojma – identitet označuje samosuglasje, podudarnost subjekta, bića općenito, sa sobom samim (od lat. *idem*: isti). Stavak identičnosti, njegova formula, znano je, iskazuje se stoga elementarnom jednadžbom $A=A$, koja pokazuje principijelnu istost objiju strana, upravo naime ono što Leibniz, dokazujući nemogućnost postojanja različitih supstancija koje se ničime ne bi međusobno razlikovale, nazivlje *principium identitatis indiscernibilium*.“ (Puhovski, 2001: 7)

takvoj sivoj zoni stoga mogu figurirati istovremeno i bliski i udaljeni od nas/vas, biti naši/vaši prijatelji i neprijatelji, ali zauvijek ostaju nesvodivi na nas/vas. Ne čini li se upravo ovo nasilje etničkog suodređivanja zajedničkom niti koja se provlači u svjedočenjima Roma o traumatičnim iskustvima koje nose iz rata protiv BiH? Kako se, zapravo, ovo iskustvo predstavlja u novinarskim diskursima bh. online medija? Da bi mogli dati odgovor na pitanje, potrebno je prvo razmotriti obilježja samog bh. novomedijskog okruženja u kojima se ove diskurzivne prakse odvijaju, odnosno, ukazati na ograničenja s kojima se suočavamo prilikom istraživanja polja bh. online novinarstva.

2. Ograničenja u istraživanju bh. online medija

Prema podacima Regulatorne agencije za komunikacije BiH, u 2012. godini u BiH bilo je ukupno 2.184.500 korisnika interneta (RAK, 2012: 6). Broj korisnika procijenjen je na osnovu broja pretplatnika kojeg su agenciji dostavili pružatelji internetskih usluga. Trend porasta interneta je očigledan, s 585 hiljada koliko ih je bilo 2004. godine, preko milion koliko je iznosilo u 2007. godini do preko 2 miliona koliko ih bilo u 2012. godini. Podaci agencije pokazuju da je u 2012. godini dominantna vrsta pristupa internetu bio xDSL, čiji broj pretplatnika čini 50,32% od ukupnog broja internet pretplatnika u BiH, dok se na drugom mjestu nalaze pretplatnici kablovskog pristupa, koji čine 22,63% od ukupnog broja internet pretplatnika. Prema podacima Internet World Statistic u decembru 2011. godine bilo je ukupno 1,159,960 korisnika Facebook društvene mreže iz BiH.²¹

Najposjećenije bh. weblokacije teško je sa sigurnošću odrediti, ne samo zbog toga što veliki dio bh. građana živi u inozemstvu nego i što u postojećim mjerenjima komercijalnih agencija nisu uključeni svi portali, a uz to u primjeni su različite metodologije. Značajan činilac, također, predstavlja i slabo znansstveno istraživanje online medija u bh. akademskoj zajednici, posebno odsustvo kvalitativnih istraživačkih pristupa, studija slučaja i kontinuiranih proučavanja produkcijskih praksi svojstvenih online medijima. Odsustvo pouzdanih pokazatelja, dakle, analiza pomoću manje-više utemeljenih procjena, za sada jedina je izvjesna činjenica u skupu nepoznanica o novomedijskom okruženju BiH. Tako prema podacima koje prikuplja slovenačka kompanija Valicon u okviru projekta Gemius, u kojem sudjeluju neki bh. web portali, posjetioci iz BiH u 2013. godini najviše su, u prosjeku, posjećivali web portale poput

---

²¹ Dostupno na www.internetworldstats.com/europa2.htm#ba.

pik.ba, klix.ba, ekskluziva.ba, sportsport.ba, cafe.ba, doznajemo.com i haber.ba, dakle kupoprodajne, sportske i informativno-zabavne portale.²² Prema podacima web kompanije Alexa u momentu pisanja ovog rada tri najposjećenije web lokacije u BiH bile su Facebook, YouTube i Google, a od domaćih pik.ba (5 mjesto), klix.ba (6 mjesto), avaz.ba (8 mjesto), radiosarajevo.ba (26 mjesto), nezavisne.com (30 mjesto), bljesak.info (43 mjesto), depo.ba (45 mjesto), ekskluziva.ba (47 mjesto) itd.²³ Od 2011. godine u BiH također djeluje i internetski servis „Snajper.ba“ koji mjeri posjećenost weblokacija, a u njemu također sudjeluju samo neki bh. webporotali. Među pet najposjećenijih weblokacija u momentu nastajanja ovog rada bili su portali haber.ba, cafe.ba, bh-index.com, vijesti.ba i krajiški infoportal kip.ba.²⁴

O medijskima navikama i socio-demografskih strukturama bh. online publike također vrlo malo znamo. U akademskom miljeu evidentno je odsustvo ovih studija. Javno dostupna istraživanja marketinških agencija, s druge strane, obično su ili zastarjela²⁵ ili malo korisna zbog malog uzorka istraživanja, odnosno, nepoznate metodologije.²⁶

---

²² Baze podataka dostupne su na www.audienceba.gemius.com/pages/display/reach. Baze podataka, bitno je napomenuti, pokazuju podatke ne za sve bh. webportale nego samo one koje sudjeluju u projektu. Osnovne naznake o korištenoj metodologiji dostupne su na www.audienceba.gemius.com/pages/display/methodology. Na osnovu uvida u opisane postupke mjerenja može zaključiti da se istraživanja dominantno baziraju na kvantitativnom metodološkom pristupu.

²³ Podaci na dan 23. 1. 2014. godine. Izuzev prva tri mjesta, rangiranja posjećenosti ostalih portala podložna su većim ili manjim izmjenama ovisno o popularnosti weblokacije. Javno dostupni podaci sa ovog portala ne navode, treba napomenuti, tačno definirana razdoblja mjerenja na osnovu kojeg su weblokacije rangirane. Rang najposjećenijih stranica koji sačinjava kompanija Alexa, inače podružnica američke kompanije Amazon.com, određuje se primarno praćenjem manjeg uzorka internetskog sabračaja pomoću dodataka koje korisnici instaliraju na svoje webpreglednike. Takav način mjerenja nerijetko je predmet kritike marketinških agencija koje mjere stvarnu posjećenost lokaciji.

²⁴ Podaci na dan 23. 1. 2014. Pregledi dostupni na www.snajper.ba/index.php.

²⁵ Posljednja javno dostupna istraživanja marketinške agencije GfK BiH (2009) pokazuju da su internet u prvom redu prihvatile mlađe generacije, posebno oni u dobi od 15 do 24 godine, među kojima se tri četvrtine služe internetom. Prema ovom istraživanju studenti i učenici su skupina koja se najviše služi Internetom (84%), slijede ih stalno zaposleni među kojima oko polovice koristi ove usluge, dok među umirovljenicima nalazimo samo oko 4% korisnika. Ranija istraživanja GfK BiH (2006) pokazala su da se građani BiH internetom najčešće koriste u svrhe provjeravanje elektronske pošte (38%), traženje stručne literature (18%), te poslovnih (15%) i dnevnih informacija (13%). Žene češće nego muškarci koriste internet da bi provjerili e-mail (44% naspram 36%), a slično je i s osobama iz ruralnih krajeva spram onih iz urbanih (42%

Webporatli privlačni su za istraživanje odnosa između medija i kultura sjećanja iz više razloga, a najmanje tri: njihove popularnosti-dosega među publikom, mogućnosti participacije korisnika u kreiranju sadržaja kao i permanentne javne dostupnosti, barem teorijski, pohranjenih podataka. Digitalni mediji, kako ukazuju recentni radovi, radikalno mijenjaju odnose pamćenja i zaboravljanja karakteristične za moderno doba (Gared-Hansen, Hoskins & Reading, 2009). U svijetu opčinjenom prekomjernom povezanošću – umnožavanjem, uređivanjem, povezivanjem, dijeljenjem, komentiranjem, „lajkanjem“ – sjećanje postaje pravilo a zaborav izuzetak (Mayer-Schönberger, 2009). Andrew Hoskin u tom kontekstu piše o „postoskudnom dobu“ (Hoskins, 2013), ukazujući na strukturne promjene koje su u suvremeno društvo unijele digitalne multimedijalne baze podataka, sposobne teorijski za neograničene mogućnosti pohranjivanja, obrađivanja i nadzora svih vrsta podataka. Nije iznenađujuće što kritičari novih medija, poput Geert Lovinka, pišu o „društvu upita“, aludirajući na „googlizaciju naših života“ čija su okosnica upravo baze podataka (Lovink, 2011). Web 2.0 tehnologije, tzv. društveni mediji, indikativni su primjeri suficitarne produkcije tragova o prošlosti. U ovim kvaziprivatnim i polujavnim prostorima svaki momenat života, čak i najbanalnije epizode, smatraju se poželjnim i skladištenja vrijednim podacima. U takvoj prekomjernosti informacija o prošlosti, zaboravljanje kao poništavanje ili rasterećenje informacija, imat će sve veću ulogu u društvu 21. stoljeća (Connerton, 2008: 65).

---

naspram 37%). Nešto više od jedne četvrtine građana BiH bar jednom dnevno provjerava e-mail. Svaki šesti građanin BiH svakodnevno na internetu traži informacije o dnevnim događajima, a svaki deseti je u potrazi za poslovnim informacijama. Prema ranijim istraživanju Gfk o društvenim mrežama (2006) najveći je broj korisnika Facebooka (46%), dok su ostali društveni mediji manje popularni (Twitter koristi oko 5%, MySpace 1%). Demografske karakteristike korisnika Facebooka pokazuju da relativnu većinu čine osobe ženskog pola (55% naspram 45%). Preovlađujuća dobna skupina korisnika Facebooka je ona 15 do 24 godine, koji zajedno čine 60% svih korisnika Facebooka. Svi navedeni podaci sada su, zasigurno, značajno izmijenjeni uslijed povećanog broja korisnika interneta. Obavijesti o svim navedenim istraživanjima dostupne su na www.gfk.ba/downloads/press/index.ba.html

²⁶ U javnim obavijestima agencije Valicon mogu se pronaći neki pokazatelji navika i socio-demografskih struktura bh. online publike, prikupljeni na osnovu istraživanja koje sprovodi ova agencija. Međutim, većina istraživanje se bazira na vrlo kratkim razdoblja, a obavijesti ne opisuju ni metodologiju a niti kontrolne periode istraživanja. Javne obavijesti o istraživanjima dostupne su na www.valicon.net/ba/gemius/obavijest_za_medije/.

No prilikom istraživanja web portala u BiH suočavamo se s nizom *strukturnih ograničenja*, a ovom prilikom želimo ukazati na najmanje pet, koji značajno uvjetuju domete znanstvenih spoznaja. *Određivanje (reprezentativnog) uzorka*, kao prvo, zasigurno spada u značajne probleme za istraživanje webportala. Mjerenja posjećenosti weblokacija, kao što je poznato, mnogo su preciznija od mjerenja (čitivosti/slušivosti/gledivosti) klasičnih elektronskih medija. Uz upotrebu odgovarajućih aplikacija za tzv. webstatistiku moguće je, s velikim stepenom pouzdanosti, dobiti podatke o broju posjeta, lokaciji s koje posjetitelji pristupaju, sadržajima koje su odabrali, periodu zadržavanja na lokaciji itd. Ipak, ovi podaci su uglavnom za znanstvenike nedostupni iz jednog prostog razloga: značaja ovih informacija za marketinško pozicioniranje portala, zbog čega najčešće ostaju u domenu poslovne tajne. Također, marketinške agencije prilikom mjerenja koriste različite metodologije, koji, i da zanemarimo njihovu znanstvenu verifikaciju, većinom nude kvantitativne statističke podatke, dok su dubinska, kvalitativna ispitivanja navika online publike vrlo rijetka. Neistraženost ili slaba istraženost *strukturnih karakteristika webportala*, posebno novinarskih praksi, drugo je značajno ograničenje. Naime, u javno dostupnim istraživanjima uglavnom ne raspolažemo s podacima o strukturama na kojima počiva polje online novinarstva. Čak su i neki elementarni podaci većinom nedostupni, poput, na primjer, ukupnog broj uposlenog, odnosno, suradničkog osoblja, njihovih socio-demografskih karakteristika, profesionalnih praksi, radnih odnosa, struktura odlučivanja, vlasništva, poslovnih pokazatelja itd. I „produkti“ online novinara većinom nisu dovoljno, ako već ne i nikako, izučeni, poput, na primjer, tematskih koncepcija, izvora informacija, vrijednosnih uklona, žanrovskih obilježja i sl. Treće ograničenje čini sama *metodologija istraživanja online komunikacije*, koja je većinom u bh. akademskoj zajednici nerazvijena i kasni za recentnim trendovima u istraživanju online novinarskih formi, kao što su, recimo, automatizirane analize sadržaja koje obrađuju velike korpuse podataka u realnom vremenu, metode obrade nestrukturiranih podataka svojstvenih bazama podataka, ili noviji kvalitativni pristupi koji uključuju praćenja „ciklusa značenja“ koji se začinju, prenose i modificiraju u virtualnim prostorima.²⁷ Naravno, ne treba zaboraviti da heterogenost društvenih/komunikacijskih situacija nalaže *kontinuirano pra-*

---

²⁷ Pogledati, na primjer, radove Flaounas, Ali, Lansdall-Welfar, De Bie, Mosdell, Lewis & Cristiniani (2012); Fielding, Lee & Blank (2008), Hine (2005), Mann & Stewart (2002), Scollon & Scollon (2004).

ćenje pojava u različitim periodima i intervalima, što u bh. situaciji stvara i dodatna ograničenja imajući na umu postojeća izdvajanja za znanstvena istraživanja.²⁸ I, u konačnici, sa stajališta oblasti koje je predmet rada ne možemo ne primijetiti značajno odsustvo istraživačkih radova iz oblasti *kultura sjećanja svojestvenih bh. online prostorima*.

Nakon ovih napomena, moguće je preciznije odrediti metodološki pristup. Predmet istraživanja ovog rada, kako se moglo zaključiti do sada, predstavlja *tretman ratne prošlosti romske zajednice u BiH u novinarskom diskursu odabranih bh. online medija*. Budući da su bh. online mediji vrlo slabo istraženi, posebno u segmentu online novinarstva, naredni rad može ponuditi samo orijentacione (strukturne) karakteristike ovog tretmana, koje mogu biti osnova za buduće rigoroznije deskriptivne studije. U tom smislu, cilj istraživanja je da *identificira, mapira i evaluira strukturne obrasce, norme ili logike koje reguliraju dinamiku medijske obrade ratnih iskustava romske zajednice u BiH*. Predmet istražujemo pomoću metode analize diskursa. Foucault (1971, 1998, 2007) diskurs poima kao sistem iskaza koji konstituiraju korpus određenog znanja. Ovakav sistem u sebi sadrži „diskurzivnu formaciju“ koja uvjetuje što se unutar diskursa može i ne može (iz)reći i (spo)znati. Kao reguliran skup iskaza, diskurs konstituira okvire pomoću kojih materijalni *objekti* stječu značenje, a cilj istraživača je spoznati *pravila* ili *norme* koji strukturiraju ove diskurzivne prakse. Foucault naglašava da su diskursi povezani s *odnosima moći*: postoje zbog složenog skupa praksi koji pokušavaju da određene iskaze drže u opticaju, i drugih praksi koje pokušavaju da ove iskaze odvoje od drugih i drže izvan cirkulacije. Sve navedeno relevantno je za definiranje i analizu „diskursa vijesti“. Kako ukazuju Hoskins i O'Loughlin (2007) vijesti imaju sva obilježja diskursa kako ga je opisao Foucault. Mogu se promatrati kao *sistem iskaza* unutar kojeg se neke stvari mogu a neke ne mogu reći – *norme* koje određuju što jeste vijest, činjenica, relevantan izvor itd. Vijesti kao diskursi također proizvode *uloge* –

---

²⁸ Prema podacima Agencije za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvalitete BiH i dokumentima Vijeća Ministara BiH iz 2009. godine u BiH trenutačno se za znanost izdvaja ispod 0,1% GDP-a, s preko 80% učešća države. Europske preporuke, prema Lisabonskoj deklaraciji, u pogledu izdvajanja za znanost iznose 3% GDP-a, sa 2/3 učešća poslovnog sektora (neke zemlje poput Švedske i Finske premašuju ovaj europski prosjek sa izdvajanjima iznad 3% GDP). Izdvajanje za znanost u BiH prije rata bilo je na razini 1,5% GDP-a, dok danas u Republici Srpskoj ne iznosi ni 0,5% entitetskog budžeta, odnosno manje od 0,1% GDP-a, a isto stanje je u Federaciji BiH. Pogledati opširnije Hukić, Mirsada et al. (2009): *Strategija razvoja nauke u BiH 2010-2015*, Vijeće Ministara BiH, Sarajevo, dostupno na www.mcp.gov.ba/zakoni_akti/strategije/?id=1251.

reportera, urednika, voditelja, eksperta, svjedoka i sl. Oni također proizvode i svoje *objekte*, kao na primjer u našem kontekstu istraživanja „slučaj Skočić“, „Sijekovac“ i dr. Cilj analize sastoji se u identificiranju principa koje u informativnoj djelatnosti slijede i održavaju novinari.²⁹ Uzorak istraživanja formiran je na osnovu postojećih podataka posjećenosti portala koje nude Geminius.ba i Alexa.com, a odabrali smo sljedeće informativne portale: klix.ba, avaz.ba, nezavisne.com, radiosarajevo.ba, doznajemo.com, haber.ba i cafe.ba.³⁰ Analizirali smo javno dostupne tekstove, za koje smo pretpostavili da su ih sačinili ili prenijeli, djelimično ili u potpunosti, novinari. Budući da se usmjeravamo na profesionalne novinarske prakse, sadržaje foruma niti komentare tekstova stoga nismo pratili. Relevantne tekstove odabrali smo tzv. „ručnim pretraživanjem“ po ključnim riječima, koristeći se naprednim opcijama za pretraživanje weblokacija, pri čemu smo koristili tri pretraživača: google.com, yahoo.com i duckduckgo.com. Svjesni smo da ovako definiran uzorak analize, odnosno, način selekcije relevantnih slučajeva stvara ograničenja u pogledu validnosti podataka ali, kako smo naveli, nadamo se da će buduća rigoroznija istraživanja ovih pojava unaprijediti i korigirati nalaze naših orijentacionih analiza.

3. Analiza diskursa: ekskluzivni i inkluzivni obrasci

Najmanje tri značajna obilježja mogu se uočiti prilikom analize tretmana ratne prošlosti romske zajednice u novinarskom diskursu uzorkom odabranih bh. online medija:

- *odsustvo* [ratna iskustva nisu uopće u optičaju u javnim/medijskim prostorima],
- *neodređenost* [ratna iskustva nisu u središtu medijskog teksta, u poruci se tematiziraju sekundarno, a pojavljuju se kao kontekstualni, većinom apstraktni i rubni dijelovi drugog narativa], i
- *predređenost* [ratna iskustva čine središnje teme teksta, ali se u komunikacijske tokove uključuju s uvijek-već strukturiranim značenjem, što

²⁹ Torfing (2005) i Jorgensen & Phillips (2002) pišu o tri generacije diskursne teorije: lingvističkoj teoriji diskursa, kritičkoj analizi diskursa i poststrukturalističkoj analizi. Diskursna analiza, predstavljena u nastavku, oslanja se na shvaćanja razvijena u posljednja dvije generacije diskursne teorije. U radu Howartha (2007) pojašnjene su epistemološka ishodišta i metodološke implikacije ove teorijsko-metodološke tradicije.

³⁰ Želimo napomenuti da niti o jednom navedenom webportalu nismo uspjeli pronaći ranije studije monografskog tipa.

je posljedica njihova predstavljanja pomoću etabliranih etnonacionalnih naracija, koje (pred)određuju percepciju i okvire znanja povijesti] imaginacija uznemirujuće prošlosti.

Diskursne prakse tako ukazuju na dvije bitne ose, *ekskluzivne i inkluzivne dispozitive*, unutar i duž čijih pravaca se tvore spirale signifikacije o ratnom iskustvu romske zajednice. Tri navedena obilježja – odsustvo, neodređenost i predodređenost imaginacija – mogu se otuda promatrati i kao važni momenti u nizu trajektorija koji se odvijaju između ova dva pola, a čiji je cilj, u konačnici, određena strukturiranost polja produkcije značenja prošlosti: organiziranje skupa simboličkih praksi kojima se oblikuju „mnemonički impulsi“ o romskoj ratnoj prošlosti u specifičnu diskurzivnu formaciju, uspostavljenu s dominantno strateškom, interesno upravljanim funkcijom podupiranja vladajućih režima znanja/moći.

Ekskluzivni obrasci, koji su možda i najčešći, formuliraju odnos spram ratnih iskustava romske zajednice kao *ne-odnošenje*: odsustvo tematizacije ovih tragova ratne povijesti. U duhu narativne teorije, ove dispozicije mogli bi opisati i kao svojevrsne strukture nepažnje koje potencijalne izjavne situacije, iskaze o određenim aspektima/epizodama ratne prošlosti, udaljavaju od publike, odnosno, svjesno ili nesvjesno odvajaju od drugih sličnih naracija i drže izvan cirkulacije u javnim prostorima. Ključni je njihov učinak *nematerijaliziranje diskursa sjećanja*, odnosno, *odsustvo simboličkih strukturacija* ovih tragova prošlosti u polju online novinarstva. Kod svih analiziranih portala, općenito kazano, evidentno je značajno odsustvo tretmana ovih tema ratne prošlosti. Na temelju naših prethodnih istraživanja bh. dnevnika (Mahmutović, 2012) kao i izdvojenih relevantnih tekstova s bh. webportala, koje navedimo u nastavku prilikom analiza, procjenjujemo da udjel ovih tema u ukupnom skupu tema od ratnoj prošlosti nije veći od 5%. Webportali koji pokazuju obilježja tabloidnog novinarstva, poput portala cafe.ba, haber.ba i doznajemo.com, indikativni su slučajevi za istraživanje ovih obrazaca. Kod prva dva portala nismo uspjeli pronaći relevantne tekstove. U slučaju trećeg portala pronašli smo jedan tekst, čiji iskazi međutim nisu ni strukturirani na način kako to nalažu načela novinarske profesije a niti podržani relevantnim izvorima, onako kako to pretpostavljaju prakse provjere izvora informacija.³¹

---

³¹ Pogledati tekst pod naslovom „Cijela priča o ratnom zločincu koji danas prosi novac po tramvajima u Sarajevu“, dostupan na <http://doznajemo.com/2012/11/24/cijela-prica-o-ratnom->

Inkluzivni obrasci, mnogo manje frekventni, obuhvaćaju heterogene simboličke reprezentacije ratnih iskustava romske zajednice, koje su u određenom obliku uključene u komunikacijske protoke posredovane online medijima. Prepoznajemo najmanje dva oblika njihova ispoljavanja. Prvi oblik simboličkih strukturacija je *neodređena narativizacija* događaja prošlosti: ratno iskustvo romske zajednice javlja se kao *sekundarni* sadržaj aktualnih tema, pozicionirano je kao *kontekstualni* element druge priče, a predstavlja se *apstraktno*, većinom, pomoću skupnih kategorija. Povodi za (re)aktualizaciju ratnih iskustava mogu biti različiti. U tekstovima pod naslovima „Romi su najveća i najugroženija etnička skupina u BiH“³² i „Romi kao potlačeni crnci 60-tih godina u Americi“³³, publiciranim na webportalu klix.ba tokom 2011. i 2009. godine, povod je izvještavanje o 8. aprilu – Međunarodnom danu Roma. Ratno iskustvo u oba teksta pojavljuje se kao kontekstualni dio središnje naracije o ugroženosti i diskriminaciji romskih zajednica u Europi. U prvom tekstu sadašnje socijalno stanje Roma promatra se u kontekstu, apstraktno predstavljenih, učinaka rata:

„U saopćenju za javnost, Društvo [za ugrožene narode, op. aut.] podsjeća da njihov položaj nikada nije bio zavidan, ali je izbijanjem rata (1992 - 1995) još više pogoršan tako da danas 90 posto Roma nema zdravstvenu zaštitu, 80 posto njih nema nikakvu kvalifikaciju ili izobrazbu, 70 posto ih ne može osigurati životnu egzistenciju bez socijalne pomoći koja je neredovna, a čak 60 posto Roma je nepismeno.“

---

zlocincu-koji-danas-prosi-po-tramvajima-u-sarajevu/. Tekst, kako se može naslutiti iz naslova, izvještava o navodnom osuđenom ratnom zločincu, pripadniku romske zajednice, koji danas prosi po tramvajima u Sarajevu. Prvi paragraf (tzv. lead) školski je primjer loše napisanog uvoda (tzv. zakopani lead): „Džemal Zahirović, osuđeni ratni zločinac, danas prosi po sarajevskim tramvajima! Vidio ga je jedan od bivših zatočenika logora Batković kod Bijeljine, gdje se Džemal, odnosno Špajzer ili Džango, kako su ga zvali, isticao po nečovječnom postupanju spram logoraša.“ Tekst u nastavku donosi informacije o navodnim zlodjelima ovog čovjeka, njegovom pritvaranju i suđenju, prilikom čega nije naveden niti jedan službeni izvor informacija. Tekst završava u stilu policijskih potjera, navodeći čitateljima „osam ključnih podataka“ o ovoj osobi, koje su osoblju portala ponudili „prijatelji s Facebook grupe Sarajevo Grad“.

³² Tekst dostupan na www.klix.ba/vijesti/bih/romi-su-navjeca-i-najugrozenija-etnicka-grupa-u-bih/110407115

³³ Tekst dostupan na www.klix.ba/vijesti/svijet/romi-kao-potlaceni-crnci-60-tih-godina-u-americi/090408002

U drugom tekstu, ratno iskustvo sagledava se u širem kontekstu današnje diskriminacije i ugroženosti Roma u Makedoniji, Srbiji, Rumuniji i Italiji. Dio teksta o stradanju Roma u BiH tokom rata donosi apstraktnu naraciju o ratnom iskustvu, fokusirajući se na aproksimativne brojčane podatke o masovnim ubistvima i protjerivanjima. Počinioci se ne identificiraju direktno, ali ukazivanjem na izvršitelje zlodjela nad Romima (Arkan i njegove trupe), povezivanjem s drugim žrtvama progona (Bošnjaci i Hrvati), te preciziranjem prostora gdje se većina Roma „nije uspjela vratiti u svoje domove“ (Republika Srpska), oni se implicitno određuju, dok se sami Romi predstavljaju u skupnim kategorijama:

„U napadačkom ratu na Bosnu i Hercegovinu ubijeno je više stotina Roma, a upravo su Romi bili i proe žrtve ratnog zločinca Arkana i njegovih trupa u Bijeljini. Zajedno s Bošnjacima i Hrvatima Romi su protjerani iz svojih mjesta prebivališta, a veliki broj njih do danas se nije uspio vratiti u svoje domove u Republici Srpskoj.“ (op. aut.)

Oba teksta u žanrovskom smislu predstavljaju izvještaje, koji su sačinili, pretpostavljamo, novinarske agencije, a osnova naracija je vjerovatno po porijeklu djelimično ili potpuno preuzeta iz PR saopćenja Društva za ugrožene narode koje je iniciralo samo obilježavanje događaja. Naredna istraživanja ove problematike trebala bi detaljnije opisati strukturne karakteristike ovih *procesa rekontekstualizacija*, ono što Faircough naziva „žanrovskim ulančavanjima“ (Fairclough, 2003) kada se propozicije, teme, narativi, simboli mijenjaju uslijed prijenosa iz jednog žanra u drugi, iz jedne sfere društvenog života u domenu javnosti. Slične simboličke strukturacije mogu se pronaći i kod drugih medijskih događaja. Na primjer, u tekstu s naslovom „Tanovićev film je autentični portret ustajalog siromaštva“³⁴, koji donosi priču o svjetskoj premijeri filma „Epizoda u životu berača željeza“ bh. oskarovca Danisa Tanovića u Berlinu, jedan dio teksta o Nazifu Mujiću, Romu koji glumi glavni lik u dokumentarnom filmu, sadrži reference na ratnu prošlost koja u tekstu ima primarno kontekstualnu funkciju.³⁵ Iste funkcije mogu se uočiti u tekstu „Poruka Prije-

---

³⁴ Tekst dostupan na www.klix.ba/vijesti/kultura/tanovicev-film-je-autenticni-portret-ustajalog-siromastva/130214008

³⁵ Uporediti: „Porodica Mujić, otac Nazif, majka Senada Alimanović i njihove kćerke Sandra i Šensa žive u Poljicama u Tuzlanskom kantonu, daleko od pogodnosti grada. Nazif zarađuje sakupljajući staro željezo, a Senada i njene kćeri rade poslove u kući. Iako je Nazif za vrijeme

dorčanina: Moja želja je da naša djeca ne ratuju više“, koji sadrži izvještaj o okupljanju građana Sarajeva s ciljem odavanja počasti žrtvama Prijedora, gdje se navodi izjava predstavnika Instituta za nestale osobe BiH o zločinima nad Romima.³⁶

Drugi oblik simboličkih strukturacija odnosi se na one epizode ratne povijesti u čijem središtu su sami Romi, to jest, traumatična iskustva pripadnika romske zajednice čine neizostavne elemente naracije. Prilikom analize uočili smo dva skupa takvih medijskih poruka: tekstove koje se odnose na masovne zločine počinjene nad Romima iz mjesta Skočić kod Zvornika i tekstove koje tematiziraju zlodjela koja su se dogodila na prostoru Sijekovca kod Bosanskog Broda. Iako tretiraju različite povijesne situacije, kod obje skupine tekstova moguće je uočiti, ako se uporedo interpretiraju, slične simboličke mreže koje očigledno teže istom cilju: *narativnom povezivanju*, ako ne već i (re)integriranju i *(pre)upisivanju traumatičnog iskustva* romske zajednice u iskustvo stradanja jedne od tri „konstitutivne“ etnije-nacije postdejtonske države. Učinak je predisponiran način opažanja i vrednovanja događaja prošlosti jer okviri pomoću kojih su povijesna zbivanja definirana, organizirana i povezna u tekstovima istodobno *(pred)određuju* značenja koje to predstavljanje omogućava, usmjerava i ograničava. Detalji i iznimke ovdje su naročito

---

rata u BiH bio borac, nije dobio nikakvu penziju, dječiji dodatak ili zdravstveno osiguranje. Kada Senada doživi pobačaj, bolnica odbija da uradi abortus dok Nazif ne plati 980 KM, što je za jednog skupljača željeza nedostižno. Dok je Senadin život u opasnosti, Nazif na sve načine pokušava svojoj partnerici omogućiti operaciju.“

³⁶ Uporediti „Tu sam danas i ovo je s moje strane simboličan gest iskazivanja solidarnosti sa žrtvama tortura, protjerivanja, silovanja i svega što se dešavalo Prijedorčanima nesrbima. Nažalost, Prijedor je jedan od gradova u kojim je izvršen genocid, to je danas sasvim jasno. To stoji i u optužnicama predstavnika najvišeg političkog i vojnog vodstva bosanskih Srba. Onih koji imaju status nestalih sa područja ove općine je više od 3.000. Najviše njih je bošnjačke nacionalnosti, ali zločini su izvršeni i nad Romima, Albancima, Hrvatima i drugim nesrbima koji su živjeli u tom gradu. Više od 2.100 njih je do sada ekshumirano, veći broj je i identificiran. U ovom momentu Institut za nestale traga za više od 900 Prijedorčana, koji se zasigurno nalaze u najmanje tri masovne grobnice i desecima manjih. Ono što mene brine jeste današnji odnos prijedorskih vlasti, koje na svaki način negiraju i pokušavaju sakriti istinu. Kada idete od Prijedora prema Banjoj Luci, ili na istok, vi nećete vidjeti te masovne grobnice, ali mi, koji smo uključeni u to, znamo da one jesu tu i gdje god se okrenemo vidimo jednu od njih“, rekao je Amor Mašović, član Kolegija direktora Instituta, te dodao da, uprkos svemu ovome, vjeruje da će Banja Luka i Prijedor imati jednog dana muzeje genocida.“ Tekst dostupan na www.klix.ba/vijesti/bih/poruka-prijedorcanina-moja-zelja-je-da-nasa-djeca-ne-ratujuvise/120531046

indikativni. Prvo uočljivo obilježje je samo (ne)identificiranje, svojevrsna indiferentnost kod određivanja žrtvi kao pripadnika romske zajednice. Jedni tekstovi koji sadrže izvještaj o presudi u predmetu Skočić navode da je riječ o žrtvama Romima, a drugi ne, iako svi tekstovi prilično detaljno opisuju procesom utvrđene zločine. Razlika je izraženija tim više što je riječ o gotovo identičnim tekstovima: izvještajima novinskih agencija iz Srbije, koja su, pretpostavljamo, prerađene obavijesti za medije sudskih institucija. Primjeri su tekstovi publicirani na webportalima klix.ba, radiosarajevo.ba i avaz.ba. U tekstu s naslovom „Osuđeni 'Simini četnici' koji su ubili trudnicu i sedmero djece u Zvorniku“³⁷, koji donosi izvještaj o presudu u ovom predmetu, žrtve se ni na jednom mjestu ne imenuju kao Romi. Identičan izvještaj prenose i webportali radiosarajevo.ba³⁸ i avaz.ba, s tim što potonji sadrži izjave zamjenika tužioca koje su u tekstovima kod prethodna dva portala izostavljene.³⁹ Nasuprot tome, tekst publiciran na webportalu nezavisne.com sadrži izjavu zastupnika oštećene strane, u kojoj se navodi da je riječ o romskim žrtvama ali je to zasigurno posljedica drugačijeg prenošenja istoga agencijskog izvještaja. Naime, veliki dijelovi u ovom izvještaju identični su iskazima u izvještajima prenesenim na drugim portalima, samo što uz to sadrže i dijelove koji su pomjereni, pretpostavljamo, s kraja na početak teksta. Upravo u tom dijelovima, koji su drugi portali vjerovatno izostavili, sadržana je izjava.⁴⁰ U drugim tekstovima o ovom slučaju, koji također sadrže većinom u potpunosti prenesene agencijske vijesti i izvještaje, oštećeni u procesu se imenuju kao „romski civili“.⁴¹ Čitatelji koji su

---

³⁷ Tekst dostupan na www.klix.ba/vijesti/regija/osudjeni-simini-cetnici-koji-su-ubili-trudnicu-i-sedmero-djece-u-zvorniku/130222090.

³⁸ Pogledati tekst s naslovom „Ukupno 73 godine zatvora za 'Simine četnike““, dostupan na www.radiosarajevo.ba/novost/104029/ukupno-73-godine-zatvora-za-simine-cetnike

³⁹ Pogledati tekst s naslovom „'Simini četnici' dobili ukupno 73 godine zatvora“, dostupan na www.avaz.ba/vijesti/iz-minute-u-minutu/simini-cetnici-dobili-ukupno-73-godine-zatvora.

⁴⁰ Pogledati tekst s naslovom „Presudom za Simine četnike pravda djelimično zadovoljena“, dostupan na www.nezavisne.com/novosti/ex-yu/Presudom-za-Simine-cetnike-pravda-djelimično-zadovoljena-181233.html

⁴¹ Pogledati tekst s naslovom „Nastavlja se suđenje za ratni zločin nad zvorničkim romima“ dostupan na www.klix.ba/vijesti/regija/nastavlja-se-sudjenje-za-ratni-zlocin-nad-zvornickim-romima/101213035 i tekst „Privedeni osumnjičeni za ratni zločin u Sjeverinu“ dostupan na www.klix.ba/vijesti/regija/privedeni-osumnjiceni-za-ratni-zlocin-u-sjeverinu/091106019. Potonji tekst u identičnom obliku prenio je i webportal radiosarajevo.ba, samo s izmjenjnim naslovom („Privedeni osumnjičeni za ratni zločin u BiH“, tekst dostupan na www.radiosarajevo.ba/novost/14377).

pratili izvještavanje o ovom procesu, može se opravdano pretpostaviti, vjerovatno su mogli i bez eksplicitnog navođenja zaključiti da je riječ o romskim žrtvama. Ipak ostaje pitanje zašto novinari/urednici izvještaj nisu upotpunili informacijama koje su bile izostavljene u izvornom (agencijskom) tekstu, posebno imajući u vidu činjenicu da su već ranije objavljivali tekstove o ovom procesu? Vjerovatno jer nisu smatrali da je to potrebno. Druga dimenzija ove indiferentnosti je odsustvo „romskih izvora“. Većina publiciranih tekstova nije prenijela izjavu jedinog preživjelog svjedoka masovnih ubistava, a niti je sadržavala reakcije predstavnika romskih civilnih udruga. Iako su romske žrtve predmet svih tekstova čini se da u konačnici oni nisu u središtu. Navodi iz optužnice, koji opisuju brutalna zlodjela, kao da imaju za cilj predstaviti, tako reći, zajedniče strahote koje romski narod doživio na području zborničke općine istodobno s pripadnicima bošnjačke i hrvatske zajednice. Dioništvo u nesreći nadaje se kao samorazumljivi horizont teksta. Identične prakse mogu se uočiti i kod tekstova koji se odnose na „slučaj Sijekovac“, gdje Romi ili njihova udruženja ni u jednom publiciranom tekstu nisu prisutni kao izvori informacija. Uz to može se još i primijeti nesrazmjern broj publiciranih tekstova. Dok je webportal nezavisne.com objavio pet tekstova⁴², webportal klix.ba publicirao je samo jedan tekst⁴³, a ostali webportali niti jedan.

Na posljetku, u cjelokupnom analitičkom korpusu može se uvidjeti značajno odsustvo tekstova koji problematiziraju ustaljene obrasce predstavljanja ratnog iskustva romske zajednice. Jedini izuzetak u tom pogledu je tekst s naslovom „Šehidski rastanci“, publiciran na webportalu radiosarajevo.ba,⁴⁴ napisanom u povodu otkrivanja spomenika poginulim romskim borcima

⁴² Pogledati tekstove s sljedećim naslovima: „Trgovina ljudskim organima u BiH: Dik Marti spreman da dođe u Sijekovac“, dostupan na www.nezavisne.com/novosti/bih/Trgovina-ljudskim-organima-u-BiH-Dik-Marti-spreman-da-dodje-u-Sijekovac-78061.html; „Margetić: Zagreb blokirao slučaj Sijekovac Agencije“, dostupan na www.nezavisne.com/novosti/ex-yu/Margetic-Zagreb-blokirao-slucaj-Sijekovac-78202.html;

„Bivši pripadnik HVO-a svjedočio da su vađeni organi u Sijekovcu“, dostupan na www.nezavisne.com/novosti/bih/Bivsi-pripadnik-HVO-a-svjedocio-da-su-vadjeni-organi-u-Sijekovcu-78385.html; „Formirana radna grupa za Sijekovac“, tekst dostupan na www.nezavisne.com/novosti/bih/Formirana-radna-grupa-za-Sijekovac-78657.html; „Grabovac: Rome iz Žepe, Srebrenice i Zvornika ubile snage HVO-a“, tekst dostupan na www.nezavisne.com/novosti/bih/Grabovac-Rome-iz-Zepe-Srebrenice-i-Zvornika-ubile-snage-HVO-a-217832.html.

⁴³ Pogledati tekst s naslovom „Ante Prkačin odgovoran za Sijekovac“, dostupan na www.klix.ba/vijesti/crna-hronika/ante-prkacin-odgovoran-za-sijekovac/090827087

⁴⁴ Tekst dostupan na www.radiosarajevo.ba/novost/56667/sehidski-rastanci#.

Armije BiH u Sarajevu, koje je inicirao jedan od umirovljenih generala Armije BiH. izdvajanje romskih od ne-romskih borca autor u komentaru predstavlja kao nastavak diskriminacije nad Romima BiH, a spomenik kao ideološki čin koji prikriva dokaze zajedničke borbe bh. građana:

„Poginuli Romi, vojnici Armije BiH, zaslužuju naravno svaku počast. Zaslužuju, dakle, da ih se u smrti izjednači sa poginulim Bošnjacima, Srbima, Hrvatima, bilo kim ko je znao koja je prava strana nišana u Bosni. Samo što je za tako nešto kasno. Suviše kasno. Bosna je i na grobljima uspjela pokazati da nije od onih zrelih, ozbiljnih država koje nakon velikih vojni imaju zajedničke memorijalne centre, braniteljska groblja i aleje velikana - monumente onima što su kosti ostavili za slobodu, a ne za svoju vjersku ili etničku pripadnost.“

4. Zaključak

Navedene orijentacione karakteristike novinarskih praksi u obradi ovih tema ukazuju da se diskursi bh. online medija ne razlikuju mnogo od načina na koji „offline“ mediji obrađuju događaje ratne prošlosti. Značajno odsustvo ili manjak tematiziranja traumatičnih ratnih iskustava manjinskih etničkih skupina, kakva je bh. romska zajednica, tako ne ide u prilog tezi o online medijima kao avangardnim medijima, uvriježenoj i rasprostranjenoj u popularnoj kulturi. Pokazatelj je to i strukturnih slabosti polja bh. online novinarstva, koje se, bar u domenu ove tematike, većinom bazira na praksama djelomičnog ili potpunog prenošenja agencijskih/PR vijesti, onome što je novinar BBC-a Waseem Zakir označio kovanicom „churnalism“ (O'Neill & Harcup, 2008: 167). Ovaj rad ukazuje na neodložnu potrebu istraživanja bh. online medija, bez čega će naše spoznaje o tretmanu prošlosti u polju novinarstva i „virtualnim“ kulturama sjećanja ostati ograničene i nepotpune.

Literatura

Acton, T. (1996) "A Romani Resettlement - Bosnia Refugee Roma in England", *Journal of the Indian Institute of Romani Studies*, No. 44-45, pp 62-67.

Alexander, J. C. (2003) *The Meaning of Social Life: A Cultural Sociology*, New York: Oxford University Press.

Ashplant, T.G., Dawson, G. & Roper, M. /eds./ (2009) *Commemorating War: The Politics of Memory*, London: Routledge.

Connerton, P. (2008) 'Seven Types of Forgetting', *Memory studies*, vol. 1, no.1.

Đerić, G. (2009) „Označeno i neoznačeno u narativima društvenog sjećanja: jugoslovenski slučaj“, u Bosto, S. & Cipek, T. /ur./: *Kultura sjećanja: 1945. Povijesni lomovi i savladavanje prošlosti*, Zagreb: Disput.

European Roma Rights Center (2004) *The Non-constituents: Rights Deprivation of Roma in Post-genocide Bosnia and Herzegovina*, European Roma Rights Center.

Fairclough, N. (2003) *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*, London: Routledge.

Fielding, N. G., Lee, R., Blank, G. (2008) *The Sage Handbook of Online Research Methods*, Los Angeles-London-New Delhi-Singapore: Sage Publications.

Flaounas, I., Ali, O., Lansdall-Welfare, T., De Bie, T., Mosdell, N., Lewis, J. & Cristianini, N. (2012) „Research Methods in the Age of Digital Journalism: Massive-scale automated analysis of news-content: topics, style and gender“, *Digital Journalism*, vol 1, no. 1.

Foucault, M. (1971) *Reči i stvari. Arheologija znanja*, Beograd: Noilt.

Foucault, M. (1998) *Arheologija znanja*, Beograd-Noví Sad: Plato-Izdavačka knjižarnica Zorna Stojanovića.

Foucault, M. (2007) *Poredak diskursa*, Loznica: Karpos.

Garde-Hansen, J., Hoskins, A. & Reading, A. (2009) *Save As... Digital Memories*, Basingstoke-New York: Palgrave Macmillan.

Hine, C. /eds./ (2005) *Virtual Methods. Issues in Social Research on the Internet*, Oxford-New York: Berg.

Hoskins, A. & O'Loughlin, B. (2007) *Television and Terror: Confliting Times and the Crisis of News Discourse*, New York: Palgrave MacMillan.

Hoskins, A. (2013) „The End of Decay Time“, *Memory Studies*, 6(4).

Howartha, D. (2007) „Discourse Theory and Political Analysis“, u /eds./ *Research Strategies in the Social Sciences. A Guide to New Approaches*, Oxford: Oxford University Press.

Jorgensen, M. & Phillips, L. (2002) *Discourse Analysis as Theory and Method*, London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage Publication.

Lovink, G. (2011) *Networks Without a Cause. A Critique of Social Media*, Polity Press: Cambridge-Malden.

Mahmutović, M. (2012) „Novosti o prošlosti: joker za (ne)sigurnu budućnost – prilozi za izučavanje predstavljanja ratne prošlosti u bh. dnevnim novinama“, *Medijski dijalozi – časopis za istraživanje medija i društva*, godina V, broj 13-14.

Mann, C. & Stewart, F. (2002) *Internet Communication and Qualitative Research. A Handbook for Researching Online*, London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage Publication.

Mayer-Schönberger, V. (2009) *Delete: The Virtue of Forgetting in the Digital Age*, Princeton-Oxford: Princeton University Press.

O'Neill, D. & Harcup, T. (2008) „News Values and Selectivity“, u Wahl-Jorgensen, K. *The Handbook of Journalism Studies*, New York- London: Taylor & Francis.

Puhovski, Ž. (2001) „Upotreba povijesti u tvorbi kolektivnog identiteta“, *Reč*, no. 61/7, str.7-21.

Pupić, B. & Džih, N. (2009) *Sojedočenja pripadnika romske populacije o stradanjima u proteklom ratu*, Sarajevo: Udruženje Budi moj prijatelj.

RAK (2012): *Godišnja anketa korisnika RAK dozvola za pružanje internet usluga u BiH za 2012. godinu*, Regulatorna agencija za komunikacije: Sarajevo.

RAQS Media Collective (2004) „Koncizni leksikon digitalnih dobara“, u *Tektonik (nova društvena ontologija u vrijeme totalne komunikacije)*, Novi Sad: KudaOrg-Futura.

Scollon, R. & Scollon, S. W. (2004) *Nexus Analysis. Discourse and the emerging Internet*, London-New York: Routledge.

Torring, J. (2005) „Discourse Theory: Achievements, Arguments, and Challenges“, u Howarth, D. & Torring, J. /eds./ *Discourse Theory in European Politics. Identity, Policy and Governance*, Basingstoke-New York: Palgrave Macmillan.

UDK: 342.722:316.774:654.1(497.16)

**RODNI STEREOTIPI U TELEVIZIJSKIM
REKLAMNIM PORUKAMA U HRVATSKOJ**

GENDER STEREOTYPES IN TELEVISION COMMERCIALS IN CROATIA

dr TENA PERIŠIN, izvanredna profesorica
Fakultet političkih znanosti, Sveučilište u Zagrebu

mr MATEA MILJAN,
novinarica na regionalnoj televiziji Mreža TV, Hrvatska

Apstrakt: *Mediji stvaraju i potvrđuju brojne stereotipe koji se najviše očituju u reklamnim porukama kojima televizija daje još veći značaj. Objedinjene tonom i slikom, reklamne poruke imaju izrazitu moć. Upravo zato je u središtu ovog rada istraživanje kojim se potvrđuje prisutnost rodni stereotipa u televizijskim reklamnim porukama na nacionalnim televizijama u Hrvatskoj – HTV-, RTL-u i Novoj TV. Rezultati istraživanja potvrdili su početne hipoteze i daljnje postojanje rodni stereotipa u reklamnim porukama, kako žena tako i muškaraca, samo što se stereotipi ponekad pojavljuju u novim oblicima koji se nameću kao poželjni i obavezni. Žene se često prikazuju u tradicionalnim, dok muškarci u dominantnim ulogama. Gledatelji se i dalje tretiraju kao konzumenti, objekti koji bez kritičkog razmišljanja prihvaćaju ponuđeni sadržaj zdravo za gotovo. Rezultati ovog istraživanja ukazuju na potrebu kritičkog i realnog sagledavanja sadržaja koji se nudi putem medija koji nameću muško-ženske karakteristike.*

Ovaj tekst nastao je u koautorstvu studentice Matee Miljan i mentorice dr. sc. Tene Perišin, kao prerađeni diplomski rad studentice Matee Miljan na temu »Rodni stereotipi u televizijskim reklamnim porukama u Hrvatskoj

Ključne riječi: *Rodni stereotipi, televizija, mediji, reklamne poruke, HRT, Nova TV, RTL*

Abstract: *The media create and confirm a number of stereotypes that are most evident in advertising messages to whom television gives*

even greater importance. Integrated with tone and image, advertising messages have a distinct power. Because of that, the focus of this paper is research which is confirming the presence of gender stereotypes in television advertising messages on national televisions in Croatia – public service HRT and commercial tv stations Nova TV and RTL. Results of the research confirmed the initial hypothesis and the further existence of gender stereotypes in advertisements, for women and men. Women are often portrayed in traditional roles, while the men are portrayed in dominant roles. Results of this study suggest the need for critical and realistic perception of content that is offered through the media which impose a male – female characteristics.

The article has been based on the Masters degree graduation thesis of Matea Miljan and rewritten with her mentor associate professor Tena Perišin.

Key words: *Gender Stereotypes, Television, Media, Commercials, HRT, Nova TV, RTL*

1. Uvod

I danas kada više nema striktno podjele na klasične i nove medije, kada se televizija više ne gleda na način na koji se gledala nekoć, a novine polako uzmiču pred internetom, neosporna je moć medija. Pogotovo kada je riječ o stvaranju, potvrđivanju, unošenju pretpostavki, uvjerenja, stavova. Mediji stvaraju i potvrđuju brojne stereotipe. Stereotipi se neprestano potvrđuju u zabavnim i informativnim emisijama pa da bi prepoznali skrivene poruke koje neprekidno dopiru do gledatelja, za istraživača je nužno krenuti od žanra u kojem je stereotip dio konvencije. Televizijska reklama praktički je jedan od televizijskih žanrova i ima svoju strukturu i pravila. No za razliku od novinarskih priloga u kojima su stereotipi prikriiveni, u reklamama su oni jasni i nedvosmisleni.

Ovaj tekst nastao je na temelju istraživanja televizijskih poruka u programu nacionalnih televizija u Hrvatskoj. U sklopu rada analizirane su reklamne poruke na javnoj televiziji HTV-u te komercijalnim Novoj TV i RTL-u. Cilj istraživanja bio je potvrditi hipoteze prema kojima su žene prikazane stereotipno u njihovim tradicionalnim ulogama, nerealnim proporcijama i „idealnim tijelima“, dok su muškarci okarakterizirani kao dominantni te posveće-

ni vlastitom zadovoljstvu. Istaknuti su i pojedinačni primjeri reklama u kojima su potvrđeni ili odbačeni rodni stereotipi.

2. Televizijske reklamne poruke

Reklama dolazi od lat. riječi *reclamare* te predstavlja glasno vikanje i drugi najstariji zanat u svijetu. Prvim oglašivačima smatraju se trgovci koji su ulicama vikali i skretali pažnju na svoju robu. Od vikanja preko hvala i preporuka javljaju se zidni oglasi krajem 15. stoljeća. 1630. godine Theophrast Renaudot objavio je prvi oglas u *La Gazette de France*, a George Rowell počinje prodavati oglasni prostor. Reklame su se kroz vrijeme mijenjale i prilagođavale okolini te se u potpunosti okrenule emocijama i moći. (Belak, 2008.: 85-87). Da se trendovi mijenjaju vidljivo je u reklamnim porukama za Karlovačko pivo koje su u svojim počecima prezentirane na danas potpuno drugačiji način: „Pivo koje pouzdano deblja 3 kg u 2 tjedna!“. U Zagrebu je 1929. izlazio časopis „Reklama – časopis za sva pitanja reklame, propagande i prodajne organizacije.“ (Belak, 2008.: 78-82). U to vrijeme snimaju se reklame i za filmsko platno i prikazuju u kino-dvoranama.

Pojava televizije daje još veće značenje reklamama. Objedinjene tonom i slikom, reklamne poruke imaju izrazitu moć. Isticanjem poznatih i već uobičajenih situacija i sam sadržaj reklamnih poruka ulazi u nas poput rutine. Upravo stoga što je jednostavna i bez pretjeranog kritičkog osvrt, televizijska reklamna poruka pojačava, potvrđuje, ali ponekad i mijenja naše stavove i uvjerenja.

Lavine, Sweeney i Wagner (1999: 1049) u djelu *Prikaz žene kao seksualnog objekta u televizijskim reklamama: utjecaj na tjelesno nezadovoljstvo* upućuju izrazite kritike prema televizijskim oglasima usmjerenima na nerealno tj. iskrivljeno prikazivanje tijela posebno ženske ljepote i mršavosti. Iskrivljeno poimanje ženskih uloga i predstavljanje njihova tijela gotov je učestalo. S navedenom tvrdnjom slažu se i Knupfer, Nelson te Pryor koji u djelu *Rodni stereotipi i prodajne tehnike u televizijskom oglašavanju: učinci na društvo* ističu kako je društvo bombardirano sugestijama koje proizlaze iz televizijski reklama, a koje utječu na konzumente te na njihova vjerovanja kako ljudi moraju izgledati i kako se ponašati (1997:284). Reklame mogu ovjekovječiti te stereotipe. Iako u stvarnom svijetu rada žene nadmašuju muškarce kao učiteljice i radnice u restoranu u televizijskom svijetu to je obrnuto. Producenti reklamnih poruka žene prikazuju u kupnji, kuhinji, čišćenju i brizi o drugima. (Knupfer i sur., 1997: 285)

Tablica 1. Rodni stereotipi u televizijskim reklamnim porukama

	ŽENSKI	MUŠKI
STAS	slaba	jak
SVOJSTVA	emocionalna delikatna topla društvena narcisoidna	racionalan grub hladan natjecateljski dominantan
PRIKAZ	tijelo	autoritet
DOMENE	dom privatnost	posao javnost

Izvor: Rutherford, 1994, prema Knupfer i sur., 1997: 286)

Iz tablice su vidljive pripisane osobine i karakteristike prema spolovima po kojima često prosuđujemo jedni druge i tako sami sudjelujemo u rasprostranjivanju rodnih stereotipa. U dijelu *Put do vlastitog pogleda* i autorica Sanja Sarnavka ističe kako brojne osobe i stvari u medijima su predstavljene kao muške ili ženske, posebno u reklamnim porukama čime se izgradila svijest o tome koje su "prave" karakteristike muškog, a koje ženskog roda. (Sarnavka, 2010.: 52, 53)

U članku 16. Zakona o ravnopravnosti spolova, a u poglavlju o medijima u stavci dva navedeno je sljedeće: „zabranjeno je javno prikazivanje i predstavljanje žena i muškaraca na uvredljiv, omalovažavajući ili ponižavajući način, s obzirom na spol i spolnu orijentaciju (Zakon o ravnopravnosti spolova, 2012).¹

Osim uočavanja muško-ženskih karakteristika, Sanja Sarnavka uočava da reklamne poruke utječu na stvaranje obrasca po kojem bi se ljudi trebali ponašati i kako bi svijet trebao izgledati. Reklamne poruke gotovo uvijek imaju sretan završetak čime dobivamo bajke koje tvore suvremene mitove. Upravo uz reklamne poruke, roba dobiva simboličku vrijednost po mjeri čovjeka ako se stvori veza određenog proizvoda i određene vrste kupaca. „Vezujući proizvode uz određene društveno poželjne karakteristike koje likovi predstavljaju, reklame nude uzore i modele kakve/i bismo trebale/i biti i čemu moramo težiti.“ (Sarnavka, 2010.: 107-109.).

¹ <http://www.zakon.hr/z/388/Zakon-o-ravnopravnosti-spolova> (preuzeto, 29. srpnja 2012.)

U razgovoru s copywriterom Borisom Belakom za potrebe ovog rada, poznati autor reklama potvrđuje da se reklame grade na stereotipima te da je korištenje stereotipa glavni alat u audiovizualnoj kulturi, filmovima, serijama pa po tome ni reklama nije jedinstvena. Kreativne reklame izvrću stereotipe, koriste ih da bi se poigrali njima. Stereotipi su iznimno pogodni za reklame zbog ograničenog trajanja koje se doslovno mjeri u sekundama (Belak, 2012.). Čim vidimo nekoga kako je odjeven, jasno je kako živi. To može biti i dvosjekli mač. Takva reklama utapa se u brojnim sličnima i samim tim nije uočljiva (Belak, 2012).

3. Stereotipi u medijima

Česte su situacije u kojima prosuđujemo druge ljude prema spolu, osobinama, karakteristikama, narodnosti. Sve je to dio ustaljenih stereotipa i našeg pojednostavljenog objašnjenja. Takva razmišljanja vrlo su opasna, a ponegdje i kažnjiva. Nesvjesno i sami postajemo sudionici širenja stereotipa, time i stvaranja diskriminacije.

U početku stereotip je predstavljao komad metalne ploče koja je služila kao primjer da se i ostali komadi metala mogu rezati po toj veličini. Danas stereotipi predstavljaju neprekidno ponavljanje predstava o određenim grupama ljudi u medijima. (Burton prema: McQueen, 2000.: 182). Istog je mišljenja i Sanja Sarnavka koja govori kako stereotipiziranje predstavlja pristrano prikazivanje stvarnosti te da se izvlače samo neki elementi, karakteristike kojima se opisuje rod, spol, grupa, rasa. Izbor se uvijek sužava na iste značajke umjesto da se naglašava postojanje različitog identiteta. (Sarnavka, 2010.: 92, 93). Burton nadopunjava kako se uzimanjem osobina ili karakteristika stvara reprezentativna slika cijele grupe. Stereotipi se odmah prepoznaju kroz ključne detalje u pojavi, a oni sami po sebi nisu nužno loši već ovisе o tome kako se koriste i koje vrijednosti prezentiraju. Stereotipi obuhvaćaju nacionalnost, rasu, spol, klasu, starosnu dob, seksualno opredjeljenje, zanimanje, devijantne grupe. (Burton prema McQueen, 2000.: 183, 184)

Mediji nameću muško-ženske karakteristike. Nerijetko ih takve i prihvaćamo te u samo iznimnim situacijama ostavljamo prostor kritičkom razmišljanju. Aetae Salhi u tekstu *Rodni stereotipi u medijima* govori kako se ženski stereotipi očituju u prihvaćenim tradicionalnim ulogama. Tjelesne oznake osobe najčešće izazivaju određena očekivanja okoline čime se stvaraju rodne uloge. Oblici i forme u kojima se pojavljuju žene smatraju se marginalnim i alternativnim. S muške strane, žene se smatraju objektivnima i poželjnima.

(Salh, 2011.: 427-429). Aetae Salhi vrlo je detaljno obradila rodne stereotipe te potvrdila njihov često negativan utjecaj. Teorija o društvenim ulogama ima utjecaj na loš položaj ženskog roda, a kolektivna očekivanja od djevojčica i dječaka prisutna su od najranije dobi. (Salh, 2011.: 437)

Istraživanje Knupfera, Nelsona i Pryora potvrdilo je kao se u reklamnim porukama prikazuju mlađe žene nego muškarci s fokusom na njihovu ljepotu i privlačnost. Muškarci su prikazani kao autoritarne figure, stručnjaci i najčešće u njihovom slobodnom vremenu – sportu, hobiju, vožnji. (Knupfer, N. Nelson, D. Pryor, 1997.: 284). Istraživanja pokazuju i kako muški orijentirane reklamne poruke sadrže glasnu i jaču glazbu te adrenalinske aktivnosti, dok ženski orijentirane reklamne poruke sadrže laganiju i nježniju glazbu te mirnije i tihe aktivnosti. (Signorielli, 1993 prema: Knupfer i sur., 1997.: 285)

Upravo zbog iznimnog utjecaja medija Knupfer, Nelson i Pryor (1997.: 288) ističu važnost educiranja gledatelja, poznavanja vizualnog jezika i televizijskih vještina kako bi znali prepoznati stereotipe i znali kritički sagledavati medijski sadržaj. Da bi to uspjeli vještine moramo usvajati od najranije dobi i dobiveni sadržaj kritički analizirati. Gotovim preuzimanjem serviranih stavova, uvjerenja, stereotipa i predrasuda bez razmišljanja prihvaćamo iste. Postajemo pokretna traka koja samo prihvaća bez odbacivanja i realnog sagledavanja dobivenog.

Mediji su značajno utjecali na položaj žena i na naše današnje poimanje o njima i nama samima. Valerie Hooper vodila se istraživanjem objavljenim 2004. godine koje se bavilo omjerom muškaraca i žena u televizijskim reklamama s obzirom na broj te proizvod prezentacije. Analizirajući proizvode koji su predstavljeni ovisno o spolu zaključeno je kako su žene predstavljene najčešće s proizvodima namijenjenima hrani, tehnologiji i kupaonici. Muškarci su prezentirani uz proizvode koji se ne odnose na dom. U prikazivanju žena i muškaraca još uvijek postoji jaz. Muškarci su češće predstavljeni na poslu i izvan doma dok se žene pojavljuju u kućanskim poslovima i kućanskom okruženju. (Hooper, 2008.: 11.,12.)

Već ranije navedena Aetae Salih koja se detaljno pozabavila rodnim stereotipima tvrdi da mediji često definiraju mjesto žene u sistemu te konstruiraju žensku marginaliziranost u kulturi. Također prezentiraju i društveno prihvatljivo ponašanje, definiraju odnose s drugima i pozicioniraju pojedince. Mediji kreiraju stvarnost, nameću norme, uvjerenja oko rodne nejednakosti čineći to izborom programa kojeg emitiraju. Diktiraju javno mišljenje. Kroz taj diktat mediji neutraliziraju rodne uloge. Žene se opisuju, portretiraju kao

pasivne, karakterizira ih se prema izgledu, seksualnosti i ulozi u domaćinstvu. Muškarce se karakterizira kao dominantne i autoritativne. Mediji predstavljaju iluziju, mogućnost rješavanja svih problema. Modni savjetnici, estetski kirurzi, doktori, kuhari, sve su to mediji. S druge strane, mediji se rijetko bave savjetima kako pronaći posao, povećati zaradu, stručno se usavršiti ili riješiti seksualnog uznemiravanja na poslu. U javnosti slika žene je oduvijek bila drugačija i društveno niže vrednovana od slike muškaraca. (Salh, 2011.: 428., 429.) Mediji često prezentiraju izgled kao ključ za rješenje svih problema. Ako izgledaš dobro, koristiš ovaj ili onaj proizvod, podvrgneš se nametnutim pravilima bit ćeš sretan. Ova saznanje ne vrijede samo za žene. Iako su muškarci prikazani kao jaki i dominantni i od njih se očekuje prilagodba. S time se slažu Lavine, Sweeney i Wagner koji ističu kako televizija svojim potencijalnim učinkom može utjecati i na percepcije drugih pa tako i muškaraca. Predstavljanjem žena u idealnim proporcijama nedostižni ciljevi preslikavaju se i na muškarce koji se također mogu osjećati nezadovoljni vlastitim tijelom. (H.Lavine, D. Sweeney, S. Wagner, 1999.: 1051)

Cijelu priču o rodnom stereotipa potvrđuje i Julia T. Wood koja kaže kako mediji stereotipno prikazuju i muškarce i žene što utječe na naše poimanje naših ljudskih sposobnosti. Muškarci su prezentirani kao aktivni, pustolovni, snažni. Žene su prikazane kao seksualni objekti, mlade, pasivne. Iako negativne stereotipe najčešće vežemo uz žene, prisutni su i kod muškaraca. Jedan od njih je prikazivanje muškaraca kao nedovoljno brižnih za vlastitu djecu. (Wood, 1994.: 32)

Danas se sve više nameće potreba za školskim programima medijske pismenosti. U protivnom, potvrdit će se teza da mediji programiraju ljude, njihov način gledanja na svijet. (W. James Potter, 2005. Prema: Sarnavka, 2010.: 12).

4. ISTRAŽIVANJE RODNIH STEREOTIPA U REKLAMNIM PORUKAMA NA NACIONALNIM TV U HRVATSKOJ

U svrhu diplomskog rada provedeno je istraživanje o rodnim stereotipima u reklamnim porukama HTV-a, Nove TV i RTL-a. U istraživanju je primijenjena analiza sadržaja. Istraživanje je provedeno na reklamnim porukama koje su se emitirale od 6. veljače 2012. do 12. veljače 2012. te od 5. ožujka 2012. do 11. ožujka 2012. godine na HTV-u, Novoj TV i RTL-u. U svakom danu analizirane su reklamne poruke na sve tri televizije koje su emitirane u tri vre-

menska termina od 8 do 10 sati ujutro, od 12 do 14 sati popodne te u prime time-u od 18 do 22 sata.

Analizirano je ukupno 317 reklamnih poruka. U ukupan broj analiziranih reklamnih poruka nisu uključene reklamne poruke koje su se ponavljale.

Za provedeno istraživanje relevantne su sljedeće hipoteze:

1. HIPOTEZA – žene su prikazane stereotipno u reklamnim porukama kroz njihove tradicionalne uloge (majka, kućanica, emotivna)
2. HIPOTEZA – žene su u reklamnim porukama prikazane u nestvarnim i nereálnim proporcijama i ljepoti (mršava, visoka, dugokosa, izazovna odjeća, izazovno ponašanje)
3. HIPOTEZA- muškarci su prikazani dominantno u reklamnim porukama i aktivnostima i izgledom (poslovni, zaposleni, glava obitelji, nadređeni ženama, snažni, mišičavi, u odijelu)
4. HIPOTEZA- muškarce se povezuje s muškim društvom i njima tipičnim aktivnostima (pivo, nogomet, komentiranje žena, auti, brza vožnja)
5. HIPOTEZA – neproporcionalno je prikazivanje žena i muškaraca u reklamnim porukama na ukupnom broju
6. HIPOTEZA – u reklamnim porukama češći je muški nego ženski glas

5. Objedinjeni rezultati istraživanja rodnih stereotipa na HRT-u Novoj TV i RTL-u Okupljanjem svih analiziranih reklamnih porukama na sve tri televizije HRT-u, Novoj TV i RTL-u u terminima od 6. veljače do 12. veljače 2012. te od 5. ožujka do 11. ožujka 2012., u tri vremenska razdoblja - jutarnjem terminu od 8 do 10 ujutro, popodnevnom terminu od 12 do 14 sati te u večernjem terminu od 18 do 22 sata - analizirano je ukupno 317 reklamnih poruka. Od 317 analiziranih reklamnih poruka u njih 178 bila je žena te u 133 muškarac. U obzir treba uzeti i rezultate popisa stanovništva iz 2011. godine koji pokazuju kako na području Republike Hrvatske mušku populaciju čini 2.131.8 osoba, a žensku 2.286.0.² Također je bitno spomenuti da je istraživanje rađeno na svakoj televiziji posebno. Unatoč tome što je HRT javni servis i ima manje prostora za oglašavanje, nije primjećena bitna razlika između sadržaja emitiranih reklama na javnoj i komercijalnim televizijama pa su stoga rezultati i objedinjeni. Naime, prema Zakonu o HRT-u, javnom servisu dozvoljeno je 9 minuta reklama u jednom satu, a još i manje u primetime terminu, dok komercijalne televizije,

² Državni zavod za statistiku, www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/censusfirstres.htm (preuzeto 30. srpnja 2012.)

na temelju Zakona o elektroničkim medijima, koriste dopuštenih 12 minuta u jednom satu.

6. Predstavljanje žene u njezinoj tradicionalnoj ulozi

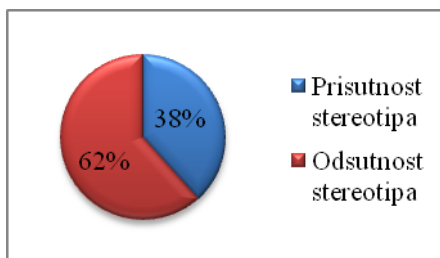
Cilj provedenog istraživanja bio je dokazati kako su žene stereotipno prikazane u reklamnim porukama. Kada kažemo stereotipno - mislimo na žene u njihovim tradicionalnim ulogama. Tradicionalna uloga žene očituje se u njenom prikazivanju u kuhinji kako kuha, pere, postavlja stol, čisti ga, poslužuje obitelj. Osim toga žena je tradicionalno predstavljena kao kućanica, osoba koja svakodnevno čisti, kuha, brine o svim ukućanima, pegla, pere, odlazi u trgovinu, obavlja sve kućanske poslove. Žena je prezentirana kao emocionalno, osjećajno, brižno biće umjereno na obitelj, a ne posao i karijeru.

Naime, povijest oduvijek definira određenu vrstu ponašanja i izgled. Ta očekivanja često se prenose s generacije na generaciju neprestano preslikavajući očekivana obilježja.

Hipoteza da je žena u reklamnim poruka predstavljena kroz svoje tradicionalne uloge djelomično je potvrđena. U 30 posto analiziranih reklamnih poruka žena je radila neki kućanski posao: čistila wc, pripremala obrok, pospremala kuću, brinula o obitelji te obavljala kupovinu.

Osobina koja također opisuje tradicionalnu ulogu žene je njena podređenost obitelji. U čak 85 posto reklamnih poruka žena nije u društvu svojih prijatelja. Time se potvrđuje stereotip da ženi nije mjesto u društvu, da rijetko zadovoljava svoja očekivanja, potrebe i radi nešto za zadovoljavanje vlastiti interesa. Puno je manje usmjerena na sebe i brigu oko sebe, a više na druge. Tako u reklamnim porukama nailazimo na kadrove koji prikazuju ženu kako sprema djecu za školu, muža za posao. Dane epitete žene u tradicionalnoj ulozi zabilježili smo u 38 posto reklamnih poruka.

Graf 1. Postotak prisutnosti rodni stereotipa u slučaju žena

U tablici su navedeni parametri koji su se koristili za dokazivanje hipoteze o tome kako su žene stereotipno prikazane u reklamnim porukama kroz njihove tradicionalne uloge. Broj koji se nalazi u desnom stupcu odnosi se na broj reklamnih poruka u kojima je potvrđan odgovor na zadani parametar, a u odnosu na sveukupan broj analiziranih reklamnih poruka njih 317.

Tablica 2. Parametri koji se odnose na dokazivanje hipoteze o tome kako su žene stereotipno prikazane u reklamnim porukama kroz njihove tradicionalne uloge

	BROJ REKLAMNIH PORUKA
Žena u reklamnoj poruci	178
Žena obavlja kućanski posao (kuha, čisti, pegla, brine o obitelji)	53 (23%)
Žena u ulozi majke	43 (19%)
Žena je emotivna	63 (26%)
Žena je brižna	73 (29%)
Žena je u kuhinji	30 (14%)
Žena u društvu prijateljica	23 (11%)

Druga hipoteza kojom se dokazuje prikazivanje ženskog tijela u idealnim i za većinu žena nedostižnom tijelu je potvrđena. Idealno tijelo prezentirano je modelima u reklamnim porukama mršave tjelesne građe. Osim toga većina modela imala je dugu, sjajnu i njegovanu kosu, besprijekoran ten, zategnuto lice bez ijedne bore i bubuljice. Naglašena mršava linija isticala se uskom i pripijenom odjećom koja je dodatno isticala attribute. Ipak u donjem rublju žena se pojavila u samo devet posto reklamnih poruka što je pozitivan iskorak u eksploataciji i prezentiranju ženskog tijela. Čak u 88 posto reklamnih poruka žena je bila mlađa od 40 godina.

Ono što djelomično popravljaju sliku žena je to da su u 46 posto reklamnih poruka prikazane i žene normalne ili punašnije tjelesne linije. Detaljnom analizom ipak je utvrđeno kako je to najčešće bilo u reklamnim porukama koje su poticale na kupnju određenih preparata i proizvoda koji bi pomogli u postizanju što bolje linije.

Parametri koji su korišteni za dokazivanje druge hipoteze o idealnom i nedostižnom ženskom tijelu slikovito su prikazani u tablicu. U desnom stupcu prikazan je broj reklamnih poruka u kojima su navedeni parametri potvrđeni.

Tablica 3. Parametri koji se odnose na dokazivanje hipoteze o tome kako su žene stereotipno prikazane u reklamnim porukama kroz njihov idealan izgled

	BROJ REKLAMNIH PORUKA
Žena u reklamnoj poruci	178
Žena je mršava	139 (44%)
Žena normalne ili punašnije tjelesne debljine	74 (29%)
Žena ima dugu kosu	118 (40%)
Žena ima lijepo lice i njegovanu kosu	157 (47%)
Žena je visoka	70 (28%)
Žena ima kratku i otvorenu odjeću	45 (20%)
Žena je u pripijenoj odjeći	121 (40%)
Žena ima visoke potpetice	29 (14%)
Žena je u donjem rublju	16 (8%)
Žena se ponaša izazovno	28 (14%)
Žena je mlađa od 40 godina	156 (47%)
Starija žena u reklamnoj poruci	38 (18%)
Žena s „nedostatkom“ (prljava kosa, celulit, bore)	36 (17%)
Žena u kupovini	8 (4%)
Žena se uljepšava	12 (6%)

7. Predstavljanje muškaraca u njihovoj tradicionalnoj ulozi

Još jednom podsjećamo kako objedinjenom analizom 317 reklamnih poruka HRT-a, Nove TV i RTL-a od ukupnog broja analiziranih poruka u njih 133 našao se muškarac. U analizirani broj ne ulaze reklamne poruke koje su se ponavljale na nekoj od televizija.

Provedeno istraživanje jednako se odnosilo na dokazivanje rodni stereotipa u prezentaciji kako žena tako i muškaraca u reklamnim porukama. Hipoteza da su muškarci u reklamnim porukama prikazani dominantno kako izgledom tako i aktivnostima se i potvrdila. Naime, u 70 posto reklamnih poruka muškarac je bio zaposlen. To je bilo vidljivo po odijevanju (košulja, odijelo), ponašanju, odlasku na posao, vremenu koje je provodio s obitelji, poslovnim sastancima. U određenim reklamnim porukama prikazan je odnos

u kojem muškarac usklađuje obitelj i posao. U reklamnoj poruci za Oreo kekse prikazan je prisan odnos oca i djeteta. Ipak otac je u poslovnom odijelu, a djetete ga doživljava kao heroja. Reklama za sirup Neofen potvrdila je još jednu tradicionalnu ulogu oca kao poslovnog čovjeka u kojoj ulazi se pojavio u 32 posto reklamnih poruka. U reklamnoj poruci otac sa sinom ispred kuće pere automobil dok ih majka brižno gleda kroz prozor kuhinje pripremajući napitak za njih.

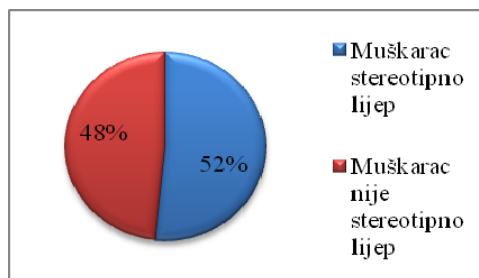
U tablici je naveden broj reklamnih poruka u kojima su potvrđeni zadani parametri, a odnosili su se na dokazivanje hipoteze o tome kako su muškarci stereotipno u reklamnim porukama prikazani dominantno kako psihički tako i fizički.

Tablica 4. Broj reklamnih poruka u kojima se potvrđeni parametri koji se odnose na dokazivanje hipoteze o tome kako su muškarci stereotipno prikazani psihički dominantno

	BROJ REKLAMNIH PORUKA
Muškarac u reklamnoj poruci	133
Muškarac je zaposlen	93 (41%)
Muškarac je na visokoj poslovnoj poziciji	34 (20%)
Muškarac nosi odijelo	58 (30%)
Muškarac ima aktovku	1 (1%)
Muškarac je na poslovnom sastanku	17 (11%)
Muškarac izgleda užurbano i zaposleno	23 (15%)
Muškarac kao glava obitelji	6 (4%)
Žena pomaže muškarcu	22 (14%)
Muškarac je heroj	34 (20%)
Muškarac u boksericama	8 (6%)
Vidljivi su mišići muškarca	28 (17%)
Muškarac ima lijepo lice	78 (37%)
Muškarac je u dobroj tjelesnoj formi	51 (28%)
Muškarac je visok	34 (20%)

Stereotipni mit o ljepoti muškaraca potvrđen je jednako kao i stereotipna ljepota žena. U 52 posto reklamnih poruka muškarac je prikazan u idealnom i savršenom tijelu za većinu njih kako i u slučaju žena nedostižnom. Mišićavo besprijekorno tijelo, lijepe crte lica, bujna kosa, besprijekoran ten, visina ono je što je okarakteriziralo muškarce u reklamnim porukama.

Graf 2. Postotak prisutnosti rodni stereotipa u slučaju muškaraca

Hipoteza o muškarcima u društvu i njihovim tipičnim aktivnostima poput sporta, piva, automobila i žena djelomično je potvrđena. Naime, u 51 posto reklamnih poruka muškarac je bio u društvu dok se razgovor o sportu gledanje ili igranje istog odvijalo u 12 posto reklamnih poruka. U dva posto reklamnih poruka muškarac je ispijao pivo te komentirao žene dok je u pet posto reklamnih poruka vozi automobil.

U tablici je slikovno prikazan broj reklamnih poruka koje potvrđuju zadane parametre na hipotezu kako su muškarci stereotipno u reklamnim porukama prikazani u društvu, kroz sport i žene.

Tablica 5. Broj reklamnih poruka u kojima se potvrđeni parametri koji se odnose na dokazivanje hipoteze o tome kako su muškarci posvećeni vlastitom zadovoljstvu

	BROJ REKLAMNIH PORUKA
Muškarac u reklamnoj poruci	133
Muškarac u društvu	69 (34%)
Muškarac i sport	16 (11%)
Muškarac pije pivo	3 (2%)
Muškarac vozi automobil	7 (5%)
Muškarac komentira žene	3 (2%)

Daljnijim istraživanjem potvrđena je hipoteza koja ukazuje da na prisutnost stereotipa utječe i korištenje muškog glasa. Iako je u 60 posto reklamnih poruka, glavna akterica žena, u više od 58 % poruka korišten je muški glas, a u 42 % ženski. Naime, muški, duboki glas oduvijek, zasigurno stereotipno predstavlja stabilnost, uvjerljivost, ozbiljnost. Ženski glas vrlo često varira i zahvaljujući stereotipnom razmišljanju rijetko se koristi kako bi nekoga uvjerali u nešto. Na ovakav pristup u proizvodnji reklama, sigurno utječe i želja da se zadovolji naručitelja reklame s obzirom na stereotipno preslikavanje očekivanja o tome tko će lakše tj. čije će tijelo prodati proizvod.

Tablica 6. Broj ženskih i muških spikera i aktera u svim analiziranim reklamnim porukama

ŽENSKI SPIKER	MUŠKI SPIKER
143	198
ŽENSKI AKTER	MUŠKI AKTER
76 (35%)	50 (20%)

8. Izdvojeni primjeri stereotipa u tv reklamama

Slika 1. Reklamna poruka za Andol Slika 2. Reklamna poruka za Andol

Reklamna poruka za lijek Andol³ sadrži neke od parametra koji su se našli pri utvrđivanju hipoteza danim u ovom istraživanju. Tako u hipotezi da su muškarci dominantni, kako psihički tako i fizički, našao se parametar o muškarcu kao heroju. Prikazivanjem sredovječnog muškarca kao postojanog i vječnog stvoren je dojam heroja. Muškarac je prikazan na litici, snažan, raširenih ruku. U istoj ulozi, ulozi heroja muškarac se našao i u reklamnoj poruci za Kinder Bueno⁴ ističući svoju samozatajnost i senzualnost. Iako je ovaj parametar utvrđen na konkretnoj reklamnoj poruci, analizirajući sve reklamne poruke u samo 26 posto njih muškarac se ponovno našao u toj ulozi.

Slika 3. Reklamna poruka za Kinder Bueno

Slika 4. Reklamna poruka za Kinder Bueno

U drugoj sekvenci reklamne poruke za lijek Andol žena se nalazi za volanom. Prilikom vožnje udara stražnjim dijelom automobila čime su žene okarakterizirane kao loše vozačice. Ova reklamna poruka pravi je primjer isticanja stereotipa o ženama kao lošim vozačicama. Osim ove reklamne poruke u još samo pet njih žena se našla za volanom. Naime i ta činjenica vezana je za

³ **Reklamna poruka za lijek Andol** - U prvoj sekvenci reklamne poruke nalaze se brat i sestra u pidžamama te se gađaju jastucima. Kriomice pokraj vrata to sve promatra njihov otac s osmijehom na licu te se pridružuje igri. Druga sekvenca prikazuje ženu kako polaže vozački ispit. Žena se pokušava izvesti u rikverc pod budnim okom njenog instruktora i ispitivača. Prilikom vožnje unatrag udara automobilom. Na to se sve nasmije kao i njen instruktor te ispitivač. U trećoj sekvenci stariji bradati muškarac penje se na planinu. Dolaskom na nju ponosno širi ruke jer je uspio iako je mislio da je prestar. Lijek Andol ovdje je u ulozi spasitelja i pomoćnika za sve izvedene situacije.

⁴ **Reklamna poruka za Kinder Bueno** - Reklamna poruka započinje mračnim i tajanstvenim kadrovima muškarca u plaštu. Muškarac se od mosta teleportira do vile u kojoj se nalazi senzualna žena koja uživa jedući Kinder Bueno. Muškarac se približava ženi s leđa i njenom vratom kada mu se pojavljuju vampirski zubi. Ipak umjesto vrata zagriže njene usne. Reklamna poruka izjednačila je ženu i čokoladu kao iskušenje.

stereotip o ženama kao lošim vozačicama. I dok još uvijek auto predstavljaju kao igračku muškaraca, sveukupna analiza svih reklamnih poruka pokazala je drugo. U samo sedam reklamnih poruka muškarac je vozio automobil. Iako u sadržaju reklamne poruke za Andol nalazimo rodne stereotipe vezane za vožnju i heroje, sadržaj reklame donosi i određene pomake na polju međusobne komunikacije. Naime, prilikom loše vožnje žene, muškarac ne reagira agresivno, burno ni bezobrazno, već se smije jednako kao i žena.

Slika 5. Reklamna poruka za Andol

Reklamne poruke za pivo pravo su leglo stereotipa i omalovažavajućeg odnosa muškaraca prema ženama. Reklama za Ožujsko pivo⁵ predstavlja dvo-smislen značaj tijekom svog trajanja koje se uvijek, a čini se i zauvijek veže za žene. Osim za žene, autori su se počeli igrati vjerom i zapovijedima. Pivo se prezentira kroz zapovjedi koje su nužne i koje treba poštivati na taj način omalovažavajući vjernike.

Upravo reklamna poruka za ovo pivo potvrdila je rodni stereotip prikazivanjem „idealnih“ žena. Naime glavne akterice bile su mršave, duge i njegovane kose, lijepog lica u pripijenoj odjeći. Sigurno je kako kroz ovu reklamnu poruku možemo potvrditi rodni stereotip prezentacijom žena u „idealnim“ nedostižnim proporcijama i nametnutoj ljepoti. U sklopu ove

---

⁵ **Reklamna poruka za Ožujsko pivo** - Reklama počinje muškim glasom koji nagovještava opasnost ako zemlju pogodi meteorit. Tu priču nastavljaju glavni akteri reklamne poruke u razgovoru s djevojkama uvjeravajući ih kako bi kraj svijeta mogao uskoro i biti. „Mi smo možda posljednji frajeri koje ćete upoznat u životu“ je rečenica kojom su dečki nagovorili djevojke da se s njima druže. U reklamnoj poruci istaknut je „Zakon br.5. Dok je Žuje ni smak svijeta nam ne smeta.“

reklamne poruke žene se nalaze u društvu prijateljica kao i u 23 od 317 analiziranih reklamnih poruka. I reklamna poruka za Kinder Bueno pravi je primjer prezentiranja senzualne ljepote, lijepog lica, njegovane kose i raskošne odjeće. Reklamna poruka za Kinder Bueno osim što je istaknula ženu senzualne i „nedostižne“ ljepote isto je učinila i s muškarcem. Autori su prezentirali lijepog, mišičavog i visokog muškarca u dobroj tjelesnoj formi. U reklamnoj poruci za Kinder Bueno muškarac bio visok te se ta karakteristika ponovila u 34 reklamne poruke.

Slika 6. Reklamna poruka za Ožujsko Slika 7. Reklamna poruka za Ožujsko

Reklamna poruka za Ožujsko pivo prezentira rodne stereotipe i na primjeru muškaraca. Tako su oni u ovoj reklamnoj poruci prezentirani kao zaljubljenici u sport i žene, naravno u društvu. Osim u ovoj reklamnoj poruci u 68 njih muškarac je također prikazan u društvu, dok o sportu razgovara, bavi se njime ili ga gleda u samo 15 reklamnih poruka ne brojeći navedenu.

Slika 8. Reklamna poruka za Ožujsko Slika 9. Reklamna poruka za Ožujsko

U reklamnoj poruci Palmolivea⁶ gela za tuširanje autori su eksploatirali žensko golo tijelo kao produkt, tj. rezultat korištenja njihova proizvoda. Siluetno tijelo poput sirene u ovoj reklamnoj poruci zaslužuje najbolje, njihov proizvod. Ističe se da tijelo mora biti njegovano i lijepo kako bi žene bile voljene. Ovo je jedna od rijetkih reklamnih poruka koja prezentira iako prikriveno, golo tijelo. Najčešći oblici u reklamnim porukama koji se koriste za isticanje ženskog tijela su pripijena kratka i izazovna odjeća te donje rublje. Pripijenu odjeću žene su nosile u 121 reklamnoj poruci dok kratku i izazovnu odjeću u 45 njih.

Slika 10. Reklamna poruka za Palmolive

U 16 reklamnih poruka žena se pojavila u donjem rublju, a autori reklamne poruke za Dove⁷ koriste upravo to. Ipak autori ostavljaju dojam da se barem donekle trude pružiti različite i ne toliko savršene modele. Osim odjećom žene su i vlastitim ponašanjem isticale svoju izazovnost. To se potvrdilo u 28 reklamnih poruka.

Starije žene našle su se u samo 38 reklamnih poruka. Jedna od njih je i reklamna poruka za Espumisan, lijek za probavu. Unutar njega, starija žena

---

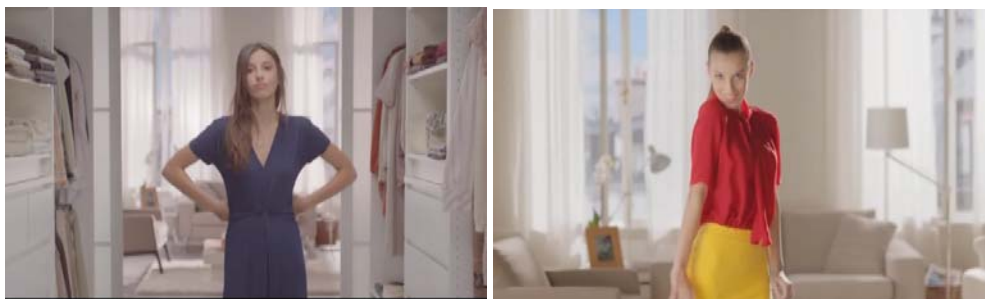
⁶ **Reklamna poruka za Palmolive, gel za tuširanje** - Zvoni telefon, a u pozadini se čuje zvuk sirene. Kadrovi stana otkrivaju kako se radi o gradu i stanu na visokom katu. Zatim se pojavljuju noge žene, a onda njena glava do ramena. Rukama uzima gel za tuširanje. Pliva u vodi obojenoj u ljubičasto u boji gela. Po obrisu tijela zaključujemo kako je žena gola. Iako krupnim kadrom nije prikazano golo tijelo to je istaknuto siluetnim prikazivanjem tijela.

⁷ **Reklamna poruka za Dove** - U reklamnoj poruci za Dove žene su prikazane kako se tuširaju Dove gelom.

prezentirana je kao brižna majka, baka i kućanica koja i na ovaj način, prezentiranjem danog proizvoda brine o svojoj obitelji.

Reklamne poruke često potiču žene na kupovinu, prezentiraju ih kao šopingholičarke ili neki proizvod predstavljaju kao njima nužno. Tako npr. reklamna poruka za omekšivač rublja Lenor⁸ predstavlja nezadovoljnu ženu ispred ogledala. Djevojci ali i svojim potencijalnim kupcima, autori stereotipno kao najbolje rješenje za problem nameću kupovinu u ovom slučaju nove odjeće. Sreću i zadovoljstvo prezentiraju kroz odjeću o kojoj žena posebno brine te je i njeguje između ostalog njihovim sredstvom. Analiza svih reklamnih poruka pokazala je da je ovakva vrsta reklamnih poruka sve rjeđa. Naime u samo osam reklamnih poruka žena obavlja kupovinu, što je četiri posto na sveukupnom broju analiziranih reklamnih poruka.

Slika 11. Reklama za Lenor Slika 12. Reklama za Lenor

Na šaljivi pomalo i podrugljiv način ženom i kupovinom poigrali su se i autori reklamne poruke za mačju hranu Gourmet⁹. Još jedan način povezivanja žene i odjeće te obuće istaknut je u ovoj reklamnoj poruci za mačju hranu. Žena je prezentirana kao neodlučna djevojka koja sjedi ispred ormara punog različitih cipela dvoumeći se koje odabrati. Žena se poistovjećuje s mačkom koja sjedi ispred istog ormara punog mačje hrane, ali hrane koja je potpuno ista.

⁸ **Reklamna poruka za Lenor, omekšivač rublja** - U reklamnoj poruci žena isprobava odjeću ali ničim nije zadovoljna. Odluči napustiti rutinu i isprobati nešto novo. Odlučila se za duo kombinaciju jednako kako se nudi i duo Lenor.

⁹ **Reklamna poruka za Gourmet, mačja hrana** - U reklamnoj poruci za mačju hranu žena sjedi ispred ormara prepunog cipelama. Dvoumi se koje odabrati. Nije sigurna. U drugoj sekvenci u istoj situaciji nalazi se mačka samo ispred ormara punog iste mačje hrane.

Slika 13. Reklama za Gourmet Slika 14. Reklama za Gourmet

Autori reklamne poruke za maramice Violeta¹⁰ bili su uspješni u prezentiranju rodni stereotipa prezentirajući ženu kroz njenu tradicionalnu ulogu. Naime sadržaj ove reklamne poruke ženu predstavlja kao emotivnu i brižnu majku. Reklamna poruka za maramice Violeta koje se povezuju s glavnom aktericom tetom Violetom istaknule su tipičnu sredovječnu domaćicu. Žena punašnije tjelesne debljine s maramom oko glave brine o djeci želeći im najbolje, a time ujedno obavljajući i kućanski posao.

Slika 15. Reklama za maramice Violeta Slika 16. Reklama za maramice Violeta

Žene se često predstavljaju u reklamnim porukama sredstvima za čišćenje. Autori reklamne poruke za Vanish¹¹ stereotipno su predstavili ženu kojoj je

¹⁰ **Reklamna poruka za Violetu, papirnate maramice** - Reklamna poruka za papirnate maramice okarakterizirana je ljubičastom bojom kako zbog naziva maramica Violeta tako i zbog asocijacije na ljubičice. U reklamnoj poruci žena od cca 50-tak godina od maramica izrađuje cvjetove te ih daje dvjema djevojčicama o kojima brine da ih pomiriše. Nakon toga u kadar ulazi treća djevojčica kojoj „teta Violeta“ briše nos.

¹¹ **Reklamna poruka za Vanish, sredstvo za čišćenje** - U reklamnoj poruci za Vanish prikazane su majka i kćerka kako se igraju bosa na tepihu. U drugoj sekvenci žena žalosno sjedi na tepihu

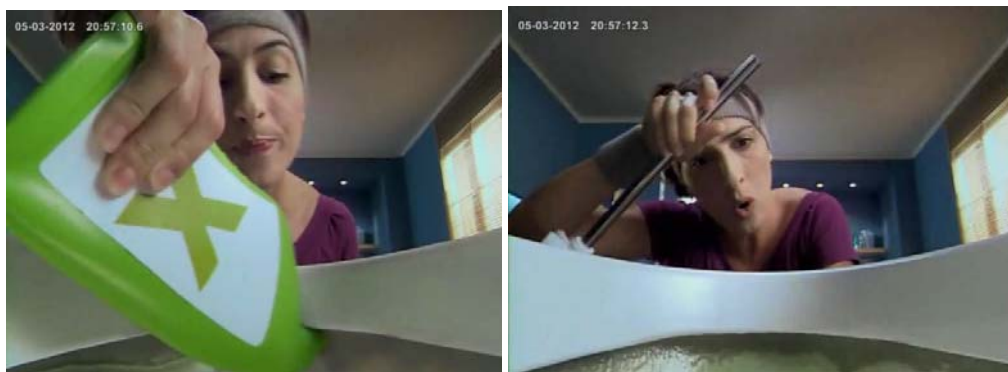
najviše stalo do čistoće. Briga kako se riješiti mrlje, hoće li to uspjeti te time pretvoriti nezadovoljstvo u sreću ženi je predstavljeno kao najvažnije. Najmanji i muškarcima u potpunosti nebitan problem ovdje je predstavljen kao ženama najvažniji. Stereotipno zadovoljstvo zbog postignutog učinka ženu također postavlja u stereotipan položaj.

Slika 17. Reklama za Vanish Slika 18. Reklama za Vanish

Osim u reklami za Vanish ženu vrlo često u reklamnim porukama vidamo sa sredstvima za čišćenje od podova, prozora, kuhinje do kupaonice. Ista situacija ponovila se u reklami za Harpic¹² gdje su autori ponovno postavili ženu opsjednutom čistoćom.

Slika 19. Reklama za Harpic Slika 20. Reklama za Harpic

jer on nije mekan kao prije. U tom trenutku dolazi prodavačica koja prezentira Vanish kao jedino pravo rješenje za ovaj problem.

¹² Reklamna poruka za harpic, sredstvo za čišćenje – U reklamnoj poruci žena kreće u borbu s čišćenjem wc školje. Poput vojnika kada kreće u bitku žena kreće u ovaj posao. U njemu mu naravno pomaže Harpic.

Stereotipno se u reklamama predstavljaju i odnosi šefa i prodavačice. U reklamnoj poruci za trgovinu Diona¹³, predstavljeni su šef i prodavačica. Oboje predstavljaju dućan, ali stereotipno je muškarac predstavljen kao šef, vođa, voditelj dok žena kao prodavačica, podređena, na lošijem položaju. Ova reklamna poruka je slika današnjice gdje su žene još uvijek na lošijim poslovnim pozicijama od muškaraca.

U reklamnoj poruci za Iskon¹⁴, žena je prikazana kao obožavateljica sapunice. Naime ovo stereotipno poimanje ima dugovječne korijene još od pojave prvih radijskih sapunica koje su najčešće slušale žene.

Slika 21. Reklama za Iskon

Kao što su žene prezentirane da obožavaju sapunice tako ih se karakterizira kao obožavateljice svojih idola. Ova karakteristika predstavljena je u reklamnoj poruci T-mobile-a¹⁵ gdje su djevojke poludjele kada su čule da dolazi njihov omiljeni pjevač Justin Biber. Kako bi reklamna poruka bila još jača, važno je istaknuti kako se poruka o dolasku njihova omiljena pjevača širila ni više ni manje nego prenošenjem, tračanjem.

¹³ **Reklamna poruka za Dionu, trgovinu** – U reklamnoj poruci šef dućana i prodavačica reklamiraju proizvode koji su na akciji. To čine tako što stoje nasred trgovine, šef priča, a prodavačica samo stoji pokraj njega.

¹⁴ **Reklamna poruka za Iskon** – U reklamnoj poruci glavna je akterica mlada djevojka koja juri kući. Ulazi u stan i pali televizor. Ljuta je jer je zakasnila na omiljenu seriju. U tom trenutku na stolu se pojavljuje njen umanjen lik koji izražava ljutnju zbog kašnjenja. Kompromis se postiže mrežom Iskon, tončije snimalicom koja će omogućiti da se serija pogleda.

¹⁵ **Reklamna poruka za T-Mobile** – U reklamnoj poruci žena je na porti čula kako dolazi poznati pjevač Justin Biber. To je javila svojoj prijateljici koja je to proširila dalje. Igra pokvarenog telefona bila je toliko jaka da je grupa djevojaka došla dočekati Bibera. Naravno kako se radilo o pokvarenom telefonu informacija nije bila točna.

Slika 22. Reklama za T-Mobile Slika 23. Reklama za T-Mobile

Slika 24. Reklama za T-Mobile Slika 25. Reklama za T-Mobile

U reklamnoj poruci za Oreo kekse¹⁶ muškarac je prikazan u očinskoj ulozi. Naime ova reklama prikazuje da je vidljiv odmak od tradicionalnog muškarca koji je usmjeren na prehranjivanje obitelji, ali ne i druženje. Ipak koliko god ova reklamna poruka bila iskorak odjeća muškarca, košulja i kravata mogu navesti na jedan drugi trag. Naime prema odjeći možemo zaključiti kako je otac upravo došao s posla dok ga njegovo dijete jedva čeka.

---

¹⁶ **Reklama za Oreo Kekse** - Mala djevojčica glavna je akterica reklamne poruke. Usred kuće sjedi u improviziranom šatoru napravljenom od tkanine i ozbiljno poziva tatu da dođe, sjedne i poslušaj što ona ima za reći. Postepeno djevojčica objašnjava tati kako se jedu Oreo kekse. Pri samom završetku otac upita može li on dobiti Oreo keks na što mu kćer odgovara da on za to još nije sprema.

Slika 26. Reklama za Oreo kekse

Reklamna poruka za sirup Neofen¹⁷ prikazala je tradicionalne uloge povezanosti sina i oca te brižne majke. Naime u ovoj reklamnoj poruci od najranije dobi ispunjena su „očekivanja“ od muškog djeteta, tako da on s ocem pere automobil. Dok se otac druži sa sinom, majka, u ulozu domaćice, marljivo u kuhinji priprema topli napitak.

Slika 27. Reklama za Neofen Slika 28. Reklama za Neofen

¹⁷**Reklamna poruka za Neofen, sirup** - U prvoj sekvenci otac pere automobil dok nedaleko od njega isto radi i njegov sin sa svojim malim vozilom. Prilikom pranja sin gleda oca sa smiješkom i ponosom na licu. Žena gleda kroz prozor kako bi vidjela je li sve u uredu. U sljedećoj sekvenci otac i sin sjede zagrljeni na krevetu dok žena u kuhinji priprema topli napitak. Reklama završava riječima „Kakav otac takav sin“. Sin se vozi u autiću ispred oca i majke koji zagrljeni šecu.

Slika 29. Reklama za Neofen Slika 30. Reklama za Neofen

Reklamna poruka za Vip¹⁸ prikazala je žene u salonu kako se uljepšavaju. Naime, to je ono kako se najčešće žene i karakterizira da paze na svoj izgled jer to je ono što im mediji nameću.

Slika 31. Reklama za VIP Slika 32. Reklama za VIP

Primjeri koji odbacuju stereotipe

Reklama za automobil Renault twingo¹⁹ ruši neke ustaljene i dugovječne stereotipe. Stereotip prema tetovažama, posebno briga i negodovanje majke

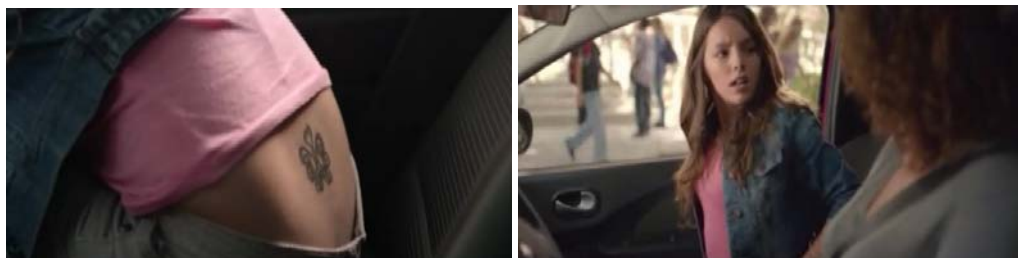
---

¹⁸ **Reklamna poruka za VIP** - U reklamnoj poruci prijateljice sjede u frizerskom salonu. Frizer uređuje jednu dok druga čeka završetak. Vrijeme krata pričom te listanjem magazina. Dolazi do prepirke, jedna tvrdi jedno, jedna drugo.

¹⁹ **Reklamna poruka za Renault Twingo** – U reklamnoj poruci za automobil Renault Twingo majka čeka kćer ispred škole. Kćer ulazi u automobil i u tom trenutku majka zamjećuje tetovažu na donjem dijelu leđa. Burno reagira ali ne zato jer je protiv toga već zato što majka pokazuje i svoju tetovažu na istom mjestu, samo veću.

te protivljenje da tetovažu ima njihovo dijete ovdje je srušen. U reklamnoj poruci majka u trenutku kada ostavlja dijete ispred škole uočava tetovažu. Umjesto ljutog i uznemirenog ponašanja koje je bilo očekivano, svojoj kćerki otkriva i pokazuje vlastitu tetovažu.

Slika 33. Reklama za Renault Twingo Slika 34. Reklama za Renault Twingo

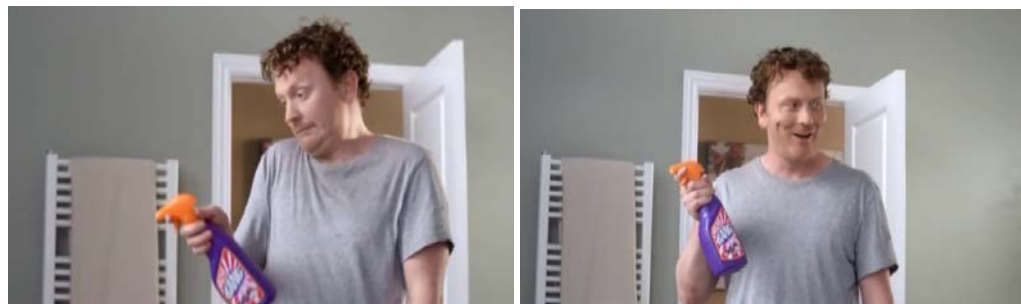
Slika 35. Reklama za Renault Twingo Slika 36. Reklama za Renault Twingo

Reklamna poruka za sredstvo za čišćenje Cilit bang²⁰ prikazala je muškarca u jednoj iznimno zanimljivoj, danas još uvijek rijetkoj situaciji. Naime, u ovoj reklamnoj poruci muškarac je čistio, a ne žena. Naime, poskliznuvši se u kupaonici muškarac je uočio prljavštinu koju je odlučio konačno očistiti. Kada je shvati da je sredstvo „revolucionarno“ čistio je sve pred sobom.

²⁰ **Reklamna poruka za Cilit bang, sredstvo za čišćenje** - U reklamnoj poruci za Cilit bang muškarac ulazi u kupaonicu. Posklizne se i padne. Traži sredstvo za čišćenje, pronalazi Cilit bang kojim pere umivaonik. Zadovoljan je postignutom čistoćom te krene čistiti sve što mu se nađe na putu.

Slika 41. Reklama za Cilit Bang Slika 42. Reklama za Cilit Bang

ZAKLJUČAK

Cilj ovog rada bio je dokazati rodne stereotipe u reklamnim porukama HTV-a, Nove TV i RTL-a. Provedenim istraživanjem na 317 reklamnih poruka potvrđeno je kako su i dalje prisutni rodni stereotipi u reklamnim porukama.

Žene su predstavljene kroz tradicionalne uloge, kao što su uloga majke, kućanice, supruge. Prisutna je učestala eksploatacija „idealnog“ i za većinu prosječnih žena nedostižnog tijela. Iako je u 20 posto analiziranih reklamnih poruka prezentirana žena s nedostatkom to je ostavljalo samo jednu poruku, a ona je upućivala na to kako „ne treba“ izgledati.

Kada se radi o „idealnoj“ ljepoti ona je prezentirana u reklamnim porukama i na muškarcima. Osim što se ističe njihova ljepota ističe se i njihova dominantnost u poslovnom svijetu. Naime, u 32 posto reklamnih poruka muškarac je još uvijek prikazan u stereotipnom opisu kao poslovan, vodeći, neemocionalan.

Zanimljiv je rezultat koji ukazuje na činjenicu da karakteristike kojima smo opisali rodne stereotipe u početnim hipotezama rjeđe su u reklamnim porukama kod muškaraca. Tako u čak 85 posto reklamnih poruka muškarac nije prikazan u svojoj tipičnoj stereotipnoj aktivnosti, ispijanju piva, komentiranju žena, igranju ili gledanju sporta.

Treba napomenuti kako je istraživanje potvrdilo da stereotipi i dalje postoje, samo ponekad u novim oblicima koji se nameću kao poželjni i obvezni. Konzumenti se i dalje tretiraju kao objekti koji bez kritičkog razmišljanja prihvaćaju ponuđeni sadržaj zdravo za gotovo. Nužno je uvođenje medijske pismenosti u sve grane obrazovanja ali u najraniju odgojnu razinu kako bi kritičko promišljanje bilo usađeno od najranijih dana i kako bi šteta bila što manja.

Literatura

- Belak, B. (2008). Ma tko samo smišlja te reklame?!? Zagreb: Rebel
- Hooper, V. (2008). *Portrayals of Gender in Television Commercials and the Effects on Achievement Aspirations of Audiences*. URL: www.unh.edu/sociology/media/pdfs-journal2008/HooperEDITED.pdf
- Nelson Knupfer, N., Pryor, D. (1997). *Gender Stereotypes and Selling Techniques in Television Advertising: Effects on Society*
- Lavine, H., Sweeney, D., Wagner, S. H., (1998). *Depicting Women as Sex Objects in Television Advertising: Effects on Body Dissatisfaction*. URL: bama.ua.edu/~sprentic/672%20Lavine%20et%20al.%201999.pdf
- McQueen, D. (2000). *Televizija: medijski priručnik*. Clio: Beograd
- Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova (2008). *Rodna analiza TV sadržaja*. Zagreb
- Salh, A., *Medijski dijalozi № 11, Vol. V, Rodni stereotipi u medijima*
- Sarnavka, S. (2010). *Put do vlastitog pogleda*. BaBe: Zagreb
- Signorielli, N. et al. (1994). *Gender Stereotypes in MTV commercials: The Beat Goes On*. URL: www.radford.edu/~jaspelme/minoritygroups/past_courses/mtv%20womens%20stereotypes.pdf
- Wood, J. T. (1994). *Gendered Media: The Influence of Media on Views of Gender*. URL: www.udel.edu/comm245/readings/GenderedMedia.pdf

Mrežne stranice

- Državni zavod za statistiku, www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/censusfirstres.htm (preuzeto 30. srpnja 2012.)
- E-Zadar.hr, <http://www.ezadar.hr/clanak/nacionalne-televizije-u-ogromnimgubicima> (preuzeto: 31. srpnja 2012.)
- Passion German Style, www.youtube.com/watch?v=CXd2TBbKvjs (preuzeto 30. srpnja 2012.)
- Zakon o medijima, www.zakon.hr/z/38/Zakon-o-medijima (preuzeto 30. srpnja 2012.)
- Zakon o ravnopravnosti spolova, www.zakon.hr/z/388/Zakon-o-ravno-pravnosti-spolova (preuzeto 30. srpnja 2012.)
- Zakon o HRT-u, NN, 137/10, http://www.hrt.hr/fileadmin/video/Zakon_o_HRT-u.pdf
- Zakon o elektroničkim medijima, NN 153/09, www.zakon.hr/z/196/Zakon-o-elektroni%C4%8Dkim-medijima

**KOMUNIKACIJSKI OKVIR ZA MEDIJSKO IZVJEŠTAVANJE O
MANJINSKIM PRAVIMA U BOSNI I HERCEGOVINI**

**COMMUNICATION FRAMEWORK FOR MEDIA REPORTING ON
MINORITY RIGHTS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA**

mr MIRZA MEHMEDOVIĆ

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, Odsjek za žurnalistiku

Apstrakt: *Aktuelni komunikacijski okvir za funkcionisanje bosansko-hercegovačkih medija i izvještavanje o svim društveno relevantnim pitanjima definisan je političkom podjelom zemlje, koja uporište ima u nacionalnoj identifikaciji aktera političke scene. Mediji, privatni i javni, u aktuelnim političkim okvirima uglavnom (in)direktno rade kao propagandni servisi vladajućih političkih struktura. U skladu sa pomenutom ovisnošću, koja se najočitije vidi u kadrovskim i finansijskim sponama medija i stranaka, definisan je i nivo zainteresovanosti medija za određena društvena pitanja, kao što su i manjinska prava u Bosni i Hercegovini. U domenu izvještavanja o ovom segmentu društvene stvarnosti, determinirajući faktor predstavlja aktuelno političko pitanje implementacije presude Međunarodnog suda za ljudska prava u Strazburu po predmetu Sejdić-Finci. Presuda po predmetu Sejdić-Finci se odnosi na diskriminirajuće odredbe Ustava Bosne i Hercegovine, koje onemogućavaju izbornu kandidovanje pripadnicima manjinskih naroda za određene političke funkcije. Međutim, pomenuti slučaj i njegova politička implementacija dodatno skreću pažnju medija sa drugih građanskih prava pripadnika manjinskih grupa u Bosni i Hercegovini.*

Ključne riječi: *Komunikacija, okvir, mediji, manjine, prava, građani*

Abstract: *The current communication framework for the functioning of Bosnian media and reporting on all socially relevant issues is defined by the political division of the country, which relies on the*

identification of national actors in the politics. Media, public and private, in the current political framework are mainly (non) directly involved as a propaganda service of the ruling parties. In accordance with the aforementioned addiction, which is most clearly seen in the human and financial ties of the media and political parties, as defined by the level of media interest in certain social issues such as minority rights and in Bosnia and Herzegovina. In the area of reporting on this social reality segment, the determining factor is the current political issue of implementation of the judgment of International Court of Human Rights in Strasbourg by the Sejdic – Finci case. Judgment in the Sejdic- Finci case refers to discriminatory provisions of the Constitution of Bosnia and Herzegovina, which are preventing electoral candidacy of minority people for certain political positions. However, the above mentioned case and its political implementation further draw attention to the media and other civil rights of minority groups in Bosnia and Herzegovina.

Keywords : *Communication, Frame, Media, Minorities, the Rights of Citizens*

1. Uvod

Složeno političko-teritorijalno uređenje Bosne i Hercegovine, nacionalna identifikacija političkih lidera, te kontinuirani pritisak političkih aktera na rad medija, faktori su koji u mnogome definišu okvir izvještavanja o aktuelnim društvenim pitanjima u Bosni i Hercegovini. Navedeni elementi aktuelne bosanskohercegovačke komunikacijske situacije, osim što otežavaju demokratizaciju i liberalizaciju medijskog tržišta generalno, otežavaju razvoj javnih medija, sputavaju medijsku promociju građanskog identiteta, te onemogućavaju medije u procesu propagiranja specifičnih interesa pripadnika manjinskih (posebno nacionalnih) grupa.

Složena politička situacija, koja sa sobom nosi specifične dnevno-političke teme, primarno određuje medije kao propagandne servise određenih političkih (nacionalnih) interesa, ali isključivo većinskih (tzv. konstitutivnih) naroda na području Bosne i Hercegovine. Iz ovako definisanog problema sa kojim se susreću bosanskohercegovački mediji u pokušajima integracije i demokratizacije društva, jasno je da su na marganama medijskih sadržaja ključna pitanja iz domena ispunjavanja uslova za pristupanje Evropskoj uniji i ekonomske egzi-

stencije građana. Mnoga ranija istraživanja su potvrdila da devijacije unutar političkog sistema Bosne i Hercegovine, te dnevno-politička manipulacija nacionalnim pitanjima, uporno skreću pažnju medija sa pitanja od opšteg interesa, kao što su i građanska prava, koja su jednaka za sve, pa i za manjinske skupine.

U tom kontekstu se i ovaj rad bavi analizom aktuelnih komunikacijskih okvira koji uređuju medijsko izvještavanje o manjinskim pravima u bosansko-hercegovačkom društvu. Pod pretpostavkom da ukupna mreža političkih devijacija preusmjerava pažnju medija sa ključnih pitanja od interesa za sve građane Bosne i Hercegovine, bitno se baviti i konkretnim pitanjem uticaja presude Međunarodnog suda za ljudska prava po slučaju Sejdić-Finci na ukupni interes za manjinska prava u Bosni i Hercegovini i inkluziju pripadnika manjinskih naroda u druge društvene procese. Presuda po slučaju Sejdić-Finci se tiče isključivo diskriminacije u domenu političkog kandidovanja, dok druga pitanja iz domena građanskih prava (i manjinskih prava) ostaju u sjeni javnih rasprava o presudi, koje se vode skoro osam godina. Primjer tzv. „framinga“ kroz slučaj Sejdić-Finci u bosanskohercegovačkom medijskom diskursu dokaz je nemoći medija da se izbore sa vanjskim faktorima (pre)usmjeravanja pažnje sa bitnih društvenih pitanja.

2. Sejdić-Finci, manjinsko ili većinsko pitanje?

Dervo Sejdić i Jakob Finci, državljani Bosne i Hercegovine, su tokom 2006. godine podnijeli predstavke zbog nemogućnosti da se kao pripadnici romske, odnosno jevrejske nacionalnosti, kandiduju za članove Doma naroda Parlamentarne skupštine i Predsjedništva Bosne i Hercegovine. Sejdić i Finci su ukazali na diskriminirajuće odredbe odjeljaka IV i V Ustava BiH, koje predviđaju da se u ove državne organe mogu kandidovati samo pripadnici bošnjačkog, hrvatskog i srpskog naroda, koji su Ustavom BiH (usvojenim 1995. godine) proglašeni „konstitutivnim narodima“ i time im je dato isključivo pravo kandidature za Dom naroda Parlamentarne skupštine i Predsjedništvo BiH.

Iako je Bosna i Hercegovina članstvom u Savjetu Evrope (2002. godine) preuzela obavezu da izmjeni diskriminirajuće odredbe u izbornom zakonodavstvu, kojima je uskraćemo pravo pripadnicima manjinskih naroda da budu birani u određene državne organe, do danas se to nije dogodilo. S obzirom da se u odjeljku II Ustava BiH, u kojem se garantuju ljudska prava i slobode, navodi direktna primjenjivost Evropske konvencije o ljudskim pravima i prio-

ritet Konvencije i Protokola nad ostalim zakonima, žalisci su se pred Evropskim sudom za ljudska prava pozvali na direktno kršenje prava definisanih Evropskom konvencijom.

Slučaj Sejdić-Finci, osim što je otvorio dodatnu dimenziju komplikovanog političkog uređenja Bosne i Hercegovine, produbio je pitanja položaja pripadnika manjinskih naroda i izjednačavanja njihovih prava sa pravima ostalih građana Bosne i Hercegovine. Takođe, pitanje diskriminirajućih odredbi Ustava BiH prema pripadnicima manjinskih naroda u procesu političkog kandidovanja definisao je okvir medijskog izvještavanja o manjinskim pravima u Bosni i Hercegovini od 2006. godine do danas. Slučaj Sejdić-Finci je postao unificirani tematski model medijskog prikaza položaja manjinskih naroda, kao i generalno građanskih sloboda na području Bosne i Hercegovine. Ovo pravno pitanje, koje je postavljeno kao krucijalni uslov bosanskohercegovačkog evropskog puta, danas se može slobodno posmatrati kao jedinstven „frame“ za tumačenje svih spornih političkih pitanja u Bosni i Hercegovini.

3. Aktuelna komunikacijska situacija

Aktuelna javna komunikacija u Bosni i Hercegovini usko je vezana za političke promjene koje su se desile na prostoru bivše Jugoslavije tokom devedesetih godina, tokom kojih su tada raspoloživi medijski resursi zloupotrijebljeni za propagiranje određenih političkih interesa, a koji su prethodili međunarodnim sukobima. Slična situacija se desila medijima u drugim jugoslavenskim republikama, u kojima su galopirajućim koracima narastali nacionalistički pokreti, a koji su, kasnije će se pokazati, perfidno skrivali pojedinačne kriminalne i finansijske interese. Na novonastalim podijeljenim teritorijama nastaje novi koncept minijaturnih nacionalnih medijskih sistema, jasno definisan nacionalno-vjerskom pripadnošću publike kojoj se mediji obraćaju. Po završetku oružanih sukoba, mediji nastali tokom procesa podjela nastavljaju opsluživati političke centre etablirane tokom ranih devedesetih, a hipoteku tog vremena još uvijek nosi veliki dio aktuelnih (privatnih i javnih) medija na području Bosne i Hercegovine.

Podanička uloga medija iz navedenog perioda uslovlila je i aktuelnu zastupničku (advokatsku) ulogu medija u procesu opravdavanja određenih političkih poteza u cilju očuvanja postojećih pozicionih statusa određenih političkih partija. U tako definisanom kontekstu tumačenja aktuelne (javne) komunikacijske situacije u Bosni i Hercegovini, postavlja se logično pitanje koliko su mediji osposobljeni (slobodni) „zagrebat“ ispod površine preovla-

đujućih dnevno-političkih tema, a koliko je medijska pažnja usmjerena na podobne predmete interesovanja. Bitno je da se ovakvo tumačenje mehanizama funkcionisanja medija skoro identično može primjeniti na svim teritorijama nastalim raspadom bivše Jugoslavije.

U ovako postavljenom pitanju tumačenja medijskog funkcionisanja, slučaj Sejdić-Finci za bosanskohercegovačke medije postaje teret u procesu analize i tumačenja stvarnog položaja manjinskih naroda na području Bosne i Hercegovine. S obzirom da slučaj još uvijek nije doživio političko-pravnu soluciju, jasno je iz samog medijskog pristupa pitanju da se presuda više koristi kao alibi u medijskom opravdavanju aktuelnih političkih odnosa, nego kao povod za stvarnu (dublju) analizu manjinskih prava u Bosni i Hercegovini, i njihovo ustavno uporište. Od 2006. godine, kada je proces pokrenut protiv države Bosne i Hercegovine, do danas, slučaj Sejdić-Finci je uglavnom korišten kao glavni motiv za tumačenje svih diskriminirajućih zakonskih odredbi prema manjinskim narodima, ali i kao alibi za obustavu političkih reformi potrebnih za pristupanje Evropskoj uniji.

4. Uloga medija u tumačenju identiteta

Iako se u teorijskim stajalištima funkcije masovnih medija svode na: informativnu, edukativnu, zabavnu i socijalizirajuću, pri analizi specifičnih uloga koje preuzimaju mediji sa područja bivše Jugoslavije (samim tim i Bosne i Hercegovine) moramo se prisjetiti stajališta koja u obzir uzimaju okruženje u kojima mediji djeluju. Michael Kunczik (2006) društvene funkcije masovne komunikacije svodi na:

- funkciju informiranja
- stvaranje javnosti
- funkciju artikulacije
- funkciju posredovanja
- funkciju kompenzacije
- redukciju kompleksnosti
- funkciju tematiziranja/selekcije/strukturiranja
- funkciju kritike i kontrole
- funkciju socijalizacije
- funkciju obrazovanja i odgoja
- funkciju integracije
- funkciju rekreacije, odnosno zabave
- poticaje gospodarstvu reklamama

Uzimajući u obzir specifične uslove u kojima se razvijalo naše savremeno medijsko tržište, lako je zaključiti da je veći dio društvenih funkcija sa ove liste izostavljen u djelovanju medija na našim prostorima, ali objašnjenje takve situacije treba tražiti u Kunczikovoj napomeni da pri određivanju medijskih funkcija treba uzeti u obzir društveni, odnosno politički sistem u kojem se mediji nalaze. Kunczik se poziva na Sieberta, Schramma i Petersona, autore koji su u djelu *Four Theories of the Press* (1956) razvili normativne predodžbe o tome kako masovni mediji funkcioniraju u različitim tipovima društva. Oni polaze od teze da masovni mediji uvijek poprimaju oblik i kolorit određenih socijalnih i političkih struktura, kao što „autoritarna terija o štampi“ iz 16. vijeka „istinu“ smješta u ruke samo malom broju mudraca, koji su trebali imati vodeće funkcije. Štampa je, prema ovoj teoriji, trebala podržavati politiku vlade i služiti državi. Nažalost, bosanskohercegovački mediji, na kraju 20. i početku 21. vijeka, nisu odmakli daleko od ove teorije.

Krizu u razvoju i demokratizaciji bosanskohercegovačkog medijskog tržišta dodatno usložnjava prijeka potreba integrirajuće i artikulacijske funkcije medija u razvoju savremenog bosanskohercegovačkog društva, zbog složenih kulturno-historijskih faktora koji definišu identitet pripadnika različitih nacionalnih skupina na prostoru Bosne i Hercegovine.

Odgovornost medija postaje izraženija ako imamo u vidu savremene tendencije promocije univerzalnih prava. Koristeći aktuelne pravne presude kao paravan za zaobilaženje ključnih problema ili izbjegavanje dublje analize manjinskih prava na određenom prostoru, mediji u Bosni i Hercegovini održavaju dominaciju određenih društvenih (nacionalnih) kategorija. Kako kaže Maalouf (2008), „ne može postojati s jedne strane globalna povelja ljudskih prava, a s druge posebne povelje: muslimanska, židovska, kršćanska, afrička, azijska itd.“.

5. Zaključak

Kako se vidi iz ključnih specifičnih obilježja javne komunikacije na prostoru Bosne i Hercegovine, aktuelni kontekst u kojem se izvještava o manjinskim pravima usmjeren je presudom Sejdić-Finci, koja, umjesto da otvara javnu diskusiju, medijsku pažnju zadržava na površini problema i očuvanju aktuelnih političkih odnosa. Medijska uloga u procesu promocije građanskih prava jasno je definisana i kroz teorijske pretpostavke osnovnih medijskih funkcija, koje se uporno zaobilaze u etabliranim standardima rada bosanskohercegovačkih medija. Mediji se još uvijek nisu otrgli iz podaničke uloge u

očuvanju uspostavljenih političkih odnosa i određenih nacionalnih dominacija izgrađenih na mnogobrojnim žrtvama tokom devedesetih godina. Nažalost, aktuelni medijski diskurs i njegovo kontinuirano preusmjeravanje iz političkih centara, ni u minimalnom procentu ne zadovoljava globalne i univerzalne građanske vrijednosti, niti podupire slobodu i autonomiju medijskog sistema.

Medijski sistem u zemljama bivše Jugoslavije, izgrađen na ruševinama jednopartijskog (jednosmjernog) sistema javne komunikacije, ni izbliza ne odgovara profesionalnim smjericama kojima bi se trebali kretati mediji zemalja koje teže pristupanju Evropskoj uniji i primjeni evropskih građanskih principa. Umjesto da presuda Evropskog suda za ljudska prava u slučaju Sejdić-Finci, te izostanak njene implementacije u bosanskohercegovačkom zakonodavstvu, bude motiv za dodatno medijsko bavljenje manjinskim pravima, ona medijsku pažnju zadržava na površini problema, što amnestira političke aktere od bilo kakve odgovornosti.

Literatura

Kunczik, Michael (2006): *Uvod u znanost o medijima i komunikologiju*,
Zaklada Friedrich Ebert, Zagreb

Maalouf, Amin (2008): *U ime identiteta*, Prometej, Zagreb

http://sh.wikipedia.org/wiki/Sejdi%C4%87_i_Finci_protiv_Bosne_i_Hercegovine

UDK: 316.774:323.15(=214.58)(497.16)

MANJINSKA PRAVA I SLOBODE U CRNOJ GORI I ULOGA MEDIJA
U NJIHOVOM OSTVARIVANJU S POSEBNIM OSVRTOM
NA ROMSKU POPULACIJU

MINORITY RIGHTS AND FREEDOMS IN MONTENEGRO AND THE ROLE
OF THE MEDIA IN THEIR ACHIEVEMENT WITH SPECIAL EMPHASIS ON
ROMA POPULATION

MIJOMIR PEROVIĆ, dipl. pravnik

Apstrakt: *Život bi u cjelini bio nezamisliv i apsurdan u jednom društvenom okruženju kad ne bi bilo poštovanja osnovnih ljudskih prava i sloboda. U ovom radu se pokušavaju predstaviti osnovni pojmovi vezani za predmetnu problematiku sa posebnim osvrtom na ulogu medija u ostvarivanju osnovnih prava i sloboda.*

Ključne riječi: *Ljudska prava i slobode, manjinska prava i slobode, mediji*

Abstract: *Life in general would be unthinkable and absurd social importance in a setting where there would be no respect for basic human rights and freedoms. In this paper we tried to introduce basic concepts related to topical issues, with special emphasis on the role of media in the exercise of fundamental rights and freedoms.*

Keywords: *Human Rights and Freedoms, Minority Rights and Freedoms, the Media*

1. Uvod

Pitanje ljudskih prava je pitanje postojanja čovjeka, kao bića koje stvara, čovjeka kao slobodoumnog bića, bića bez ograničenja u svom stvaralaštvu i bića koje ostvaruje prava i slobode uživajući u njihovim plodovima kao darovima društvenog života.

2. Istorijski pregled

Da bismo otvorenije prišli ovom značajnom pitanju, možemo pratiti putanju razvoja osnovnih ljudskih prava i sloboda kroz vjekove. Znamo da je društvo prolazilo kroz nekoliko faza razvoja u kojem primjećujemo da čovjek kao pratilac razvoja društva prolazi faze u kojima se primjećuje da dugi niz vjekova figurira ugroženost ljudskih prava i sloboda. Sve to manifestuje se kroz staleže u društvu koji raspolazu ili neraspolažu sa minimumom ljudskih prava i sloboda i onih koji posjeduju sve pa i robove ispod sebe. Sve je trajalo dugo, mrak srednjeg vijeka imao je odraz na samo društvo, društveno uređenje i osnovna ljudska prava i slobode. I pored sijanja straha i smrti, u tom periodu pojavljuju se otpori u vidu raznih buna potlačenih. Mnogi filozofi, mislioci i napredne snage u društvu bivaju eliminisani na brutalan način: kamenovanjem, paljenjem na lomači, vješanjem i drugim egzikucionim radnjama. U ovim radnjama se najviše ističu gornji državni slojevi staleži na vlasti odnosno pristalice oko despota, cara, kralja. Međutim kako je vrijeme odmicalo, razvoj društva napredovao, dolazi do malih pomaka u društvu koji predstavljaju pozitivan trend u razvoju makar i minimuma osnovnih ljudskih prava i sloboda. Sve do prvih revolucija i naznaka novog doba ova prava ostaju samo tračak nade i razvoja za buduća pokoljenja. Razvojem društva dolazi do jačanja pozitivne svijesti čovjeka pa samim tim i osnovnih ljudskih prava i sloboda, čovjeka kao građanina modernog društva.

Razvojem parlamentarizma i donošenjem prvih ustava, osnovna prava i slobode postaju pokretači modernog društva i života u njemu.

3. Osnovna ljudska prava i slobode danas

Danas, ljudska prava i slobode predstavljaju garant čovjeku, kao građaninu demokratskog društva, a ta prava zagarantovana su ustavom jedne države i međunarodnim konvencijama. Nasuprot modernih država koje predstavljaju demokratski model i u kojima se osnovna ljudska prava i slobode izražavaju u najvećem mogućem stepenu, postoje zemlje na afričkom i azijskom kontinentu koje imaju negativan trend, minoran ili čak i nepostojeći vid osnovnih ljudskih prava i sloboda.

4. Ženevska konvencija o zaštiti osnovnih ljudskih prava i sloboda

Konvencija je nastala 1948. godine. kada je i generalna skupština ujedinjenih nacija proglasila 10.12.1948. godine. Smatrajući da ova deklaracija ima za cilj priznavanje i poštovanje u njoj proklamovanih prava.

Da je cilj Savjeta Evrope da ostvari veće jedinstvo među njegovim članicama i da je jedan od ciljeva postizanje očuvanja i provođenja ljudskih prava i osnovnih sloboda.

One postaju odlučne Vlade Evropskih zemalja sa istim stremljenjem i zajedničkim nasleđem tradicije, ideala slobode i vladavine prava navedenih u deklaraciji, koje su saglasne u sledećem:

- Čl.1 – obaveza poštovanja ljudskih prava
- Čl. 2 – pravo na život
- Čl. 3 – zabrana mučenja
- Čl. 4 – zabrana ropstva i prinudnog rada
- Čl. 5 – pravo na slobodu i sigurnost
- Čl. 6 – pravo na pravično suđenje
- Čl. 7 – kažnjavanje samo na osnovu zakona
- Čl. 8 – pravo na poštovanje privatnosti i porodičnog života
- Čl. 9 – sloboda misli, savjesti i vjeroispovjesti
- Čl. 10 – sloboda izražavanja
- Čl. 11 – sloboda okupljanja i udruživanja
- Čl. 12 – pravo na sklapanje braka
- Čl. 13 – pravo na djelotvorni pravni lijek
- Čl. 14 – zabrana diskriminacije
- Čl. 15 – odstupanje u vanrednim okolnostima
- Čl. 16 – ograničenje političke aktivnosti stranaca
- Čl. 17 – zabrana zloupotrebe prava
- Čl. 18 – granice korišćenja ograničenja prava

5. Faktora koji djeluju pozitivno i negativno na osnovna ljudska prava i slobode

Razvojem društva kao pratilac savremenog razvoja dolazi do pojave raznih faktora koji djeluju u svom pravcu, koji nekad djeluju pozitivno a nekad negativno na cijeli društveni sistem.

Samim tim dolazi do ugrožavanja pojedinih grupa u društvu odnosno njihovih osnovnih ljudskih prava i sloboda.

Pomenućemo čl.14 Ženevske konvencije o zabrani diskriminacije. Ovim članom je precizirano: Da uživanje prava i sloboda predviđenih ovom konvencijom osigurava se bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi, kao što su pol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovjest, političko i drugo mišljenje, nacional-

no i socijalno porijeklo, veza sa nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje, rođenje ili drugi status.

Samim tim ovim je jasno precizirano da su u širokom krugu obuhvaćene sve grupe u društvu. Kršenjem ovog člana od bilo kog aktera u društvu, značilo bi kršenje osnovnih ljudskih prava i sloboda odnosno došlo bi do diskriminacije pojedinih grupa.

Znači, prava i slobode svih grupa u društvu se moraju poštovati, pozivajući se na osnovna ljudska prava i slobode i dnevnu konvenciju.

Ali isto tako pojedinci i predstavnici određenih grupa moraju poštovati osnovna ljudska prava i slobode njima suprotnih grupa (različitih: vjeroispovjesti, političko mišljenje, pol rasa, boja kože....).

Navedimo bar jedan primjer u kojem se po mom mišljenju narušavaju osnovna ljudska prava i slobode(odnosno dolazi do diskriminacije).

Veći broj Evropskih zemalja danas se srijeće LGBT populacijom koja ima svoje mišljenje boreći se za svoja osnovna prava i slobode odnosno ravnopravnost sa svima ostalima u društvu.

Apsolutno svim ljudima su zagarantovana osnovna ljudska prava i slobode Ustavom države u kojoj žive kao i međunarodnim konvencijama. Ali u jednom trenutku populacija koja smatra sebe ugroženom pokušava da nametne svoje stavove pojedincima i određenim grupama i traži od njih da im stanu u zaštitu.

Tačno je treba omogućiti i obezbijediti maksimalno poštovanje zakona i omogućiti ovoj populaciji da nesmetano ostvaruje, ono što želi i misli.

Ali isto tako postoji jedno drugo pitanje, dali LGBT populacija svojim traženjem od određenih grupa ili pojedinica , da stanu ispred njih.Odgovor na to pitanje je jednostavan.

Da li su time povrijeđena osnovna ljudska prava i slobode,postavlja se pitanje dali ti pojedinci ili grupe žele to ili ne.Odnosno postoji li diskriminacija.

Odgovor na pitanje bio bi, omogućiti LGBT populaciji da ostvaruje svoja prava i slobode maksimalno, a isto tako ne tražiti od pojedinaca i društvenih grupa da se svrstaju tamo gdje ne žele, jer samim tim bilo bi ugroženo odnosno diskriminisano pravih onih koji ne žele da se nađu tamo gdje ne žele.

Samo međusobnim poštovanjem pojedinaca ili grupa u jednom društvu može se postići maksimalno poštovanje osnovnih ljudskih prava i sloboda.

6. Manjinska prava i slobode u Crnoj Gori s posebnim osvrtom na romsku populaciju - zakonska regulativa

Multikulturalnost društva predstavlja pokazatelj demokratičnosti društva. U Crnoj Gori postoji niz zakona i dokumenata koji regulišu prava manjina. Uloga države u ostvarivanju ovih prava je od presudnog značaja za poboljšanje položaja manjinskih naroda kao i olakšavanje života u društvu.

Prema posljednjem popisu iz 2011. godine, u Crnoj Gori živi 28,77 posto srba, 8,65 bošnjaka, 4,91 albanaca, 3,31 muslimana i 1,01 roma i 0,92 hrvata (Monstat 2011.)

Ustavom Crne Gore regulisana su prava manjinskih naroda ali zapravo ne propisuje koji narodi se smatraju manjinskim. Definiciju manjinskih naroda nalazimo u čl.2 zakona o manjinskim pravima i slobodama koji je usvojen 2006.godine. Izvod iz čl.2 zakona iz 2006.godine: *«Svaka grupa državljana Crne Gore bročano manja od ostalog preovlađujućeg stanovništva, koja ima zajedničke etničke, vjerske ili jezičke karakteristike različite od ostalog stanovništva, istorijski vezano za Crnu Goru i motivisana je željom za iskazivanjem i očuvanjem nacionalnog, etničkog, kulturnog, jezičkog i vjerskog identiteta.»*

Prvo naseljavanje roma na području današnje Crne Gore počelo je tokom XIV vijeka kada su za vrijeme postojanja mletačke republike počeli pristizati na teritoriju Crne Gore kao robovi, sa područja juga Italije i Grčke. Njihov veći dolazak i prisustvo na teritoriju Crne Gore je period dolaska turaka na ove prostore. Romi se pominju kao radna snaga u Herceg Novom 1508. godine. Dolaskom turaka na područje Bara i Ulcinja, tačnije 1571. godine, gusari sa ovog područja kupuju romu u Tripolisu i prodaju ih kao roblje.

Naziv gabelji koji je ukorijenjen na našem području potiče od gabele na ušću Neretve odakle su dovoženi brodovima. Osmanlije ih koriste kao zanatlije i naseljavaju ih u posebnim mjestima koje nazivaju mahale.

U njima se stvaraju vrsni majstori kovači koji predstavljaju prve predstavnike ovog zanata u Crnoj Gori. Za razliku od njih romi čergari počinju se tek naseljavati poslije balkanskih ratova 1912. godine.

Romi danas u Crnoj Gori čine manjinsku grupu naroda u procentu od 1,01 posto. Oni su kao evropska etnička manjina najugroženija. 2005-te godine u januaru njesecu usvojen je dokument(akcioni plan za implementaciju deka-de uključenja roma 2005-2015-ta godina).

Pomenutim dokumentom teži se poboljšanju života roma i njihov položaj u crnogorskom društvu.

Krajem 2007. godine usvojena je strategija za poboljšanje položaja ove populacije 2008-2012. Cilj je borba protiv diskriminacije roma, njihova integracija u društvu, kroz njihovo opismenjavanje, osposobljavanje i zapošljavanje. U aprilu 2012. godine usvojena je nova strategija poboljšanja, položaja roma i egipćana od 2012-2016. godine.

Dokument je izrađen u saradnji sa nacionalnim savjetom roma i egipćana. Ovim dokumentom se posvjećuje mnogo pažnje « o informisanju romske populacije », edukacija romskih novinara emitovanje romskog programa na romskom jeziku. Postoje maksimalni naponi države da se ispoštuju ovi dokumenti i time se doprinese poboljšanju života ove mnjine.

7. Uloga medija u ostvarivanju manjinskih prava i sloboda

Najviše saznanja o manjinama dobijamo putem medija. Tako naše saznanje, mišljenje i stav o manjinama zavisi od izvještaja novinara na čije se saznanje oslanjamo.

Tako da mediji predstavljaju posrednike između nas (publike), novinara i manjinskih predstavnika. Loša odnosno marginalizovana pozicija manjina onemogućava komunikacije između zajednice i određene manjine. Procjena demokratije u nekom društvu mjeri se odnos zajednice prema manjinama.

Jedan od uglednih teoretičara XX vijeka američki politikolog Robert Dahl upravo ističe gore navedeni stav. Samo zastupljenost, ravnopravnost izlaganje u medijima predstavlja demokratičan pristup prema manjinama. Crna Gora kao demokratsko društvo ovo pitanje reguliše kroz zakon o manjinskim pravima i slobodama. Pa sa potpunim pravom možemo reći da je prisutnost manjina u medijima u Crnoj Gori na zavidnom nivou.

8. Zaključak

Za jedno savremeno društvo civilizacijski napredak znači: poštovanje onog što je suprotno od njih.

Samim tim činom idealizujemo društvenu stvarnost i činimo napredak u svim poljima društvenog života. Time dajemo doprinos prosperitetu demokratiji boljem životu, sve u cilju realizacije pristupa Evropskoj Uniji i Evroatlanski integracijama.

Literatura

Kanjiža, I. (2006) *Manjine između javnosti i stvarnosti*, Zagreb: ICEJ – Sveučilišna knjižara d.o.o.

Crna Gora - Zakon o manjinskim pravima i slobodama (2006. godina)
Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda 1948. godina.

Strategija poboljšanja života roma u Crnoj Gori: 2005, 2007, 2012 godina.

UTISCI IZ TUĐINE

IMPRESSIONS FROM ABROAD

MIRČETA ČABARKAPA

Apstrakt: Što su to zapravo ljudska prava i slobode i da li ih uopšte ima, ne samo na ovim našim malim prostorima, već uopšte?

Ovaj esej je autorova refleksija dožljivljaja svijeta kome je stremio usljed osjećaja skučenosti u sopstvenoj zemlji. Njegove impresije nastale kao rezultat sondiranja tog vrlog svijeta sažete su u fragmentima koji slijede.

Ključne riječi: Utisci, tuđina, ljudska prava, Crna Gora

Abstract: What are human rights and freedom in fact, and whether they really exist, not only in this small place to which we belong, but in general?

This essay is a reflection of the author's experiences from the world to which he aspired as a result of feeling cramped in his own country. His impressions arise as a result of probing that brave world and they are summarized in this short, striking fragments that follow.

Key words: Impressions, Abroad, Human Rights, Montenegro

Gledam na TV-u prenos protesta u Podgorici povodom Svjetskog dana borbe protiv nasilja nad ženama. Zagledam sve te parole: „Dolje nepravda!“, „Smrt muškim šovinistima“..., i lica žena koje ih nose. Da mi je samo te žene dovesti u Bajern, u Njemačkoj, gdje sam se igrom slučaja zatekao. Demonstrirale bi dan i noć, čitavu godinu. Koliko se toga ovdje nakupilo zbog čega bi trebalo protestovati.

***

... Ja sam rano izišao iz Crne Gore. Bila mi je mala. Sve mi je bilo usko, što kaže ona naša šala... Redom su išle, prva, druga, treća granica... Moje prvo školovanje je bilo po trgovima Milana, Rima, Torina, gdje sam brzo spoznao drugačiji način mišljenja, života, otkrio jedno drugačije viđenje (ne)prolaznosti života, jer Rim je muzej vijekova, što se tu izmijenilo generacija i načina života i ostavilo traga.

***

Onda sam nastavio da guram dalje: Pariz, šest mjeseci; Amsterdamski, šest mjeseci; Frankfurt, dvije godine. U stalnom pokretu, dva dana nisam mogao biti na jednom istom mjestu.

***

Kastaneda opisuje mjesta moći, gdje se ljudi osjećaju ovako ili onako. Kako objasniti da 50-60 miliona ljudi svake godine posjeti Pariz. Što ih to vuče tamo? Koja sila? – Ja sam šetao Parizom šest mjeseci pokušavajući da utvrdim što je to. Cipele su mi se izlizale, bile su rupe na njima. Gladan, čak sam posljednjih dana boravka u Parizu ostao bez *prebijene parice*. Idem po kafićima, uzmem malo šećera da zavaram glad i ponovo na Jelisejka polja. Sve to, neću li spoznati tu silu koja ljude vuče ovamo. Poslednje večer moga boravka u Parizu zaspao sam na nekoj terasi, nekog kafića. Na stolici sjeo malo da odmorim i 'nako umornog, san me *prenio*. Budim se, ili možda sanjam da se budim, a pored mene sjedi Bodler i počinje da mi čita njegove pjesme iz čuvene knjige „Cvijeće zla“. Čita na francuskom, a ja sve razumijem, iako u stvarnosti ne razumijem i ne govorim francuski. Ne pomijeram se, ne prekidam ga. U jednom momentu on mi se direktno obraća, pita: Odakle sam i što ću ovdje ja. Ja mu odgovaram, koliko sam tada znao. Pričam: „Došao sam ne znam zašto, eto ja došao da spoznam...“, i pitam ga: Što to vuče ljude ovamo? – Onda mi on otkriva tajnu da u Parizu ljudi umjetnici ne umiru, da oni ostaju vječno da šetaju ulicama, da slikaju, pišu, zadirkuju prolaznike. Srećan spoznajom, guram dalje. Amsterdam.

***

Koliko sam samo očekivao od Amsterdama! Sloboda, sloboda, sloboda. Kad ono ništa. Grad ko' grad. Doduše, imaju u centru jedan dio - ograđen žicom, u kojem se nesmetano mogla pušiti marihuana i lake droge. I to je sve, valjda. Amsterdam je samo leš, kostur i ništa više, to sam shvatio kad sam došao u Njujork – novi Amsterdam.

***

Menhentn je vrh ledenog brijega. Sloboda, umjetnost, poseban način života, ama baš sve je tu. Živio sam tamo, disao punim plućima.

Kako ljudima, na promjer, objasniti što je to koncept svršenih studenata Giuliard Univerziteta. Tu su studenti iz čitavog svijeta. Njih 150 sviraju zajedno...

***

I baš kada sam otkrio moju mirnu luku – Štokholm, samo sam htio još malo da plovim sjevernim morima i da se smirim. Ali nije moglo! Naišao sam na barikadu. Samo barikade, barikade, barikade... Nema slobodne Evrope, to je laž. Ima samo granica, granica i granica. Razočaran pred tom spoznajom, nastavljam da živim ko biljčica i sve više se divim slobodnom duhu Roma, koje vezuje krv, ali ne i tlo...

VALTAZAR BOGIŠIĆ - SLAVENIZIRANI CIGANI U CRNOJ GORI*

MARIJAN MAŠO MILJIĆ,
Istorijski institut Univerziteta Crne Gore

Kada prije izvjesnog vremena pažnja naših čitalaca bijaše skrenuta na učena istraživanja carskog ruskog državnog savjetnika prof. dr Valtazara Bogišića o pravnom životu Slovena (Ausland 1873, br. 52), mi smo tada tome dodali saopštenje da se on po nalogu Knjaza od Crne Gore i uz saglasnost ruske vlade uputio na Cetinje da bi tamo izradio zakonik za Crnu Goru. Mi nijesmo propustili da uputimo molbu našem prijatelju-istraživaču da nas obrađuje vijestima iz Crne Gore i tako dobismo prije nekoliko nedjelja donje pismo koje mi u vjernom prevodu u toliko radije ovdje objavljujemo što državni savjetnik Bogišić obrađuje u njemu, uprkos tome što o Ciganima postoji i trajno se uvećava književnost – prema našem saznanju još potpuno nepoznata granu ovog čudnovatog naroda sa iscrpnošću vrijednom hvale.*

Ovdje je njegovo pismo:

Cetinje, decembar 1873.

„Poštovani prijatelju!

Najzad nađoh slobodnog vremena da ispunim dato obećanje i da Vam nešto iz Crne Gore pišem. Ali kada sam uzeo pero, nastade prije svega pitanje: o čemu treba da Vam pišem?... Vrlo malo dolaze u obzir društveno-pravne ustanove u Crnoj Gori, kojima sam posvetio naročitu pažnju za vrije-

---

* V. Bogišić: *Die slavisirten Zigeuner in Montenegro*. – Iz časopisa: *Das Ausland – Ueberschau der neuesten Forschungen auf dem Gebiete der Natur-, Erd – und Völkerkunde* redigirt von Friedrich v. Hellwald, Siebenundvierzigster Jahrgang. N° 21 Stuttgart, 25 Mai 1874. Ovaj rad Valtazara Bogišića je objavljen 1874. godine na njemačkom jeziku. List u kome je objavljen čuva se u Bogišićevoj biblioteci u Cavtatu i katalogiziran u kutiji XX fasc. 2 (oznaka XVI, 33), pod opštim naslovom „Posebni članci, građa i koncepti“. Pošto je hrvatski izvornik izgubljen, tekst je, radeći u Cavtatu 1954. godine, ispisao Niko Simov Martinović i dao da se prevede. Prevod sa njemačkog na naš jezik napravio je prof. dr Branislav Nedeljković. Prevod se danas nalazi u Arhivsko-bibliotečkom fondu Biblioteke Istorijskog instituta Crne Gore, fasc. 242. **Tekst je za objavljivanje pripremio Marijan Mašo Miljić.**

me mog dužeg boravka ovdje u zemlji, kao predmet moga izlaganja, jer – kao što je poznato – one stoje među sobom u takoj unutrašnjoj kauzalnoj vezi da bi se jedva moglo govoriti o jednoj jedinosti ustanovi a da se ostale ne spomenu i čak pri najletimičnijem posmatranju moja bi korespondencija dobila lako obim jedne srazmjerno omanje knjige.

Moram se dakle ograničiti na jednu temu koja je podobna za omeđeno raspravljanje da ne prekorači okvire običnog pisma, ali koja istovremeno nije lišena svakog interesa za etnografske studije, kojima Vi posvećujete naročitu pažnju. S obzirom na sve te okolnosti hoću da Vam nešto pišem o Ciganima koji sada žive u Crnoj Gori.

Besumnje Vam je poznat onaj niz interesantnih rasprava o Ciganima, koje je prof. dr Miklošić¹ objavio prije otprilike jedne godine u *Spomenicima carske akademije nauka u Beču* (Denkschriften). U jednoj od ovih rasprava pošlo je za rukom izvrsnom naučniku da je iz jezika (govora) Cigana – uključujući tu čak španske Qitanos – izvuče jedno stotinu slavenskih i grčkih riječi i na osnovu ovih činjenica došao je do zaključka da su svi Cigani – rasijani danas na zapadu Evrope – u vrijeme njihove glavne seobe duže vremena proboravili na Balkanskom poluostrvu, prije nego što su prodrli u zapadne oblasti evropskog kontinenta. Slavenizirani Cigani Crne Gore koji su do sada izmakli, istinu govoreći, pažnji etnologa, potvrđuju sada ovu pretpostavku Miklošića u punoj mjeri.

Crnogorski Cigani (srpski Ciganji = Cigani?)² govore isti jezik, ispovijedaju istu vjeru,³ odijevaju se na isti način i imaju uopšte iste naravi i običaje kao i ostali Crnogorci od kojih se razlikuju samo time što se isključivo bave bravarskim i kovačkim zanatom, tada s izvjesnim ograničenjima u njihovom političkom i društvenom položaju kao i sklopom i pojedinim različnim obilježjima njihove tjelesne konstitucije. Stalnost boravišta (domicila) dovršava sličnost sa Crnogorcima, dok ih ova osobina potpuno odvaja od njihovih pravih plemenskih drugova, koji – kao što je poznato – još i danas vode skitački život. Oni pritom nikad ne napuštaju rodno selo, čak i kada one iste okolnosti koje

---

¹ Miklošič Franc (1813-1891), slovenački lingvистa i osnivač moderne slavistike, tvorac uporedne gramatike slovenskih jezika; profesor Univerziteta u Beču; naučnik širokog obrazovanja i interesovanja.

² U Crnoj Gori su nazivani: Cigani, Gabelji, Gurbeti, Čergari, Mađupi, Jerđupci... itd. (primj. prired.)

³ U stvari crnogorski (primj. prired.)

proizvode seobu zanatlija iz gradova, tj. nedostatak posla i pretek radne snage (postoje), njih (te okolnosti) ne primoravaju na seobu.

Što se tiče broja Cigana koji žive u Crnoj Gori nije ga lako odrediti stoga što oni ne podliježu ovdje, kao u susjednim oblastima, porezu za obavljanje zanata; ne postoji ni posebni registar za njih. Ali uzme li se u obzir približna cifra zanatskih porodica, koje žive u svakoj kapetaniji to bi ovaj ukupan broj jedva prelazio 500 duša.

Jedini jezik kojim oni govore je srpski,⁴ i doduše oni ga govore sa izvanrednom pravilnošću čak sa crnogorskim akcentom i sa lokalnim provincijalizmima; samo šuštavi glas *s* izgovaraju nepravilno kao *š*, na pr. mjesto *sit* kažu *šit*, mjesto *sunce* – *šunce*, i stoga Crnogorci nazivaju ovaj pogrešni izgovor onomatopejski: *šuškati po ciganski*. Pravi ciganski jezik – kako me uvjeravaju – niko, čak niko od najstarijih ne razumije; oni uopšte poriču svaku srodnost sa pravim nomadskim Ciganima, koji povremeno prođu kroz zemlju i govore o njima sa neskrivenim nipodaštavanjem (preziranjem). Da ne bi uvrijedili Cigane svaki pravi Crnogorac nikada ih ne naziva *Ciganjinom*, već *meštar*, ili *majstor*; kao eufemistički naziv Cigana upotrebljava se u Crnoj Gori ime *Jeđupak* (Egipćanin).

Što se religije tiče, tu se osvedočuje isto što je i drugdje primijećeno u pogledu Cigana, naime da oni svuda ispovijedaju vladajuću religiju. U srpskim i arbanaškim graničnim zemljama, u kojima preovlađuju Turci, Cigani su najvećma muhamedanci. I ja sam primijetio u Podgorici – gradu tzv. Srpske Albanije udaljenom od crnogorske granice četvrt sata – da svi tamošnji Cigani kovači, premda po jeziku slavizirani, ipak su bili bez izuzetka muhamedanci. Da li još igdje su sačuvali ostatak njihovog mnogobožackog kultusa, nijesam mogao posmatrati; koliko znam, ipak, određeno oni slave na isti način kao i sami Crnogorci pojedine propisane religijske običaje Slavena, onako kako su se ovdje u Crnoj Gori održali više no drugdje (na pr. komplicirani obredi *badnjaka* o Badnjem večeru). Uprkos ovih mnogobrojnih dodirnih tačaka Cigani se nijesu nikako stopili sa glavninom domaćeg stanovništva, već su štaviše do današnjeg dana održali se kao potpuno izdvojena individualnost ili tačnije kao etnografski fragment.

Kao što je već gore pomenuto, svi se crnogorski Cigani bave kovačkim zanatom, i njihov položaj kao takvih u plemenu, kao vrsta i način plaćanja naknade za urađeni posao su tako osobeni da se ovdje ne može u to podrobno

---

⁴ Hrišćani kao pravoslavni.

ulaziti. Ciganin kovač, koji se nastani u određenoj opštini, smatra se u izvjesnoj mjeri kao javni funkcioner; pleme mu podiže radionicu (viganj) i snabdijeva istu sa nakovnjem, Lochbank (mijehom?) i svim ostalim potrebnim alatima. Na isti način vrši se i njegovo isplaćivanje povremeno (uzgredno) kao i javnih službenika. Ciganin dobija naime od svake porodice u plemenu godišnju doznaku u naturi, čiji kvantitet se mijenja, zavisi od količine i dobrote, valjanosti rada, koji on mora pružiti u toku godine eventualno odnosnoj porodici. Ova doznaka varira i prema mjestima. U *Katunskoj nahiji* porodice bez konja plaćaju opštinskom kovaču godišnje 121/2 funti⁵ pšenice i kotur sira; one koje imaju konja daju 25 funti za svakog konja i osim toga za svakog muškog radnika koji živi u porodici 121/2 funti pšenice. Ova pomoć (prilog) zove se *uljetica*, nešto kao godišnja nagrada, pošto se usljed toga izjednačavaju otprilike sa popovima, nazivaju oni kovačnicu *bir*⁶ po pravilu, pod čim se isključivo misli na godišnju daću popovima, a *birovnici* – porodične starješine koji im isplaćuju ovo godišnje izdržavanje, dok se pod poslednjom riječi ima razumjeti samo platac popovskog davanja. Time dalje i parče sa strane (dodatak) uz epitrahiljsku daću ne bi takođe nedostajao; običajem je utvrđeno da onoga dana kada kovač radi, ova mu mora dati hranu (koštu) u dovoljnoj količini i dobro pripremljenu, jer inače se izlaže opasnosti da mu *majstor* pokvari komad, koji upravo ima u radu. Osim toga je jedan član porodice obavezan da pomaže prilikom pokretanja mijehova i često majstor pušta improviziranog kalfu da više radi nego on sam što čini. Ovo provizorno kalfenstvo nikome ne izgleda kao nešto nedostojno, dok vršenje kovačkog zanata kao profesije važi kao najveće poniženje čak za najsiromašnijeg Crnogorca; očividno ovo potiče odatle što taj posao obavljaju isključivo Cigani. I dogodilo se tako da kada je prije dvije godine crnogorska vlada u Rijeci podigla fabriku oružja (barutanu)⁷ i htjela da tamo namještenim inostranim radnicima dâ domaće kalfe i pomagače (pomoćnike), moralo se pristupiti prinudnim mjerama da bi se uopšte postiglo da se šegrta dadu (doduše najsiromašniji u cijeloj zemlji) primaći vršenju toga uostalom dobro plaćenog posla.

⁵ *Funta*, mjera za težinu. U Austriji i Njemačkoj iznosila je 500 grama; u Engleskoj 453, 59.

⁶ *Bir*, godišnja plata u namirnicama ili u novcu koji su se davali sveštenicima i učiteljima. Prvobitno to je bio crkveni dohodak koji su popovi sakupljali od vjernika i predavali ga nadležnom episkopu. Njegova visina je određivana zakonom,

⁷ Oružna radionica podignuta je 1865. na Rijeci Crnojevića. U njoj su uglavnom vršene popravke i prepravke oružja.

Sastav (sklop) ciganske porodice je skoro potpuno sličan ustrojstvu crnogorske; isto su tako, *mutatis mutandis*, prava i dužnosti pojedinih članova porodice u odnosu na pol i starost; takva izbornost drugog porodičnog starješine ili starješice, pravilo isključivog prava posjeda u korist muškog potomstva, solidarna odgovornost svih članova porodice za jednog u pogledu privatnopravnih obaveza; slični su konačno propisi u diobi nasljeđa itd. Imena pojedinaca kao i prezimena porodica poklapaju se, isto tako, sa onima Crnogorcima, na primjer Savo Lazov, Lazo Kurtović. Imenom plemena u kome žive, ili bratstva, u kome uživaju specijalnu zaštitu, ne smiju se ipak služiti, jer genealoški uzeto, nikada nijesu pripadali istome, kako ćemo kasnije vidjeti. Ali upravo usljed ove zabrane i prema poznatim Horacijevim stihovima „*ruimur in vetitum*“ itd. svaki od ovih je prionuo (revnostan) takvim mjestima gdje nije poznat, da se ukrasi imenom odnosnog plemena ili da simulira srodstvo sa ovom ili onom izvornom crnogorskom porodicom.

Što se tiče ekonomsko-građanskih prava, Cigani ih uživaju u potpunoj mjeri i uživali su ih ne manje za vrijeme vladavine plemenâ; saobrazno tome oni su mogli i mogu steći baštine kao i druge imobilije (nepokretnosti), raspravljati pred sudom i sa njima se postupa kao sa ostalim Crnogorcima. To ne važi za izvjesne društvene i političke odnose. Tako, oni su lišeni još uvijek *jus connubii* sa ostalim Crnogorcima, i premda o tome ne postoji nikakav pisani zakon, čak uprkos usrdnih nastojanja sadašnje vlade da stvori potpunu ravnopravnost, teško da bi najsiromašniji Crnogorac spustio se na to da Ciganinu da svoju kćer za ženu, ili da se oženi Ciganskom, ma koliko ova bila lijepa i bogata. Ovo je utoliko dublje prodrlo u narodnu svijest i čini tako čvrsto ukorijenjeno običajno pravo da čak vezivanje između prognanih Crnogoraca i Cigana domorodaca čini se njemu kao *impedimentum dirimens*, premda su poslednji, kako je rečeno, iste vjeroispovijesti sa njime. Sadašnji mitropolit Crne Gore Ilarion⁸ ispričao mi je u vezi sa ovim jedan izvanredno karakterističan slučaj, koji mu se dogodio kao sudiji u njegovoj praksi u bračnim stvarima. Dvije siromašne bjelke tj. bijele djevojke tako se nazivaju crnogorske žene kao protivnost Cigankama, koje nijesu imale niti roditelja niti krova i osim toga bile su sumnjivoga poziva, upoznale su dva imućna mladića Cigana i pristale su konačno da se za njih udaju. Mjesni sveštenik, ne videći nikakvu zakonsku smetnju vezao ih je na zakonit način brakom. Po proteku nekoliko mjeseci,

---

⁸ Ilarion Roganović, (Podgorica, 1828 – Cetinje, 1882) crnogorski mitropolit od 1860. do 1882. godine.

kada su se obje bjelke dobro odjele i zasatile i kada im je uz to prilikom neke svečanosti bilo bačeno u lice prezrivo ime Ciganke pokajaše se zbog sklopljenog braka i dođoše na Cetinje kod Mitropolita da kod ovoga podignu tužbu protiv punovažnosti njihovog braka, pri čemu su isticale *error conditionis* tvrdeći da prije svadbe nijesu znale da su njihove đuvegije Cigani bili. Po sebi se razumije, Mitropolit im je odbacio njihove tužbe kao ništavne za poništenje braka, objasnivši im da ono što su istakle nipošto nije dovoljno da utiču na zakonitost braka. Na to su se morale svakako vratiti kući, gdje još, u nešto narušenoj harmoniji, žive sa svojim muževima, ali istovremeno nastavljaju da snose posledice *capitis deminutio* koju im je donio njihov prenatrpan korak.

Potomci takvog „miješanog“ braka, čak ako nastave da se žene samo sa pravim Crnogorcima, smatraće se jedva pravim Crnogorcima i u petoj generaciji. Međutim, ne smatra se kao nedopušteno stupiti u duhovno srodstvo sa jednim Ciganinom, možda da drži njegovu djecu na krštenju, jer ovo involvira izvjestan zaštitnički odnos, ali ne obratno, stoga bi se rđavo tumačilo kada bi jedan Crnogorac uzeo Ciganina za kuma svojoj djeci.

Ima prilično mnogo Cigana koji su svojim zanatom zaštedjeli izvjestan kapital, kojim kupuju baštinu (zemljišta) koju obdjelavaju ili pomoću svojih članova porodice ili pomoću plaćenih radnika za njihov račun. Takvo pravo, baštinu u opsegu domaćeg plemena steći, oni imaju tu i tamo već od vremena plemenske vladavine, premda Crnogorci koji pripadaju ostalim plemenima nemaju to pravo pošto je postojalo tzv. pravo preče kupnje u korist srodnika, susjeda i ostalih plemenika. Povrh toga Cigani imaju, kao stalni gosti, pravo ispaše i drvosječe za kućne potrebe na opštinskim posjedima; ali kada se ipak pristupalo diobi oranica, šuma i livada plemena, oni u tome nijesu mogli učestvovati.

Pošto se vojna služba (obaveza) u svim vremenima u Crnoj Gori shvatala ne kao teret već kao javno pravo, Cigani nijesu bili nikako obavezni da u njoj učestvuju, naročito za vrijeme vlasti plemenâ. Ipak, s druge strane, nijesu bili isključeni iz prava nošenja oružja – oduzimanje ovog prava važi u Crnoj Gori kao građanska smrt, - isto tako smjeli su ići dobrovoljno u rat. Od ovog posljednjeg ovlašćenja oni su činili upotrebu samo tada kada je cjelokupno pleme opremalo se na vojni pohod; naprotiv, učestvovali su veoma rijetko u poduhvatima četa (tj. hajdučija na neprijateljskoj teritoriji), možda zato što zajednica sa Ciganinom pri takvim pljačkaškim poduhvatima nije bila rado gledana.

U punoj saglasnosti sa rečenim stoji i to što Cigani ne traže za sebe javne službe. Āak, ko ustrojstvo plemena u Crnoj Gori u njegovim osnovnim načelima poznaje, kao i vrstu i način kako se zadobija uticaj, mjesta, službe u opštini, plemenu i u državi, bio bi začuđen kada bi Cigani bili pripušteni u javnu službu. Oni pak, mogu učestvovati na skupovima opštine i plemena, pri čemu najvećma igraju sasvim pasivnu ulogu pošto bi predlozi jednog „Jeđupčanina“ mogli zaista izazvati samo smijeh. Sadaња vlada dala je više puta medalje za hrabrost Ciganima koji su se istakli u borbama sa Turcima. Uprkos najbolje volje, vlastodržac (Gospodar) ne bi mogao, ipak, u novoj organizaciji vojske dati ni najneznatnije mjesto jednom Ciganinu. Uzrok tome je lako dokućiti. Najneznatniji Crnogorac je od vajakada naviknut da se zamišlja plemenitijim od najimućnijeg Ciganina, čak, on mu se ruga u svakoj prilici; kako bi se tu mislilo na podvrgavanje zapovijesti ovog poslednjeg? Zar to ne bi moralo imati najštetnije dejstvo na disciplinu i pokoravanje (subordinaciju)?

Energiji i političkom smislu za takt pokojnog knjaza Danila pošlo je za rukom da ukine jedan ponižavajući običaj koji je teretio Cigane u crkvenom pogledu za vrijeme vladavine plemena. Nijedan od njih nije imao pravo ukopa na opštinskom groblju. Na sve prigovore tada nadležnog mitropolita da su i Cigani ljudi, čak, isto tako ortodoksni hrišćani kao i samo Crnogorci, odgovarao je narodni glas da je Ciganin bio onaj koji je iskovao tri klinca kojima je Hristos bio razapet, da stoga nebeska kletva tereti cio rod i da nije prikladno dati kostima prokletih ljudi pribježište u svetom hladu crkve. Knjaz Danilo je raspolagao uspješnijim sredstvima nego oni mitropoliti, nije se dao pokolebati gornjim argumentima i ukinuo je netolerantni običaj; stoga se ima smatrati već više godina kao ukinut.

Jedan drugi običaj, koji se isto tako na štetu Cigana razvio a koji isto tako dolazi u opseg crkvenih odnosa, nije se mogao naprotiv do današnjeg dana, uprkos najrevnosnijih nastojanja odnosnih vlasti izobićajiti. To je *irregularitas originis* koja Ciganinu uskraćuje, uprkos tome što je on hrišćanin, da teži za duhovnim rodом (da postane duhovnik). Predrasude, koje vladaju u narodu, naroćito su snažne u ovom odnosu i proizvode slična dejstva kao ona koja osujećuju ravnopravnost u vojnoj oblasti.

Iz svega rećenog može se na prvi pogled lako doći do zaključka da je položaj Cigana u Crnoj Gori, osobito za vrijeme plemenske autonomije, bio potpuno nepodnošljiv i da im nijesu bili sigurni ni imovina, niti brak niti čak život. Međutim, takvo mišljenje bilo bi potpuno pogrešno. Prvo, pod plemenskim ustrojem radovao se Ciganin zaštititi cijelog plemena, jer je on bio ne

samo kao koristan i ekonomski neophodan individuuum, već svojim položajem nije izazvao nikakvu zavist, a s druge strane bijaše smatran kao stalan gost. Osim toga, on je stajao pod specijalnom zaštitom najbližeg sa stanom glavara, koji ga je osiguravao protivu eventualnih napada pojedinih članova plemena. Ova zaštita je bila tako strogo vršena da onaj ko bi Ciganina vrijeđao bio je odgovoran za to kao da je uvrijedio člana porodice zaštitnika. Kod napada sa strane njemu su stajali uz bok cijelo pleme i naročito zaštitnik, upravo kao i svakom drugom plemeniku.

Mi imamo, dakle, ovdje istu pojavu koja se pod istim odnosima svuda susreće da se, naime, slabiji predaje / daje pod zaštitu jačeg pri čemu ovaj smatra kao najsvetiju dužnost da brani šticienika protivu svakog. Iz toga proističu, naravno u toku vremena, raznovrsni posebni odnosi između šticienika i zaštitnika, koji su na raznim mjestima i pod uticajem raznovrsnih okolnosti mogu uzeti (primiti) takođe i vrlo različite oblike. Specifični karakter ovih odnosa u Crnoj Gori bio je taj što oni nijesu izazvali ni kod jedne strane niti prava niti dužnosti ekonomske prirode, već se ograničavaju (svode) na moralnu vezu obostrane vjernosti i na uzajamnoj obavezi pružanja pomoći. Pri tome svuda drugdje, gdje su slični odnosi postojali ili još postoje – kao na primjer u Evropi srednjega vijeka ili danas na Kavkazu – važi pravilo da, osim veze uzajamne vjernosti i zaštite, šticienik mora da daje u izvjesnoj mjeri naknadu za sigurnost koju uživa pod pokroviteljstvom svoga gospodara – zaštitnika, ovome plaća određenu dažbinu ili čini izvjesne periodične službe (radnje) usljed čega šticienik dospijeva često u tegoban odnos zavisnosti ako ne i u formalno ropstvo. Stanje ovih odnosa u Crnoj Gori – koje sam uostalom u stanju da dokažem i kod pojedinih graničnih albanskih plemena – ima – po mome mišljenju – najveću sličnost sa onim odnosima između *patroni* i *clientes* (zacjelo ne oni *clientes* koji potiču iz *manumissio*) kako je to u starom Rimu, naročito u vrijeme kraljeva i možda čak i ranije.

Kao posljedica, kao nešto što proističe iz ovog prostog obostranog odnosa zaštite, može možda biti shvaćena i neobična pojava koja se primjećuje u Crnoj Gori (sa nekim otstupanjima odigravala se svakako i u većini starih slavenskih zakona) pri čemu krv (cijena za glavu) za Ciganina iznosi tačno toliko koliko i za najmoćnijeg glavara u plemenu.

Uoči li se oštro ovo što je rečeno i uzme li se pritom u obzir gipkost (elastičnost) i izvjesna dobroćudnost u karakteru Crnogoraca, to će se svak složiti sa mnom daje položaj Cigana u ovoj zemlji – kao etnografskog elementa potpuno različitog (posebnog) od starosjedelaca – svakako osobit, ali da je

čak u vrijeme neograničenog plemenskog uređenja bio daleko od toga da bude tegoban, pošto su odnosi tu putem običajnog prava stvorili prilike (stanje) koje isključuje svaku samovolju ili čak tlačenje. Uz to, danas gdje organi redovne vlade (vlasti) štite sve u istoj mjeri i obezbjeđuju prava svakog pojedinca bez razlike, većina gorepomenutih okolnosti prestale su da postoje a da će za kratko vrijeme posljednji ostatak (relikt) postojećih u pogledu Cigana ograničenja iščeznuti, može se sa pouzdanjem primiti s obzirom na sve što se dogodilo u ovom pravcu.

Uzdržavam se da Vam govorim o fizičkom izgledu crnogorskih Cigana, jer pri postojećoj teškoći da se putem bračne veze mješaju sa starosjediocima lako je pojmljivo da je njihov tip sačuvao sličnost sa tipom njihove još nedenacionalizovane plemenske braće; ipak ima se utisak da su crte lica kod njih više markirane uopšte nego kod ostalih Cigana.

Svako pleme u Crnoj Gori čuva u obliku tradicije uspomenu o svom vlastitom porijeklu i pošto se Cigani, mada rasijani po cijeloj zemlji, geriraju (ponašaju, važe) u svojoj cjelokupnosti ipak kao jedno pleme to su se održala i među njima predanja o njihovom porijeklu. S obzirom na prostor ostavljam po strani sve ono što narod priča o vladavini Cigana u Egiptu, čiji kralj je Farao itd., i hoću moje pismo da završim saopštavajući ono što se ovdje u zemlji govori o dolasku plemenskog oca Cigana u Crne Planine (=Crnu Goru).

U službi bega od grada i teritorije Kolašina (na crnogorskoj granici) Hasan-age bio je Ciganin po imenu Kurto, koji je bio dobar pjevač i guslar i stoga ga je često gospodar njegov vodio sa sobom kada je obilazio oblast. Jednom kada je Hasan-aga utjerivao harač u oblasti Drobnjaka zaljubio se u lijepu popadiju u Drobnjacima. Hasan-aga, koji je osim Kurta vodio sobom i svoje pandure, iskoristio je odsustvo popa da bi u njegovoj kući prenoćio u nadi da će tako najlakše postići svoj cilj. Uveče sjeo je Hasan-aga sa lijepom popadijom za sto pri čemu je pehar pjenušavog vina ostalima nudio. Da bi gozba bila ljepša naredio je Hasan-aga Ciganinu Kurtu da uzme gusle i da pjeva. Bez premišljanja Kurto je otpočeo, pošto se upravo našao u srećnom raspoloženju za improvizaciju, pjesmu koja počinje ovako:

*Zapoj družo a pomoz bože!
Pomoz ni agi Hasan-agi,
I njegovu drugu svakojemu
Zdravo bio i harač skupio
Zdravo došo Kolašinu gradu!...*

Jedva je Kurto završio uvod svoje pjesme, koju je već gotovu u glavi imao, kad Hasan-aga, od vina i ljubavi zagrijan i čežnjiv, da bi se što prije našao u zagrljaju punom ljubavi lijepe popadije, prekinuo je Ciganina jednim osornim „Raspoj“. U datom slučaju on nije ništa drugo mislio nego: „prestani da pjevaš!“. Ali sa nešto zle volje to se da tumačiti i tako: „zapjevaj pjesmu koja počinje sa riječju raspoj!“ ili i: „izokreni smisao pjesme!“ Kurto koji je svoju pjesmu već bio dotjerao i bio veseo da može pjevati, osjećao se sasvim pojmljivo usljed osorne i neočekivane protivzapovijesti svoga gospodara uvrijeđenim u svojoj pjesničkoj i pjevačkoj sujeti i smjesta, shvatajući na zloban način u oba posljednja smisla riječi „Raspoj!“, otpoče poslije kratke počivke opet:

Raspoj družo ne pomoz! Bože!

Ne pomoz! agi Hasan-agi,

Ni njegovu drugu ni jednomu;

Ni zdrav bio ni harač skupio,

Ni vidio Kolašina grada!...

Hasan-aga se nanovo naljuti, ovoga puta zbog zlonamjernog tumačenja i podmuklog izopačavanja njegove zapovijesti, istrгнуvši gusle iz ruku pjevača, zada mu uz to udarac po glavi. Žudan osvete zbog ove dvostruke uvrede Kurto napusti kuću i obavijesti stanovnike Drobnjaka o sramnim namjerama Hasan-age prema supruzi popa, potstičući ih istovremeno na osvetu. Razjareni podignu se svi muškarci ponositog plemena Drobnjaka, zauzmu na prepad popovu kuću i sasijeku na komade tu kako Agu tako i sve njegove pratioce; prema priči ni jedan jedini nije umakao.

Ali, usljed toga Kurto nije se više mogao vratiti u Kolašin već je tražio utočište u Crnoj Gori gdje se pokrstio i kasnije postao plemenski otac Ciganakovača, koji još i danas žive u ovoj zemlji.

V. Bogišić“

Prikaz časopisa (*Journal review*)

IN MEDIAS RES

Časopis filozofije medija Vol 2, br. 2 i 3, 2013.

(Tema: Umetnost i mediji)

Centar za filozofiju medija i mediološka istraživanja (Zagreb) - Sveučilište Sjever - Sekcija za filozofiju medija Hrvatskog filozofskog društva (Zagreb) - Udruženje građana „Mladi grašak“ za umetnost, kulturu, medije i društvena pitanja (Beograd)
ISSN 1848-6304

O UMETNOSTI I MEDIJIMA U NOVOM DOBU

Drugi i treći broj naučnog časopisa *IN MEDIAS RES* predstavljaju Zbornik radova sa međunarodnog naučnog simpozijuma *Filozofija medija*¹, održanog od 19. do 22. oktobra 2012. godine u Opatiji, koji su štampani 2013. godine u izdanju Medijskog sveučilišta i Centra za filozofiju medija i mediološka istraživanja, u Zagrebu. Naslov zbornika je *Umetnost i mediji*, s obzirom na područja promišljanja simpozijuma posvećena upravo tim temama: umetnost u doba mrežne reproducibilnosti; istina umetnosti u doba masmedijskih

---

¹ Organizatori skupa: Medijski univerzitet (Koprivnica), Sekcija za filozofiju medija Hrvatskog filozofskog društva (Zagreb), Centar za filozofiju medija i mediološka istraživanja (Zagreb) i Udruženje građana 'Mladi grašak' za umetnost, kulturu, medije i društven pitanja (Beograd).

zavođenja; tradicionalna umetnost u doba multimedije i mrežnih komunikacija; umetničke intencije i virtuelni svetovi; novi mediji i nove umetnosti; mesto umetnosti u tranziciji političkih sistema; umetnost između teorija umetnosti, estetike i filozofije medija; umetnost i kulturne politike u doba medija.

Teme simpozijuma predstavljaju teme radova koje autori analiziraju, istražuju i kritički promišljaju, iz različitih diskursa.

Kako se već u *Uvod-u zbornika najavljuje* - „sudbina umetnosti je povezana sa sudbinom sveta, a sudbina današnjeg umreženog sveta zavisi od razumevanja medija koji donose nova pravila i uspostavljaju nove odnose u kulturi“, u radovima se otvaraju mnoga pitanja odnosa novih umetničkih i medijskih praksi, novih tehnika, novih oblika recepcije umetnosti i medijskih sadržaja, novih teorija i filozofije medija i umetnosti.

U nastavku će se dati kratak osvrt na sve radove² objavljene u predmetnim brojevima časopisa *IN MEDIAS RES*.

Sead Alić u radu *Sinergija umetničkih pristupa unutar otvorenosti novih medija* (u originalu *The Synergy of Artistic Approaches within the Openness of New Media*) traga za suštinom umetničkog dela kroz različita vremena, uz različite tehnologije i uz različitu ulogu medija u posredovanju, poredeći odnos tradicionalnih umetnosti i starih medija sa novim umetnostima i novim medijima. Koliko novi mediji otvaraju vrata novim umetničkim iskustvima i koliko su ta iskustva važna.

Miroljub Radojković u radu *Umetnost u doba digitalne reprodukcije (The Implosion of Art between 0 and 1)* polazi od Benjaminove teze da treba uvek biti spreman preispitivati odnos između inovacija koje mogu promeniti tehniku proizvodnje umetničkog dela i same umetnosti. Autor promišlja da danas takvo preispitivanje vodi ka pomisli da će digitalizacija i virtuelizacija kulture dovesti i do toga da se izmeni sam pojam umetnosti. U savremenom dobu, umetnost izgleda gubi autentičnost, ništa mimetički ne reprezentira, ništa ne simulira već i sama postaje lebdeći simulakrum u Web 2.0 kulturi.

U radu *Mediji kao umetnost (Media as Art)* Divna Vuksnović istražuje status masovnih medija u savremenom dobu, a u odnosu na domen delovanja i relaciju sa tzv. svetom umetnosti. Kritički se preispituje pretpostavka o tome da li se mogu savremena sredstva komuniciranja (TV, radio, internet) u određenom smislu pojma poistovetiti sa medijem umetnosti. U tom kontekstu ispi-

---

² Apstrakt svakog rada u zborniku je dostupan i na engleskom jeziku, dok se, pored slike autora nalaze i podaci za eventualni kontakt.

tivanja, u radu se navode *pro et contra* argumente posredstvom kojih se preispituje polazna pretpostavka.

Polona Tratnik u radu debatuje o medijima i tehnologiji, njihovim obrtima i relacijama. Medij nije medijator, nego mesto istine. S druge strane, kako autorska dalje diskutuje, tehnologija nije podređena čoveku već upravo suprotno, ljudi su postali *funkcioneri* tehnologije. Autorka stoga predlaže termine: „medijski“ i „tehnološki obrt“. Stoga je i naslov rada *Medij i tehnološki obrt: istina, moć i otpor* (u originalu *Media and the Technological Turn*).

Željko Rutović u radu *Tradicionalna umetnost u doba multimedije i mrežnih komunikacija* (*Traditional Art in the Age of Multimedia and Network Communications*) metamorfozu samog koncepta umetnosti i doživljaja pojma umetnosti predstavlja kao rezultat upravo mrežnih komunikacija i velikih tehnoloških preokreta. Znači umetnost sve više izlazi iz standarda i okvira tradicionalnih načina izražavanja, tj. estetskih i vrednosnih pozicija smisla umetnosti.

Nenad Vertovšek budućnost globalnog društva vidi kao zavistan od budućnosti globalnih medija. Novi mediji nisu samo dodatak starim klasičnim medijima i digitalizacija nije samo prenošenje zapisa u elektronski medij, već će buduća tehnologija utiskivati reči, slike i zvukove direktno u ljudski mozak. Otuda i naslov rada *Umetnost medijske manipulacije – lepota iluzije jeste u umu posmatrača* (*Cyber-Reality of New Generations and Mcdonalization of Society and Media*).

Monika Vrečar u radu istražuje kako treba razumeti kreativnost danas, kada je naša individualna svest proširena elektronskim medijima i telemetrijski uključena u „globalni mozak“. Autorka problematizira novu paradigmu kreativnosti koja se razvija u doba informacione tehnologije, pod naslovom *Konačna smrt autora: kreativnost u doba informacionog društva* (u originalu *Final Death of the Author: Creativity in the Age of Information Society*).

Fulvio Šuran u radu *Muzika i mediji sa posebnim osvrtom na film* (*Music and the Media, with Particular Attention to the Film*), zaključuje da ako kultura predstavlja informaciju i sredstvo javnog informisanja, onda je informacija, u odnosu prema društvenom čoveku, uslov opstanka. Tako je borba za opstanak u doba masovnih medija - borba za masmedije. U tom smislu autor prati odnos između muzike i filma koji postoji s obzirom na istorijski razvoj: od zvuka nemog filma do muzike zvučnog filma.

Vanda Babić i prof. Denis Vekić pišu o ulozi savremenih medija za usmenoknjiževne zapise. U radu *Smisao i značaj savremenih medija u prikupljanju i proučavanju hrvatske usmenoknjiževne baštine* (*The Meaning and Significant*

of Contemporary Media in Collecting and Studying Croatian Oral Literary Heritage) autori navode da mediji javnog komuniciranja imaju veliku uticaj na širenje osnovne ideje prenosa usmenoknjiževnog teksta, a to je – pripovedanje/storytelling.

Posredovanja slika sveta - mediji, umetnost i tehnologija u umreženom društvu (Mediated Picture of the World - Media, Art and Technology in Networked Society) naslov je rada u kome Halima Sofradžija analizira izrazite društvene promene koje nastaju procesom tehnoložiranja sveta. „Slikovni mehanizam“ pokreće se u digitalnom dobu i preobražava ljudsku predstavu o stvarnosti, otkrivajući pri tom situaciju gde „svet slika postaje slika sveta“.

U radu *Umetnost spektakla kao druga realnost (The Art of Spectacle as a Second Reality)* Mileva Pavlović, Ljiljana Manić i Marija Aleksić analiziraju komunikacijske procese u savremenom društvu, otkrivajući dominantan osećaj pasivne zavisnosti recipijenta o medijske sadržaje i aktivne uloge medija. Recipijent se preobražava u anestetiziranog konzumenta svega što mu se predočava u medijima.

Aleksandra Brakus u apstraktu rada citira Pierre Lavy: „Javlja se novi tip umetnika, koji više ne priča priče. On je arhitekt prostora u kojem se odvijaju događaji, inženjer svetova za milijarde budućih priča. On oblikuje u virtuelnom“. Promatranje i analizu navedenog autorka objedinjuje i u samom naslovu rada *Novi mediji i nove umetnosti (New Media i New Arts)*. Novi okviri i potrebe novih tehnologija omogućavaju i pojavu novih oblika umetnosti.

Značaj perspektive kulturnog identiteta koji zavisi od uticaja masmedija, novinarske elite i globalizacije, pod naslovom *Masmediji i perspektive kulturnog identiteta u globalnom društvu (Mass Media and Perspective of Cultural identity in globalnog društvu)*, istražuju u radu Sandra Sokolović i Sanda Santrač. Mediji utiču na ukupne socijalne odnose u društvu, čija je struktura neminovno generisala kulturu i novi menadžment, pre svega u masovnim medijima.

Koči li nedostatak etabliranih kriterijuma netike umetnost ili je podstiče? Paradigma virtuelne stvarnosti kroz prizmu neodređenih i nejasnih demarkcija, navodi i na druga pitanja: prolazi li netika tek kroz formativni period ili bi trebalo, u kontekstu promocije umetnosti na internetu, govoriti o neetici? Odgovore na ova pitanja, između ostalih, analiziraju Ksenija Marković i Jelena J. Rvović u radu *Netika promocije umetnosti (Nethics Promotion of Art)*...

Telesnost i virtuelnost (Corporeity and Virtuality) naslov je rada Tatjane Milivojević, Violete Cvetkovske-Ocokoljić i Dragane Jovanović. Analogije, metafore, simboli, značenja i spoznaja izranjaju iz neurofizioloških sistema

svih čula. Međutim, medijska virtuelna stvarnost isključivo je audiovizuelna, s dominacijom vizuelnog. Autorke nastoje dokučiti moguće posledice redukcije čulnog iskustva na samo dva dominantna čula: vidi i sluh.

Preoblikovanje ljudskog tela s ciljem nadilaženja njegovih prirodnih mogućnosti, postaje inspiracija i utočište umetnika. Razlog je, između ostalih, u preispitivanju granica izdržljivosti tela i mogućnosti izgradnje mnogostrukih identiteta u virtuelnoj stvarnosti. O transhumanističkoj umetničkoj slici sveta u kojoj je prirodni čovek zamenjen „kiborg strukturom“, debatuje Ivana Gregurić u radu *Novi mediji i kiborgovano telo kao prostor umetnosti transhumanizma (New Media and Cyborgised Body as Spase of Transhumanism Art)*.

Nada Torlak u radu *Novi mediji - nova pravila i nova recepcija kulture i umetnosti (New Media – Ne Rules and New Reception of Art and Culture)* istražuje nezaustavljive promene koje donose nove medijske tehnologije, ali kako na medijskom tako i na umetničkom planu, i na celovitu društvenu scenu. Televizija, internet, mobilni mediji, ipod...deo su svakodnevnice koja menja način „proizvodnje“ informacija, njihovu distribuciju i njihovo dekodiranje.

Vesna Ivezić u radu *Poetska reč - medij sufijske gnoze (Medium of poetic Word as Way of transferring Sufi Gnosis)* u prvim redovima objašnjava da se sufijska gnoza proučava putem interakcije učiteljevog i učenikovog duha, u procesu prenosa, uz priče, anegdote, alegoriju, metaforu, muziku, ples i poeziju, kao veoma važnog medija. Autorka ističe da se poruka sufijske poezije ne može objasniti racionalnim teoretisanjem, već da je razumljiva samo onima koji dele isto iskustvo.

Savremeno društvo je dovelo do menjanja odnosa prema nastavniku, koji od propagatora nastavnog procesa postaje pokretač kritičkog menjanja, preuzimajući ulogu kritičkog reflektivnog praktičara, navodi Jelena Maksimović u radu *Uloga interneta u istraživačkom radu nastavnika refleksivnog praktičara (Role of the Internet in Teacher Reflexive Practitioners Research)*. Autorka diskutuje ne samo temi koju navodi u naslovu, već i o prednostima i nedostacima interneta, kroz njegovu ulogu u pomenutom istraživačkom radu.

Uticao teorije drame Gustava Freytag-a „Dobro skrojenih komada“ na savremenu filmsku dramaturgiju utelovljenu u delu „The Writer’s Journey“ Christopher Vogler-a (*The Influence of Gustav Freytag’s Dramatic Theory of „Well-Tailored Pieces“ on the Modern Film Dramaturgy as Embodied in „The Writer’s Journey“ by Christopher Vogler*) naslov je rada u kom Marina Milivojević-Madžarev isražuje odgovore na mnoga pitanja. Neka od njih su: Zašto je filmu potrebna „starin-

ska“ dramaturgija? Da li to znači da se tehnologije menjaju, ali ne i ljudske potrebe za pričanjem dobre, stare priče?

Vesna Milenković i Slađana Stamenković u radu *Performans masmedija: Evrosong između spektakla i umetnosti (The Performance of the Mass Media: Eurosong as the Media Spectacle)* obrazlažu ideju da se na primeru Evrosonga može pokazati kako ovaj medijski spektakl jednom godišnje postaje glavni umetnički performans za većinu evropskih gledalaca. Svet predstavljen u medijima kroz koji se reflektuju sve tendencije društveno-političkog konteksta, jeste svet „nametnutog“ tržišta razvijenih zemalja i njihovih kultura.

Adriana Sabo u radu *Otiš'o je svak' ko valja - Rambo Amadeus, Evrovizija i crnogorski turizam („Anyone who is worth something, went away“ – Rambo Amadeus, Eurosong and Tourism in Montenegro)* pažnju posvećuje razmatranju pesme i video spota koji prati ovu pesmu koja će predstavljati Crnu Goru na takmičenju za Pesmu Evrovizije. Pomenuti umetnik se tokom 90-ih godina prošlog veka postavio kao snažan protivnik muzičkog mainstream-a, pa autorka rasvetljuje njegovo učešće na takmičenju u odnosu na teorije medija i popularne muzike.

Istraživanja o novim medijima i novim umetnostima tako, neizbežno i očekivano, obuhvataju veliki broj tema, pridajući nekima manji, nekima veći značaj. Ipak, autori su najčešće ispitivali značaj i ulogu koju tehnologija igra u društveno-kulturnim pomeranjima, kroz uticaj na medije i umetnost. U radovima se, dakle, mogu pročitati odgovori na mnoga pitanja, koja istovremeno motivišu za neka nova istraživanja, za neke nove analize i neka nova promišljanja. Neka od njih prezentovana su na sledećem Medjunarodnom naučnom simpozijumu *Filozofija medija*, koji je održan od 15.do 17. novembra 2013. godine u Dubrovniku. Zbornik radova posvećenih ovog puta temi *Mediji i javnost*, trenutno je u pripremi.

Jelena J. Rvović, PhD kandidat

Predsjednik Vlade Crne Gore Milo Đukanović primio predstavnika odnosa osoba sa invaliditetom
SISTEMSKI RJEŠAVATI SVA OTVORENA PITANJA
ZNACAJNA ZA LAKŠI I KVALITETNI ŽIVOT Str. 4

Delegacija Crne Gore sa ministrom prosvjete Slavoljubom Stijepovićem na Regionalnoj ministarskoj konferenciji o obrazovanju u izdanim
PREDSTAVLJENA NACIONALNA OBRAZOVNA POLITIKA
U SISTEMU INKLUZIVNOG OBRAZOVANJA Str. 4

Intervju: Jelena Đurović, direktorica Nacionalne biblioteka Crne Gore „Dunde Crnojević“ na Cetinju
RIZNICA CRNOGORSKE PISANE BAŠTINE
I INTELJEKTUALNA MEMORIJA NAČJE Str. 6-7

Nagradjeni osnivači i sređnjački na banketu Ministarstva prosvjete za najbolje škole u Bosni i Hercegovini za deset godina od rođanja Njega
UVELIČALI PROSLAVU JUBILEJA Str. 15

ODRŽANA PROSLAVA
125 GODINA „PROSVJETE“
I 65 GODINA „PROSVJETNOG RADA“

–Radnici „Prosvjetnog rada“ zaslužuju svim prosvjetnim radnicima i nastavnicima, naučnicima, saradnicima i državnim institucijama, koji su nam koristili i omogućili 65 godina ističemo ih lično. Str. 16-17

PRIZNANJA „PROSVJETNOM RADU“

–Dvostruki crnogorski osnivači su otišli je Radnici „Prosvjetnog rada“ diplomu za posebne doprinose razvoju crnogorskog društva. Str. 8

–Savez održavanja boćice NRH i antifašista Crne Gore dodijelio je „Prosvjetnom radu“ Povelju za posebne usluge u razvoju i unapređenju antifašizma u Crnoj Gori. Str. 28

U Osnovgradu otvoren sportski učilište
FOKUS UZVISENOJ PROFESJI

Sponzor obilježje osnivači na na mjestu da je od 1919. do 1928. godine radila prva Učiteljska škola u Crnoj Gori

Na skupu izmislila Gostinjar „Jeta Proč Petrović Njega“ i Danci bogardu otkriveno je sponzor obilježje „Sponzorni učilište“. Sponzor obilježje na otvoreni učilište prosvjete Slavoljub Stijepović i predstavnici Skupštine Dječjeg od Miroslava Đurović, a u kulturno-sportskom programu učestvovali su glumac „Miroslav Marjanović“ i učiteljica „Gostinjar“.

U učilište biće učilište, dr. Đurović je kazao da su sponzorni trebali da zna na sve one učitelje današnje škole, prosvjetne i nastavnice.

„Zastupnici učilišta otkriveno ima bogatstvo tradicije učilišta. Oni su ostali sponzori po otvoreni koji su učilište u obrazovanju mladih generacija. Otkriveno učilište u ovom kraju do 1928. godine škole u 1919. godine počele od prve osnovne škole na Opiju Laci 1927. godine, a 1928. u Cetinju se osniva Učiteljska škola. U to vrijeme u osnovnoj je otvoreno „Osnovna osnovna škola“, rekao je on.

Sponzorni učilište je bilo crnogorska žena Njega Šolka, čiji rad je dobio nagradu „Okoliš“ na banketu u Bosni i Hercegovini. Sponzorni je učilište obilježje izdavao i osnivači učilišta prosvjete i sponzorni učilište da digne učilište u otvoreni učilište i izdavao učilište. Sponzorni učilište na mjestu da je od 1919. do 1928. godine radila prva Učiteljska škola u Crnoj Gori.

O. D.

PROSVJETNI RAD
List crnogorskih prosvjetnih, naučnih i kulturnih radnika
 Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica
 ISSN 0033-1686

UVIJEK SPREMANI DA ODGOVORI IZAZOVIMA PROSVJETE,
NAUKE I KULTURE

“Prosvjetni rad”, list crnogorskih prosvjetnih, naučnih i kulturnih radnika, koji ove godine obilježava 65-godišnjicu postojanja, baštini tradiciju civi-

lizacijskih crnogorskih vrhova u različitim vremenima istorijskog bitisanja Duklje, Zete, Crne Gore – Barskog Ljetopisa, Miroslavljevog Jevanđelja, Oktoih prvoglasnika i drugih djela iz doba Crnojevića, Božidara Vukovića Podgoričanina, Paltašića i Njegoševe štamparije, Makarija ot Črnije Gore i drugih umjetnika štamparstva, „Grlice“, „Crnogorca“... „Prosvjetni rad“ već više decenija donosi raznovrsne priloge iz nastavne teorije i prakse, nauke i kulture. Po opštim ocjenama, u čitavom periodu svoga postojanja imao je i ima nemjerljivu ulogu u crnogorskoj prosvjeti, nauci i kulturi, što je rezultiralo i nagradom „Oktoih“.

Prvi crnogorski pedagoški časopis „Prosvjeta“ počelo je da izlazi prije 125 godina. I „Prosvjetni rad“ i „Prosvjeta“, zajedno sa ostalom crnogorskom prosvjetnom periodikom, imaju osobeno mjesto u crnogorskoj kulturi, štampi i nauci.

Časopis „Prosvjeta“ izdavalo je Ministarstvo prosvjete i crkvenih djela Knjaževine Crne Gore. Od 1889. do 1901. godine bile su tri redakcije i tri urednika (Jovan Pavlović, tadašnji ministar za prosvjetu i crkvene poslove, Jovan Sundečić i Jovan Ljepava). Časopis je imao karakter službeni, stručni i naučni, i svojevrsna je hronika crnogorskog obrazovanja krajem 19. vijeka, ostavivši trajan pečat na edukaciji čitalaca, osobito nastavnika i sveštenika.

Prvi broj „Prosvjetnog rada“ izašao je 15. januara 1949. godine, kao organ Ministarstva za prosvjetu i kulturu NR CG. Urednici su bili: Danilo Lekić, Đoko Pejović, Mihailo Čukić i Mirko Banjević. Od januara 1954. do 1956. godine izlazi na Cetinju, a potom u Titogradu, kao list strukovnih sindikata prosvjetnih, kulturnih i naučnih radnika Crne Gore. List je publikovan jednom mjesečno, a od 1. marta 1958. godine petnaestodnevno. Glavni i odgovorni urednici lista bili su: Radivoje Šuković, Nikica Vujović, Jakša Novaković, Vukale Đerković, Svetozar Piletić, Milivoje Mišo Brajović, Radivoje Ostojić i Miroje Vuković.

Treba spomenuti i „Vaspitanje i obrazovanje“, časopis za pedagošku teoriju i praksu, koji veoma uspješno dvomjesečno izlazi od 1975. godine i koji, zajedno sa „Prosvjetnim radom“, treba i ubuduće da bude predmet adekvatne pažnje države u smislu stvaranja prostora za njihovu punu afirmaciju.

Na proslavi ovih značajnih jubileja, odgovorni urednik „Prosvjetnog rada“ dr Goran Sekulović je rekao: *“Svijet i istorija ne počinju od nas. Zahvaljujemo se svim dosadašnjim generacijama pregalaca, urednika, novinara, članova Redakcija, Upravnog odbora, stvaralaca, prosvjetnih, kulturnih, naučnih i društvenih radnika, saradnika „Prosvjetnog rada“ koji su mu podarili višedecenijski zlatni pečat.*

Izuzetno je važno da list svojim kvalitetom u kontinuitetu i dalje doprinosi uspješnom procesu reformi u crnogorskom obrazovanju. On će to učiniti na najbolji mogući način ako brzo, tačno, na vrijeme, objektivno i svestrano informiše svoje čitaoce, prosvjetnu, naučnu, kulturnu i ukupnu crnogorsku javnost. List je veoma dragocjen i u predstavljanju pregleda novih saznanja, dostignuća i iskustava o modernim tokovima nastavne teorije i prakse kod nas i u svijetu.

Kroz više decenija izlaženja list je imao veliku zaslugu za praćenje razvoja crnogorske prosvjete. Mi danas nastojimo da ga osavremenimo, da mu damo duh današnje Crne Gore, naravno, spajajući sve ono što je pozitivno u tradiciji sa sadašnjim evropskim stremljenjima. U tom smislu na tragu višedecenijskih napora redakcije „Prosvjetnog rada“ pokušavamo da još više afirmišemo sve djelove crnogorske prosvjete, počev od predškolskog, osnovnoškolskog, srednjoškolskog, do visokoškolskog obrazovanja, da afirmišemo i neke sadržaje crnogorske ukupne kulturne, prosvjetne i naučne sfere, kao što su mladi i antifašizam, inovacije i istraživanja, inkluzivno obrazovanje, obrazovanje dece sa posebnim potrebama itd. Imamo veliku podršku Ministarstva prosvjete tako da sam siguran da ćemo, uprkos ekonomskoj krizi i uprkos svim teškoćama, i u narednom periodu uspjeti da odgovorimo izazovima crnogorske prosvjete, nauke i kulture“.

Odgovorni urednik je istakao da su u cilju da budu na nivou savremenih globalnih obrazovnih izazova i crnogorskih ukupnih društvenih potreba, pokrenuli stalni podlistak “Đečiji svijet” na četiri strane i danas je to u Crnoj Gori jedini književni podlistak za decu sa realnim perspektivama da preraste u zasebnu publikaciju i dodao: „S posebnom pažnjom pratimo naučno-tehnološko-preduzetničko-radno-razvojno-ekološke napore našeg društva, u kojima se obrazovanje na kraju, i efektira, s ciljem da se i Crna Gora nađe u krugu razvijenih i prosperitetnih zemalja. Tu su i informacije iz evropskih i evroatlantskih integracija u prosvjeti, nauci i kulturi, inkluzivnog obrazovanja, školskog sporta, preduzetništva i društvene odgovornosti, društvenog i životnog standarda prosvjetara... Gradimo i afirmišemo i približavanje i popularizaciju crnogorskih i civilizacijskih vrijednosti antifašizma, kreativnosti, inovativno-razvojnog, preduzetničkog, društveno odgovornog i naučnoistraživačkog duha, idejnog, kulturnog, umjetničkog, sportskog i svakog oblika stvaralaštva mladih naše zemlje. Takođe, i sve vidove obrazovanja i kulture dece i mladih u crnogorskom rasijanju iz crnogorskog jezika, istorije i geografije i u Crnoj Gori i širom svijeta sa ciljem očuvanja crnogorskog nacionalnog, državnog, jezičkog i multi-kulturalnog identiteta. Zbog toga je kulturna misija „Prosvjetnog rada“ izuzetno potrebna i dragocjena“.

Slažući se sa konstatacijama dr Gorana Sekulovića, uredništvo *Medijskih dijaloga* želi uspješan nastavak zadužbinskog puta *Prosvjetnog rada*, i da uvijek, kao i do sada, služi na čast prosvjeti, nauci i kulturi Crne Gore.

- Uredništvo -

Uputstva autorima

“Medijski dijalozi” je periodični časopis za istraživanje medija i društva.

Članci dostavljeni redakciji moraju odgovarati profilu časopisa, s naznakom imena i prezimena autora i koautora, naučnog zvanja, mjesta rada i dužnosti koju obavlja, telefona i e-mail adrese.

Pozivamo zainteresovane autore koji žele objavljivati svoje radove u ovom časopisu da ih pošalju na adresu redakcije prema uputstvima koja slijede. Članak obima ne više od 12 stranica, veličina slova 11 pt, uključujući prorede s tabelama, graficima, šemama i drugim ilustracijama, dostavlja se redakciji preko E-maila označenih u impressumu, napisan u programu Microsoft Word, bez preloma.

Za objavljivanje rukopisa većeg obima potrebna je saglasnost glavnog urednika. Slike, grafike i ostale priloge treba obilježiti i dostaviti kao posebne datoteke, ili u tekstu, ali ne smiju prelaziti format časopisa sa marginama.

Autor članka snosi odgovornost za tačnost navedenih podataka, činjenica, citata i drugih informacija. Redakcija može objaviti članke zbog diskusije, iako se ne slaže s gledištem autora.

Poželjno je da rad sa priložima bude napisan na engleskom jeziku. Fusnote treba koristiti u najmanjoj mogućoj mjeri, samo za neophodna objašnjenja, uz kontinuirano numerisanje arapskim brojevima.

Strukturu rada treba da čine: naslov rada, apstrakt, ključne riječi, uvod, podnaslovi, zaključak i literatura (spisak abecednim redom po prezimenu autora, a podaci o djelu moraju sadržati i izdavača, mjesto i godinu izdanja). Rad se može strukturirati i na sljedeći način: uvod, polazišta (hipoteze), rješenja, diskusija, zaključak i literatura.

Radovi poznatih autora po pozivu se ne recenziraju.

Dostavljanje rada našoj redakciji podrazumijeva odgovornost autora da isti nije već objavljen, niti je u postupku razmatranja za objavljivanje.

Redakcija zadržava pravo da ne razmatra radove koji ne ispunjavaju uslove iz ovog uputstva.

Autor dobija besplatan primjerak časopisa u kojem je njegov rad objavljen.

Notes to contributors

“Media dialogues” is a periodical journal for researching media and society.

Articles submitted to the Editorial Board should cover the journal’s subject area, be signed by the author (coauthors) with forename and surname, scientific grade, affiliation and position held, telephone and e-mail address. We kindly invite interested authors who wish to publish their work in this periodical, to forward their material to the Editorial Staff according to the following instructions.

The article of no more than 12 pages, font size 11 pt, including line spacing, accompanied by tables, diagrams, charts and other illustrations, may be sent to the Editorial Board by e-mail marked in impressum, written in Microsoft Word, without making up in pages. For long article, agreement of editor in chief is needed. Pictures, graphics and other attachments should be marked and sent as separate file, or in text, and must not exceed the journal format with margins.

The author is responsible for ensuring the authenticity of data, facts, quotations and other information. The Editorial Boards may publish articles for discussion, without necessarily sharing the author’s views.

It is desirable that article with attachments be written on English. Footnotes should be used as sparingly as possible, and only for the necessary explanations, with the continuous use of Arabic numbers.

The structure of article should be: title of article, abstract, key words, introduction, subtitles, conclusion and bibliography (listed in alphabetical order of surnames of authors and containing information on the publisher, place and year of publication). Articles can also be structured in the following way: introduction, assumptions (hypotheses), solutions, discussion, conclusion and bibliography.

Articles of invited renowned authors will not be reviewed.

It is the authors’ responsibility to ensure that the submitted article has not been published earlier and that it is not under consideration for publication elsewhere. Editorial staff retains the right not to inspect articles which do not fulfill the conditions from this guide.

The author receives a complementary copy of the periodical in which his article is published.

O B A V J E Š T E N J E

Međunarodni naučni skup
VII CRNOGORSKI MEDIJSKI DIJALOZI

održaće se od 16-18. maja 2014. godine u Budvi

Tema: *Nezavisno novinarstvo – između mita i realnosti*

Zainteresovani autori svoje radove mogu slati
najkasnije do 31. 03. 2014. godine
na e – mail adrese:

rookie@t-com.me
medijskidijalozi@gmail.com

Prijavni formular i sve potrebne informacije o skupu
možete naći na sajtu

www.medijskidijalozi.wordpress.com

Radovi koji budu prihvaćeni za izlaganje
na naučnom skupu „VII crnogorski medijski dijalozi“,
i koji stignu do predviđenog roka
biće objavljeni u 19. broju časopisa “Medijski dijalozi”.

**Ovaj broj časopisa „Medijski dijalozi“ je sufinansiralo
Ministrastvo Kulture Crne Gore**